

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**HAYATI VE İLK DÖNEM İSLÂM TOPLUMUNDAKİ
YERİ AÇISINDAN HZ. ALİ**

GENCAL ŞENYAYLA

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
PROF. DR. M. BAHAÜDDİN VAROL**

KONYA - 2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZvi
KISALTMALARix
GİRİŞ	1
1- KONU	1
2-KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	3
2.1- Kaynaklar.....	4
2.1.1- Siyer- Meğâzî Kitapları	4
2.1.2- Tarih- Coğrafya Kitapları	6
2.1.3-Ensâb ve Tabakât Kitapları.....	9
2.1.4- Hadis Kitapları.....	10
2.1.5- Diğer Kaynaklar.....	12
2.2- Araştırmalar	14

I. BÖLÜM

MEKKE DÖNEMİNDE HZ. ALİ

1. İslâm Öncesi Dönemde Hz. Ali	21
1.1- Nesebi ve Ailesi	22
1.1.1- Ebû Tâlib	24
1.1.2- Fâtıma bint Esed b. Hâşim.....	26
1.1.3- Tâlib	27
1.1.4- Akîl b. Ebî Tâlib	27
1.1.5- Câ'fer b. Ebî Tâlib.....	29
1.1.6- Fâhite (Ümmü Hânî).....	30
1.1.7- Cemâne.....	30
1.2- Doğumu ve Çocukluğu	31
1.3- İsim, Künye ve Lakapları.....	36
1.3.1- İsmi.....	37

1.3.2- Künyeleri.....	40
1.3.3- Lakapları.....	43
2. İslâmî Dönemde Hz. Ali.....	49
2.1- Müslüman Olması.....	49
2.2- Hz. Peygamber'in Himayesindeki Yaşamı ve Gençliği	54
2.3- Boykot Yıllarında Hz. Ali.....	61
2.4- Hz. Alinin Mekke Dönemi İslâm Tebliğindeki Yeri	63
2.5-Hicret ve Hz. Ali.....	68
3. Mekke Döneminde Toplum Alanında Hz. Ali'nin Yeri ve Konumu	77

II. BÖLÜM

MEDİNE DÖNEMİNDE HZ. ALİ

1- Hicret Sonrası İlk Yıllarda Hz. Ali	84
1.1-Muâhât (Kardeşleştirme) Olayı ve Hz. Ali.....	84
1.2- Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile Evliliği ve Aile Reisiği.....	92
1.3- Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan Olan Çocukları.....	104
1.3.1- Hasan.....	104
1.3.2- Hüseyin.....	106
1.3.3- Muhassin.....	108
1.3.4- Zeynep.....	108
1.3.5- Ümmü Gülsüm.....	111
1.4- Hz. Fâtıma Dışındaki Evlilikleri.....	114
1.4.1- Ümame bint Ebî'l-Âs	114
1.4.2- Esmâ bint Umeys	115
1.4.3- Ümmü'l-Benîn bint Hizâm b. Halid el-Kilâbiyye.....	116
1.4.4- Havle bint Ca'fer el-Hanefî.....	116
1.4.5- Leyla bint Mesud el-Hanzeliyye (et-Temimiyye)	116
1.4.6- Ümmü Habibe bint Rebîa b. Büceyr.....	116
1.4.7- Ümmü Said bint Urve b. Mesud es-Sekafi	117
1.4.8- Muhayyât bint İmru'l-Kays b. Adıyy el-Kelbiyye.....	117

1.5- Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma Dışındaki Eşlerinden Olan Çocukları.....	118
1.5.1- Muhammed b. Hanefiyye	118
1.5.2- Abbâs, Ca'fer, Osman, Abdullah	119
1.5.3- Ubeydullah, Ebû Bekir	119
1.5.4- Ömeru'l-Ekber, Amr, Rukayye	119
1.5.5- Muhammed el-Evsat	119
1.5.6- Ca'feru'l-Eşğar, Ümmü'l-Hasan, Remletu'l-Kübra (büyük Remle), Ümmü Gülsûm	120
1.5.7- Yahya, Avn	120
1.6- Cariyelerinden Olan Çocukları	120
2- Medine Toplumunda Siyasî, Sosyal ve Askerî Alanlarda Hz. Ali. 121	
2.1- Siyasî ve Sosyal Alanlarda Hz. Ali.....	121
2.2- İdarî Görevleri	123
2.3- Askerî Alanda Hz. Ali	129
2.3.1- Hz. Alinin Katıldığı Gazveler ve Kahramanlığı.....	129
2.3.1.1- Bedir Savaşı	131
2.3.1.2- Uhud Savaşı.....	134
2.3.1.3- Hendek Savaşı.....	138
2.3.1.4- Benû Kurayza Gazvesi.....	141
2.3.1.5- Benu Mustalik (Müreysi) Gazvesi	142
2.3.1.6- Hudeybiye Antlaşması ve Hz. Ali	145
2.3.1.7- Hayber Gazvesi	146
2.3.1.8- Mekkenin Fethinde Hz. Ali	153
2.3.1.9- Huneyn Gazvesi	156
2.3.2- Hz. Ali'nin Komuta Ettiği Seriyeler	159
2.3.2.1- BenûSad b. Bekr Seriyesi	160
2.3.2.2- Tayy Kabilesi Seriyesi	161
2.3.2.3- Yemen Seriyesi.....	162
2.3.3- Hz. Ali'nin Etkin Olduğu Diğer Önemli Olaylar	169
2.3.3.1- Necran Hristiyanları Heyeti ve Hz. Ali	169

2.3.3.2- Tebûk Gazvesi ve Hz. Ali'nin Medine'de Bırakılışı	171
2.3.3.3- Hz. Ali ve Müşriklere Verilen Ültimatom (Berâe Suresinin Duyurulması)	173
2.3.3.4- Veda Haccı ve Hz. Ali.....	175
2.3.3.5- Gadîr-i Hum Olayı ve Hz. Ali	176
3- Hz. Peygamber'in Vefatı ve Hz. Ali	183
1- Hz. Peygamberin Yıkanması, Kefenlenmesi ve Defni	183
2- Hz. Peygamber'in Vefatı ve Oluşan İdari Boşluk	184
3- İlk Halife Seçimi ve Yaşanan Kırgınlık.....	187
4- Medine Döneminde Hz. Ali'nin Yeri ve Konumu.....	193
1- Hz. Peygamber Nezdinde Hz. Ali.....	193
2- Medine Toplumu ve Sahabe Nezdinde Hz. Ali	196

III- BÖLÜM

İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE HZ. ALİ

1- Hz. Ebûbekir Döneminde Hz. Ali.....	201
1.1- Hz. Ebûbekir'in Halifeliği Karşısında Hz. Ali.....	201
1.2- Askerî, İdarî ve Diğer Alanlarda	203
2- Hz. Ömer Döneminde Hz. Ali.....	210
2.1- Hz. Ömer'in Halifeliği Karşısında Hz. Ali	210
2.2- Siyasî, Askerî ve İdarî Alanlarda Hz. Ali	212
2.3- Hz. Ömer'in Şehid Edilmesi ve Şûra Teklifi Karşısında Hz. Ali .	214
3- Hz. Osman Döneminde Hz. Ali.....	216
3.1- Şûra Olayı Sürecinde ve Hz. Osman'ın Halifeliği Karşısında Hz. Ali	216
3.2- Hz. Osman'a Yönelik Eleştirilerde Hz. Ali.....	218
3.3- Fitne Olayları ve Hz. Ali	222
3.4- Hz. Osman'ın Muhasara ve Şehid Edilmesi Sürecinde Hz. Ali....	225
3.5- Sosyal, Askerî, ve İdarî Alanlarda Hz. Ali	229
4- İlk Üç Halife Dönemi İslâm Toplumunda Hz. Ali.....	231

IV. BÖLÜM

HZ. ALİNİN HİLAFETİ VE ŞAHSİYETİ

1- Halife Seçilmesi ve Karşılaştığı Problemler	235
1.1- Halifeliği Kabul Etmesi ve Cemel Savaşı	235
1.2- Hz. Muâviye ile Mücadelesi ve Sıffin Savaşı.....	247
1.3- Hz. Ali ve Tahkim Olayı	259
1.4- Hz. Ali ve Hâricîler.....	266
1.5- Hz. Ali'nin Şehid Edilmesi.....	272
1.6-Hz. Ali'nin Defnedildiği Yer	277
2- Hz. Ali'nin Şahsiyeti ve Kişisel Özellikleri	279
2.1- Hz. Ali'nin Şahsiyeti	279
2.2- Çevresiyle İlişkileri.....	283
2.3- Giyim Kuşamı ve Fiziksel Özellikleri	285
2.4- Ekonomik Durumu, Geçim Kaynağı ve Yaşam Standardı	289
2.5- Zühd ve Takvası	291
2.6- Vahiy Kâtipliği	293
2.7- Bilgisi, Bilgi Kaynağı ve Edebî Yönü	294
SONUÇ.....	301
BİBLİYOGRAFYA	305

ÖNSÖZ

Nübüvvetle birlikte İslâm'ın inşa sürecinde Hz. Peygamber'in en büyük destekçileri; bazı akrabaları ile yakın arkadaşları olmuştur. İlk dönem İslâm tarihinin doğru anlaşılıp değerlendirilebilmesi için, Hz. Peygamber ve onun bu yakın arkadaşlarının tarihi kimlikleri ile sağlıklı bir şekilde tanınması büyük önem arz etmektedir.

Sözkonusu dönemde Hz. Peygamber'e maddi ve manevi anlamda gerekli her türlü desteği veren bu kişiler, hem yaşadıkları dönemde, hem de tarihi süreçte, Müslümanlar nezdinde seçkin kişiler olarak algılanmışlar ve yüceltilerek sevilmişlerdir. Onlar hakkındaki bu algı aynı şekilde hiç değişmeden hatta artan bir şekilde, bazen de suistimal edilerek ve değişerek günümüze kadar devam etmiştir ki, bunun en somut örneklerinden biri de Hz. Ali'dir.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in çalışma arkadaşlarının en önde gelenlerinden biri ve aynı zamanda amcasının oğludur. Bundan dolayı da Hz. Ali çok önemli bir şahsiyettir ve onun hayatının ve ilk dönem İslâm toplumundaki yerinin doğru olarak bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Nitekim İslâm'ın tebliğ sürecinin başından itibaren Hz. Peygamber'e ilk iman edenlerden biri olması, onun terbiyesinde büyümesi, onun için büyük fedakarlıklar yapması ve daha sonra da onun damadı olması gibi özellikleri Hz. Ali'nin henüz Hz. Peygamber hayatta iken İslâm toplumu nezdinde seçkin bir yer edinmesini sağlamıştır.

Bu seçkin statüsünden dolayı Hz. Ali hem Hz. Peygamber döneminde, hem de Hz. Peygamber sonrası İslâm toplumunda öne çıkan ve görüşüne başvuru otoritelerden biri haline gelmiştir.

Özellikle Hz. Peygamber'in akrabası olmasından dolayı Müslümanlar için önemli bir sima haline gelen Hz. Ali etrafında, ölümünden kısa bir zaman sonra mitolojik ve kutsal bir anlatım örgüsü oluşmuş, bu anlatım örgüsü içerisinde Hz. Ali çoğu zaman tarihi kimliğinden uzaklaştırılmak suretiyle bazen mitolojik bir kimliğe,

bazen de kutsal bir karaktere büründürülmüştür. Dolayısıyla yüzyıllar içerisinde oluşup şekillenen bu çeşit anlatımlar doğrultusunda değişik şekillerde Hz. Ali algısı kendiliğinden vücut bulmuş olup, siyasî ve itikadî tartışmalar bağlamında her grubun kendisine göre bir Hz. Ali algısı oluşturmak suretiyle, bu kimlik üzerinden kendi düşüncelerini anlamlandırma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir.

Hz. Peygamber'in hatayı ve İslâm tarihinde önemli bir sima olan Hz. Ali'nin tarihi kişiliği ile ilk dönem İslâm toplumundaki yeri ve öneminin temel İslâmtarihi kaynakları doğrultusunda tespit edilmesi ve ona dair bilimsel nitelikli çalışmaların çoğaltılmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Burada ilk dönem İslam tarihi sınırlamasını yaparken, bu sınırlama ile Hz. Alinin vefatına kadar olan dönemi kastettiğimizi belirtmek istiyoruz.

Konunun önemi ile birlikte, Hz. Ali hakkında yapılacak olan akademik çalışmalarda kaynak ve materyal temininin zor olduğunu da burada belirtmek gerekir. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz şekilde, Hz. Ali etrafındaki bu algıyı oluşturan gelenek, kaynak ve tarihî materyal, önemli boyutuyla bizim de başvuru kaynaklarımızı oluşturmaktadır.

Ayrıca Hz. Ali'nin hayatı hakkında bütün alan ve dönemlerle ilgili, özellikle Mekke dönemiyle ilgili yeterli tarihî malumat bulunamadığı için onun tarihî kişiliğinin tespiti yapılırken, bazı noktaların tam olarak açığa kavuşturulamaması gibi bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Böylesi durumlar karşısında biz dolaylı kaynak ve konular üzerinden hareket ederek sonuca varmaya ve bu doğrultuda Hz. Ali'nin hayatı ve ilk dönem İslâm toplumundaki yerini tespit etmeye gayret ettik.

Çalışmamız boyunca yaptığımız tahlil ve çözümlenmeler ve ileri sürdüğümüz bazı görüşler, bazen bir kısım araştırmacıların çalışmalarından yararlanılarak ileri sürüldüğü gibi, bazen de temel İslâm tarihi kaynaklarının değerlendirilmesi ile ulaşılmış olduğumuz kişisel kanaatlerimiz olmuştur. Yaptığımız değerlendirmelerde, bazı kişi yada hiziplerin görüşlerini doğrulamak veya çürütmekten ziyade kişisel kanaatlerimizi ortaya koymaya çalıştık.

Bunu yaparken ideolojik bir tutum veya mezhep takıntısıyla hareket etmediğimiz gibi, kişilerin tarihsel kimliklerinin ağırlığından da etkilenmemeye özen

gösterdik.Yaptığımız değerlendirmeler ve ulaştığımız sonuçlarda isabet etmiş olabileceğimiz gibi, yanlış ihtimalimizin de her zaman mevcut olabileceğini söylemek istiyoruz.Zira yaptığımız değerlendirmelerin ulaştığımız kaynakları tahlil etme sonucu olduğunu, mutlak doğrulardan ziyade doğru olduğunu tahmin ettiğimiz çözümler olduğunu söylemek istiyoruz.

Beni bu çalışmaya teşvik eden, çalışmamızın bütün safhalarında konuyu önemseyen ve her türlü desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Prof.Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL ile Tez İzleme Komitesinde görev alarak değerli katkılarda bulunan Prof.Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN ve Prof.Dr. Muhittin UYSAL hocalarımbu vesile ile şükran ve minnet hisleriyle anmayı vazife kabul ediyorum.

Gencal ŞENYAYLA

Konya 2016

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A. Ü. İ. F. D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
b.	:bin, ibn (oğlu)
bnt.	:bint
bk.	:Bakınız
çev.	:Çeviri
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
dn.	:Dip not
H.	:Hicri
haz.	:Hazırlayan
Hz.	:Hazreti
nşr.	:Neşreden
ö.	:Ölüm
sad.	:Sadeleştiren
S. Ü. İ. F.	:Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkik
trz.	:Tarihsiz
tsh.	:Tashih
vd.	:Ve diğerleri
vb.	:Ve Benzeri
yay.	:Yayınlayan
y.y	:Basım Yeri Yok

GİRİŞ

1- KONU

Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn'in dördüncüsü olan Hz. Ali, bu yönleriyle İslâm tarihinde çok önemli konuma sahip olan sahabilerden biridir.

Bu bakımdan ilk dönem İslâm tarihini, hatta bütün İslâm tarihinin bazı meselelerini doğru bir şekilde anlayabilmek için Hz. Ali'nin hayatı ve ilk dönem İslâm toplumundaki yerinin tespiti büyük önem arz etmektedir.

Gerek İslâm'ın ilk yıllarında, gerekse daha sonraki dönemlerde ve günümüzde Müslümanlar için Hz. Peygamber'in ailesi ve akrabaları önemli kişiler olarak kabul görmüştür.

Bu kabulün tabii bir sonucu olarak tarihi süreçte, başta Hz. Peygamber olmak üzere, onun eşleri, çocukları ve yakın akrabaları hakkında değişik araştırmalar yapılmış, dolayısıyla da bu alanda önemli bir literatür meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber'in damadı ve soyunu devam ettiren tek kişi olması dolayısıyla Müslümanlar için önemli bir şahsiyet olan Hz. Ali hakkında tarihi süreçte oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Oluşan bu literatür sonucunda ise farklı şekillerde Hz. Ali algıları vücut bulmuştur.

Hz. Ali ile ilgili oluşan literatür incelendiğinde ise genel anlamda iki ayrı tipoloji karşımıza çıkmaktadır. Bu iki tipten birincisi; tarih ve tabakat kitaplarında anlatılan, ahlâkî faziletleri, üstün meziyetleri ve zaafiyetleri ile tamamen tarihsel bir şahsiyet olan Hz. Ali iken, ikincisi ise; bu gün de karşımıza çıkan ve daha çok mitolojik bir kahraman olarak tasvir edilen Hz. Ali'dir.

Tarihi kişiliği ile mitolojik tasvirinin içiçe geçmiş olduğu bu tarihi miras içerisinde, Hz. Ali'nin tarihi şahsiyetini ve ilk dönem İslâm toplumundaki yerini ve konumunu tespit ederek onun doğru bir şekilde tanınmasına katkı sağlamak çalışmamızın ana eksenini oluşturacaktır.

Değişik dönemlerde ve günümüzde Hz. Ali hakkında yazılmış oldukça fazla sayıdaki bu eserlerin az bir kısmı müstesna, çoğunluğu bilimsellikten uzak olup onun tarihi kimliğini sahil bir şekilde açıklamaya yeterli değildir. Bundan dolayı da bu çalışmamızda Hz. Ali'nin hayatı ve ilk dönem İslâm toplumundaki yerini temel kaynaklar doğrultusunda, ele alıp incelemenin bir ihtiyaç olduğunu gördük ve bu amaçla konuyu çalışmaya karar verdik.

Çalışmamızda usul olarak Sünnî kaynaklar kullanılarak Hz. Ali'nin hayatı ve ilk dönem İslâm toplumundaki yeri Sünnî perspektif doğrultusunda ele alınmış, sözün bağlamı gereği ihtiyaç duyulan belirli durumlar hariç olmak üzere Şia kaynaklarına müracaat edilmemiştir.

Nitekim Şia kaynaklarında tasvir edildiği şekilde Hz. Ali'yi anlatmak, başlı başına müstakil bir çalışmaya konu olacak kadar geniş ve aynı oranda karışık bir mesele olduğu için çalışmamızda Şia kaynaklarına müracaat edilmemiştir.

Çalışmamız boyunca, doğrudan konuyla alakalı olan yeterlik kaynak bulamadığımız yerlerde, dolaylı kaynaklardan istifade ederek sonuca varmaya çalıştık. Bunu yaparken de mevcut olan dolaylı malzemenin o günkü sosyal yapıyı ifade edebileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmaya gayret ettik.

Ayrıca dikkat çekmek istediğimiz bir diğer önemli nokta da; Hz. Ali hakkında yazılan eserlerin fazlalığıdır. Çok basit bir tarama yapıldığında bile Hz. Ali ekseninde yapılmış olan yüzlerce esere rastlanılabileceği görülecektir.

Fakat yine de, Hz. Ali'nin hayatı ve ona dair yazılan eserlerin çoğunda, hatta nispeten hacimli olanlarında bile onun hayatının belirli dönemlerine ait olan bölümlerinin ya çok kısa geçirildiği, ya da bu alanlara hiç değinilmeden geçildiği görülmektedir. Bu dönemlere ait bir şeyler yazanlar ise bu eksikliği ya olağanüstü ve mucizevi anlatımlarla gidermeye çalışmışlar, ya da konuyu alakasız rivayetlerle doldurmuşlardır.

İşte tam da bu noktada önemli bir boşluğu doldurma niyetiyle araştırmamıza bu başlığı koyduk ve çalışmaya başladık.

Araştırmamızın muhtevassından kısaca bahsetmenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Araştırmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm'de; Hz. Ali'nin Mekke dönemindeki hayatı ele alınmıştır. Doğumundan Medine'ye hicretine kadar olan hayatını ele alan bu bölüm, İslâm'dan önceki hayatı ile İslâmî dönemde Hz. Ali, olmak üzere iki başlığa ayrılarak kronolojik olarak ele alınmış ve Hz. Ali'nin kimlik bilgilerinin tespiti başta olmak üzere çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Ayrıca bölüm sonunda Mekke döneminde Hz. Ali'nin toplum nezdindeki yeri ve konumuna dair yapılan tespitler aktarılmıştır.

İkinci Bölüm'de; Hz. Ali'nin Medine Dönemindeki hayatı ele alınmıştır. Bu bölüm içerisinde onun Medine'ye hicreti, Hz. Fâtıma ile olan evliliği ve çocukları hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Hz. Ali'nin Medine toplumundaki siyasi, sosyal ve askerî yeri ve statüsü detaylı bir şekilde verilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de; Hz. Ali'nin ilk üç halife ile ilişkileri ve bu dönemdeki faaliyetleri ele alınmıştır. Bu dönem içerisinde Hz. Ali'nin halifelerle olan ilişkileri her halife döneminde farklı olduğu için, biz de döneme göre halifelerle olan münasebetlerini tahlil etmeye çalıştık. Ayrıca yine bu bölümün sonunda Hz. Ali'nin söz konusu dönemde İslâm toplumundaki yeri ve konumu ortaya konulmuştur.

Dördüncü ve son bölümde ise; Hz. Ali'nin hilafeti ile şahsiyeti ele alınmıştır. Bu bölümde; Hz. Ali'nin halife olmasından sonra karşı karşıya kaldığı problemler ve bunların doğurduğu sonuçlar üzerinde durulmuştur. Yine Hz. Ali'nin şahsiyetine hatlarıyla ele alınmıştır. Hz. Ali'nin çevresiyle ilişkileri, giyim kuşamı, ekonomik durumu, ilmî ve edebî yönü, züht ve takvâsı bu bölümde ele alınan diğer konular olmuştur.

2-KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

İslâm tarihinin en önemli simalarından biri olan Hz. Ali'nin, Hz. Peygamberin akrabası ve damadı olması, Râşid Halifelerden biri ve siyasî mücadelelerde etkin

olarak yer alması vb. sebepler Hz. Ali'yi İslâm tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri haline getirmiştir.

Tabiatıyla İslâm tarihinin erken dönemlerinden itibaren kaleme alınmış olan ve İslâm tarihine kaynaklık eden temel eserlerin büyük çoğunluğunda Hz. Ali ile ilgili bilgiler doğrudan veya dolaylı bir şekilde yer almıştır.

Hz. Ali'nin hayatı ve ilk dönem İslâm toplumdaki yerini tespit etmeye çalıştığımız bu araştırmamıza kaynaklık eden söz konusu eserleri siyer-meğâzî, târîh ve coğrafya, ensâb ve tabakât, hadis kitapları ile diğer kaynaklar ana başlıkları altında ele alıp değerlendireceğiz.

2.1. Kaynaklar

2.1.1- Siyer- Meğâzî Kitapları

Çalışmamızın hemen hemen her bölümünde başvurduğumuz kaynakların başında Siyer-Meğâzî kitapları gelmektedir. Çalışmamıza temel teşkil eden bu kaynaklarda Hz. Ali'nin hayatının değişik safhalarıyla ilgili geniş malumat verilmiştir. Bundan dolayı Siyer-Meğâzî kaynakları çalışmamızın temelini teşkil eden en önemli kaynaklarımız olmuştur.

Siyer kaynaklarımız arasında, İbn İshâk (151/768)'ın *Sîret-ü ĞbnĞshâk* isimli eseri önemli bir yere sahiptir. Eserde Hz. Ali'ye dair müstakil başlıklar yer almamakla birlikte, Hz. Peygamber'in hayatının kronolojik seyri içerisinde meydana gelen olaylar anlatılırken dolaylı olarak Hz. Ali'ye dair bilgilere de yer verilmiştir.¹ Çalışmamızda İbn İshâk'ın eserinden bu ölçülerde istifade ettik.

Siyer alanında en eski kaynaklardan bir diğeri de İbn Hişâm (218/833)'ın, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* adlı eseridir. İbn Hişâm'ın eseri, çalışmamızın bütün safhalarında müracaat ettiğimiz temel kaynağımız olmuştur.

Erken dönem müelliflerinden olan İbn Hişâm'ın bu eserinde, Hz. Ali hakkında geniş malumat bulunmaktadır. Konumuzla ilgili söz konusu bu malumat

¹ Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sîret-ü Ğbn Ğshâk, Kitâbü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğâzî*, thk., Ahmed Ferid Mezîdî, Beyrut 2004.

müstakil başlıklar altında bulunmayıp, olayların akışı içerisinde verilmiştir. İbn Hişâm bu kitabını İbn İshak'ın *Sîret-ü ĞbnĜshâk* isimli eserini esas alarak hazırlamış olmakla birlikte, İbn İshâk'ın eserinde yer alan ve kendisinin sahih kabul etmediği bazı rivayet ve şiiirleri eserine almamıştır.² Bu özelliğinden dolayı İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye* adlı eseri İslâm ilim geleneğinde daha muteber bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Bu vesileyle biz de çalışmamız boyunca ağırlıklı olarak İbn Hişâm'ı tercih ettik. Bununla birlikte gerekli gördüğümüz noktalarda İbn İshâk'a da müracaat ettik.

İbn Hişâm bu eserinde Hz. Ali'ye dair tarafsız değerlendirmeler yapmış ve onu olayların seyri içerisinde, sahabeden herhangi birini nasıl anlatıyorsa o şekilde anlatmıştır. Bundan dolayı da İbn Hişâm'ın bu eseri adeta çalışmamızın köşe taşlarından biri olmuştur.

İbn Hişâm'ın eserinin Süheyli (581/1185) tarafından yapılan şerhi olan *er-Ravdu'l-Unûf* isimli eserden de istifade ettik. Eserden daha çok araştırmamızın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde istifade ettik. Süheyli'nin eserindeki çalışmamıza dair bilgiler ise çoğunlukla ilk kaynakları teyit eder mahiyettedir.³

Vâkidî (207/822)'nin *el-Meğâzî* adlı eserinden de istifade ettik. Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri hakkında detaylı bilgiler veren bu eserden, Hz. Ali'nin bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıkların tespiti bağlamında önemli derecede istifade ettik.⁴

İbn Hazm (456/1064)'ın *Cevâmi'u's-Sîre* isimli eseri de istifade ettiğimiz siyer kaynaklarından. İbn Hazm'ın eseri, klasik siyer kaynaklarının muhtasar bir şekli olmakla birlikte, diğer Siyer eserlerinde rastlayamadığımız bazı konular hakkında verdiği farklı bilgi ve ayrıntılarla çalışmamız için öncelikli eserlerden olmuştur. Eserden çalışmamızın bütün bölümlerinde istifade ettik.⁵

² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk., Amr Abdüsselâm Tedmurî, Beyrut 2004.

³ Süheyli, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî, *er-Ravdu'l-Unûf fi ğerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni HiĜam*, thk., Abdurrahman el-Vekîl, Mısır 1927.

⁴ Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid, *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk., Marsden Jones, Londra 1965.

⁵ İbn Hazm, *Cevâmi'u's-Sîret'in-Nebeviyye*, Beyrut 1983.

İyi bir tarihçi ve muhaddis olan Endülüslü İbn Seyyidinnâs (734/1334)'ın, bir anlamda hadis ve tabakât usulüyle kaleme aldığı '*Uyûnü'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve'Ğemâil ve's-Siyer*' isimli bu önemli eseri de çalışmamıza kaynaklık etmiş olan muahhar Siyer kaynaklarından⁶ İbn Seyyidinnâs'ın bu eserinde kendisine ulaşan ama bize ulaşmayan bazı eser ve rivayetlerden faydalanması ve rivayetlerde geçen garip kelimeleri açıklayıp senet ve metinlerdeki müşkilâta açıklık getirmiş olması eserden önemli ölçüde faydalanmamıza vesile olmuştur. Müellifin bu eseri, bu şekliyle diğer siyer kitaplarından farklı olarak bir anlamda hadis kitabı niteliğini de taşımaktadır. Bu eser de çalışmamızın bütün bölümlerinde istifade ettiğimiz önemli eserlerdendir.

İbn Kesîr (774/ 1373)'in, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*⁷ isimli eseri sunmuş olduğu geniş rivayetlerle çalışmamızın pek çok başlığı ile ilgili rivayetlere ulaşmamıza imkan sağlamıştır. Aynı şekilde Halebî (1040/1634) *es-Sîretü'l-Halebiyye*⁸ isimli eserinde, bazı müşkil konulara dair sorular sorarak bu konuları tartışmaya açmış ve konu ile ilgili rivayetlerle birlikte farklı görüşleri de aktarmak suretiyle çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır.

2.1.2-Tarih ve Coğrafya Kitapları

Çalışmamızda müracaat ettiğimiz kaynakların önemli bir kısmı da tarih ve coğrafya kitapları olmuştur.

Halife b. Hayyât (240/854)'ın *net-Târih* isimli meşhur eseri⁹, hacmi küçük olmasına rağmen verdiği orjinal bilgilerle, özellikle çalışmamızın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde istifade ettiğimiz önemli tarih kaynaklarından olmuştur.

İbn Habîb (245/859)'in *Kitâbu'l-Muhabber*¹⁰, İbn Kuteybe (276/889)'nin *el-Meârif*¹¹ isimli eserlerinden de çalışmamızın bütün safhalarında istifade ettik. Yine

⁶ İbn Seyyidinnâs, '*Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve'Ğemâil ve's-Siyer*, thk., Muhammed el-İd el-Hatrâvî, Medine 1992.

⁷ İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., HuhammedMu'tasimbillâh, Beyrut 1999.

⁸ Halebî, *Ğsânü'l-'Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)*, thk., Abdullah Muhammed, Beyrut 2002.

⁹ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, Beyrut 1995.

müellifi kesin olarak tespit edilememekle beraber İbn Kuteybe'ye nispet edilen *el-Ğname ve's-Siyâse*¹² isimli eserden de genel anlamda istifade ettik.

Dîneverî (282/895)'nin *Ahbâru't-Tivâl*¹³ isimli eseri çalışmamızın özellikle üçüncü ve dördüncü bölümlerinde oldukça fazla istifade ettiğimiz çok önemli tarih kaynaklarından biridir.

Genel bir Dünya tarihi niteliğinde olan *Ahbâru't-Tivâl* isimli eserinde Dîneverî, Hz. Ali dönemi ve özellikle de Hz. Muâviye ile Hz. Ali arasında meydana gelen olaylarla ilgili detaylı bilgiler vermesi bakımından çalışmamıza büyük katkılar sağlamıştır.

Ya'kûbî'nin (292/905) *Târîh*¹⁴ isimli eserinden çalışmamız bütün bölümlerinde istifade ettik. Tarihçiliği ve coğrafyacılığı ile İslâm dünyasında önemli izler bırakan Ya'kûbî'nin siyasi tarihçiliğiyle birlikte sosyal ve kültürel tarihçi olması onun *Târîh* isimli eserini çalışmamız açısından önemli bir kaynak haline getirmiştir.

Taberî (310/922)'nin daha önce yazılmış ve zamanımıza intikal etmemiş birçok kitaptan yaptığı nakiller dolayısıyla büyük değeri bulunan *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*¹⁵ isimli eseri çalışmamızın bütün bölümlerinde istifade ettiğimiz genel tarih kitaplarının başta gelenlerindedir.

Taberî'nin eseri, daha ziyade ilk dönem eserlerindeki bilgileri teyit eder mahiyette olmakla birlikte, diğer kaynaklarda yer almayan geniş rivayet yelpazesi ile de çalışmamıza özellikle üçüncü ve dördüncü bölümlerde önemli katkılar sağlayan kaynaklardan olmuştur.

¹⁰ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut 2009.

¹¹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, thk., Servet Ukkâse, Kâhire 1969.

¹² *el-Ğname ve's-Siyâse*, thk., Muhammed Mahmud er-Râfîi, Mısır 1904. Bu eserin İbn Kuteybe'ye nisbeti şüphe ile karşılanmıştır. İbn Kuteybe'nin hal tercümesini yazanlardan hiçbirinin onun bu isimde bir kitabından bahsetmediğine, eserin üslûbunun diğer eserlerine benzemediğine, öteki kitaplarında kendi görüşlerini yazarken söze "kâle Ebû Muhammed" diye başladığı halde bu eserde "kâle Abdullah" ifadesinin kullanıldığına, diğer eserlerinde zaman zaman kendi kitaplarına gönderme yaparak bunların adını zikretmesine karşılık *el-Ğname*'de hiçbir kitabının adının geçmediğine vb. gerekçelere dayanılarak eserin İbn Kuteybe'ye ait olmadığını ileri sürülmüştür. İlhan, Avni, "*el-Ğname ve's-Siyâse*", DİA, XXII, 200-201, İstanbul 2000.

¹³ Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *Ahbâru't-Tivâl*, Beyrut 1995.

¹⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk., Halil Mansûr, Beyrut 2002.

¹⁵ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Beyrut trz.

Yine Mes'ûdî(346/957)'nin *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*¹⁶ isimli eseri dekonumuz ile ilgili verdiği bilgiler itibariyle çalışmamızın bütün bölümlerinde, özellikle de üçüncü bölümde istifade ettiğimiz kaynaklardandır.

Mutedil Şîi olmaları dolayısıyla hem Ya'kûbî, hem de Mes'ûdî, Hz. Ali'yi öne çıkaran rivayetleri tercih etmişlerdir. Onların bu tercihleri Hz. Ali hakkında çok sayıda rivayetin bize ulaşmasına vesile olmuşsa da, bu rivayetlerden araştırmamızın değişik bölümlerinde faydalanırken, diğer temel kaynaklarla mukayese yapmayı da ihmal etmemeye gayret gösterdik.

Nitekim Ya'kûbî, Şîi bir aileye mensup olduğu için İslâm tarihinin önemli bazı meselelerini İmâmîyye Şîası bakışı açısıyla ele almıştır. Ya'kûbî, Hz. Ali'nin hakkını gasbetmekle suçladığı Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilâfetini kabul etmemiş ve onlar hakkında halife unvanını kullanmamıştır. Diğer halifelerinhalifelik dönemleri için de hilâfet değil “eyyâm” başlığına yer vermiştir.

Ya'kûbî, Hz. Ali'yi ve Hasan'ı halife olarak zikrederken Emevîler dönemini mülk ve saltanat olarak ele alır. Abbâsîler dönemini de aynı şekilde nitelemekle birlikte Abbâsîler hakkında daha müsamahakâr davranır.

Tarihçi ve coğrafyacı kimliğiyle bilinen Mes'ûdî de, genel bir Dünya tarihi mahiyetinde olan eserinde, İslâm tarihine kronolojik olarak yer ayırmış ve Hz. Ali ile ilgili geniş malumat aktarmıştır.

İbnü'l-Esîr (630/1232)'in, Taberî başta olmak üzere, bazı târih ve edebiyat kitaplarından istifade ederek hazırlamış olduğu *el-Kâmil fi't-Târih*¹⁷ adlı eserinden de çalışmamızın bütün bölümlerinde istifade ettik.

Zehebî (748/1348)'nin *Târihu'l-Ğlâm ve Vefeyâtü'l-MeĀhîri ve'l-A'lâm*¹⁸ isimli eseri çalışmamızın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde istifade etmiş olduğumuz bir diğer tarih kaynağıdır.

¹⁶Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, thk., Yusuf el-Bikâi', Beyrut 2002.

¹⁷İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk., Ebû'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1987.

¹⁸Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osmân, *Târihu'l-Ğlâm ve Vefeyâtü'l-MeĀhîri ve'l-A'lâm*, thk., Beşşâr Avvâr Marûf, Beyrut 2003.

Yine İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*¹⁹ adlı eseri de çalışmamızın bütün bölümlerinde istifade etmiş olduğumuz bir diğer önemli tarih kaynağımızdır.

İstifade ettiğimiz bu eserler, konumuzla ilgili rivayetleri genel olarak rivayetçi tarih anlayışıyla naklederek olayları kronolojik sıraya göre ele almışlardır. Bu akış içerisinde de çalışmamıza dair bilgi ve olayları bazen doğrudan konuya temas ederek, bazen de satır aralarında takdim etmişlerdir.

2.1.3-Ensâb ve Tabakât Kitapları

Çalışmamızın bütün bölümlerinde, ağırlıklı olarak da birinci ve ikinci bölümlerinde, Hz. Ali'nin nesebi, ailesi ve Mekke dönemini ele aldığımız başlıklarda ensâb ve tabakât kitaplarına sıklıkla müracaat ettik.

Arapların neseb konusundaki hassasiyetlerinin günümüze kalan yazılı mirası olan ensâb kitapları, Hz. Peygamber'in Kureyşli olması, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber'in akrabası olması dolayısıyla Hz. Ali ve aile fertlerinin neseb bilgilerini çok detaylı bir şekilde kayda geçirmişlerdir.

Nitekim Arapların, kendilerine has ilimlerden olan ve Türçe'de "soy dizimi bilgisi" anlamına gelen ensâb ilmine dair büyük bir hassasiyetle eğildikleri bilinmektedir.²⁰ Bundan dolayı da Hz. Ali hakkında yaptığımız çalışmamızda ensâb kitapları, en önemli müracaat kaynaklarımızdan olmuştur.

Ensâb kitapları içerisinde muhtevasının Kureyş Kabilesine tahsis edilmesi ve elimize ulaşan en eski kaynaklardan olması yönüyle Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî (236/850)'nin *Neseb-û Kureyş*²¹ isimli eseri çalışmamızda istifade ettiğimiz kaynakların başında gelmektedir.

Hz. Peygamber'in hayatı ile Hulefâ-yi Râşidîn dönemleri için önemli bir kaynak olup, müellifinin günümüze ulaşabilen iki kitabından biri olan, Belâzürî

¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk., Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, el-Cîze 1997.

²⁰ Geniş bilgi için bkz., Önkal, Ahmet, "*Araplarda Ensâb Ümi ve Ğlâm Tarihi Açısından Önemi*", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, III, S. 117-131, Konya 1990.

²¹ Abdullah b. Mus'ab ez-Zübeyrî, *Neseb-û Kureyş* tsh., E. Levi Provençal, Kâhire 1982.

(279/892)'nin *Ensâbü'l-EĞraf*²² isimli eseri de çalışmamızda müracaat ettiğimiz neseb kitaplarından bir diğeridir.

Neseb kitabı olmakla birlikte, aynı zamanda genel bir tarih kaynağı olarak da değerlendirilebilecek olan Belâzürî'nin bu eserinde, kabile fertlerinin nesepleri anlatılırken bazı tarihi olaylarda nakledilmiştir. Bu anlamda eserden çalışmamız bağlamında önemli derecede istifade etme imkanı elde ettik.

Hâl tercümesi kitapları olan ve aynı çağda yaşamış kişilerin hayatlarını işleyen tabakât kitaplarından bazıları da çalışmamızın önemli kaynakları arasında yer almıştır.

Tabakât kitaplarının ilki ve günümüze kadar ulaşan en eskisi ve en değerlisi kabul edilen²³, ayrıca on beş kişilik bir ilim heyeti tarafından on bir cilt halinde *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* adıyla Türkçe'ye de çevrilen İbn Sa'd'ın *et-Tabakâti'l-Kübrâ*²⁴ adlı eserinde Hz. Ali'nin hâl tercümesi, neseb bilgileri, doğum tarihi, vefatı ve hayatına dair önemli olaylar hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Yine İbn Sa'd'ın bu eseri, özellikle Hz. Ali'nin eşleri, çocukları ve ailesi hakkında verdiği bilgilerle konumuza büyük katkılar sağlamıştır.

Bunların dışında, İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe*²⁵, Zehebî (748/1347)'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*²⁶, İbn Hacer (852/1448)'nin *el-Ğâbefî Temyîzi's-Sahâbe*²⁷ isimli eserleri de çalışmamızda müracaat ettiğimiz diğer önemli ensâb ve tabakât kitaplarındandır.

2.1.4-Hadis Kitapları

Çalışmamızın her safhasında başvurduğumuz kaynak grubundan bir diğeri de hadis kitaplarıdır. Siyer, ensâb, tabakât ve tarih kitaplarında ulaşamadığımız bir

²²Belâzürî, Ahmet b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-EĞraf*, thk., Süheyl Zekkar- Riyad Zirikli, Beyrut 1996.

²³Subhi Salih, *Hadis Öimleri ve Hadis İstulahları*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir, s. 291 vd, Ankara 1973; Abdulvahhâb Abdullatîf, *el-Muhtasar fi Őmi Ricâli'l-Eser*, s. 18 vd, Kâhire 1952.

²⁴İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk., Ali Muhammed Ömer, Medine 2001.

²⁵İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk., Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcûd, Beyrut trz.

²⁶Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b Osmân, *Siyer'u A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrut 1985.

²⁷İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Ğâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1327/1853.

kısım bilgilere hadis sahasında yazılmış önemli bazı kitaplarda ulaşma imkânı bulduk.

Hadis kitaplarının Kitâbü'l-Meğâzi ve's-Siyer, Kitâbü'l-Cihâd, Kitâbü'l-Menâkıb, Kitâbü Fedâili's-Sahâbe, Kitâbü'l-Hasâis vb. bölümlerinde ulaştığımız konumuzla ilgili bu bilgileri çalışmamızda kullandık.

İlk olarak İmâm Mâlik (179/795)'in *el-Muvatta*²⁸ adlı eserini zikretmek istiyoruz. İmâm Mâlik bu eserinde değişik fikhî mevzular bağlamında doğrudan veya dolaylı bir şekilde Hz. Ali'den nakiller yapmıştır. İmâm Mâlik'in yaptığı bu nakiller sayesinde, çalışmamız boyunca siyer ve tarih kitaplarında rastlayamadığımız bazı detay bilgilere ulaşma imkânı bulduk.

Bunun dışında başta Buhârî (256/870)'nin *Câmiu's-Sahîh*²⁹ isimli eseri olmak üzere, Ebû Dâvud (275/889)'un *Sünen*³⁰, Ahmed b. Hanbel (241/855)'in *Müsned*³¹, Müslim (261/875)'in *Câmiu's-Sahîh*³², Tirmizî (279/892)'nin *Sünen*³³, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*³⁴ isimli eserleri çalışmamız boyunca istifade etmiş olduğumuz en başta gelen hadis kaynaklarıdır.

Ehl-i Sünnet'in önde gelen hadis alimlerinden olan İmâm Nesâî 'nin Hz. Ali'nin faziletlerini konu edinen hadisleri ihtiva eden "*el-Hasâis*"³⁵ adlı eserinden de faydalandık.

Nesâî, hilafet konusunda Hz. Ali'ye muhalefet eden Hz. Muâviye ve Amr b. el-Âs gibi sahabelere soğuk yaklaşması dolayısıyla Şîi olmakla itham edilmiş ama bu iddia kabul görmemiştir. Bununla birlikte Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı ileri derecede sevgi ve muhabbet beslediği de bilinen bir gerçektir.³⁶

²⁸ Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Esbahî (179/795), *el-Muvattâ'*, thk., Tâhâ Abdu'r-Raûf Sa'd, Mısır 2002.

²⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kâhire 1400.

³⁰ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshâk es-Sicistanî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, thk., Muhammed Avvâme, Beyrut 2004.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Kâhire 1995.

³² Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Riyad 1998.

³³ Tirmizî, Ebû İsmâîl Muhammed b. İsmâîl b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, Mısır 1975.

³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, thk., Abdülkâdir Şeybetü'l-Hamd, Riyad 2001.

³⁵ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1984.

³⁶ Kandemir, Mehmet Yaşar, "*Nesâî*", DİA, XXXII, 563, İstanbul 2006.

Nesâî, hayatının son dönemlerinde Mısır'dan Dımeşk'a gitmiş ve orada Hz. Ali karşıtlarının çok olduğunu görünce *el-Hasâis* isimli eserini kaleme almıştır. Çıkan tartışmalar üzerine de *Fedâilu's-Sahâbe* isimli eserini yazmış ve kendisinin taraf tutmadığını göstermiştir.

el-Hasâis, Hz. Ali ve ailesinin faziletlerine dair 188 rivayeti ihtiva etmektedir. Eserin değişik dönemlerde farklı dillerde baskıları yapılmış ve Türkçeye de çevrilmiştir.³⁷

2.1.5- Diğer Kaynaklar

Çalışmamızda nadiren de olsa, içinden çıktıkları toplumların ruhunu yansıtan ve bu bağlamda önemli bilgiler sunan edebiyat kaynaklarından da istifade ettik. Edebiyat kitaplarında hutbe, şiir ve mektuplara yer verildiği gibi, bazen de doğrudan veya dolaylı bir şekilde Hz. Ali'ye dair önemli bilgiler de verilmektedir.

Bunun dışında Minkârî (212/827)'nin *Vak'atu Sıffin*³⁸ isimli eseri, Sıffin Olayı başta olmak üzere, Hz. Ali döneminde meydana gelmiş olan bazı önemli olaylar hakkında vermiş olduğu bilgiler açısından çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır.

İbn Abdırabbih (327/939)'in, siyâset, edebiyat, tarih, nevâdir, ahlâk, mizah, nükte, fıkra, mûsikî ve eğlence gibi çok değişik konular hakkında bilgi veren bir genel kültür ansiklopedisi ve bir antoloji mahiyetindeki *el-., Qdû'l-Ferîd*³⁹ adlı eseri çalışmamızın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde istifade ettiğimiz diğer bir eserdir.

İsfehânî (356/966)'nin, Hz. Peygamber zamanından 313/915 yılına kadar Ebû Tâlib'in neslinden öldürülen kimselerin biyografisi olarak hazırladığı *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*⁴⁰ adlı eserinden de istifade ettik. Eser, Hz. Ali ve yakın akrabaları olan Hâşimîlere dair verdiği bilgiler açısından çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır.

³⁷ Kandemir, "Nesâî", DİA, XXXII, 564.

³⁸ Nasr b. Muhâzim el-Minkârî, *Vak'atu Sıffin*, thk., Abdusselam Hârûn, Kâhire 1382.

³⁹ İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, *el-., Qdû'l-ferîd*, thk., Müfid Muhammed Kumeysa, Beyrut 1983.

⁴⁰ İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, thk., Ahmed Sakr, Beyrut 1987.

Burada öncelikli olarak zikretmek istediğimiz önemli bir eser de, *Nehcü'l-Belâğa* isimli eserdir. Hz. Ali'den yaklaşık 360 yıl sonra tamamlanan, onun hutbe, konuşma, vasiyet, mektup, emirname ve hikmetli sözlerini ihtiva etmekte olup Şerîf er-Radî(406/1015)'nin derlemesi olan *Nehcü'l-Belâğa*⁴¹ isimli eser, Hz. Ali hakkında yapılmış çalışmalar alanında ilk önce zikredilmesi gereken eserdir.

Nehcü'l-Belâğa yazıldığı dönemden günümüze kadar insanlar arasında büyük bir hüsnükabul görmüş ve üzerine 200'den fazla⁴² şerh yazılmış olan bir eserdir. Bununla birlikte müellifinin Şîi olması, kitapta yer alan metinlerin Hz. Ali'ye aidiyetinin tartışmalı olması ve müellifin kitapta kaynak zikretmemiş olması bu eserden çalışmamız boyunca önemli ölçüde faydalanmamıza engel teşkil etmiştir.

Çalışmamızda istifade ettiğimiz bir diğer eser, Nüveyrî (732/1332)'nin *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*⁴³ adlı ansiklopedik eseridir. Bu eserden çalışmamızın özellikle dördüncü bölümünde istifade ettik.

Taha Hüseyin'in *el-Fitnetü'l-Kubrâ*⁴⁴, Muhsin el-Emîn'in *Harbu'l-Cemel ve Harbu Sıffîn*⁴⁵, Adnan Demircan'ın *Hâricileriin Siyasi Faaliyetleri*⁴⁶ isimli çalışmaları bu alanda verilebilecek önemli bir kaç örnektir.

Araştırmamızda istifade ettiğimiz diğer bir kaynak çeşidi de araştırma-inceleme (makale ve ansiklopedi maddeleri) çalışmalarıdır. Bu bağlamda Diyanet İslâm Ansiklopedisinin konumuzla alakalı çok sayıdaki maddesinden çalışmamız boyunca istifade ettik.

Tezimizin hemen hemen bütün bölümlerinde sıklıkla eserlerinden istifade etmiş olduğumuz diğer bir müellif de Muhammed Hamidullah'tır. Özellikle de Muhammed Hamidullah'ın *Ğslâm Peygamberi*⁴⁷ isimli eserinden ziyadesiyle istifade etmiş olduğumuzu belirtmek istiyoruz.

⁴¹ Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyin b. Musa el-Musevî Şerîf er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, çev., Adnan Demircan, İstanbul 2011.

⁴² Demircan, Adnan, *Nehcü'l-Belâğa ve Hz. Ali'ye Dair*, Şerîf er-Radî'nin, *Nehcü'l-Belâğa* isimli eserine yazdığı giriş yazısı, s.11.

⁴³ Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdilvehhab, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Beyrut 2004.

⁴⁴ Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kubrâ*, Kâhire 1973.

⁴⁵ Muhsin el-Emîn, *Harbu'l-Cemel ve Harbu Sıffîn*, Beyrut 1969.

⁴⁶ Demircan, Adnan, *Hâricilerin Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul 1996.

⁴⁷ Hamidullah, Muhammed, *Ğslâm Peygamberi*, çev., Salih Tuğ, İstanbul 1993.

Ali Muhammed Sallâbî'nin *Esmâ'l-Metâlib fî Sîret'i-Emîri'l-Müminin Ali b. Ebî Tâlib (Mü'minlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib'in Hayatı, ğahsiyeti ve Dönemi)* adlı⁴⁸ eseri, Hz. Ali ile ilgili yapılmış en hacimli ve kapsamlı çalışmalardandır. Hz. Ali'nin doğumundan şahadetine kadar hayatının bütününe ele alan bu eserden çalışmamız boyunca önemli ölçüde faydalandığımızı belirtmek istiyoruz. Ağırlıklı olarak hadis kaynaklarından faydalanılarak hazırlanmış olan bu eserde daha ziyade rivayet ağırlıklı bir usul takip edilmiş ve önemli ölçüde temel hadis kaynaklarına atıf yapılmıştır.

Çalışmamızda kullandığımız kaynakları kısaca bu şekilde tanıttıktan sonra, konumuzla ilgili olarak yapılmış olan araştırmaları da kısaca zikretmek istiyoruz.

2.2. ARAŞTIRMALAR

Hz. Ali, değişik yönleriyle ve farklı başlıklar altında çok sayıda araştırmaya konu olmuş mümtaz bir şahsiyettir. Biz, bu başlık altında Hz. Ali'yi belirli yönleriyle ele alan konulu araştırmalardan ziyade öncelikle onun hayatını bir bütün olarak ele alan müstakil eserlerden, özellikle de çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz eserlerin önde gelenlerinden bahsetmek istiyoruz.

Muhammed Ravvâs Kal'acı'nın *Hz. Ali Ğlmihdi* adıyla Türkçe'ye çevrilen *Mevsûat-ı Fıkh-ı Ali b. Ebî Tâlib*⁴⁹ isimli eseri Hz. Ali'nin çeşitli ibadetler konusundaki rivayet ve fetvaları, hukukî kararları, sosyal hayatla ilgili görüşleri ve seçilmiş özlü sözlerini içermektedir. Eser yapısı gereği çalışmamıza çok fazla katkı sağlamamış olmakla birlikte burda zikretmeden geçemeyeceğimiz önemli araştırmalardan biridir.

Sâmi el-Mağlût'un resimli tarih atlasları dizisinden biri olan ve Hz. Ali'nin hayatını yaşadığı yerlerin fotoğrafları, haritaları ve savaş şemaları desteği ile anlatan

⁴⁸ Sallâbî, Ali Muhammed, *Esmâ'l-Metâlib fî Sîreti Emîri'l-Müminin Ali b. Ebî Tâlib (Mü'minlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib'in Hayatı, ğahsiyeti ve Dönemi)*, çev., Şerafettin Şenaslan, İstanbul 2008.

⁴⁹ Kal'acı, Muhammed Ravvâs, *Mevsûat-ı Fıkh-ı Ali b. Ebî Tâlib* (Hz. Ali İlmihali), çev., Yusuf Özbek, İstanbul 2005.

*Hz. Ali Atlası*⁵⁰ isimli çalışması, alanında ilk olması ve içeriği açısından konumuzla ilgili önemli çalışmalardan biridir.

Nedvî, *Ali Radiyallahu anhu el-Murtaza*(Hz. Ali el-Murtezâ) isimli eserinde; Hz. Ali'nin hayatı ve diğer halifelerle ilişkilerini yaşadığı çağdaki şartlar muvacehesinde ele alıp incelemiştir. Ayrıca bu eserde Hz. Ali'nin şahsiyeti ile devlet idaresi ve yönetim anlayışına geniş yer verilmiştir.⁵¹

Hz. Ali hakkında yapılmış araştırmaların ciddi bir bölümü, onun döneminde meydana gelmiş olan önemli olaylar ekseninde yapılmış olan araştırmalardır. Cemal ve Sıffin olayları ile Hz. Ali'nin Hâricilere karşı verdiği mücadele üzerine önemli araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu bu araştırmalardan da konular çerçevesinde gerektiğinde istifade ettik.

Editörlüğünü Ahmet Yaşar Ocak'ın yaptığı *Tarihten Teolojiye Ğlâm Ğnançlarında Hz. Ali*⁵² başlıklı çalışma Hz. Ali'yi tarihi ve mitolojik yönleriyle değişik başlıklar altında ele alan, çalışmamızda ziyadesiyle istifade ettiğimiz önemli akademik çalışmalardan biridir.

Abdulhalık Bakır, *Hz. Ali ve Dönemi*⁵³ isimli çalışmasında Hz. Ali ve dönemini zengin rivayetler eşliğinde ele almıştır. Müellif, temel tarih ve hadis kaynakları doğrultusunda hazırladığı hacimli eseriyle konu ile ilgili kaynaklara ulaşmamıza büyük katkılar sağlamıştır.

Bununla birlikte Bakır'ın bu çalışmasında, Hz. Ali ve dönemi incelendiği için bazı bölümler çok kısa olarak incelenmiş, özellikle de bazı problemler sadece rivayetler aktarılmak suretiyle bırakılmıştır.

Murat Sarıcık, Râşit Halifeler silsilesi çerçevesinde *Ğlimğehrinin Kapısı Hz. Ali*⁵⁴ isimli çalışmasında Hz. Ali'nin hayatını kronolojik olarak ele almıştır. Sarıcık,

⁵⁰ Mağlût, Sâmi b. Abdillâh b. Ahmed, *Atlas el-Halife Ali b. Ebî Tâlib (Hz. Ali Atlası)*, çev., Hüseyin Yıldız, İstanbul 2009.

⁵¹ Nedvî, Ebû'l-Hasen, *Ali Radiyallahu anhu el-Murtaza (Hz. Ali el-Murtezâ)*, çev., Yusuf Karaca, İstanbul 1995.

⁵² Komisyon, *Tarihten Teolojiye Ğlâm Ğnançlarında Hz. Ali*, edtr., Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2005.

⁵³ Bakır, Abdulhalik, *Hz. Ali ve Dönemi*, Ankara 2004.

⁵⁴ Sarıcık, Murat, *Ğimğehrinin Kapısı Hz. Ali*, İstanbul 2010.

kronolojik olarak kaleme aldığı bu eserinde sade bir üslup kullanmış ve temel kaynaklara fazlaca yer vermeden çalışmasını didaktik üslupla tamamlamıştır.

Ethem Ruhi Fıġlalı'nın *Ġnam Ali*⁵⁵ isimli eserinin son yıllarda Hz. Ali hakkında yazılan ve çoğunluğun öncelikle başvurduğu çalışmalardan biri olduğu görülmektedir. Biz de çalışmamızda, bu kısa ve öz çalışmadan istifade ettik. Eserin hacminin çok kısa olması, tabii olarak da bazı bölüm ve başlıkların özet geçilmiş olmasından dolayı konumuzla alakalı olarak gerekli ihtiyacı karşılayabilecek mahiyette olamamıştır.

Ayrıca, 2005 Yılında Bursa'da düzenlenen, *Hayatı Kiġliġi ve Düġüneleriyle Hz. Ali*⁵⁶ ve 2009 yılında İzmir'de düzenlenen *Hz. Ali*⁵⁷ konulu sempozyumların tebliġ ve müzakereleri de tezimizde istifade ettiğimiz önemli çalışmalardandır.

Doğrudan Hz. Ali ile ilgili olması bakımından Ehl-i Beyt konulu bazı eserler de çalışmamıza büyük katkılar sağlamışlardır. Bunlar içerisinde özellikle Mehmet Bahaüddin Varol, Gülgün Uyar, Adnan Demircan'ın kitaplarının çalışmamıza ayrıcalıklı katkılar sağladığını özellikle belirtmek istiyoruz.⁵⁸

Çalışmamızda İslâm tarihi, teoloji, kelam, sosyoloji v.b. deġişik alanlarda yazılmış olan modern eserlerden de istifade ettik.

Yaşar Nuri Öztürk⁵⁹, Abdülaziz Muhammed Nur Veli⁶⁰, Abbâs el-Akkad⁶¹, Ahmet Akbulut⁶², Neşet Çaġatay⁶³, Mustafa Fayda⁶⁴, Ethem Ruhi Fıġlalı⁶⁵,

⁵⁵ Fıġlalı, Ethem Ruhi, *Ġnam Ali*, Ankara 2012.

⁵⁶ *Hayatı Kiġliġi ve Düġünceleriyle Hz. Ali (Sempozyum Bildirileri)*, haz., M. Selim Arık, Bursa 2004.

⁵⁷ *Hazreti Ali (Sempozyum Bildirileri)*, İzmir 2009.

⁵⁸ Varol, Mehmet Bahaüddün, *Ehl-i Beyt Gerçeġi*, İstanbul 2001; Uyar, Gülgün, *Siyasi ve Ėtimai Hayatta Ali-Fâtıma Evladı (Ehl-i Beyt)*, İstanbul 2008; Demircan, Adnan, *Ġlâm Tarihinin Ėk Asrında Ėttidar Mücadelesi*, İstanbul 1996.

⁵⁹ Öztürk, Yaşar Nuri, *Hz. Fâtıma*, İstanbul 1999.

⁶⁰ Abdülaziz Muhammed Nür Veli, *Eseru't-Teġyyu' Ale'r-Rivâyâti't-Târîhiyyeti fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Medine 1996.

⁶¹ Akkad, Abbâs Mahmud, *Fâtımatu'z-Zehra ve'l-Fâtımiyyûn*, Beyrut 1967.

⁶² Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi Ėttidar Kavgası*, Ankara 2001.

⁶³ Çaġatay, Neşet, *Ġlâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çaġı*, Ankara 1971.

⁶⁴ Fayda, Mustafa, *Ġlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılıġı*, Ankara 1982.

⁶⁵ Fıġlalı, Ethem Ruhi, *Ġnam Ali*, Ankara 2012; *Ġnâmiyye ġiası*, İstanbul 1984; *Çaġımızda Ėikadi Ġlâm Mezhepleri*, İzmir 2004.

Muhammed Hamidullah⁶⁶, Fazlullah Kumpani⁶⁷, İbrahim Sarıçam⁶⁸, Rıza Savaş⁶⁹, Ali Şeriatî⁷⁰, Ramazan Uçar⁷¹, Bahriye Üçok⁷² gibi son dönem araştırmacılarının eserleri de tezimizi hazırlama ve yorumlama boyutunda önemli katkılar sağlamıştır.

Ayrıca P. K. Hitti⁷³, Corci Zeydan⁷⁴, Julius Wellhausen⁷⁵, Dermenghem⁷⁶ gibi müsteşriklerin eserlerinden de zaman zaman istifade etme yoluna gittik.

Hız. Ali'nin hayatına dair yazılmış olan, fakat akademik üsluptan uzak olarak yazıldıkları ve kaynakça kullanmadıkları için çalışmamızda çok fazla faydalanmadığımız bir kısım eserlerin de listesini vermek istiyoruz.⁷⁷

Ayrıca burada kısaca Şîî dünyada Hız. Ali ilgili olarak yapılan çalışmalardan da bahsetmek istiyoruz. Şîîlik kavramı çok geniş ve şemsiye bir kavram olduğu için biz burada Şîî dünya ile, sadece Şîî dünyanın merkez üssü sayılabilecek potansiyele sahip olan Şîî-İmâmî geleneği kastettiğimizi belirtmek istiyoruz.

Şîîler, sistemlerinin merkezine imamet doktrinini yerleştirdikleri için Hız. Ali ve evladına çok özel bir yer ayırmışlardır. Bundan dolayı da Şîîler için Allah tarafından imam olarak atanan Hız. Ali, bir sahabe olmanın ötesinde farklı şeyler ifade etmektedir.

⁶⁶Hamidullah, Muhammed, *Ğlâm Tarihine Giriş* çev., Ruhi Özcan, İstanbul 1994; *Ğk Ğlâm Devletleri*, çev., İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992.

⁶⁷Kumpani, Fazlullah, *Hız. Ali Kimdir*, çev., Bahri Akyol, Ankara 1998.

⁶⁸Sarıçam, İbrahim, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2005.

⁶⁹Savaş, Rıza, *Hız. Muhammed Döneminde Kadın*, İstanbul 1991.

⁷⁰Şeriatî, Ali, *Ali*, İstanbul 2005.

⁷¹Uçar, Ramazan, *Güç ve Değer, Ğk Dönem Ğlâm Toplumu Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme*, Kayseri 2012.

⁷²Üçok, Bahriye, *Ğlâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, Ankara 1967.

⁷³Hitti, Philip Khuri, *Siyasal ve Kültürel Ğlâm Tarihi*, çev., Salih Tuğ, İstanbul 1995.

⁷⁴Zeydan, Corci, *Ğlâm Medeniyeti Tarihi*, çev., Zeki Meğamiz, İstanbul 1976.

⁷⁵Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev., Fikret Işıltan, Ankara 1963.

⁷⁶Dermenghem, Emile, *Hız. Muhammed ve Risaleti*, çev., Ahmet Ağırakça, İstanbul 1997.

⁷⁷Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mü'minlerin Emiri Hız. Ali*, İstanbul 2004; Mustafa Necati Bursalı, *Allah'ın Arslanı Evliyâlar Sultanı Hız. Ali*, İstanbul 2010; Adil Akkoyunlu, *Hız. Ali*, İstanbul 2007; Mahmud Sami Ramazanoğlu, *Hazreti Aliyy'ül- Murtezâ*, İstanbul 2010; Murtaza Mutahharî, *Bilinmeyen Simasıyla Hız. Ali*, İstanbul 2007; Ali Şeriatî, *Ali giası Safevî giası*, Ankara 2009; Mehmet Yolcu-Hacı Çiçek, *Hız. Ali- Aforizmalar*, İstanbul 2009; Türkan Akkurt Kabanka, *Efendimizin Dilinden Hız. Ali'ye Öğütler*, İstanbul 2011; Ekrem Sağiroğlu, *Ğim Beldesinin Kapısı Hız. Ali*, İstanbul 2008; Ömer Uluçay, *Dilde ve Gönülde Hız. Ali*, İstanbul 1997; Oral Çalışlar, *Hız. Ali-Muâviye ÇatıĞması*, İstanbul 2004; Ahmet Cemil Akıncı, *Hız. Ali*, İstanbul 2006; Mustafa Yağmurlu, *Hız. Ali*, İstanbul 2004; Mehmet Ali Kaya, *Hız. Ali (Kerremallahu Vechehü) Hayatı-Davası-Mücadelesi*, İstanbul 2013; Necip Fazıl Kısakürek, *Hız. Ali*, İstanbul 2000; Yaşar Kaplan, *Hız. Ali*, İstanbul 1998; Ahmet Lütfi Kazancı, *Hız. Ali*, İstanbul 2002.

Zira Hz. Ali, Allah'ın velisi, Hz. Peygamber'in vasisi ve müslümanların ilk imamıdır. Bu bakış açısıyla yazılan Şîî müelliflerin eserlerinde, Hz. Ali'nin hayatı imamet merkezli bir tasnife tabi tutulmuş ve Şîî ulema yazdıkları eserlerinde bu görüşleri destekleyecek aklî ve naklî delilleri aktarmanın gayreti içinde olmuşlardır.⁷⁸

Bu bağlamda, Şîî düşüncenin teorisyenlerinden olan Şeyhu'l-Müfid, Hz. Ali'nin imameti ve faziletine dair onlarca eser kaleme almış olan velût bir müelliftir.

Şeyhu'l-Müfid, hem aklî hem de naklî deliller serdetmek suretiyle Hz. Ali'nin efdaliyetini ispat etmek için kaleme aldığı eserlerinde, çoğunlukla Hz. Ali'nin imametiyle onun mutlak anlamda sahabenin hepsinden ve bütün insanlardan üstün olduğuna dair görüşler ileri sürmüştür ve Hz. Ali'yi de bu bakış açısıyla ele almıştır.⁷⁹

İmamların masumiyetini çok önemli bir ilke kabul eden Şîî gelenekte bu masumiyeti ispat babında bazı müellifler eserler kaleme almışlardır. Bu anlamda Câ'feriyân önemli bir örnektir. Câ'feriyân, bu masum imamların hayatlarını siyasî ve fikrî açıdan ele almış ve Hz. Ali'yi de bu bakış açısıyla incelemiştir.⁸⁰

Aslında kendisi de bir Şîî olan Ali Şeriatî, Şîî ve Sünnî geleneğin anlatmış olduğu Hz. Ali'yi kabul etmemiş ve farklı bir bakış açısıyla ve farklı bir perspektiften onu anlatmaya çalışmıştır.

Şeriatî eserinde, Hz. Ali'yi bütün çağlar ve zamanlarda insanlık için gerekli ve en önemli prototip olarak takdim etmekte ve böylece Hz. Ali'yi en faziletli ve en mükemmel bir insan olarak tarihî kimliğinin çok ötesinde erdemler sahibi aşkın bir kişi olarak tanıtmaktadır.⁸¹

⁷⁸ Şîî gelenekteki imam algısıyla ilgili olarak bkz., Fıçlalı, Ethem Ruhi, *Ġnamiyye ġiası*, İstanbul 1984, s.209-217; a.mlf., *Çağımızda Ġkadi Ġlâm Mezhepleri*, İzmir 2004, s.155-158; Onat, Hasan, "ġiî Ġnâmet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi Ġlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. 89-110, Ankara 1992; Ahmet İshak Demir, "Ġnamiyye ġiasında Dini Otorite", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C: 3, S. 109-125, Ankara 2003; Halil İbrahim Bulut, "ġiî-Usuli Gelenekte Hz. Ali ve Ġnâmetinin Dayanakları: ġeyh Müfid Örneği", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, s. 110, İzmir 2009; Metin Bozan, "ġiî Literatürde Hz. Ali", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: V, S. 15-19, Yıl: 2011.

⁷⁹ Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muahammed b. Nu'mân el- Bağdâdî, *el-Ġfâh fî Ġnâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, Kum 1412, s. 36; a. mlf., *Tafdîlu Emîri'l-Mü'minîn*, nşr., Ali Musa el-Ka'bî, (*Silsiletü müellefâti'ġġeyh el-Müfid* isimli külliyat içerisinde), VII, Beyrut 1993.

⁸⁰ Câ'feriyân, Resul, *Masum Ġnamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, s. 41, İstanbul 1994.

⁸¹ Ali, Şeriatî, *Ali*, s. 17 vd., İstanbul 2005.

Özet olarak, sisteminin omurgasına imamet doktrinini yerleştirmiş olan Şîi gelenek genellikle hem hadis külliyatlarında, hem de fıkıh ve kelim kitaplarında doktrin ispatı sadedinde Hz. Ali'ye geniş yer ayırmış ve onu tarihî bir şahsiyet olmasının ötesinde, ilahî boyutlu ve imamet odaklı bir kişilik olarak değerlendirmeye tâbi tutmuştur.⁸²

Sisteminin yapısı gereği, Hz. Ali'yi bu bakış açısıyla değerlendirmiş olmasından dolayı çalışmamızda Şia'nın temel kaynaklarına müracaat edilmemiştir. Konunun bu bakış açısıyla ele alınmasının ayrı bir çalışmaya konu olacak kadar geniş bir mesele olduğunu da tekrar belirtmek istiyoruz.

Bununla birlikte bazen kıyas yapmak, bazen de örnek göstermek bağlamında, söz konusu kaynaklara müracaat mecburiyeti hâsıl olduğunda sınırlı ölçüde de olsa Şia'nın karakteristik eserlerine müracaat ettik.

⁸² Şîi gelenekte Hz. Ali'ye yakıştırılan sıfatlar ve onun ilahiyata konu edilmiş şekli ile ilgili diğer kaynaklar için bkz., Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'küb Kuleynî (329/940), *el-Uşûl minel-Kâfî*, Tahran 1365; Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. Merdevyh el-Isbahânî (410/1020), *Menâkibu Ali b. Ebî Tâlib*, Kum 1422; İbn Şehrâşûb Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Mâzenderânî (588/1167), *Meâlimu'l-Ulemâ*, nşr., M. Sadık Bahrululum, Beyrut trz; Muhammed b. Muhammed b. Hasan Nâsiruddîn Tûsî (672/1273), *Risâle-i Ğnâmet*, Tahran 1335; Hasan b. Yusuf el-Mutahhar el-Hillî (726/1326), *el-Elfeyn fî Ğnâmeti Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib*, Necef 1969; Muhammed Bakır Meclisî (1110/1697), *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1992; Muhammed Beyyumi Mehran, *el-Ğnametu ve Ehlu'l-Beyt*, Beyrut 1995; Sa'd b. Abdullah Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak*, nşr., M. Cevad Meşkûr, Tahran 1963; Murtaza Mutahhari, *Ğsan-ı Kamil*, İstanbul t.y; Abbâs Ali Musevi, *Ğnam Ali: Munteha'l-Kemali'l-BeĞer*, Beyrut 1983; Muhammed Beyyumi Mehran, *Ğnam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1990.

I.BÖLÜM

MEKKE DÖNEMİNDE HZ.ALİ

Hız. Ali'nin hayatını ana hatlarıyla Mekke dönemi, Medine dönemi ve Râşit halifeler dönemi şeklinde üç döneme ayırmak suretiyle incelemeye çalıştık. Hız. Ali'nin hayatının Mekke dönemini İslâm öncesi dönem ve İslâmî dönem olmak üzere ana hatlarıyla ikiye ayırmak suretiyle ele aldık.

Hız. Ali'nin hayatının Mekke dönemi, O'nun daha sonraki hayatını anlama ve anlamlandırma bakımından çok önemlidir. Doğumu ve çocukluğu, ailesi, yetiştiği çevre, Hız. Peygamber'in himayesindeki yaşamı vb. başlıklar öncelikli olmak üzere, bu bölümde ele alacağımız konuların O'nu tanıma ve anlama noktasında önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz.

1. İslâm Öncesi Dönemde Hız. Ali

Tarih boyunca insanlığa anıtsal eserler bırakmış ve eşsiz hizmetler vermiş İslâm büyüklerinin hemen tamamının çocukluk ve ilk gençlik yılları meçhuldür. Esrarlı bir tecelli olarak bu büyük insanların ölüm tarihlerini bilmemize rağmen, doğum tarihlerini, hatta birçoğunun doğduğu yeri bilmek mümkün olmamaktadır. Çünkü İslâm toplumu onlarla ilgilenmeyi, insanlığa hizmet vermeye başladıkları zamanda düşünmüştür. Bu zaman ise onların olgunluk yaşlarına rastlamaktadır.¹

Dolayısıyla biz, Hız. Ali'yi ancak Hız. Peygamber döneminde katıldığı savaşlar ve Hız. Peygamberin hizmetinde yaptığı işlerle, Hız. Peygamber sonrasında ise halifelerle ilişkileri ve bu süreçte yaşanan mücadelelerde geniş bir şekilde tanıma imkânını elde edebiliyoruz.

Hız. Ali'nin hayatını yazan herkesin karşılaştığı en büyük zorluk, onun doğumu ve çocukluk dönemlerine ait bilgi eksikliği olacaktır. Biz de çalışmamızda

¹Öztürk,Hız. *Fâtıma*, s. 59-60.

aynı zorlukla karşılaştık ve konu ile ilgili yazılan eserlerin hemen hemen tamamında aynı eksikliğin varlığını gördük.

1.1- Nesebi ve Ailesi

Tarih kitaplarında İslâm öncesi Arapların hayatlarından bahsedilirken, içki içmek, kız çocuklarını diri diri gömmek, güçlünün zayıfı ezmesi, putlara tapılması gibi onların şahsına münhasır olan bir kısım kötü alışkanlıkların sayılıp dökülmesi adeta bir usul haline gelmiştir. Söz konusu bu kötü hasletlerin bir kısmının bizzat Kur'ânı Kerim tarafından, bir kısmının da Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından teyit edildiği de bilinmektedir.

Bununla beraber Arapları ümmetlerin en hayırlısı kılabilen bir takım hasletleri vardır ki o hasletleri günümüz toplumlarında bile görmek mümkün değildir. Bu hasletlerin en önemlilerinden biri de neseplerinin sıhhatidir. Bu özellik dünyada sadece Araplara mahsustur.²

Araplar kendi neseplerinin muhafazasına çok önem verirlerdi. Bundan dolayı da Arapların nesepleri hakkında ciltler dolusu kitaplar yazılmıştır. Zira neseble iftihar onların şairleri arasında en büyük şeref konusu olabiliyordu. Bundan dolayı da ileri gelen Arapların sülalesini, neseplerini bugün dahi biliyoruz. Ayrıca Arap kültürünün neseb bilgilerini muhafaza etme konusunda ne kadar hassas olduğunu, bu alanın yazılı örnekleri olan ensâb kitaplarına bakarak anlayabiliriz. Özellikle de Hz. Peygamber'in nesebine ve kabilesi Kureyş'e verilen öneme binaen aynı neseb zinciri içerisinde yer alan Hz. Ali ve atalarının neseb bilgilerine bu kitaplarda ayrıntılı olarak rastlamak mümkün olabilmektedir.³

Araplardaki bu neseb asabiyeti İslâm'dan sonra da tamamen kaybolmamış, yalnız o şekilden dini bir şekle çevrilmiştir. İslâm'dan sonra ise Hz. Peygamber'in

² Nedvi, Seyyid Süleyman, *Asr-ı Saâdet (Peygamberimizin Tebliğat ve Talimatı)*, çev., Ali Genceli, I, 342-344, İstanbul 1967.

³ Nedvi, a.g.e, I, 344; Fayda, Mustafa, "*Ensâb*", DİA, XI, 247; Uyar, s. 21.

kabileleri Kureyş'e en yakın bulunan nesep, neseplerin en şerefli sayılmış, böylece Kureyş kutsallığı oluşturulup devam ettirilmiştir.⁴

Hız. Ali'nin kabilesi olan Kureyş kabilesi, Mekke'de ikamet etmekteydi. Mekke ise hem İslâm'dan önce hem de İslâm'dan sonra bölgenin en önemli ve en hareketli şehri olma özelliğini muhafaza etmekteydi. Ayrıca kutsal Kâbe'nin de orada bulunuyor olması şehri bölgenin önemli ticaret merkezi haline getirdiği gibi, aynı zamanda insanların gözünde en kutsal şehir olmasını da sağlıyordu.⁵

Hız. Peygamber'e hürmeten olsa gerek bazı kaynaklarda onun mensup olduğu Kureyş kabilesi ile Hâşimoğulları boyu ve Hız. Peygamber zamanında Müslüman olmayan, hatta İslâm'dan önceki atalarının bile faziletlerine dair geniş anlatımlar bulunmaktadır. Hatta bazı müellifler bu hürmeti daha da ileri boyutlara taşıyarak Hız. Peygamber'in soyunun tamamının iman ehli olduğunu bile söylemekten çekinmemişlerdir.⁶

Neseb yönüyle benzer durumun Hız. Ali ve ailesi için de işletilmiş olduğu görülmektedir. Zira Hız. Ali'nin soy kütüğüne bakıldığında, babası Ebû Tâlib'in amcasının kızıyla evlenmesi dolayısıyla, Hız. Ali'nin hem anne tarafından hem de baba tarafından Hâşimî olması dolayısıyla bu duruma özellikle vurgu yapıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.⁷

Hız. Peygamber'in mensup olduğu Hâşimoğulları boyuna mensup olması dolayısıyla Hız. Ali'nin anne ve baba tarafından Hâşimî oluşu bazı kaynaklarda önemle vurgulanmış, böylece o da bu kutsal kabile zırhından mahrum bırakılmamıştır.⁸

Tezimizin konusunu teşkil eden Hız. Ali de kutsal Mekke'de ikamet eden kutsal Kureyş kabilesinin Hâşimoğulları koluna mensup olup soyu, Fihri b. Mâlik yoluyla Hız. İbrahim'in torunlarından Adnân'a kadar uzanır.

⁴Zeydan, II, 65.

⁵Bozkurt, Nebi- Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mekke", DİA, XXVIII, 555-563, Ankara 2003.

⁶Eyüp Sabri Paşa, *Peygamber Efendimizin Hayatı (Mahmudu's-Siyer)*, sad., Fatih Başpınar, s. 17, İstanbul 2010; Sallâbî, s. 10-15; Kumpani, s. 15-16.

⁷İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88.

⁸İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88.

Hız. Ali'nin Adnan'a kadar uzanan soy kütüğünü şöyle sıralamak mümkündür: Ali b. Ebî Tâlib (Abdümenâf) b. Abdülmuttalib (Şeybetu'l-Hamd) b. Hâşim b. Abdinenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Ğâlib b. Fihir b. Mâlik b. en-Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnan.⁹

Hız. Ali, Hız. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in en küçük oğlu olup soyca onunla ilk dedesi olan Abdülmuttalib b. Hâşim ile birleşir. Hız. Ali'nin babası Ebû Tâlib, Resûlullah'ın babası olan Abdullah ile ana-baba bir kardeştir. Dedesi Abdülmuttalib b. Hâşim, büyük dedesi Hâşim b. Abdümenâf, babaannesi Fâtıma bint Amr, annesi ise Fâtıma bint. Esed b. Hâşim'dir.¹⁰

Yukarıda ana hatlarıyla Hız. Ali'nin nesep zincirini verdikten sonra şimdi de kısaca Hız. Ali'nin en yakın akrabaları olan, babası, annesi ve kardeşleri hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz.

1.1.1- Ebû Tâlib

Hız. Ali'nin babası olan Ebû Tâlib'in asıl ismi Abdümenaf olup, 535 yılında dünyaya gelmiştir. Annesi ise, Fâtıma bint Amr b. Âiz el-Mahzûmiyye'dir. Hız. Peygamber'in babası Abdullah ile amcası Zübeyr'in öz kardeşidir. Kâbe hizmetlerinden olan, hacılara su ve yiyecek temini vazifeleri babasından kendisine miras kalmışsa da malî durumu bozulup fakir düştüğü için bu görevleri kardeşi Abbâs b. Abdülmuttalib'e devretmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte babasının ölümünden sonra Hâşimoğullarının reisliğini ölümüne kadar uhdesinde buldurmaya devam etmiştir.¹¹

Babası Abdülmuttalib ölümünden önce, sekiz yaşında olan torunu Muhammed'in bakımı ve himayesini Ebû Tâlib'e vasiyet ettiği rivayet edilmiştir. Bu

⁹İbn Hişâm, I, 75-76; İbn Sa'd, III, 17; Zübeyrî, II, 40; İbn Habîb, s. 16; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; Belâzürî, II, 345; Ya'kûbî, s. 123; Mes'ûdî, I, 497; İbn Hazm, s. 4; Halebî, I, 9-48.

¹⁰İbn Sa'd, III, 17; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203.

¹¹İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Muhammed et-Tancî, *Dîvân-u Ebî Tâlib: Ammu'n-Nebîyyi*, s. 9, Beyrut 1994; Fıĝlalı, "*Ebû Tâlib*", DİA, X, 237, İstanbul 1994.

vasiyet üzerine Ebû Tâlib'in, himayesini üstlendiği yeğeni Muhammed'in üzerine titrediği, onu çok sevip değer verdiği, onun uğurlu olduğuna inandığı ve onun iyi yetişmesi için elinden geleni yaptığı rivayet edilmiştir.¹²Nübüvvet'ten sonra da Hz. Peygamber'i ve Müslümanları himaye konusunda son derece cesur davranan Ebû Tâlib, Hz. Peygamber'in ısrarlı teklifine rağmen İslâm'ı kabul etmemiştir.Ölümünden önce, Hz. Peygamber hiç değilse son nefesinde kelime-i şehâdet getirerek şefaata nâil olmasını rica etmiştir. Ebû Tâlib'in ise müşriklerin, ölüm korkusundan dolayı Müslüman olduğunu ileri sürerek kendisiyle alay edebileceklerini söyleyerek onlara karşı küçük düşmek istemediğini belirtip Resûl-i Ekrem'in teklifine olumlu cevap vermediği rivayet edilmiştir.¹³

Peygamberliğin ilk yıllarında iken Ebû Tâlib, yeğeni Muhammed ile kendi oğlu Ali'nin gizlice namaz kıldıklarına şahit olduğu zaman, atalarının dinini bırakamayacağını söylemekle beraber yeğenini ömrünün sonuna kadar savunup koruyacağını ifade etmiştir.

Aynı Ebû Tâlib, Hz. Peygamber Mekkeliler'i açıkça İslâm dinine çağırmaya başlayıp putları terketmelerini istediği zaman ona muhalefet eden ve Muhammed'i kendilerine teslim etmesini isteyen müşriklere karşı durmuş, Hz. Peygamber'i onlara kesinlikle teslim etmeyeceğini söylemiştir.¹⁴Hatta Kureyş müşrikleri Resûl-i Ekrem'e ve Müslümanlara düşmanlıklarını arttırdınca Hâşim ve Muttaliboğullarını yardıma çağırılmış, kardeşi Ebû Leheb dışındaki yakınları, kendilerine karşı girişilen boykot hareketine rağmen Ebû Tâlib mahallesinde onun etrafında toplanmışlar ve orada uzun bir süre sıkıntı içinde yaşamak zorunda kalmışlardır.¹⁵

Kureyş içerisinde önde gelen, sözü dinlenen, saygı duyulan bir kimse olan Ebû Tâlib, aynı zamanda iyi de bir şairdi. Kendisine ait olan bu şiirleri derlenip onun ismiyle anılan divanda bir araya getirilmiştir.¹⁶

¹² İbn Hişâm, I, 12-124; Fığlalı, "Ebû Tâlib", DİA, X, 237-238.

¹³ İbn Hişâm, I, 221-226-252-254; Fığlalı, "Ebû Tâlib", DİA, X, 237-238.

¹⁴ İbn Hişâm, I, 221-226-252-254; Fığlalı, "Ebû Tâlib", DİA, X, 237-238.

¹⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; *Önü'l-Esîr, Üsdü'l-Ğâbe, IV*, 88; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Tancî, s. 9; Fığlalı, "Ebû Tâlib", DİA, X, 238.

¹⁶ Tancî, s. 9.

Ebû Tâlib'in, Hz. Peygamber'in de çok sevip saydığı ve Müslüman da olan hanımı Fâtıma'dan dört oğlu ve iki kızı olmuştur.¹⁷

Nübüvvetin onuncu yılında, Şavvâl ayında, seksenli yaşlarda iken vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Hatice de aynı yıl vefat etmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in en büyük destekçileri olan bu ikilinin ölümü onu çok üzdüğü için bu yıla "hüzün yılı" denmiştir.¹⁸

1.1.2- Fâtıma bint Esed b. Hâşim

Hz. Ali'nin annesi, Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dır. Fâtıma, Âmir b. Lüey oğullarından Hubey bint. Herem b. Revâha el-Kureyşiyeye'dir. Kocasını Ebû Tâlib ile amca çocuklarıdır. Hz. Peygamber, dedesinin ölümünden sonra amcası Ebû Tâlib tarafından himaye edilince, Fâtıma ona sekiz yaşından itibaren yaklaşık olarak yirmi yıl adeta annelik yapmış, o kadar ki, kendi çocuklarından önce Hz. Muhammed'i yedirip doyurmuş ve gözetmiştir. Ebû Tâlib, Fâtıma'dan başka kadınla evlenmemiştir. Ebû Tâlib'in ölümünden hemen sonra ve hicretten yaklaşık iki yıl önce Fâtıma'nın İslâmiyet'i kabul ettiği ve Medine'ye ilk hicret eden kadın sahabelerden olduğu rivayet edilmektedir.¹⁹

Hz. Peygamber'in iyiliklerini hiç unutmayıp Medine'de iken sık sık ziyaret edip hediyeler gönderdiği ve "annemden sonra annem" dediği Fâtıma bint Esed, hicretin ilk yıllarında, bazı tarihçilere göre dördüncü yılda Medine'de vefat etmiştir. Onun ölümüne üzülen Hz. Peygamber, cenaze namazını kıldırması ve teçhiz tekfişlemleriyle bizzat ilgilenmiştir.²⁰

Ebû Tâlib'in; Tâlib, Akîl, Câ'fer ve Ali isimli dört erkek, Fâhite (Ümmühani) ve Cemâne isimli iki kız çocuğu vardır ki bunların hepsi de aynı anne babadandır.

¹⁷İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Tancî, s. 9; Fığlalı, "*Ebû Tâlib*", DİA, X, 238.

¹⁸İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Tancî, s. 9-11; Sallâbi, s. 16-17; Fığlalı, "*Ebû Tâlib*", DİA, X, 238.

¹⁹Zübeyrî, II, 40; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; Tancî, s. 12-13; Aykaç, Mehmet, "*Fâtıma bint Esed*", XII, 225; Sallâbi, s. 15-16.

²⁰Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, III, 124, Kâhîre 1997; Tancî, s. 12-13; Sallâbi, s. 15-16; Aykaç, "*Fâtıma bint Esed*", XII, 225.

Hız. Ali, Ebû Tâlib'in en küçük oğlu olup, Câ'fer'den onyaş, Câ'fer, Akîl'den onyaş, Akîl de Tâlib'den onyaş küçüktür.²¹

1.1.3- Tâlib

Ebû Tâlib'in çocuklarının en büyüğü ve kendisiyle künyelendiğı kişi, oğlu Tâlib'tir. Tâlibhariç Ebû Tâlib'in çocuklarının hepsi Müslüman olmuşlardır.²²

Müslüman olmamasına rağmen Tâlib, Hız. Peygamber'i çok severdi. Kendisi şair olup, Resûlullah için çok sayıda methiyeleri vardır. Bedir savaşı için müşriklerle birlikte kerhen yola çıkmış olup, müşriklerin ona ve diğer Hâşimîlere sataşıp "Ey Hâşimîler, bizimle birlikte olsanız da sizin Muhammet'le birlikte olduğunuzu biliyoruz" demeleri üzerine yanındakilerle birlikte savaştan geri döndüğü söylenmiştir.²³

Bedir Savaşı'ndan sonra da çok geçmeden ölmüştür. Fakat ne şekilde ve nerede öldüğü tam olarak bilinmemektedir. Bilinmeyen bir yere gittiğı ve bir daha dönmediğı²⁴, bir rivayete göre de cinlerin onu gizlemesi ile bir yerlere gittiğı de belirtilmiştir.²⁵

1.1.4- Akîl b. Ebî Tâlib

Ebû Tâlib'in ikinci oğlu ise, Hız. Ali'den yirmi yaş büyük olan Akîl b. Ebî Tâlib'dir. Künyesi Ebû Yezid olup, Miladi 580 tarihinde dünyaya gelmiştir. Ensâb ve tarih bilgisiyle cahiliye devrinde Kureyş Kabilesi arasında önemli bir yeri olan ve anlaşmazlıklarda hakemliğine baş vurulan dört kişiden biri olduğu söylenmiştir.²⁶

²¹İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; İbn Seyyidinnâs, I, 180-II, 384; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 457; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Halebî, I, 382.

²²Mesû'dî, I, 497; İbn Seyyidinnâs, II, 385; Halebî, I, 115-382; Tancî, s. 13.

²³Mesû'dî, I, 497; İbn Seyyidinnâs, II, 385; Halebî, I, 115-382; Tancî, s. 13.

²⁴Tancî, s. 13; Sallâbî, s. 19.

²⁵Halebî, I, 382.

²⁶Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk., Abdüsselâm Muhammed Hârûn, II, 278, Kâhire 1998; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Önkâl, Ahmet, "Akîl b Ebû Tâlib", DİA, II, 264, İstanbul 1989.

Bedir Savaşı'nda Mekkeli müşrikler safında savaştığı ve müslümanlara esir düştüğü, daha sonra amcası Abbâs'ın fidyesini vermesiyle esaretten kurtulduğu bilinmektedir.²⁷

Müslüman olduğu tarih ihtilaflıdır. Bazı müelliflere göre Mekke'nin fethinden sonra ve Hudeybiye Anlaşması'ndan önce, bazılarına göre ise Mekke'nin fethinden hemen sonra, diğer bir görüşe göre ise Mekke'nin fethinden önce 630 yılı başlarında, Müslüman olmuş ve Medine'ye gitmiştir.²⁸

Ancak Mekke'nin fethi ile ilgili rivayetlerde isminin geçmemesi onun fetihten önce değil de fetihten sonra Müslüman olduğuna yönelik rivayetleri güçlendirmektedir.

Müslüman olduğu zaman Hz. Peygamber'in ona; "Ben seni iki şekilde seviyorum, biri bana yakın akraba olmandan dolayı, diğeri de amcam Ebû Tâlib'e olan saygımdan dolayı" dediği rivayet edilmiştir.²⁹

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde ödemek zorunda olduğu büyük bir borç meselesinde ondan beklediği yardımı göremeyince, kendisine gerekli yardımı sağlayan Hz. Muâviye'ye katılmış ve Sıffin'de kardeşine karşı savaşmıştır. Hz. Muâviye'nin halifeliği döneminde veya Yezid'in halifeliğinin ilk günlerinde vefat etmiştir.³⁰

Belâğatı ve hazır cevaplılığıyla da meşhur olan Akîl'in, bu konudaki maharetini göstermesi bakımından bazı kaynaklarda yer alan bir rivayeti aktarmak istiyoruz. Buna göre; bir gün Hz. Muâviye kendisine; "Amcan Ebû Leheb'in cehennem'in neresinde olduğunu düşünüyorsun" diye sormuş, Akîl ise ona şu cevabı vermiştir; "Oraya girdiğin zaman amcamı halanla birlikte orada göreceksin Ey Muâviye".³¹

²⁷İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Hazm, s. 117; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 400; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Tancî, s. 13; Önkâl, "Akîl b Ebû Tâlib", DİA, II, 264.

²⁸Geniş bilgi için bkz., Önkâl, "Akîl b Ebû Tâlib", DİA, II, 264.

²⁹Halebî, I, 382.

³⁰Cahız, *el-Beyân*, II, 326-327; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Halebî, I, 382-383; Tancî, s. 13.

³¹Cahız, *el-Beyân*, II, 326-327; Halebî, I, 382.

1.1.5- Câ'fer b. Ebî Tâlib

Tahminen 590 yılında Mekke'de doğmuştur. Hz. Ali'nin kardeşi olup ondan on yaş büyüktür.Çocuklarının çokluğundan dolayı geçim sıkıntısı çeken babası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek amacıyla amcası Abbâs, Câ'fer'i yanına almış ve bu yüzden de Câ'fer gençlik yıllarının bir kısmını amcası Abbâs'ın yanında geçirmiştir.³²

Ca'fer, ilk Müslüman olanlardandır. Mekkeli müşriklerin Müslümanlara eziyet ve işkenceleri artınca Ca'fer, hanımı Esmâ bint Umeys ile birlikte Habeşistan'a hicret eden ikinci kabileye katılmış ve Hz. Peygamber tarafından bu kabileye başkan tayin edilmiştir.³³

Bedir Gazvesine katılmamış olmakla beraber, Hz. Peygamber, elde edilen ganimetlerden kendisine pay ayırmıştır.³⁴

Habeşistan'a hicretinden sonra 7 (628) yılına kadar orada kalmış, Hz. Peygamber ve ordusu Hayber'de iken Necaşi'nin tahsis ettiği bir gemi ile yanındaki arkadaşlarıyla birlikte Medine'ye dönmüştür.Medine'ye dönüşü sırasında Câ'fer'i karşısında gören Hz. Peygamber çok sevinmiş ve, "Hangisine sevineceğimi bilemiyorum. Hayber'in fethine mi, yoksa Ca'fer'in gelişine mi?" diyerek onu kucaklayıp alnından öpmüş ve Hayber'de elde edilen ganimetlerden ona ve altı arkadaşına da pay ayırmıştır.³⁵

Habeşistan'dan döndükten bir yıl sonra, 8 (629) yılında Mute Savaşı'na katılmış ve bir ara savaşı komuta etmiş ve kırk yaşında iken bu savaşta şehit olmuştur.Ebû Tâlib ailesinden İslâm yolunda öldürülmüş olan ilk kişidirCâ'fer.³⁶

Câ'fer'in şahadetinden sonra eşi Esmâ bint. Umeys, Hz. Ebûbekir ile Hz.Ebûbekir'in vefatından sonra da Hz. Ali ile evlenmiştir.³⁷

Câ'fer'in çok cömert biri olduğu, fakirleri çok sevdiği ve onlara hizmet etmekten hoşlandığı belirtilmektedir. Fakirleri çok sevmesinden dolayı da "*Ebû'l-*

³² İbn Hacer, *el-Ğâbe*, I, 248-249; Önkal, Ahmet, "*Ca'fer b. Ebû Tâlib*", DİA, VI, 548-549, İstanbul 1992.

³³ İbn Hacer, *el-Ğâbe*, I, 248-249; Önkal, "*Ca'fer b. Ebû Tâlib*", DİA, VI, 548-549.

³⁴ İbn Hacer, *el-Ğâbe*, I, 248-249; Tancî, s. 13; Önkal, "*Ca'fer b. Ebû Tâlib*", DİA, VI, 548-549.

³⁵ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İsfehânî, s. 25; Önkal, "*Ca'fer b. Ebû Tâlib*", VI, 549.

³⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203;İsfehânî, s. 25.

³⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 452.

Mesâkîn", Habeşistan dönüşü baba ocağı Mekke'ye değil de Medine'ye gittiği için de "Zü'l-hicreteyn" lakaplarıyla anılmıştır.³⁸

1.1.6- Fâhite (Ümmü Hânî)

Ebû Tâlib'in büyük kızı Fâhite olup kendisinin "Ümmühani" diye künyelenmesi meşhurdur. Fâhite'nin eşi; Ebû Vehb Hubeyre b. Amr b. Mahzûm'dur. Bu kişiden Fâhite'nin bir kızı, bir de oğlu olmuştur. Kendisi hicret etmiş, eşi ise Mekke'nin fethinden sonra Yemen'in Necran bölgesine kaçmış ve orada iken müşrik olarak ölmüştür.³⁹Eşinin bu şekilde ölmesinden sonra, Hz. Peygamber kendisine evlilik teklifinde bulunmuş ama Fâhite, kendisini Hz. Peygamber'e layık görmediği için bu evlilik teklifini kabul etmemiştir.⁴⁰

Fâhite, Mekke'nin fethi gününde Mahzum kabilesinden iki kişiye eman vermiş, Resûlullah da onun vermiş olduğu emanı onaylamıştır.Hz. Ali halife olduğunda Fâhite'nin oğlu Ca'de b. Hubeyre'yi âmil tayin etmiştir. Fâhite'nin, Hz. Ali'den sonra bir müddet daha yaşadığı rivayet edilmiştir.⁴¹

1.1.7- Cemâne

Ebû Tâlib'in diğer bir kızı da Cemâne'dir. Cemâne'nin eşi Süfyan b. el-Hâris b. Abdilmuttalib'dir.Hz. Peygamber, Hayber ganimetlerinden kendisine ihsanda bulunmuştur. Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Cemâne, hicret etmiş ve Hz. Peygamber döneminde Medine'de vefat etmiştir.⁴²

Hz. Ali'nin nesebi ve ailesinden bahsettiğimiz bu bölümde, önemli bir konuya dikkat çekmek istiyoruz.

Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş kabilesi ile Hâşimoğulları boyunun faziletlerine dair geniş anlatımlar bulunmaktadır. Hz. Peygamber zamanında Müslüman olmamış olan amcası Ebû Tâlib'in adeta bir sahabe

³⁸ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 452; Sallâbi, s. 20.

³⁹Mesû'dî, I, 497; İbnü'l-Cevzî, *Ebu'l-Ferec Cemâlü'd-Dîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, Ahbâru'n-Nisâ*, s. 119; İbn Hacer, *Ğsâbe*, VIII, 287; Tancî, s. 13.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'n-Nisâ*, s. 119.

⁴¹ Mesû'dî, I, 497; İbnü'l-Cevzî, *Ahbâru'n-Nisâ*, s. 119; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 287; Sallâbi, s. 20.

⁴² Mesû'dî, I, 498; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 38.

gibi sunulması, babası Abdullah'ın ise Allah'ın melekler vasıtasıyla kendisini koruduğu fazilet sahibi üstün bir kişi olarak aktarılmış olduğunu görüyoruz.

Bazı müelliflerin bu hürmeti daha da ileri boyutlara taşıyarak Hz. Peygamber'in soyunun tamamının iman ehli olduğunu bile söylemekten çekinmedikleri görülmektedir.⁴³ Üstelik kendisi de bir Hâşimî olan Ebu Leheb örneği Kur'an'ın şahitliğiyle önümüzde dururken, yine Hz. Nuh'un oğlu ile Hz. Lut'un eşinin kendilerine iman etmedikleri bilinmektedir.

Neseb yönüyle benzer şekildeki kutsayıcı bu anlayışın Hz. Ali ve ailesi için de söz konusu olduğunu görüyoruz. Zira Hz. Ali'nin soy kütüğüne bakıldığında, babası Ebû Tâlib'in amcasının kızıyla evlenmesi dolayısıyla hem anne tarafından hem de baba tarafından Hâşimi olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber'in mensup olduğu Hâşimoğulları boyuna mensup olması dolayısıyla Hz. Ali'nin anne ve baba tarafından Hâşimi oluşu bazı kaynaklarda önemle vurgulanmış ve böylece Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in kabilesinden olması dolayısıyla üstün bir aile boyuna sahip olduğu hissettirilmiştir.⁴⁴

1.2- Doğumu ve Çocukluğu

Hz. Ali'nin doğum tarihi ve hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunamadığı için Hz. Ali'nin doğum tarihi ve çocukluk yıllarına dair yeterli ve sahih bilgilere ulaşma imkanı sınırlı olmaktadır.

Bu sınırlı sayıdaki rivayetler içerisinde Hz. Ali'nin doğum tarihi hakkında birbirine yakın tarihleri işaret eden rivayetler bulunmaktadır. İbn Sa'd'ın rivayetine göre Hz. Ali bi'set'ten 9 veya 10 yıl önce, yani Miladî 599-600 tarihlerine denk düşen bir zaman diliminde dünyaya gelmiştir.⁴⁵ Başka bir rivayete göre ise Hz. Ali bi'set'ten 10 yıl önce, yani 600 tarihinde dünyaya gelmiştir.⁴⁶

⁴³ Eyüp Sabri Paşa, s. 17; Sallâbî, s. 10-15; Kumpani, s. 15-16.

⁴⁴ Zübeyrî, s. 40; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88.

⁴⁵ İbn Sa'd, III, 19.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 89.

Bu konudaki diğer bir rivayet ise İbn İshâk'ın rivayetidir. Bu rivayete göre de Hz. Ali, bi'set'ten 10yıl önce dünyaya gelmiştir ki, İbn Hacer de Hz. Ali'nin doğum tarihi olarak bu rivayeti esas almıştır.⁴⁷

Yukarıdaki rivayetlerden farklı olarak Hz. Ali'nin, Kureyşlilerin Kabe'yi yeniden inşa etmelerinden birkaç sene önce dünyaya geldiği, bu sıralarda ise Hz. Peygamber'in de otuzbeş yaşlarında olduğu da rivayet edilmiştir.⁴⁸

Temel İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Ali'nin doğum tarihi ile çocukluk ve gençlik dönemleriyle ilgili bilgilerin oldukça sınırlı olmasına karşılık, diğer taraftan muahhar kaynaklarda sözkonusu dönemlerle ilgili olarak pek çok menkıbevi anlatımların mevcudiyeti şaşırtıcıdır.

Bu menkıbevi anlatımları bir kenara bırakarak sahih rivayetlere baktığımızda; Hz. Ali'nin doğum tarihinin kaynaklarda net olarak verilmemiş olup, genellikle onun müslüman olduğundaki yaşı veya Kureyşlilerin Kabe'yi yeniden inşa ettikleri tarih ölçü alınarak doğum tarihi tespit edilmeye çalışılmıştır. Nuna göre, Hz. Ali'nin doğum tarihinin bisseten 9 veya 10 yıl öncesine, bunun da tarih olarak Miladi 599-600 yıllarına denk düştüğünü, dolayısıyla da onun doğum tarihinin en iyi ihtimalle bu tarihler olabileceğini söyleyebiliriz.⁴⁹

Mekke'de Miladî 599-600 tarihlerinde doğmuş olan Hz. Ali'nin çocukluk dönemine ait çok fazla bilgiye sahip olamadığımız için onun çocukluğunun nasıl geçtiğini, çocukken nelerle meşgul olduğunu, hangi şartlarda yetiştiğini, yaygın adet üzere sütanneye verilip verilmediğini malesef bilemiyoruz.

Bu alandaki bilgi eksikliğini, küçük Ali'nin çocukluğunu aynı aile içerisinde yetişmiş olan Hz. Peygamber'in çocukluk dönemindeki bir kaç olayla kıyaslayıp bazı tespitler yapmak suretiyle doldurmaya çalışacağız.

Öncelikle Hâşimî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Hz. Ali'nin geleneğe uyularak doğduktan sonra sütanneye verilip verilmediğini sorgulamak istiyoruz. Bilindiği üzere Mekke'nin sıcak havası bebeklerin sağlıklı büyümelerine

⁴⁷ İbn İshâk, I, 182; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269; *Fethu'l-Bâri*, VII, 88.

⁴⁸ Belâzürî, I, 403.

⁴⁹ İbn İshak, I, 182; İbn Sa'd, III, 19; Belâzürî, I, 403; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 89; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269; *Fethu'l-Bâri*, VII, 88.

elverişli olmadığından, Mekke'nin ileri gelen aileleri yeni doğan çocuklarını, çölün sağlıklı havasında büyümeleri ve fasih Arapçayı öğrenmeleri için göçebe kabilelere mensup sütannelere verirlerdi. Sütanneliği kendileri için gelir kaynağı olarak kabul eden bedevi kadınları da zengin ailelerin çocuklarını almayı tercih ederlerdi.⁵⁰

Hz. Ali gibi Hâşimi aile geleneği içerisinde doğup büyüyen Hz. Peygamber de doğduktan sonra geleneğe uyularak, Tâif bölgesinden Hevazin Kabilesi'nin Sa'd b. Bekr koluna mensup olan Halime isimli sütanneye verilmiştir. Halime iki yıl boyunca küçük Muhammedi emzirdikten sonra süttten kesmiş ve ailesine teslim etmek istemiştir. Fakat annesi Âmine, muhtemelen çöl havasının çocuğuna yaradığını görünce, başka bir rivayete göre de Mekke'deki veba salgınından dolayı çocuğunun bir süre daha sütanne yanında kalmasını uygun görmüş ve böylece küçük Muhammed beş yaşına kadar sütannesinin yanında kalmaya devam etmiştir.⁵¹ Benzer şekilde Hz. Peygamber de cari örfü uyararak oğlu İbrahim'i çok sayıdaki isteklinin arasındansütanne olarak seçilen Ümmü Bürde Havle bint Münzir'e vermiş ve bu kişiye, bir hurmalıkla kendisine ait bir miktar koyun ve devenin sütlerini tahsis ettirmiştir.⁵²

Her ne kadar Mekke toplumunda ve Abdülmuttalib ailesi içerisinde yeni doğan çocukların sütanneye verilmesi köklü ve etkili bir gelenek ise de aynı ailede doğmuş olan küçük Ali'nin doğumundan sonra süt anneye verilip verilmediğine dair kaynaklarda hiç bir bilgiye rastlayamadığımızı üzümlere ifade etmek istiyoruz.

Abdülmuttalib'in torunu Muhammed'i doğar doğmaz sütanneye vermesine bakılırsa⁵³, aynı ailenin bir üyesi olarak Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib'in de yeni doğan çocuklarını sütanneye vermiş olması ihtimal dâhilinde görülemez mi acaba? Ancak ne Hz. Ali'nin, nede kardeşlerinden birinin çocukluklarında sütanneye verilip verilmediklerine dair kaynaklarda hiç bir bilgiye rastlamadığımızı tekrarlamak istiyoruz.

⁵⁰ İbn Hişâm, I, 108-110; Çubukçu, Asri, "Halime", DİA, XV, 338, İstanbul 1997.

⁵¹ İbn İshâk, I, 100; İbn Hişâm, I, 108; Çubukçu, "Halime", XV, 338.

⁵² Belâzürî, I, 453; Semhûdî, Ali Nureddin Abdillâh, *Vefû'u'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, III, 868, Beyrut 1984; Çubukçu, Asri, "İbrahim", DİA, XXI, 274, İstanbul 2000.

⁵³ İbn Hişâm, I, 108.

Bununla birlikte Hz. Peygamber devri Mekke toplumunda cahiliye döneminde olduğu gibi dadılık ve sütanneliği yapan kadınların yaygın bir şekilde varlığı,⁵⁴ yine yetim bir çocuk olmasına rağmen sütanneye verilen Hz. Peygamberle aynı aile içerisinde doğmuş olması gibi gerçekleri göz önüne aldığımızda Hz. Ali'nin de sütanneye verilmiş olabileceğinin uzak bir ihtimal olmadığını düşünüyoruz.

Sütanneliği yapan kadınlar emzirecekleri çocukların zengin ailelerden olmasına çok özen gösterdikleri için yetim ve fakir çocukları kolay kolay almazlardı⁵⁵. Buna bakarak Ebû Tâlib'in ekonomik durumunun çok iyi olmaması gibi bazı ekonomik ve sosyal sebeplerin onun çocuklarını süt anneye vermesine engel olmuş olabileceği de düşünülebilir.

Konumuzun sınırlarını aşacağı için bu konuda daha fazla detaya girmek istemiyoruz. Zira süt anneliğiuygulaması ve Hz. Ali'nin süt anneye verilip verilmediği konusunun müstakil birer çalışma konusu yapılmasının daha uygun olacağını da burada belirtmek istiyoruz.

Hz. Ali'nin hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmadığı için onun çocukluk yılları hakkında net bir şeyler söylemek mümkün olmamaktadır. Fakat Hz. Peygamber'in himayesine girmesine kadarki dönemde bir çocuk olarak küçük Ali'yi de akranları gibi koşup oynayan, ailesinin değer yargılarıyla büyüyen, gerektiğinde yaşına uygun işlerde ailesine yardımcı olan, belki büyükleriyle beraber hayvan otlatan⁵⁶ aktif ve hareketli bir çocuk olarak tasvir etmek, içinde bulunduğu toplumun yaşam şekline, tarihe ve insafa uygun bir tasvir olur diye düşünüyoruz.

Hz. Ali'nin çocukluğunda onun hayatında dönüm noktası sayılabilecek olan en önemli olay şüphesiz onun Hz. Peygamber'in himayesine girmesidir. Tam olarak hangi yılda gerçekleştiğini tespit etme imkânı olmayan bu olaydan sonra Hz. Ali, Hz.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Siyer*, I, 279; İbn Seyyidinnâs, I, 190; Halebî, I, 124-125; Savaş, s. 230.

⁵⁵ Halebî, I, 131.

⁵⁶ Hz. Peygamber süt annesinin yanında iken sütkardeşleri ile birlikte çobanlık yapmıştır. Zaman zaman Hz. Peygamber'in bu çobanlığı ile iftihar ettiğine dair rivayetlerle karşılaşılıyor. Bkz., İbn Hişâm, I, 111; Buhârî, *Kitabu'l-Ğâre*, 2. Hz. Peygamber'in beş yaşına kadar süt kardeşleriyle birlikte yaşadığı göz önünde bulundurulursa, aynı yaşlarda olan küçük Ali'nin de çocukken çobanlık yapmış olması ihtimal dahilinde görülebilir.

Peygamber'in saadet ve bereket dolu hanesinde onun terbiyesi altında hem eğitim hem de genel ahlak ve kültür açısından mükemmel bir şekilde yetişmiştir.⁵⁷

Yukarıda görüldüğü üzere sahih rivayetler doğrultusunda Hz. Ali'nin doğum tarihini net olarak belirlemek zor iken, bazı eserlerde onun hayatının doğumundan itibaren menkibevî ve efsanevî rivayetlerle örülü olarak kerametlerle dolu, renkli ve zengin bir sunumla anlatıldığına da şahit olmaktadır.⁵⁸ Bu tarz anlatımlar çoğunlukla Şîi literatürde yer almış olsa da, Hz. Ali'nin yüzüne bakmanın ibadet olduğu, Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin tek bir nur olarak Hz. Adem yaratılmadan on dört bin yıl önce Allah'ın huzurunda mevcut oldukları gibi anlatımların, sünnilerce de muteber sayılan bazı hadis kaynaklarında yer almış olduğu da görülmektedir.⁵⁹

Özellikle Şîi menâkib literatüründe ve aşırılık dozu biraz düşük bir şekilde bazı Sünni kaynaklarda Hz. Ali, Mustafa Öztürk'ün yerinde tespitiyle, pek çok açıdan peygamberleri imrendirecek türden üstün meziyet ve keramet sahibi bir insan, hatta insanüstü bir varlık olarak tanıtılmaktadır.⁶⁰

Hz. Ali'nin insanüstü bir varlık olarak tanıtılması daha onun doğumuyla hatta henüz anne karnında iken başlatılmıştır. Buna göre Hz. Ali'nin annesi Fâtıma, cahiliye döneminde Ali'ye hamile iken Hübel putuna secde etmek istemiş; ama karnında taşıdığı bebeği Ali eğilip bükülmek suretiyle hareket ederek onu bu halden men etmiştir.⁶¹

Aynı Fâtıma'nın Allah'a dua edip doğumunun kolaylaşmasını istediği, çocuğuna hamile olduğu günden beri kendisini ilahî bir nur içerisinde gördüğü ve doğacak çocuğunun diğerlerinden farklı olacağını hissettiği de söylenmiştir.⁶²

⁵⁷ Bakır, s. 70. Ebû Tâlib'in fakir düşmesi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in himayesindeki yaşamına dair geniş bilgi "*Hz. Peygamber'in Himayesindeki Yaşamı ve Gençliği*" başlığında detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bkz., s. 54-61.

⁵⁸ İbn Şehrâşub, *Menâkıbu Âl-i Ebî Tâlib*, I, 287 vd., Nefes 1956; Kumpani, s. 16.

⁵⁹ Muhibbüddîn et-Taberî, *er-Riyâzü'n-Nâdire fi'l-Menâkibi'l-'Açre*, III, 120-197, Beyrut trz. Konu ile ilgili önemli bir değerlendirme için bkz., Mustafa Öztürk, "*Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali*", Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, s. 57-58, Bursa 2004.

⁶⁰ Muhibbüddîn et-Taberî, III, 120-197; Mustafa Öztürk., s. 57. Ayrıca Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Suedâ* isimli eserinde üstün edebi üslubuyla Hz. Ali'nin doğumunun bu bağlamda destansı bir anlatımı için bkz., Alim Yıldız, "*Fuzulî'ye Göre Hz. Ali*", Sempozyum Bildiri ve Müzakereleri, s. 385-396, İzmir 2009.

⁶¹ Halebî, I, 382.

⁶² Kumpani, s. 16.

Bazı rivayetlerde ise muhtemelen Hz. Ali'ye kutsallık atfetmek amacına yönelik olarak onun Kâbe'nin içinde mucizevî bir şekilde doğduğu dile getirilmiştir.⁶³

Hz. Ali'nin tarihi gerçekliğini yeterli görmeyerek sırf onu yüceltmek amacıyla insanüstü görüp böyle göstermek için nasıl ve ne zaman oluştuğunu tam olarak bilemediğimiz⁶⁴ bu tür menkibevî haberlerin bazı muhaddislerce mütevatir olduğu söylene de⁶⁵, bu konuda en eski ve muteber kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlayamadığımızı belirtmek istiyoruz.

1.3- İsim, Künye ve Lakapları

İslâm öncesi Arap örfünün bir devamı olarak İslâm'ın ilk yıllarında çocuğa isim koymak için bir merasim yapılır ve bu merasimde isim koyulurdu. Çocuğa verilen bu ismin daima insanlar arasında kullanılan bir isim olması da şart değildi. Ayrıca o devirde bir Arab'ın tek isim sahibi olması pek nadir olup genellikle insanlar pratikte en az üç isim kullanırlardı ve bir kimseye hitap edilirken bu üç isimlendirme şeklinden biriyle hitap edilirdi. Bu isimlendirmeler; bazen Zeyd, Ali, Osman, Ömer gibi özel isimlerle yapıldığı gibi, bazen de İbn Ömer, İbn Abbâs gibi filancanın oğlu olduğunu ve Ebû Tâlib, Ebû Zer vb. filancanın babası olduğunu gösteren isimlerle de yapılabiliyordu.

İslâmiyet'ten önce uygulandığı şekliyle İslâmiyet'ten sonra da Arapların aldıkları isimler aynı usule göre verilmiştir. Şu farkla ki, putperestlikle ilgili adlar tamamen terk edilmiş, İslâm'ın ruhuna ters düşen veya insan gönlünü bulandırıcı manalar taşıyan isimler de bir kenara atılmıştır. Resûlullah, rastladığında bu çeşit isimlerin değiştirilmesi için bizzat ikazda bulunmuş ve bu çeşit isim sahiplerine güzel isimler koymuştur.⁶⁶

⁶³ Mesûdî, I, 496.

⁶⁴ Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 109.

⁶⁵ Hâkim, III, 124.

⁶⁶ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1045.

1.3.1- İsmi

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Hz. Ali'ye gelince, annesi Fâtıma'nın en küçük oğlu olan Ali dünyaya geldiğinde ona kendi babasının ismi olan "Esed(Aslan)" ile aynı anlama gelen "Haydar" ismini koyduğu rivayet edilmiştir. Annesi bu ismi koyduğunda, babası Ebû Tâlib'in yanında olmadığı, Ebû Tâlib, evine geldiğinde ise en küçük oğluna konulan bu ismi beğenmeyerek ona Mekke'de bilinen ve kullanılan bir isim olan "Ali" ismini vermiş olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁷

Annesinin kendisine aslan anlamına gelen, Haydar ismini vermesini Hz. Ali ileriki yaşlarında unutmamış ve Hayber Gazvesi'nde söylediği bir mısradaki kendini överken "Ben ki annem bana Haydar (Aslan) ismini koymuştur. Vahşi ormanların aslanı gibiyim, düşmanları fena şekilde öldürürüm" demiş ve bununla aslan gibi cesur, saldırgan ve güçlü olduğunu vurgulamak istemiştir.⁶⁸

Haydar; ensesinin kalınlığı, pençelerinin güçlülüğü ve sertliğinden dolayı erkek aslana verilen bir isimdir. Hâdır; da sert ve güçlü anlamına gelir. Aslan, en eski dönemlerden beri hemen bütün milletlerde olduğu gibi Araplar'da da kuvvet, cesaret, kahramanlık sembolü sayılmış ve taşıdığı bu anlam zenginliğinden dolayı Hz. Ali'ye de "Haydar" ismi konulmuştur.⁶⁹

Zayıf bir kavle göre de doğduğunda çok şişman ve göbekli olmasından dolayı annesi ona bu ismi vermiştir.⁷⁰

Haydar'ın Hz. Ali'nin adı mı yoksa lakabı mı olduğu kesin olamamakla birlikte kaynaklarda ve özellikle de şiirlerde her iki anlamda da kullanıldığı görülmektedir. Ancak genel kanaat Haydar'ın, Hz. Ali'nin lakabı olduğu şeklindedir.

⁶⁷ İbn Hişâm, I, 378; İbn Sa'd, II, 81; İsfehânî, s. 25; Hâkim, III, 108; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 366; Halebî, III, 56; Mahmud Abbâs el-Akkad, *el-Abkariyyâtü'l-Ğlâmiyye*, s. 66, Beyrut 1968; Reyşehri, Muhammed, *Mevsû'atü'l-Önam Ali b. Ebî Tâlib*, I, 76-79, Beyrut 2000; Sallâbi, s. 9. Ayrıca Hz. Peygamber'in büyük kızı Zeynep'in Ebû'l-Âs ile olan evliliğinden dünyaya gelen oğluna Ali ismi vermiş olması dikkat çekicidir. İbn Seyyidinnâs, II, 379.

⁶⁸ Hâkim, III, 124; Nevevî, Ebû Zekerriyya Muhyiddîn b. Şeraf, *Sahîhu Müslim bi gerhi'n-Nevevî*, XII, 185, Kâhire 1929; İsfehânî, s. 40; İbn Kesîr, *Siyer*, 340-342; Halebî, III, 55.

⁶⁹ DİA, "*Haydar*", XVII, 24, İstanbul 1998.

⁷⁰ Halebî, III, 56.

Ayrıca ona yalnız Haydar denilmeyip Esedullah da denilmesi bunu teyit etmektedir.⁷¹

Ebû Tâlib'in en küçük oğlu olan Ali'ye ismini kendisinin verdiği yukarıdaki rivayetlerde belirtilmesine rağmen, bazı rivayetlere göre küçük Ali'ye ismini babası Ebû Tâlib değil Hz. Peygamber vermiştir. Ali'nin doğumunu haber alan Hz. Peygamber, amcası Ebû Tâlib'in evine gitmiş ve küçük Ali'yi kucağına aldıktan sonra adını sormuştur. Annesi oğlunun adını "Esed (Haydar)" koyduğunu söyleyince Hz. Peygamber, çocuğun isminin Ali olmasını teklif etmiş ve ailenin itiraz etmemesi üzerine Ali isminde karar kılınmıştır.⁷²

Kanaatimizce burada da Hz. Ali'nin ismi Hz. Peygamber tarafından verilmek suretiyle ona bir kutsallık yüklenmeye çalışılmıştır. Nitekim Ebû Tâlib'in diğer çocuklarına isim koymayan Hz. Peygamber'in, Hz. Ali söz konusu olduğunda böyle bir rolü üstlenmiş olmasını şüphe ile karşılıyoruz. Bundan dolayı da Hz. Ali'ye ismini babası Ebû Tâlib'in vermiş olduğuna dair rivayetlerin daha makul olduğunu düşünüyoruz. Bundan da öte Halebî'nin, Zemahşerî (538/1144)'nin *el-Hasâisu'l-Ağæ* isimli eserinden aktardığı bir rivayete göre; Hz. Peygamber Ali'ye isim koymakla kalmamış, günlerce mübarek tükürüğünü dili ile emzirmek suretiyle onu beslemiştir.

Rivayete göre küçük Ali, geceleri uyuyana kadar günlerce Hz. Peygamber'in dilini emmeye devam etmiştir. Gece uyuyup sabahleyin uyanınca, emzirileceği zaman hiç bir kadının göğsünden süt emmeyi kabul etmemiş, sadece Hz. Peygamber'in dilinden mübarek tükürüğünü emerek uyumayı kabul etmiştir. Bu durum Allah'ın dilemesiyle böyle tahakkuk etmiştir.⁷³

Bu tür rivayetlerde Hz. Ali'yi kutsal bir kimliğe büründürme gayretinin yattığı net olarak görülmektedir. Zira daha anne karnında iken başlatılan kutsallaştırma süreci, onun doğumunun Kâbe'de olduğu ileri sürülerek, doğduktan sonra da Hz. Peygamber'e ismi koydurulup mübarek tükürüğüyle besletirilerek iyice pekiştirilmiştir. Üstelik Hz. Peygamber'in kendisi bile çocukluğunda değişik

⁷¹ Nevevi, XII, 185; "Haydar", DİA, XVII, 24.

⁷² Halebî, I, 382; Fiğlalı, *Ğnam Ali*, s. 1.

⁷³ Halebî, I, 382.

sütannelerden süt emmişken bu durum Hz. Ali'ye yakıştırılamamış ve olay daha da abartılarak sanki Hz. Peygamber'in hiç işi gücü olmamışta ona dadılık yapmış gibi gece gündüz onun tükürüğüyle büyüttürülmüştür.

Elimizde bir belge olmamakla birlikte, en iyi ihtimalle Hz. peygamber'in bu işi belki bir iki defa yapmış olmasını ihtimal dahilinde görüyoruz. Fakat sanki Hz. Peygamber bu işi her akşam yapıyormuş gibi bir algı oluşturulmaya çalışılmış olmasını doğru bulmuyoruz.

"Ali" ismi aynı zamanda Allah'ın güzel isimlerinden biri⁷⁴ olup, "ulüv" mastarından gelmektedir. Ulüv; kısaca yükseklik, yücelik, kuvvet ve kudret sahibi olmak demektir. Ayrıca Ulüv; hâkim olma, galebe çalma, kılıçla vurma, bir işe gücü yetme, yükselme, bineğe binme, tecebbür, tekebbür, büyüklenme, şerefli olma, ilave, arttırmak, gibi anlamlara da gelmektedir.⁷⁵

Arapça'da "Aliy" şeklinde telaffuz edilir. Çokluk şekli, "Aliyyun" ve "Ilye" olarak gelir. Siğa bakımından ise mübalağalı ism-i fâildir. Bütün bu muhtevasıyla cahiliye dönemi insanları nezdinde muteber değerlere atıfta bulunan "Ali" adının, o dönemde erkek çocuklara ad olarak verilmesi ise oldukça tabii bir durumdur.⁷⁶

Araplarda önemli olan bir diğer nokta ise künye meselesidir. Zira Araplar, daha küçük yaşlardan itibaren bir çocuğu ilerde sahip olabileceği bir yavrunun adı ile çağırarak: " Ey filancanın babası (veya kız ise anası)" şeklinde bir isim tamlaması içinde adlandırma yaparlardı ve bunu "Künye" terimi ile ifade ederlerdi.⁷⁷

Böyle bir durumda bir kimsenin ilerde gerçekten bir çocuğu dünyaya geldiğinde o doğan çocuğa, babasının esasen kendi çocukluğundan beri künyesinde taşımakta olduğu isim değil de başka bir isim verildiği de olabiliyordu. Böyle bir durum meydana geldiğinde ise bu baba otomatik olarak bir başka künye sahibi oluyordu.⁷⁸

⁷⁴Topaloğlu, Bekir, "Esmâ-i Hüsnâ", DİA, XI, 414, İstanbul 1995.

⁷⁵Râzî, Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdülkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 452-453, Beyrut 1994; *el-Mu'cemu'l-Vesît*, s. 625, Kâhire 2004.

⁷⁶Râzî, s. 452-453; *el-Mu'cemu'l-Vesît*, s. 625.

⁷⁷Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1044.

⁷⁸Dermenghem, s. 71; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1044.

Araplardaki yaygın kullanımına binaen Hz. Ali'nin künyelerine kısaca göz atmak istiyoruz.

1.3.2- Künyeleri

Hz. Ali'nin ismi kadar, hatta isminden bile önemli olan bazı künyeleri vardır ki şimdi de bunlara değinmek istiyoruz.

Bilindiği gibi künye, Arap geleneğinde hususi bir öneme sahiptir. İsimlerin önünde yer alan künyelerin, değişik verilmiş sebepleri vardır. Bununla birlikte verilmiş sebebi tespit edilebilen künye sayısı ise son derece sınırlıdır.⁷⁹

Hz. Ali'nin en çok bilenen ve en yaygın olan künyeleri; Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn, Ebû Türeb, Ebû Muhsin ve Ebû'r-Reyhaneteyn'dir.⁸⁰

Ebû'l-Hasen; "Hasan'ın Babası" anlamına gelen bu künye, Arap geleneğine göre Hz. Fâtıma'dan olan ilk evladı Hasan'a nispetle kendisine verilmiştir.⁸¹ Genellikle Hz. Ali'nin kendisini "Ebû'l-Hasen" diye künyelediği rivayet edilmiştir.⁸²

Hz. Ali'den aktarılan bir rivayetten, Hz. Peygamber hayatta iken torunları Hasan ve Hüseyin'in babaları Hz. Ali'yi farklı künyelerle çağırılmış olduklarını öğreniyoruz.

Buna göre Hz. Peygamber hayatta iken Hz. Hasan, babası Hz. Ali'yi "Ebû'l-Hüseyn", Hz. Hüseyin de babası Hz. Ali'yi "Ebû'l-Hasen", Hz. Peygamber'i ise "Hasan ve Hüseyin'in babası" şeklinde künyeliyorlardı. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra ise Hasan ve Hüseyin, babaları Hz. Ali'yi "Hasan ve Hüseyin'in babası" şeklinde künyelemeye devam etmişlerdir.⁸³

Hz. Ali'nin çokça kullanılan bir diğer künyesi ise; EbûTürâb'dır. Toprağın babası, toprağa bulanmış kimse şeklinde çevrilebilecek bu künye, kendisine Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Ali'yi bu künye ile

⁷⁹Uyar, s. 395.

⁸⁰ İbn Sa'd, III, 17; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 203; Muhammed b. Ahmed b. Hammâd ed-Dülâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I, 18-19, Beyrut 1999; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; İsfehânî, s. 25; Nüveyrî, XX, 3; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269.

⁸¹ Müslim b. el-Haccâc, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, thk., Abdurrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, I, 213, Medine trz.

⁸² İbn Sa'd, III, 17; Mes'ûdî, I, 497; İbn Seyyidinnâs, II, 226; Halebî, III, 210.

⁸³ İsfehânî, s. 39.

çağırılmayı sevdiği bilinmektedir. Bundandolayı Hz. Ali'nin en çok sevdiği künyesi budur. Hz. Ali'yi bu künye ile anmak, aynı zamanda onu methetmek anlamına da gelir.⁸⁴

Ebû Tûrab, künyesinin Hz. Ali'ye ne zaman ve hangi olay üzerine verildiğine dair kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Bu rivayetlerden birincisi, Ammar b. Yâsir kanalıyla gelen rivayettir ki, o rivayette şöyle denilmektedir: "Ben ve Ali Uşeyre Gazvesi'nde⁸⁵beraberdik.Hz. Peygamber Uşeyre'de konaklayınca, Müdlicoğulları kabilesine bağlı bazı kimselerin, kendilerine ait pınar ve hurmalıkta çalıştıklarını gördük. Ali, bana: "Ey Ebâ Yekzan! Onların nasıl çalıştıklarını seyretmek ister misin? diye sorunca, ben de "isterim gidelim" diye cevap verdim. Bunun üzerine onların yanına gittik, bir müddet sonra bize yorgunluk çöktü ve oradan ayrıldık. Daha sonra ise bir ağacın gölgesinde uyuya kalmışız.Tâki Hz. Peygamber bize ayağıyla dokununca uyanabildik. İşte o gün Hz. Peygamber, sırtında bulunan toz topraktan dolayı Ali'ye "Neyin var Ey Ebû Tûrab" diyerek hal ve hatırını sordu".⁸⁶

Hz. Ali'nin "Ebû Tûrab" künyesi ile ilgili ikinci rivayet ise şöyledir: "Hz. Ali, Fâtıma'yı çok sevdiği için bazen ona kızdığı zaman, bu kızgınlığını ifade etmek amacıyla kendi kafasına toprak saçardı. Onu bu durumda gören Hz. Peygamber, Fâtıma'ya gücendiğini anlar ve kendisine "Neyin var Ey Ebû Tûrab" diyerek aralarındaki meseleyi hallederdi.⁸⁷

Bu konudaki üçüncü rivayet ise el-Câhız'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde yer alan rivayettir. Buna göre; Hz. Ali'nin Ebû Tûrab künyesi, Âl-i İmrân Suresinin 59. ayetinden⁸⁸ ilhamla, Hz. Peygamber tarafından kendisine verilmiştir.⁸⁹

⁸⁴Malik b. Enes, *Kitâbu'l-Ekdiyye*, 1411; İbn Hişâm, I, 354; İbn Hanbel, IV, 263; Belâzürî, II, 345; İsfehânî, s. 40.

⁸⁵Uşeyre Gazvesi: Hz. Peygamber, Hicretin ikinci yılının Cemâdiye'l-Ülâ ayında Medine'den ayrılıp bu gazveye çıkmış ve Kinâne kabilesinin bir kolu olan Müdlicoğulları ile bir anlaşma imzaladıktan sonra her hangi bir olay vuku bulmadan tekrar Medine'ye dönmüştür. Bkz. İbn Hişâm, I, 354; Halife b. Hayyât, s. 20.

⁸⁶İbn Hişâm, I, 354; İbn Sa'd, II, 9; Belâzürî, II, 345;Hakim, III, 164; İbn Seyyidinnas, I, 357; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 318; Makrîzî, *Takiyyuddîn Ahmed b. Ali, Ğutâ'u'l-Esmâ'*, s. 34-35, Katar trz. ; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 91; Halebî, II, 115; Bakır, s. 66.

⁸⁷İbn Hişâm, I, 354; Belâzürî, II, 345; Halebî, II, 115.

⁸⁸"Allah katında İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı, ardından ona ol dedi; o da oluverdi". Al-i İmrân, 3/59. Resûlullah, bu ayetten ilhamla Hz. Âdem'in topraktan

Ebû Tûrab, künyesi ile ilgili en çok bilinen dördüncü rivayet ise şöyledir: "Bir defasında Hz. Ali ile eşi Hz. Fâtıma arasında bir tartışma meydana gelir. Bunun üzerine Hz. Ali, evden çıkarak mescide gider. Daha sonra Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma'nın evini ziyarete gider ve Hz. Ali'yi göremeyince nerede olduğunu sorar. Hz. Fâtıma da Hz. Ali'nin mescide gittiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber hemen evden çıkarak mescide gider ve Hz. Ali'yi orada yere uzanmış halde bulur. Yanına varınca üzerindeki toz toprak kırıntılarını elleri ile temizler ve ona "Kalk Ey Ebû Tûrab" diyerek onunla ilgilenir.⁹⁰

Bu konudaki rivayetlerden ikinci ve üçüncü rivayetin bu künyenin verilmesinde belirleyici olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Ayrıca Câhız'ın rivayetinin ise çok uzak bir ihtimal olduğuna, dolayısıyla da bu ayetin Hz. Ali'ye künye verilmesiyle alakalı olamayacağına biz de katılıyoruz.⁹¹

Birinci ve dördüncü rivayetin bu anlamda daha doğruya yakın durduğunu söyleyebiliriz. Fakat burada karşımıza başka bir mesele daha çıkıyor ki o da; bu iki olayın hangisinden sonra Hz. Peygamber'in Hz. Ali için bu künyeyi kullandığı meselesidir.

Bu iki olayda da şayet Hz. Peygamber, Hz. Ali için "Ebû Tûrab" künyesini kullanmışsa, iki olaydan hangisinin daha önce meydana geldiğine bakmak en makul yol olacaktır. Uşeyre Gazvesinin çok erken bir dönemde, hicri ikinci yılın ortalarında⁹², meydana geldiği göz önüne alındığında Ammâr b. Yâsîr rivayetinin daha doğru olduğu söylenebilir

Ayrıca Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile evliliği de aynı şekilde hicri ikinci yılın sonlarında⁹³ olduğu göz önünde bulundurulduğunda tespitimizin doğruluk ihtimali yükselmektedir.

yaratılışı ile Hz. Ali'nin toprağa uzanıp her tarafının toprağa bulanması arasında, yani toprak ortak paydasında benzerlik kurumuş olmalıdır.

⁸⁹ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, III, 205.

⁹⁰ Müslim, *Fezailü's-Sahâbe*, 30-32; İsfehânî, s. 25; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 87; Suyûti, s. 167; Halebî, II, 177.

⁹¹ Bakır, s. 67.

⁹² İbn Hişâm, I, 354.

⁹³ İbn İshâk, s. 309-310; İbn Sa'd, X, 19-23; İbn'ül-Esîr, *Üsdü'l- Ğâbe*, VII, 216; Kandemir, Mehmet Yaşar, "*Fâtıma*", DİA, XII, 219, İstanbul 1995.

Özetle; Hz. Ali'ye Ebû Tûrab künyesi, Hz. Peygamber tarafından Uşeyre Gazvesi esnasında verilmiş, daha sonra da aynı künye başka ortamlarda da defaten kullanılmıştır. Aslında birbirlerine çok yakın olan bu iki olaydan kronolojik olarak daha sonra meydana gelmiş olan Hz. Fâtıma ile Hz. Ali arasında dargınlık olayında, Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye daha önce hitab ettiği gibi "Ebû Tûrab" diye hitap etmiş, rivayeti aktaran râvi bunu ilk defa duymuş olabileceği ihtimalinden dolayı Hz. Peygamber'in bu künyeyi ilk defa burada kullandığı kanaatine varmış olabilir.⁹⁴

İlk dönem İslâm toplumunda Hz. Ali'nin en yaygın olarak bilinen ve kullanılan künyeleri bu dört künyedir. Hz. Ali'nin geleneğe uyararak kendisini çoğunlukla "Ebû'l-Hasen" diye künyelediği ve "Ebû Tûrab" diye çağrılmaktan da çok hoşlandığı söylenmiştir.⁹⁵

Yine İbn Fâtıma⁹⁶, Ebû'l Hüseyin, el-Hâşimî, Resûlullah'ın Amcaoğlu⁹⁷, Ebû's-Sibteyn⁹⁸ (İki torunun babası) onun çok yaygın olmayan diğer künyeleridir.

1.3.3- Lakapları

Araplarda, isim ve künyenin dışında, halkın taktığı "Medih" veya "Zem" ifade eden lakaplar veilave isimler de kullanırdı. Bulakaplar, övmeyi veya kötülemeyi gösteren ve isimden sonra gelen isim veyasıfatlardır.⁹⁹

Genellikle lakapların tamamına yakını bir başkası tarafından söz konusu kişilere izafe edilmiş olan ve müsbet özellikleri aksettiren tabirlerdir. Bununla birlikte az sayıda da olsa menfi anlam taşıyan lakaplara da rastlanmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁴İbn Kesîr, herhangi bir sebep belirtmeden Uşeyre Gazvesinde meydana gelen olayla ilgili rivayeti garip sayıyor ve Hz. Fâtıma ile Hz. Ali arasındaki küskünlük olayını aktarıp yorum yapmadan geçiyor. İbn Kesîr, *Siyer*, II, 319. Bununla birlikte bu iki rivayetten, Uşeyre Gazvesiyle ilgili olan rivayetleri sahih kabul edenler de vardır. İbn Kesîr, *Siyer*, II, 319, d.n. 6.

⁹⁵Müslim, *Fezailü's-Sahâbe*, 30-32; Nevevî, XV, 182.

⁹⁶Hz. Ali'nin annesi Fâtıma'ya nispetle künyelenmesi çok erken bir dönemde olması itibariyle dikkat çekicidir. Hz. Ali, Uhud Savaşında müşriklerin sancaktarını öldürmüştür. Onun bu kahramanlığını metheden bir şair Hz. Ali'den "İbn Fâtıma" diye övgü ile bahsediyor. İbn Hişâm, II, 97.

⁹⁷İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 411.

⁹⁸İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 88. Sibteyn: İki torun anlamına gelir. Buradaki iki torun; Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan olan, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimli oğullarıdır. Resûlullah'ın torunlarının babası olmak ayrıcalığına sahip olan Hz. Ali'nin bu künyeyi alması, Müslüman toplumun hafızasında Hz. Ali'nin taşıdığı değeri göstermesi bakımından anlamlıdır.

⁹⁹İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn, *Lisânü'l-Arab*, I, 743, Beyrut trz.

¹⁰⁰Uyar, s. 401.

Lakapların genellikle ilim, ibadet, ahlak, şecaat ve dış görünüşle alakalı vasıfları aksettirdikleri görülmektedir. Sayılan bu hususlarda, bir şahsın bir lakabı olduğu gibi, birden fazla lakab sahibi olanlarda bulunmaktadır. Fakat ileri gelen şahsiyetlerin birden fazla lakabla anılmaları çoğunlukla rastlanılan bir durumdur.¹⁰¹

Resûlullah'a yakınlığı ve üstün meziyetlerinden dolayı Hz. Ali'nin de bir kısmı nispeten çok geç dönemlerde kaynaklara yansımış ve adeta gerçek künyelerini gölgede bırakmış olan bazı lakapları vardır. Şimdi de bu lakaplardan bahsetmek istiyoruz.

Hz. Ali'nin yaygın lakaplarından biri "Murtezâ"dır. Murtezâ; beğenilmiş, seçilmiş, hoşnut ve razı olunmuş kimse anlamındadır.¹⁰² Bu lakap, Hz. Ali'ye Tebûk seferi günlerinde verilmiştir. Nitekim Tebûk Seferine çıkıldığında Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Medine'de ailesinin yanında bırakmıştı. Bunun üzerine münafıklar dedikodu yapmışlar ve bu dedikodular Hz. Ali'nin kulağına gidince onu çok üzmüştü. Bundan sonra Hz. Ali ordunun arkasına düşerek Resûlullah'a yetişmiş ve bu dedikodulardan duyduğu üzüntüyü dile getirerek orduya dahil olmak istemiştir. Resûlullah'ın kendisine nasihat etmesi üzerine de Hz. Ali: "Kabul ettim, razı oldum" demiş ve görevinin başına dönmüştür. Bundan dolayı da Allah'ın rızasını kazanan anlamında kendisine "Murtezâ" denmiştir.¹⁰³

Hz. Ali'nin, insanların dilinde kullanım alanı çok yaygın olan lakaplarından bir diğeri de; Allah'ın aslanı anlamına gelen "Esedullah"tır.

Aslan lakabı, Araplar arasında cesaret ve kahramanlığıyla meşhur olanlara İslâm öncesinden beri verilen bir lakaptır. Aynı şekilde İslâm'dan sonra da cesur ve kahraman kişiler, Allah'ın aslanı, Allah'ın kılıcı gibi dini içerikli terkiplerle anılmaya devam etmişlerdir.

İlk dönem kaynaklarına yansıdığı şekliyle Esedullah lakabı, adeta Hz. Hamza için alem isim olmuş gibi gözükmektedir. Hz. Hamza'ya, savaşlarda öne atılması ve Allah düşmanlarına karşı ataklığından dolayı, "Allah'ın aslanı" denilmiştir. Hz.

¹⁰¹Uyar, s. 401.

¹⁰²Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Kubbealtı Lügati), II, 2147, İstanbul 2008.

¹⁰³Müslim, *Fezailü's-Sahâbe*, 30-32.

Hamza, Bedir Savaşı günü kendisi için "Ben Allah'ın ve Resûlü'nün aslanıyım" demiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Hamza'yı "Allah'ın aslanı" diye nitelendirdiği de rivayet edilmiştir.¹⁰⁴

Yine Bedir Savaşı'nda Hz. Hamza ve Hz. Ali, mübareze¹⁰⁵ için savaş meydanına çıktıkları zaman müşrikler, "Konuşunda sizi tanıyalım" dediklerinde Hz. Ali, 'Ben Allah'ın kulu ve Resûlünün kardeşiyim' diye kendini tanıtırken, aynı mübarezede Hz. Hamza kendisini 'Allah'ın ve Resûlünün aslanı' olarak tanıtmıştır.¹⁰⁶

Bazı ilk dönem temel kaynaklarında, Bedir Savaşı'na katılanlar zikredilirken ilk olarak Hz. Peygamber, ondan sonra da Hz. Hamza, onun peşinden de Hz. Ali zikredilir. Buralarda Hz. Hamza; Hz. Peygamber'in amcası, Allah'ın ve Resûlünün aslanı olarak vasıflandırılırken Hz. Ali'nin herhangi bir künye veya tazim cümlesi olmadan sadece yalın ismiyle anılması dikkat çekmektedir.¹⁰⁷

Ayrıca, diğer kabilelerden Bedir Savaşı'na katılanlar zikredilip de Hz. Ebû Bekir'in kabilesi Teymoğullarından savaşa katılanlar sıralanırken ilk önce Hz. Ebû Bekir'in zikredilerek hemen ardından "Sıddîk" lakabının yerleştirilmiş olmasını da dikkatlere sunmak istiyoruz.¹⁰⁸

Aynı Hz. Hamza, Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in önünde iki kılıçla birden savaşırken, "Ben Allah'ın aslanıyım"¹⁰⁹ diye haykırmış, şair Sahabi Abdullah b. Revaha da Hz. Hamza ve Uhud şehitlerine ağladığı mısralarında Hz. Hamza'yı Allah'ın aslanı olarak methetmiştir.¹¹⁰

Rivayete göre Hz. Peygamber, Uhud'da Hz. Hamza'nın cesedinin başında durmuş ve Cebrail'in kendisine, Hz. Hamza'nın yedi kat semada "Abdülmutatlib oğlu

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Siyer*, II, 285-364, III, 119; Kettâni, II, 448.

¹⁰⁵ Mübareze: Düşman olan taraflardan birer kişinin çıkarak bire bir dövüşmesi.

¹⁰⁶ İbn Kesîr, *Siyer*, II, 364.

¹⁰⁷ İbn Hişâm, I, 400. İbn Hişâm, Hz. Hamza'yı andığında çoğunlukla "Allah'ın ve Resûlünün aslanı" şeklinde lakapla anmaktadır. İbn İshâk ve İbn Hişâm gibi ilk dönem müelliflerinin eserlerinde Hz. Ali'ye bu lakapların verilmeyip söz konusu yakıştırmanın sadece Hz. Hamza'ya has kılınmasının çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Nitekim "Allah'ın aslanı" lakabı insanların dilinde daha çok Hz. Ali için kullanılmaktadır. Bu şekil bir yön kaymasının tarihi süreç içerisinde Hz. Ali'nin hayatının büyük bir bölümünde var olduğu görülmektedir.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, I, 402.

¹⁰⁹ Halebî, II, 308.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *Siyer*, III, 116.

Hamza, Allah'ın ve Resûlünün aslanı" şeklinde yazılı olduğunubildirdiğini söylemiştir.¹¹¹

Görüldüğü üzere ilk dönem sîret müellifleri eserlerinde Hz. Hamza'yı "Allah'ın ve Resûlünün aslanı" şeklinde anarlarken, aynı eserlerde Hz. Ali'yi sadece yalın ismiyle, Ali b. Ebî Tâlib¹¹² olarak anmaları dikkat çekmektedir.

Dolayısıyla "Esedullah" nitelemesi, bir lakap olarak ilk dönem İslâm toplumunda Hz. Hamza için alâmeti farikaşeklindekullanılmış olup, aynı lakabın ilk dönem İslâm toplumunda Hz. Ali için kullanılmasının söz konusu olmadığı ve tarihi süreç içerisinde nispeten geç dönemlerden itibaren onun için de kullanılmaya başlandığı ve giderek yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bu duruma bakarak Hz. Ali'nin ilk dönem İslâm toplumdaki yeri ve konumunun daha sonraki süreçte giderek farklılaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu farklılaşma için tarihî, psikolojik ve sosyolojik açıdan birçok sebep sayılabilirse de, kanaatimizce bu farklılaşmanın temelinde, Emevilerle birelikte Hâşimoğulları ve Ehl-i Beyt'e karşı oluşturulan linç psikolojisine tepki olarak, Ehl-i Beyt fertlerini yüceltme anlayışı yatmaktadır.

Özellikle Hz. Hz. Muâviye dönemiyle birlikte Hz. Ali'ye karşı başlatılan linç psikolojisi ve hutbelerde kendisine hakaret etme uygulamasının başlatılması üzerine, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin tezahürü olarak toplum psikolojisi Hz. Ali'yi bu şekildeki manevi rütbelerle taçlandırmış, ve kendisine karşı yapılan haksızlıklara karşı bu şekilde tepki göstermiştir.

Hz. Ali hakkında kullanılan bir diğer ünvan ise, Emîrû'l-Mü'minîn ünvanıdır. Hz. Ömer'den itibaren devlet başkanlarına verilen bu ünvan, İslâm tarihinde siyasî, askerî ve dinî bir mahiyet arz etmektedir. Bu bağlamda söz konusu unvana dîni bir fonksiyon yüklemiş olmasından dolayı İmâmîyye Şîası sadece Hz. Ali için kullanırken, Sünnî literatürde ise Hz. Alive genellikle bütün halifeler için kullanılmaktadır.¹¹³

¹¹¹ İbn Seyyidinnâs, II, 385; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 116; Halebî, II, 335.

¹¹² İb Hişâm, I, 301, II, 62.

¹¹³ İbn Hazm, s. 31; Zehebî, *Târihu'l-Ğlâm*, I, 182; Fayda, Mustafa, "*Emîrû'l-Mü'minîn*", DİA, XI, 156-157, İstanbul 1995.

Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere bütün halifelerin tevarüs ettikleri bu unvan Fas krallarında hala kullanılmaya devam etmektedir.¹¹⁴

Gündelik hayatta çok fazla kullanım alanı olmasına binaen burada üzerinde durmak istediğimiz bir diğer önemli nokta da; "Kerremallahü Vecheh" dua cümlesidir.

Bu dua cümlesi, insanların dilinde Hz. Ali'nin ismiyle birlikte bir dua ve tazim cümlesi olarak onun diğer künyeleri ve lakaplarından da fazla bir şekilde, adeta Ali isminin mütemmimi olarak kullanılmaktadır.

Genel kanaate göre, Hz. Ali çocuk yaşında Müslüman olduğu için çocukluğunda hiç puta tapmamıştır.¹¹⁵ Bu konumundan dolayı Hz. Ali'ye daha sonraki dönemlerde "Kerremallahü Vecheh (Allah yüzünü şereflendirsin)" sıfatı uygun görülüşü¹¹⁶ ve busıfatla anılması nisbeten geç bir dönemden itibaren yaygınlık kazanmıştır.

Zira ilk dönem temel kaynaklarından hiç birinde Hz. Ali için "Kerremallahu Vecheh" nitelemesine rastlayamadığımızı da burada belirtmek istiyoruz. Sadece İbn Sa'd'ın Tabakât'ında¹¹⁷, Hz. Ali'nin putlara ibadet etmediğinden bahsedilir ama bu niteleme kullanılmaz.

Bu dua cümlesinin, genellikle hicri üçüncü yüzyılın sonlarına doğru yazılmış olan eserlerde kullanılmaya başlandığını görüyoruz.¹¹⁸

Şiîparadigmanın teyidi bağlamında daha çok Şiî literatürde özel bir kullanım alanı bulunun bu dua cümlesinin, yaklaşık olarak üçüncü yüzyılın sonlarına doğru, büyük bir ihtimalle de tasavvufî grupların tesiriyle Sünnî çevrelerce kısmen benimsenip kabullenile gelen bir serüveni olduğunu tahmin ediyoruz.

Zira geç dönem Sünnî kaynaklarının çoğunluğunda bu nitelemenin kullanım alanının kısıtlı olması da tahminimizi güçlendirmektedir. Ayrıca bu dua cümlesine

¹¹⁴Fayda, "Emîrül-Mü'minin", XI, 156-157.

¹¹⁵İbn Sa'd, III, 20.

¹¹⁶Heytemî, Ahmed b. Hacer el-Mekkî, *es-Sevâiku'l-Muhrîka fi'r-Reddi Alâ Ehli'l-Bid'i ve'z-Zindikah*, s. 120, Mısır 1965.

¹¹⁷İbn Sa'd, III, 20.

¹¹⁸Nesâî, *Hasâis*, s. 13; Taberî, V, 458; İbn Abdîrabbih, III, 198; İbn Hazm, s. 13-21-31 vd.; Heytemî, s. 120; Halebî, I, 423, II, 115-176.

benzer bir şekilde Hz. Peygamber için kullanılan bir dua cümlesinin¹¹⁹ daha sonraki zamanlarda Hz. Ali için kullanılmaya başlanmış olabileceğini de ihtimal dahilinde görüyoruz.

Hz. Ali için bir nevi dua cümlesi olan bu nitelemenin kullanılmasına kayıtsız kalamayan bazı Sünnî müelliflerin, aynı şekilde Hz. Ebû Bekir'in de hiç bir zaman putlara tapmadığını, bunun için de bu nitelemeye onun da ortak olması gerektiğini ispat noktasında uğraşlar içerisine girmiş olmalarını da manidar buluyoruz.¹²⁰

Bu başlık altında son olarak Hz. Ali'nin, Resûlullah'a yakınlığından dolayı onunla ilgili olarak, çoğunlukla edebiyatliteratüründe kullanılmış olan farklı lakaplarını zikretmek istiyoruz.

Bu lakaplar, ilk dönem İslâm toplumunda kullanılan lakaplar olmadıkları için de onlar üzerinde fazlaca durmadan sıralayıp geçmek istiyoruz.

Bu anlamda, Ahû Resûlillah¹²¹, İbn-i Ammi Mustafa, Dâmâd-ı Peygamber, Sıhr-i Nebî, Mahrem-i Esrâr, Vasiyy-i Resûl, Sîr-i Yezdân, Esedullah (Allah'ın Aslanı), Esedullah'il-Ğâlib (Allah'ın güçlü aslanı), Haydâr-ı Kerrâr (Döne döne dövüşen), Emirü'n-Nahl, Ya'subeddin, Haydarullah, Şîr-i Hüdâ, el-Fârûku'l-Ekber, el-Fetâ, İmâm, Kasîm en-Nâr, Seyyidü'l-Arab, Hz. Ali'nin sayılabilecek olan diğer lakaplarıdır.¹²²

Bu tür lakaplar onu tavsiften ziyade övgü maksadıyla kendisine yakıştırılmıştır.¹²³

İlk dönem temel İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Ebûbekir'in, "Sıddik" unvanıyla anılmış olmasına karşılık aynı bağlamlarda Hz. Ali'nin yalın ismiyle "Ali b. Ebî Tâlib" olarak anılmış olması dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunun yanında daha sonraki süreçlerde bazı künye, unvan ve lakapların değişik sebeplerden dolayı Hz.

¹¹⁹ "Muhammed (s.a.v)'in yüzünü şereflendirene yemin olsun" şeklindeki bu dua cümlesi için bkz., Nevevî, XII, 180.

¹²⁰ Heytemi, s. 120.

¹²¹ Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh b. Abdillâ, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 191, Beyrut 1977; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 282.

¹²² "Haydar", DİA, XVII, 24; Mattei, s. 12; Yıldız, s. 392; Meliha Yıldırım, "*Türk Edebiyatında Hz. Ali*", Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, s. 223, Bursa 2005; Uyar, s. 406.

¹²³ Mattei, Jean Louis, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllara Ait Defterlere Göre Hz. Ali Cenkmeleri*, s.12, İstanbul 2012; Yıldırım, s. 223.

Ali'ye yakıştırıldığı görülmektedir. Bu durumun Hz. Ali'nin ilk dönem İslâm toplumunun kamu vicdanındaki yerini göstermesi bakımından önemli bir gösterge kabul edilebileceğini düşünüyoruz.

1.2- İslâmi Dönemde Hz. Ali

Hz. Ali, henüz çocuk yaşlarında olmasına rağmen çok erken yaşta ve erken dönemde İslâm'ı kabul etmiş olan bir kişidir. İslâm'ı kabul etmesinden sonra ise onun hayatında yeni bir safha açılmış ve o, hayatının bu safhasındavahyin nazil olduğu hanede yaşamaya devam etmiş, böylece sürekli olarak Hz. Muhammed'in yanında yer alarak İslâm'ı en iyi şekilde öğrenerek İslâm'ı tebliğ faaliyetlerinde ona destek olmuştur.

Hz. Ali'nin İslâm'a girişteki bu önceliğine rağmen, daha sonraki süreçte Sünnî ve Şîî doktrinler arasındaki mezhep tartışmaları ekseninde özellikle Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'nin Hz. Peygamberle ilişkileri ve İslâm'a girişteki öncelikleri meselesi sürekli olarak tartışılan bir konu olmuş, bu konuda her iki taraf da kendini haklı çıkaracak çok sayıda argüman ileri sürmüştür.¹²⁴ Dolayısıyla tartışmaların odağındaki bu mesele, konu ile ilgili pek çok rivayetin oluşup şekillenmesinde çok önemli ve belirleyici bir etken olmuştur.¹²⁵

Bu bölümde, Hz. Ali'nin hayatında önemli bir dönüm noktası oluşturacak olan Müslüman olması olayı ile bu bağlamdaki tartışmalar ve bundan sonraki hayatının Medine'ye hicrete kadarki bölümüne değinilecektir.

1.2.1- Müslüman Olması

Kaynaklarda, Hz. Ali'nin kaç yaşında ve ne zaman müslüman olduğu konusunda çok sayıda ve birbirinden farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde, Hz. Ali'nin Müslüman olduğundaki yaşı ile ilgili olarak farklı

¹²⁴ Câhız, *Kitâbü'l-Osmâniyye*, thk., Abdüsselam Muhammed Harun, s. 5-13, Beyrut 1991.

¹²⁵ Dermenghem, s. 38.

rakamlarzikredilmektedir. Bununla birlikte yaklaşık olarak 10 veya 11 yaşında Müslüman olduğu ve Hz. Peygamber'in İslâm'a davetine ilk günlerde icabet ettiği çoğunlukla kabul edilen bir husustur.¹²⁶

Hz. Ali'nin İslâm'a girişine sebep olan olay kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: çocuk Ali bir gün Hz. Peygamber ve eşi Hz. Hatice'yi beraber namaz kılarken görmüş ve "Bu yaptığınız nedir" diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber Allah'ın kendisini peygamber olarak görevlendirdiğini açıkladıktan sonra Ali'ye İslâm mesajının özünü anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber, Ali'yi, Allah'tan başka ilah olmadığına, ondan başkasına ibadet etmemeye, Lat ve Uzza'yı inkâr edip Müslüman olmaya davet etmiştir.¹²⁷ Bu davet karşısında henüz on yaşlarında bir çocuk olan Ali, kendisini davet ettikleri şeyin şu ana kadar duymadığı bir şey olması dolayısıyla babası Ebû Tâlib'e sormadan bu konuda karar veremeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, İslâm'ın tebliğinin gizlice yapıldığı bu dönemde Ali'den bu konuyu gizli tutmasını ve kimseye açmamasını rica etmiştir. Daha sonra oğünün gecesini kararsızlık içerisinde geçiren Ali, çok geçmeden sabah olur olmaz Müslüman olmaya karar vermiş ve Hz. Peygamber'in huzurunda Kelime-i Şehadet getirerek Müslüman olmuştur.¹²⁸

Küçük Ali, Hz. Peygamber'in İslâm'a davet teklifi karşısında önce babasına danışmayı düşünmüş, daha sonra da çok geçmeden babasına danışmadan İslâm'ı kabul etmiştir.

Ali'nin böylesine hayatî bir konuda büyük bir cesaret örneği sergileyerek bir çocuktan beklenenin fevkinde bir hareketle İslâm'ı kabul etmiş olmasını, onun Hz. Peygamber'e karşı duyduğu sevgi, saygı, hürmet ve itimadın en büyük nişanesi olarak kabul etmek gerekir.

Hz. Ali, İslâm'ı kabul ettiği zaman İslâm'ın tebliği gizlice yapıldığı için inancını bir müddet başta babası Ebû Tâlib olmak üzere herkesten saklı tutmuştur.

¹²⁶ İbn Hişâm, I, 163; İbn Sa'd, III, 19-21; Belâzürî, II, 346; İsfehânî, s. 26; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; İbn Seyyidinnâs, I, 180; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 448; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269; Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk., İbrahim Salih, s. 198, Beyrut 2003; Halebî, I, 382.

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 89; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 61.

¹²⁸ İbn İshâk, I, 181; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 89; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 446; Makrîzî, s. 16; Halebî, I, 383.

Tâki babası Ebû Tâlib, Hz. Peygamberle onu beraber namaz kılarken görünceye kadar. Bundan sonra Ebû Tâlib, oğlu ve yeğenini bu hal üzere görünce, Hz. Peygamber onu da iman etmeye davet etmiş ama o bunu kabul etmeyip atalarının dini üzere yaşamayı tercih etmişse de, kendilerine müdahale etmemiş, hatta ilerleyen süreçte müşriklerin eza ve cefalarına karşı sürekli onlara destek olmaya devam etmiştir.¹²⁹

Bu arada, ilk Müslümanlardan bahsederken öncelikli olarak onların yaşadıkları toplumun inanç ilkeleri ve değer yargılarının göz önünde bulundurularak ona göre tahliller yapmanın çok önemli olduğunu çizmek istiyoruz.

En iyi şekilde bu gerçeğin farkında olan Hz. Peygamber'in Mekke'de müşrik değerlerle yaşayan akrabalarını İslâm'adavet ederken her şeyden önce tevhidi inşa edip putları inkâr etmeyi en önemli ilke olarak benimsediği görüyoruz.¹³⁰

Aynı şekilde Hz. Hz. Ali'nin İslâm'a girmesine vesile olan bu olayla ilgili olarak aktarılan rivayetlere bakıldığında da bu hususa dikkat çekildiği görülmektedir. Zira Hz. Peygamber, Ali'yi İslâm'a davet ederken ilk önce onu, Allah'tan başka ilah olmadığına inanmaya ve Lat ile Uzza başta olmak üzere tüm putları inkâr etmeye davet etmiştir.¹³¹

Ayrıca Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi İslâm'a davet ederken, şayet İslâm'ı kabul etmeyecek olursa olayı gizli tutup kimseye o konuda bir şeyler bahsetmemesini istemesi ve Ali'nin Hz. Peygamberle eşi Hz. Hatice'yi birlikte namaz kılarken gördüğünde içine düştüğü şaşkınlıkla birlikte bir çocuk olarak böyle bir hayatî meselede babasıyla istişare etme isteği¹³² de bu kanaatimizi teyit etmektedir.

Zira Hz. Ali'nin babasından çekindiği için bir müddet inancını saklamak durumunda kaldığı görülmektedir. Ali'nin tabii olarak böyle bir kaygısının olması da daha önce onun babası ve atalarıyla birlikte aynı değerler üzere bulunduğunu

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 502; Taberî, II, 313-314.

¹³⁰ İbn İshâk, I, 181; İbn Hişâm, I, 163; Belâzürî, II, 346; İsfehânî, s. 26; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 446; Halebî, I, 383.

¹³¹ İbn İshâk, I, 181; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 89; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 446; Halebî, I, 383.

¹³² İbn İshâk, I, 181; İbn Hişâm, I, 163; Belâzürî, II, 346; İsfehânî, s. 26; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 89; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 446; Halebî, I, 383.

gösterir.Çünkü babası Ebû Tâlib'ten oğlu Ali'nin atalarının dinine aykırı davranmasına razı olması beklenemezdi.

Ziraatların inançlarına sıkı sıkıya bağlı olmak, onların isimleriyle iftihar edip yollarını terk etmeyi büyük bir ayıp saymak, putlara tapmak, faizcilik ve tefecilik yapmak Mekke toplumunun inançlarının ana motifini oluşturuyordu ki Hz. Ali'nin babası ve aile çevresi de bu minval üzere yaşayan insanlardan ibaretti.

Hz. Ali'nin İslâm'a girişteki önceliği ile dini ve ilmi üstünlüğü herkes tarafından bilinen ve kabul edilen bir husustur. Hatta onun bu önceliği siyasi rakipleri tarafından bile kabul ve itiraf edilmektedir.¹³³

Buna rağmen, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan siyasi rekabetin sonuçları olarak özellikle Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali arasında fazilet yarışması bağlamında hangisinin daha erken Müslüman olduğu ile ilgili farklı tartışmaların yapıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda, temel İslâm tarihi kaynaklarının çoğunluğuna göre, Hz. Peygamber'e iman eden ilk insan tartışmasız bir şekilde eşi Hz. Hatice'dir. Bununla birlikte ondan sonra ilk olarak kimin iman ettiği meselesi tartışmalıdır.¹³⁴

Bazı rivayetlere göre Hz. Hatice'den sonra iman eden ilk kişi Hz. Ali'dir. Hz. Ali'den sonra ise, Ebû Zerr, Büreyde ve Ebû Zerr'in amcasının oğlu olduğu söylenen bir kişi ilk iman edenlerdendir.¹³⁵

İbn Sa'd'ın aktardığı bir habere göre ise, Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ilk sahabeler şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Zeyd b. Hârise.¹³⁶

Hz. Ali'nin kendi dilinden aktarılan bir rivayetten de yine Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ilk kişinin kendisi olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁷

Bu durumda, Hz. Hatice'den sonra Müslüman olan ilk kişinin Hz. Ali olduğu görüşü çoğunluk kaynakların da delaletiyle ağırlık kazanmaktadır. Nitekim Ali, Hz.

¹³³Dineverî, s. 173.

¹³⁴İbn Sa'd, III, 20; Hâkim, III, 159; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88-90.

¹³⁵İbn İshâk, I, 184; İbn Hişâm, I, 160; Makrîzî, s. 16; İbn Seyyiddinnas, I, 178-179;İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88.

¹³⁶İbn Sa'd, III, 20; Hâkim, III, 128-129; Makrîzî, s. 16.

¹³⁷Nesâî, *Hasâis*, s. 20; Hâkim, III, 129.

Hatice'den sonra Hz. Peygamber'in İslâm'ı kendisine anlatması üzerine babasına sormadan Müslüman olmuş ve İslâm'ın tebliğinde bir çocuk olmasına rağmen Hz. Peygamber'in en yakın yardımcısı olmuştur. Doğal olarak da Hz. Peygamber'in yanında yaşayan biri olması Hz. Ali'nin herkesten önce iman etmesine imkân sağlamıştır.

Zaten İslâm'ın tebliğinin gizlice yapıldığı o günlerde, Hz. Peygamber'in hanesinde yaşayan Ali'nin herkesten önce iman etmiş olmasından daha doğal ne olabilirdi ki? Fakat rivayetlerdeki farklılıklar ile halifeler arasındaki mezhep ekseni üstünlük tartışmaları ve Hz. Peygamber'in emri gereği, Hz. Ali'nin Müslüman olmasını ilk zamanlar babası ve toplumdaki gizlemiş olmasına karşılık, Hz. Ebû Bekir'in inancını saklamadan açığa vurması¹³⁸ bu konuda farklı tartışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Diğer taraftan bazı kaynaklarda bu konudaki tartışmaları bertaraf etme adına daha kapsayıcı açıklamalara başvurulduğu görülmektedir. Buna göre, bu ümmet içerisinde ilk iman edenler; kadınlardan Hz. Hatice, hür erkeklerden Hz. Ebû Bekir, kölelerden Hz. Zeyd, çocuklardan Hz. Ali'dir.¹³⁹

Görüldüğü gibi ilk iman edenler tartışmasında orta yolu bulmak amacıyla yukarıdaki gibi; büyükler, kadınlar, köleler ve çocuklar şeklinde kategorik bir ayırma gidilerek Hz. Ebû Bekir'e hür erkekler kategorisinde, Hz. Ali'ye ise çocuklar kategorisinde ilk iman şerefi verilerek bu meselede orta bir yol bulunmuştur. Böylece her kesim memnun edilmiş, hiç kimse dışarıda bırakılmamıştır.

Bu kategorik yaklaşımların ilk dönem kaynaklarından ziyade mezhep tartışmalarının yoğun olduğu sonraki yüzyıllarda yazılan kaynaklarda¹⁴⁰ yer almış olduğunu da burada özellikle hatırlatmak istiyoruz.

¹³⁸ İbn Kesîr, *Siyer*, I, 449-450; Bakır, s. 72.

¹³⁹ Hâkim, III, 159; İbn Hazm, s. 36; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 449-450.

¹⁴⁰ Hâkim, III, 129; İbn Hazm, s. 36; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 449-450; a.m., *Bidâye*, IV,61 vd.; Halebî, I, 382.

1.2.2- Hz. Peygamber'in Himayesindeki Yaşamı ve Gençliği

Hz. Ali, çocukluk ve gençlik yıllarının bir bölümünü Hz. Peygamber'in yanında geçirme imkanına sahip olmuş şanslı bir kişidir. Bu özel birlikteliğin sebeplerini anlamak için Hz. Peygamber'in çocukluk ve gençlik yıllarına bakmak gerektiğini düşünüyoruz. Zira Hz. Peygamber, çok erken bir dönemde babasını, daha sonra da annesini kaybettiği için sekiz yaşına kadar dedesi Abdülmuttalib'in, onun vefatı üzerine de amcası ve Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib'in himayesine girmiş ve yirmi beş yaşına kadar amcasının evinde yaşamaya devam etmiştir.¹⁴¹

Ebû Tâlib, himayesine aldığı yeğeni Muhammed'e 17 yıl adeta babalık yapmış, onu kendi öz evlatları gibi, hatta onlardan da öncelikli olarak görüp gözetmiş, bakıp büyütüştür. Ebû Tâlib'in hanımı Fâtıma da annesini aratmayacak kadar adeta annesinden sonra annelik yapmıştır ona. Hz. Muhammed takriben 25 yaşlarına kadar amcasının evinde emniyet içerisinde kalmış, Hz. Hatice ile evlendikten sonra da buradan ayrılarak kendi saadet dolu yuvasını kurup oraya yerleşmiştir.¹⁴²

Hz. Peygamber'in ve akrabalarının yaşadığı Mekke toplumunda Hâşimoğulları çoğunlukla ekonomik bakımdan iyi durumda değillerdi. Hâşimoğulları içerisinde en zengin ve tüccar olanı Abbâs idi. Hz. Peygamber ise ekonomik bakımdan Hz. Hatice ile evlendikten sonra kısmen rahatlığa kavuşmuş durumdaydı.¹⁴³

Hz. Peygamber'in kendi yuvasını kurup nispeten ekonomik rahatlığa kavuşmuş olduğu bu yıllarda Mekke'de büyük bir kuraklık yaşanmış ve ülkede büyük bir kıtlık meydana gelmişti. Bundan dolayı da bir hayli kalabalık nüfusa sahip olan Ebû Tâlib bu kıtlık günlerinde büyük bir ekonomik sıkıntı içerisinde düşmüştü.

¹⁴¹ İbn Hişâm, I, 120-121; İbn Sa'd, I, 96-97; Kastallânî, I, 184-186.

¹⁴² İbn Hişâm, I, 120-121; İbn Sa'd, I, 96-97; Kastallânî, I, 184-186.

¹⁴³ Muhtemelen bu kıtlık günlerinde Hz. Halime, süt oğlu Mz. Muhammed'ten yardım talep etmek üzere Mekke'ye gelmiştir. Bu olaya bakılarak bu yıllarda Hz. Muhammed'in ekonomik açıdan iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 66; Dermenghem, s. 72.

Bu durumda maddi bakımdan iyice kötüleşen Ebû Tâlib ailesine yardım etme sırası, maddi açıdan iyi bir durumda olan Hz. Muhammed'e gelmişti.¹⁴⁴

Hz. Muhammed çocukluk ve gençlik yıllarının büyük bir bölümünü amcası Ebû Tâlib'in evinde geçirdiği için ona karşı vefa duygusu güdüyordu. Bu yüzden mümkün olabilecek bir şekilde amcasına yardımda bulunmak istiyordu. Bu kuraklık ve kıtlık yılları bunun için çok iyi bir fırsat olmuştur. Bu duygular içerisinde olan Hz. Peygamber, oldukça zengin olan amcası Abbâs'a müracaat ederek, kalabalık ailesini geçindirmede sıkıntı çeken Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek amacıyla onun oğullarından birini yanlarına alıp bakımlarını üstlenmeyi teklif etmiştir. Abbâs'ın bu teklifi kabul etmesi üzerine birlikte Ebû Tâlib'e giderek çocuklarından birer tanesinin bakımını üstlenmek istediklerini ifade etmişlerdir.¹⁴⁵ Bu teklif karşısında Ebû Tâlib: "Akîl'i¹⁴⁶ bana bırakmak üzere diğer oğullarımdan istediklerinizi alabilirsiniz" demiştir.

Ebû Tâlib'in izni ile onun çocuklarını himayelerine alacakları zaman Hz. Muhammed Ali'yi, Abbâs da Câ'fer'i seçmek suretiyle onları himayelerine almışlar ve bakımlarını üstlenerek her ikisi de bu delikanlılara adeta babalık etmişlerdir.¹⁴⁷

Bu olaydan sonra da Hz. Ali, nübüvete kadar Hz. Muhammed'in yanında kalmış ve ona ilk iman eden ve uyanlardan olmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁴Hatta Ebû Tâlib'in kardeşi Abbâs'tan sürekli borç alıp daha sonra aldığı borçlarını ödeyememesi üzerine uhdesinde bulundurduğu Zemzem suyunun mülkiyetini Abbâs'a bırakmak zorunda kaldığı söylenmiştir. İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 62; Hamidullah, *Ğlâm Tarihine Giriş* s. 52, İstanbul 1994.

¹⁴⁵İbn Hişâm, I, 163; Taberî, I, 538; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 62 v.d.; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 66; el-Mağlûl, s. 16; Sallabi, s. 23; Demenghem, s. 72.

¹⁴⁶İsfehânî, s. 41. Başka bir rivayete göre ise Ebû Tâlib büyük oğlu Tâlib'i hariç tutmuştur. Bkz., İbn Seyyidinnâs, I, 180.

¹⁴⁷İbn Hişâm, I, 163; Taberî, I, 313-314; İbn Seyyidinnâs, I, 180; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 62; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Halebî, I, 382. Bazı rivayetlere göre ise işin içinde Hz. Hamza da bulunmaktadır. Buna göre; Hz. Hamza, Câ'fer'i, Hz. Abbâs, Tâlib'i, Hz. Peygamber de Ali'yi yanına almıştır. Bu tür rivayetlerde olayın içine Hz. Hamza'nın dahil edilmesinde Hz. Ali'yi ilahî irade doğrultusunda doğrudan Hz. Peygamber'e seçtirmek gayretlerinin yatmış olabileceğini düşünürüz. Nitekim Ebû Tâlib, Akîl hariç diğer çocuklarının alınmasına müsaade etmiştir. Ayrıca olayın meydana geldiği tarihlerde yaklaşık olarak 35 yaşında bulunan Tâlib'in yaşı itibarıyla babasının bakım ve gözetimi altında bulunmasının ve dolayısıyla amcalarının yanında bakıma verilmesinin mümkün olabileceğine ihtimal vermiyoruz. Zaten benzer aktarımlarda bu seçim olayının Allah'ın belirlemesiyle bu şekilde tecelli ettiğine vurgu yapılmış olması bu noktadaki kanaatimizi teyit etmektedir. İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 62; İsfehânî, s. 41.

¹⁴⁸İbn Hişâm, I, 163; Taberî, II, 313-314; Belâzürî, II, 345-346; İbn Seyyidinnâs, I, 180; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 62; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 88; Halebî, I, 382; Sallabi, s. 23; Dermenghem, s. 73.

Ebû Tâlib, oğlu Akîl'i almamalarını Hz. Peygamber ve Abbâs'a şart koştuğu için bu durumda iki isim kalıyordu ki, bunlar Câ'fer ve Ali idi. Bu durumda kim seçmiş olursa olsun, yaşları en küçük olan erkek çocukları olmaları dolayısıyla muhakkak Câ'fer ve Ali'yi seçmiş olacaktı.

Hz. Peygamber'in amcası Abbâs, yeğeni Câ'fer'in bakımını üstlenince, ailenin en küçük ve bakıma en çok ihtiyaç duyacak durumdaki bireyi olan Ali'yi seçmek Hz. Peygamber'e kalmıştır. Hz. Peygamber'den önce Abbâs küçük Ali'yi seçmiş olsaydı muhtemelen yaşı küçük olan diğer çocuk Câ'fer'i de Hz. Peygamber seçmek durumunda kalacaktı.

En basit hadiseden bile imamet ile ilgili yorumlar geliştiren Şîlere göre bu seçim tesadüfi bir seçim değildir. Hz. Peygamber bilerek ve özel bir tercihle Hz. Ali'yi seçmiş, daha sonra da onu kendisine damat yapmış ve soyu Hz. Ali tarafından devam ettirilmiştir. Bu da Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber nezdindeki üstünlük ve farklılığının, dolayısıyla da onun imamaet ve hilafetinin bir delilidir.¹⁴⁹

Her şeye rağmen Hz. Peygamber'in Ali'yi özellikle seçmiş olması da muhtemeldir. Bu ihtimal dâhilinde düşünülecek olursa, Hz. Peygamber'in çocuk psikolojisinden çok iyi anladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Hz. Peygamber, küçük Ali'nin ferasetini ta o zamandan görmüş, onu yanına almış ve vahyin ocağında en güzel şekilde büyütüp eğitmek suretiyle ümmete miras bırakmıştır.

Fakat Şîlerin iddialarının aksine Hz. Peygamber'in özellikle Hz. Ali'yi seçtiğine dair ilk dönem temel kaynaklarında her hangi bir bilgi, belge ve açıklamaya rastlamadığımızı belirtmek istiyoruz.

Bundan dolayı da, Hz. Peygamber'in bakımını üstlenmek için Hz. Ali'yi seçmesinin bazı mezhebsel algılara dayanak sağlayacak nitelikte çok özel ve kişisel sebeplerinin olduğunu düşünmüyoruz. Muhtemelen Hz. Peygamber, Câ'fer'i seçmiş olsaydı aynı şekilde Câ'fer de Hz. Peygamber'in hanesinde Ali gibi şekil alır, ilk iman edenlerden biri olurdu ki zaten öyle de olmuştur.

¹⁴⁹Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-Envâr*, thk., Lecnetün min Ulemâ, XXIII, 144, Beyrut 1992; Bozan, s. 15-17.

Tahmini olarak beş veya altı yaşında iken Hz. Peygamber'in himayesine giren Hz. Ali'nin ne zamana kadar Hz. Peygamber'in yanında kaldığını net olarak bilemiyoruz. Bu konudaki yaygın kanaat, Hz. Ali'nin Medine'ye hicret edilinceye kadar¹⁵⁰, hatta hicretten sonra da Fâtıma ile evleninceye kadar¹⁵¹ Hz. Peygamber'in evinde yaşamaya devam ettiği yönündedir.

Hz. Ali'nin Medine'ye hicrete kadar Hz. Peygamber'in yanında yaşadığını doğru kabul ettiğimizde ise, onun 17 veya 18 yıl Hz. Peygamber'in evinde yaşadığı ortaya çıkmaktadır.

Bir insan hayatında önemli bir zaman dilimine tekabül eden bu çocukluk ve gençlik yıllarında Hz. Ali'nin hizmetini pratikte kimin yaptığı, nasıl bir hayat yaşadığı, neler yaptığı, bu süreçte ailesi ile ilişkileri nasıl olduğu vb. daha da çoğaltılabilecek soruların cevaplarını bir iki istisna olay hariç açıkça bilemiyoruz.

Temel İslâm tarihi kaynaklarında ve Hz. Ali ile ilgili olarak yazılmış eserlerde de, hepsi birer müstakil makale konusu olabilecek bu alanlara hiç değinilmeden geçildiğini müşahade ettiğimizi üzümlere belirtmek istiyoruz.

Hz. Peygamber'in, amcasının evinde kalmaya başladıktan sonra aile bütçesine katkıda bulunmak üzere kendi isteğiyle bir müddet koyun götüğü bilinmektedir. Amcası Ebû Tâlib'in yanında bulunduğu gençlik yıllarında Hz. Peygamber'in bir delikanlı olarak amcasının aile bütçesine katkı sağlamak için sürü götürmesi¹⁵² muhtemelen bu tür işlerin o toplumda benzer yaşlardaki çocukların yapa geldikleri gündelik işlerden olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu düşünce bütünlüğü içinde, delikanlı Ali'nin de Resûlullah'ın yanında iken yaşlılarının yaptıkları gibi, ekonomik sıkıntı içerisinde olan ailesinin bütçesine katkı sağlamak amacıyla belirli zamanlarda sürü götürmüş olması uzak bir ihtimal değildir.

¹⁵⁰ Halebî, I, 382; Gölpınarlı, s. 13; Fiğlalı, *Önemli Ali*, s. 3; Sarıcık s. 70.

¹⁵¹ Ensârî, Said Sâhib-Şah Muînuddin Ahmed Nedvî-, *Asrı Saadet (Hz. Peygamber'in Ashabı)*, çev., Eşref Edip, I, 329, İstanbul 1963.

¹⁵² Buhârî, *Câire*, 2.

Hız. Peygamber'in Hız. Hatice ile evlenmesinden sonra da hanımının koyun sürülerini gütmeye devam ettiğine bakılırsa¹⁵³, onun yanında yetişen bir genç delikanlı olarak Ali'nin de bu işleri yapmış olması ihtimalinin çok tabii ve insani bir durum olduğu düşünülebilir. Aksi takdirde o yaşlardaki bir genç olan Ali'yi, toplumdan soyutlanmış ve evine kapalı bir şekilde kendi başına yaşayan biri olarak düşünmek hayatın gerçeklerine ters bir durum olur.

Yine Hız. Peygamber'in gençliğine kıyasla Hız. Ali'nin de gençlik yıllarında Mekkelilerin meşhur ticaret kervanlarıyla ticaret yolculuğuna çıkmış olabileceği tasavvur edilebilir. Nitekim bir tüccar olan babası Ebû Tâlib'in Hız. Muhammed'i 12 veya daha küçük yaşlarda iken ticaret kervanlarıyla yanında götürdüğü bilinen bir husustur.¹⁵⁴ Aynı aile içerisinde büyüyen Ali'nin de belirli zamanlarda bu kervanlarla yolculuklara çıkmış olması Mekke toplumu bağlamında garipsenecek bir durum olmasa da, bu konuda kaynaklarda her hangi bir kayda rastlayamadığımızı belirtmek istiyoruz.

İlerleyen başlıklar altında değinecek olduğumuz önemli bir konu da, Hız. Ali'nin Hız. Peygamber tarafından Yemen'e gönderilmesi ve orada kısa sürede İslâmı tebliğde başarılı sonuçların alınması olayıdır.

Hız. Ali'nin Yemen bölgesindeki bu başarılı tebliğ faaliyetlerinin temelinde, beklisi de o bölgelere daha önceden gerçekleştirdiği muhtemel ticari yolculuklar sonucunda söz konusu bölgeler hakkındaki edinmiş olduğu tecrübe yatıyor olabilir.

Bu konuda bilinmeyenlerden bir diğeri mesele de; Hız. Ali'nin, Resûlullah'ın hanesinde yaşadığı dönemde her anlamda bakıma ihtiyaç duyacak yaşlarda bulunan bir genç olarak onun hizmetini kimin yürüttüğü meselesidir. Takriben beş yaşından itibaren hicrete kadar hane-i saadette yaşadığı düşünülürse, yedirilip içirilmesi, yıkanıp temizlenmesi gibi bir çocuğun büyük bölümünü kendi başına yapamayacağı bu tür gündelik hizmetleri acaba onun için kim veya kimler yapıyordu? Hız. Hatice mi, yoksa ona özel dadılar veya hizmetçiler mi?

¹⁵³ Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr, thk., Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Kitâbu'l-Hayevân*, V, 509, Mısır 1966.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, I, 121.

Hız. Peygamber'in evinde Ümmü Eymen'le birlikte yardımcı hizmetleri yürüten kişilerin bulunuyordu. Ayrıca Hız. Hatice'nin ekonomik durumunun iyi olması da saadet hanesinde çeşitli yardımcı hizmetleri yürütecek kişilerin bulunmasına kendiliğinden imkân sağlıyordu. Hız. Peygamber'in hanesinde kendisi için bu tür hizmetleri yapan yardımcı hizmetlilerin varlığına bakılarak¹⁵⁵ aynı kişilerin, adeta ailenin bir bireyi olan Ali'nin hizmetini de üstlendikleri düşünülebilir.

Ayrıca bahse konu bu dönemde Hız. Ali her ne kadar Hız. Peygamber'in hanesinde bulunsa da, aynı mahallede ve adeta birbirlerine bitişik evlerde yaşadığı kendi öz ailesi ile de görüşme imkân ve ihtimalinin mümkün olduğu unutulmamalıdır. Bu ihtimali göz önünde bulundurduğumuzda küçük Ali'nin bu tür hizmetlerinin bir kısmını ailesinin, özellikle annesinin yapmış olma ihtimali de yüksektir.

Zira her ne kadar bakımını Hız. Muhammed üstlenmiş olsa da, Hız. Ali'nin Resûlullah'ın saadet hanesinde bulunduğu dönem içerisinde ailesinden uzak ve kopuk bir şekilde yaşadığı tasavvur edilemez. Dolayısıyla zaman zaman aynı mahallede ikamet ettiği anne babası ve akrabalarıyla bir araya gelip, özellikle anne şefkatini hissetmek için sık sık annesini ziyaret etmiş olması mümkündür.

Fakat burada şunu tekrar belirtelim ki; yukarıdan beri sıraladığımız bu öngörülerle ilgili olarak kaynaklarda en ufak bir kayda rastlamadığımız için bütün bu öngörüler yeni bulgu ve belgeler elde edilene kadar öngöründen öte geçemeyecektir.

Hız. Ali'nin hicret öncesi hayatı hakkında kaynaklarda fazla malumata rastlanmadığını daha önce söylemiştik. Bununla birlikte yukarıdaki öngörülerimizin dışında, hicret öncesi dönemde Hız. Ali'nin Hız. Peygamber'in himayesine girmesi ve bundan sonraki süreçte yaşanan bir iki olay doğrudan Hız. Peygamberle ilgili olması dolayısıyla kaynaklarda yer bulabilmiştir.

Buna göre İslâm'ın ilk yıllarında Hız. Peygamber ve Hız. Ali beraberce Mekke'nin dışında bir yerlere giderek Mekkelilerden gizlice namaz kıyıyorlardı. Hatta bir defasında aynı şekilde namaz kıırlarken Ebû Tâlib onlara denk gelmiş ve

¹⁵⁵Hız. Peygamber için yürütülen yardımcı hizmetleri ve bu işi yapan hizmetlilerle ilgili geniş bilgi için bkz., Kettânî, I, 163.

şaşkınlık içerisinde ne yaptıklarını sormuştur. Hz. Ali ise babasına verdiği cevapta; “Allah’a ve Resûlune iman ettiğini, onun getirdiklerini tasdik ettiğini, Allah için Peygamber’e uyup namaz kıldığını” hiç çekinmeden açıkça ifade etmiştir.¹⁵⁶

Kaynaklarda yer alan bir diğer olay ise, küçük Ali’nin Resûlullah’ın kardeşlik ve yardımcılığına tereddütsüz talip olduğu¹⁵⁷ yakın akrabaları Hâşimoğullarını yemeğe davet ettiği olaydır.¹⁵⁸

“Yakın akrabanı uyar”¹⁵⁹ ayeti nazil olunca Hz. Peygamber, yakın akrabaları olan Hâşimoğullarına bir yemek hazırlatıp çağırılmış ve onları İslâmı kabule davet etmiştir. Bu davet işlerini yürütmesi için de Ali’yi görevlendirmiştir. Yemek yendikten sonra ortamın oldubittiye getirilmesi üzerine, Hz. Peygamber bir şeyler söyleyemeden topluluk dağılıp gitmiştir. İkinci bir defa daha Hz. Peygamber, Ali’ye bir yemek organize ettirerek tekrar akrabalarını yemeğe çağırılmış ve yemekten sonra bir hutbe irad ederek, kendisinin Peygamber olduğunu ve kendisine iman edip destek vermelerini onlardan istemiştir. Hz. Peygamber’in bu davet üzerine hazır bulunanlar susup kalmışlardır ki, bu sessizliklerinin sebebi ise onu hafife almalarından dolayı idi. Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Peygamber’e yaklaşarak onun istediği şekilde kendisine yardımcı olacağını söyleyerek tereddüt etmeden Resûlullah’ın kardeşlik ve yardımcılığına talip olmuştur. Daha sonra davetliler o mecliste yaşı en küçük olan Hz. Ali’nin bu yardımcılık talebi karşısında gülüşüp dalga geçerek meclisi terk etmişlerdir.¹⁶⁰

Bulduğu mecliste yaşı en küçük olan Ali, canından çok sevdiği Hz. Peygamber’in davetinin karşılıksız kaldığını görünce çok mahzun olmuş ve hiç kimsenin en ufak bir destek vermediği o ortamda küçücük bedeni, iman ve aksiyon dolu kocaman yüreğiyle Resûlullaha yardımcı olmayı kabul etmiştir. Adeta istihza fırtınasının koptuğu bu ortamda şayet küçük Ali de davete icabet etmemiş olsaydı muhtemelen Hz. Peygamber daha fazla mahzun ve mahcup olacaktı.

¹⁵⁶ İbn Hişâm, I, 163-164.

¹⁵⁷ Fiğlalı, “Sünnî Tarih ve Ğahiyat Geleneğinde Hz. Ali”, s. 105, haz., Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2005.

¹⁵⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 99-102.

¹⁵⁹ Şuara 26/ 214.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 586-587; İbn Kesîr, *Siyer*, I, 471-72; Halebî, I, 406; Şehbenderzâde, I, 147.

Bu olayda olduğu gibi Hz. Ali, himayesinde bulunduğu zamanlarda en kritik anlarda Hz. Peygamber'in en yakınındaki destekçisi olmuş, onu adeta bir gölge gibi takip etmiş ve onun terbiyesinde büyümüş fedakâr ve bahtiyar bir insandır.

Özetle; Hz. Peygamber'in yanında büyümüş olması Hz. Ali'ye Allah'ın bir lütfu olmuş¹⁶¹, bu lütuf ona Hz. Peygamber'i en iyi şekilde bilme, tanıma ve tanıtmaya imkânını sağlamıştır.

Zira Hz. Peygamber'in şemâilini vafederken onu en ince ayrıntısına kadar doğruya yakın olarak en güzel şekilde vafeden kişinin Hz. Ali olması bunu en büyük kanıttır.¹⁶²

Böylece Hz. Ali, takriben beş yaşından itibaren Medine'ye hicrete kadar, Hz. Peygamberin himaye ve terbiyesi altında yaşamış ve bundan dolayı da her yönden en iyi şekilde yetişme imkânı bulmuştur. Deyim yerindeyse karakter olarak, terbiye olarak ne alması, ne görmesi ve ne öğrenmesi lazım ise onu sadece Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'den görüp öğrenmiş, karakterinin şekillenmesinde en büyük belirleyici, uzun yıllar içerisinde yaşadığı Hz. Peygamber'in hanesi olmuştur.¹⁶³

1.2.3- Boykot Yıllarında Hz. Ali

Mekkeli müşrikler, bi'set'in 7. yılından 10. yılına kadar, Hz. Peygamber ve onun en yakın destekçileri olan Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları ve inananlara karşı ekonomik, sosyal ve psikolojik içerikli büyük bir boykot uygulamışlardır.¹⁶⁴ Nübüvvetin 7. yılı ile 10. yılları arasında uygulanan bu boykotla müşrikler, Hz. Peygamber'in hayatına kastedip İslâm davasını sonuçsuz bırakmaya azmetmişlerdi.

Buna karşılık Hz. Peygamber'in kabilesi Hâşimoğulları ve onlarla akraba olan Muttaliboğulları ile diğer müslümanlar Şi'bu EbîTâlib denilen mahalde EbûTâlib'in

¹⁶¹ İbn Hişâm, I, 163; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 61-62.

¹⁶² İbn Hişâm, I, 245.

¹⁶³ Fığlalı, Ethem Ruhi, "*Günümüzde Hz. Ali'yi Tanıma ve Anlama*", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, s. 50, İzmir 2009.

¹⁶⁴ İbn İshâk, I, 198-210; Belâzürî, II, 229-237; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 236-242.

öncülüğünde bir araya gelerek Hz. Peygamber'i müşriklerden geebilecek her türlü tehlikeye karşı koruma altına almışlardır.¹⁶⁵

Yaklaşık olarak üç yıl süren bu boykot günlerinde bütün zorluklara rağmen Hz. Peygamber'i korumak için başta amcası Ebû Tâlib olmak üzere diğer akrabaları ve bütün inananlar her türlü sıkıntı ve yokluğa rağmen, onu bir an olsun yalnız bırakmayarak müşriklerin bu meş'ûm amaçlarına ulaşmalarına fırsat vermemişlerdir.

Bir iki örnek hariç tutulacak olursa malum boykot yıllarında olup biten olayların detayları hakkında malesef kaynaklarda bilgi yok denecek kadar azdır. Bunun için boykot yıllarında Hz. Peygamber ve yaklaşık olarak 17-18 yaşlarında bir delikanlı olan Hz. Ali'nin nasıl bir iletişim içerisinde olduğuna dair net bilgilere sahip değiliz. Hz. Peygamber'in hanesine dâhil olduktan sonra bir çocuğun annesini takip etmesi gibi, onu adım adım izleyen Hz. Ali'nin bu sıkıntılı günlerde maddi ve manevi anlamda Hz. Peygamber'in en yakın yardımcı ve destekçisi olduğunu tahmin ediyoruz.

Nitekim babası Ebû Tâlib'in mirası paylaşılırken Hz. Ali bu mirastan pay almamış ve bu miras diğer kardeşleri Tâlib ile Akîl arasında paylaştırılmıştır. Bunun sebebini ise Hz. Ali şöyle açıklamıştır: "Bu mirastan hissemize düşecek olan payı biz boykot günlerinde harcadık".¹⁶⁶

Malum boykot günlerinde Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, çok sevdiği yeğeni Muhammed'i koruma noktasında gevşeklik göstermemiş ve hiç bir zaman güvenlik tedbirlerini elden bırakmamıştır. Bu anlamda geceleri Hz. Peygamber'e herhangi bir suikast ihtimaline karşılık amcası Ebû Tâlib, herkesin gözü önünde Hz. Peygamber'i yatağına yatırır, insanlar uyuduktan sonra onu uyandırır ve onun yattığı yatağa çocukları veya yeğenlerinden birini yatırır. Şayet ona bir zarar gelecek olursa bu şekilde kendi çocuklarını siper ederek buna engel olmuş olacaktı.¹⁶⁷

¹⁶⁵ İbn İshâk, 198-208; İbn Hişâm, I, 219; Belâzürî, II, 229-237. Ayrıca boykot uygulaması, boykot sahifesi ve boykot yıllarında yaşanan olaylarla ilgili geniş bilgi için bkz.; Şenyayla, Gencal, *Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları*, Sivas 2008 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹⁶⁶ Mâlik b. Enes, *Ferâiz*, 1082.

¹⁶⁷ İbn Seyyidinnâs, I, 223; Halebî, I, 484.

Boycot günlerinde Hz. Peygamber'in yatağına yatırılan çocuklardan birinin de Ali olabileceğini tahmin ediyoruz. Bu konuda kaynaklarda her hangi bir bulguya rastlamamakla birlikte bunun güçlü bir ihtimal olduğunu düşünüyoruz.

Böyle bir tedbir karşısında o yatağına yatırılan kişinin böyle bir tehlikeyi göze alabilecek kadar cesur, ne yaptığıнын farkında olacak kadar zeki ve fedakar bir delikanlı olması gerekir ki, bu vasıfları o zamanlarda tam da Ali taşımaktadır ve Ali bunun için biçilmiş kaftan gibidir.

Hatırlanacağı üzere Hz. Peygamber, hicret yolculuğuna çıkmadan önce de kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırmış ve müşrikleri bu şekilde atlatmıştı. Belki de hicret yolculuğu öncesinde uygulanan bu masum hile, dört beş sene önce yaşanan boykot günlerinde uygulanan hilenin tekrarından ibaretti.

Fakat yine üzülererek belirtmek istiyoruz ki, üç yıl kadar uzun bir zaman dilimini içeren boykot günlerinde yaşanan gündelik hayatın detayları ve dolayısıyla bu bağlamda Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin ilişkilerine dair temel kaynaklarda bilgiler yok denecek kadar azdır. Sonuçta bu konuda ne söylenirse söylenin, yorumdan yada uydurma bilgidenden öte bir anlam ifade etmeyecektir.

1.2.4- Hz. Ali'nin Mekke Dönemi İslâm Tebliğindeki Yeri

Nübüvvetin başlangıcında İslâm'ın tebliği noktasında çok sıkıntı çeken Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ve Hz. Ali gibi bazı akrabaları tarafından desteklenmesi kendisine moral vermiş ve onu hoşnut etmiştir.

Hz. Ali, İslâm geldikten sonra 13 yıllık Mekke döneminin değişik çile ve sıkıntılara katlanarak Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş ve tebliğ faaliyetlerinde ona yardımcı olmuştur. Ayrıca, Medine döneminde de Hz. Peygamber'in vefatına kadar onun yanından hiç ayrılmayarak İslâm'ın tebliği uğrunda maddive manevi her türlü fedakârlıkta bulunmuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁸Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 38; Sancaklı, Saffet, *Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan Çiçiklerinin Önemi ve Analizi*, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, s. 163-164, İzmir 2009.

Risaletin Mekke döneminin ilk yıllarında İslâm'ın tebliği gizlice yapıldığı için Hz. Peygamber bu yıllarda Hz. Ali'nin de içlerinde bulunduğu ilk Müslümanlarla Erkam'ın¹⁶⁹ evinde gizlice bir araya gelip onlarla sohbet ediyordu. Bu durum, davetin açıktan yapılmasını emreden ayetlerin¹⁷⁰ inmesine kadar bu şekilde devam etmiştir ki, bu da nübüvvetin dördüncü yılına denk düşmektedir.¹⁷¹

İslâm'ın tebliğinin bu döneminde bir çocuk olsa da Hz. Ali, Hz. Peygamber'in dizi dibinden hiç ayrılmamış, onu adım adım takip edip İslâm'ı öğrenmeye devam etmiş ve onun hizmetinde bulunmuştur.¹⁷²

Yine aynı yıllarda müşriklerin inananlara karşı sözlü ve fiili saldırıları söz konusu olduğu için namaz vakti geldiğinde Hz. Peygamber yanına Ali'yi de alarak birlikte Mekke'nin dışında bir yerlere giderek orada gizlice namaz kılıyorlardı. Hatta bir defasında Hz. Peygamber ile Ali birlikte namaz kılarken Ebû Tâlib çıkagelmiş ve onları namaz kılarken görmüştür.¹⁷³

Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların Erkam'ın evinde buldukları dönemde, müşrikler fırsatını buldukça Müslümanlara sözlü ve fiili saldırılarda bulunmaktaydılar. Bu dönemde Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber başta olmak üzere genellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman gibi sosyal ve ekonomik statüsü yüksek olup Hz. Peygamber'e destek olan bu kişilere nadiren fiziki müdahalede bulunuyorlarsa da, çoğunlukla sözlü saldırılar yapıyorlardı.

Diğer taraftan, daha çok fiili saldırıya maruz kalanlar ise genellikle Bilal, Ammâr ve Selmân gibi Mekke toplumunda kabile desteği olmayan köle ve kimsesiz fakirlerdi.

¹⁶⁹Kaynaklarda "Dârü'l-Erkam" olarak geçen bu ev, ilk Müslümanlardan Erkam b. Ebû'l-Erkam el-Mahzûmî'ye ait olduğu için bu adla anılmıştır. Mekkeli müşriklerin baskı ve zulümleri yüzünden Hz. Peygamber, Safa tepesinin eteklerinde bulunan bu evi kendisine ikametgâh olarak seçmiştir. Burada bir yandan arkadaşlarına dini bilgiler öğretirken bir yandan da insanları gizlice İslâm'a davet ediyordu. Hz. Peygamber'in bu evdeki faaliyetleri sonucu bir çok kimse Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in Müslüman olmasından sonra buradan ayrılmıştır. Geniş bilgi için bkz., Köksal, Mustaf Asım, "Dârü'l-Erkam", DİA, VIII, 520-521, İstanbul 1993. Ayrıca İslâm'ın tebliğ süreci ve metodu ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz., Önkâl, Ahmet, *Resûlüllah'ın Ğlâm'a Davet Metodu*, İstanbul 2010.

¹⁷⁰Şuarâ, 26/ 214.

¹⁷¹Belâzürî, I, 116; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 28; Halebî, I, 403.

¹⁷²İbn Kesîr, *Siyer*, II, 28; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269; Halebî, I, 403.

¹⁷³İbn Seyyidinnâs, I, 181; Halebî, I, 385.

Bu saldırıların yoğunluk kazandığı bir dönemde Hz. Peygamber'in yönlendirmesiyle bir grup Müslüman Habeşistan'a hicret etmek durumunda kalmıştır. Habeşistan'a hicret eden muhacirlerin içerisinde Hâşimoğullarından Hz. Ali'nin büyük kardeşi Câ'fer ve hanımı Esmâ da bulunuyordu.¹⁷⁴

Müşriklerin saldırılarının yoğunluk kazanması üzerine bazı Müslümanların hicret etme durumunda kaldığı bu ortamda, Mekke'de Hz. Ali'ye yönelik herhangi bir sözlü veya fiili saldırıda bulunulduğuna dair şu ana kadar ulaştığımız kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadık. Hz. Ali, güçlü bir kabilenin çocuğu olmakla birlikte, muhtemelen bir çocuk olmasından dolayı, Mekke toplumunda bu bağlamda çok önemli ve dikkat çeken bir karakter olarak algılanmamış gibi gözükmektedir.

Zira Hz. Ali'nin Müslüman olması, yaşının küçüklüğü dolayısıyla çok fazla dikkat uyandırmamışken, diğer taraftan Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi otoritelerin Müslüman olması, Mekke toplumunda şok tesiri yapmıştır. Özellikle Hz. Hamza hem yaşı, hem de yiğitliği ve cesaretiyle İslâm'ın ilk yıllarında Hz. Peygamber'in en büyük yardımcısı olmuş ve onun vesilesiyle İslâm güç kazanmıştır.¹⁷⁵

Yine daha önce değindiğimiz üzere, Hz. Peygamber'in akrabalarını İslâm'a çağırmasını emreden ayetin nazil olması üzerine Hz. Peygamber emrin gereğini yerine getirerek hemen bir ziyafet hazırlatmış ve akrabalarını Ebû Tâlib'in evinde toplayarak onlardan destek istemiştir.¹⁷⁶ Söz konusu bu toplantıda Hz. Peygamber, Ebû Tâlib'in evinde toplanan misafirlere ikram edilecek olan yemeğin organizesini Ali'ye havale etmiş, o da muhtemelen Hz. Hatice'nin hazırlamış olduğu yemekleri babası Ebû Tâlib'in evine getirerek misafirlere ikram edilmesinde öncülük etmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ İbn Hişâm, I, 205; Belâzürî, I, 198. Habeşistan'a hicrete dair geniş bilgi için bkz., Levent Öztürk, *Etiyopya'da Ğlâmiyet (Asr-ı Saadet'te Habeşistan'la Münasebetler)*, Ğstanbul 2001.

¹⁷⁵ İbn Kesîr, *Siyer*, I, 461.

¹⁷⁶ Söz konusu bu davetin iki defa yapıldığı anlaşılıyor. Birincisinde Ebû Leheb'in toplantıyı sabotetmesinden dolayı yemekten sonra Hz. Peygamber akrabalarına bir şey söyleme imkanı bulamamıştır. Bundan dolayı daha sonra Hz. Peygamber, Ali aracılığıyla ikinci bir yemek hazırlattırarak akrabalarını çağırması ve İslâm davasını onlara teklif etmiştir. Ne yazık ki bu toplantıda Hz. Peygamber'in akrabalarından, yaşının küçüklüğünden dolayı istihza konusu yapılan Ali hariç, davete icabet eden olmamıştır. İbn Kesîr, *Siyer*, I, 471-72; Halebî, I, 406; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 89-90; Dermenghem, s. 96.

¹⁷⁷ İbn Kesîr, *Siyer*, I, 471-72; Halebî, I, 406.

Mekkeli müşriklerin baskılarına karşı Hz. Peygamber'in akrabalarından en büyük destekçileri, eşi Hz. Hatice ile iman etmemesine rağmen amcası Ebû Tâlib idi. Bu ikilinin vefatından sonra ise müşrikler Hz. Peygamber'i daha fazla rahatsız etmeye başlamışlardır. Bundan dolayı Hz. Peygamber İslâm'ı başkalarına ulaştırmanın yollarını aramaya koyulmuş ve bu amaçla önce Tâif, daha sonra da Mekke'ye gelen göçebe Arap kabileleri ve Medine'deki Evs ve Hazrec kabileleri üzerinde dikkatini yoğunlaştırmıştır.¹⁷⁸

Hz. Peygamber bu amaçla Tâif'e giderken yanına hizmetçisi Zeyd'i almış¹⁷⁹ ve orada oturan Sakif Kabilesi'nin İslâm'ı kabul ederek kendisine bu yolda destek vermesini ümit etmiştir. Nübüvvetin 10. yılında gerçekleşen bu davet olayından sonra ne yazık ki, Sakif Kabilesi'nden hiç kimse davete icabet etmediği gibi, Hz. Peygambere karşı büyük bir nezaketsizlikte bulunmuşlardır.¹⁸⁰

Hz. Peygamber'in Tâif'e giderken o dönemde yirmili yaşlarda bir delikanlı olan ve dizinin dibinden ayrılmayan Hz. Ali'yi değil de azatlı kölesi Zeyd b. Harise'yi götürmesi dikkat çekicidir. Muhtemelen Hz. Peygamber bu tercihiyle, böyle bir yolculuk için henüz bir delikanlı olan Hz. Ali'yi değil de, oldukça tecrübeli bir kişi olup kendisinin yardımcı hizmetlerini en güzel şekilde yerine getirebilecek olan Zeyd'i yanına almış ve onun tecrübesinden istifade etmek istemiş olabilir.

Tâifziyaretinden istediği sonucu alamayan Hz. Peygamber oradan döner dönmez dikkatini, haram aylarda Mekke civarındaki ticarî panayırlara katılıp daha sonra da hac günlerinde hac yapmak niyetiyle Mekke'ye gelen göçebe Arap kabileleri üzerine yönelmiş ve İslâm'a davet için kabile kabile dolaşım onlara İslâmı anlatmıştır.¹⁸¹ Davet için muhatabın tanınması gerektiğinin farkında olan Hz. Peygamber, bu tebliğ faaliyetleri esnasında esaslı bir nesep bilgisine sahip olan Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'yi de yanında bulundurmuştur.¹⁸²

¹⁷⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 108.

¹⁷⁹ Belâzürî, I, 237. İbn Kesîr'e göre ise, Hz. Peygamber Tâife, Zeyd ile değil yalnız başına gitmiştir. İbn Kesîr, *Siyer*, II, 133.

¹⁸⁰ İbn Hişâm, I, 254; Belâzürî, I, 237.

¹⁸¹ Belâzürî, I, 237-238.

¹⁸² İbn Hişâm, II, 34; İbn Seyyidinnâs, I, 258; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 144; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I, 306, Beyrut 1283; Fayda, Mustafa, "Ebû Bekir", DİA, X, 102, İstanbul 1994; Sarıcık, s. 71.

Aynı şekilde alternatif tebliğ faaliyetleri kapsamında Hz. Peygamber Medinelî kabilelerle de irtibata geçmiş ve onlarla gizlice buluşup onlardan kendisine yardımcı olmalarını istemiştir. Bu amaçla Hz. Peygamber Mekke'de Akabe¹⁸³ mevkiinde Medinelî bazı kabilelerle gizli görüşmeler yapmıştır. Hz. Peygamber'in bu görüşmelere amcası Abbâs ve Hz. Ali ile gittiğine dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁸⁴

Ayrıca Hz. Peygamber'in bu görüşmeye sadece amcası Abbâs'la birlikte gitmiş olduğuna dair kayıtlar bulunsa da¹⁸⁵, Hz. Peygamber'in güvenlik açısından en yakın yardımcısı Hz. Ali ile birlikte bu görüşmeye gitmiş olma ihtimalinin göz ardı edilemeyeceğini düşünüyoruz.

Mekke dönemi tebliğ faaliyetlerinin en sıkıntılı anlarında Hz. Peygamber'in en büyük destekçisi yakın akrabaları ve arkadaşları olmuştur. Hz. Peygamber bu dönemde karşılaştığı zorlukları aşarken kendisine yardımcı olarak seçmiş olduğu arkadaş ve akrabalarının, toplum nezdindeki ağırlığı ile bilgi, görgü ve tecrübesinden istifade ettiği görülmektedir.

Nitekim Medinelîlerle yapılan görüşmeye Abbâs gibi bir tüccarla giderek muhataplarına emniyet ve güven vermiş, yapılan görüşmelerden istenilen sonuç elde edilmiştir.

Mekke döneminde İslâmî tebliğ faaliyetlerinde henüz bir çocuk ve delikanlı olan Hz. Ali'nin, çoğunlukla Hz. Peygamber'in yanı başında bulunup onu adım adım takip eden bir yardımcı mesabesinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Hz. Ali'nin Mekke dönemi tebliğ sürecinde, yaşının küçüklüğü ve tecrübesinin azlığı dolayısıyla henüz toplumda öne çıkıp dikkat çeken bir şahsiyet olmadığı da söylenebilir.

Ayrıca hicret esnasında da Mekke'de en son Hz. Ali'nin yalnız başına kalması ve buna karşılık ona yönelik herhangi bir saldırı olayının olmayışına bakılarak, Hz.

¹⁸³ Akabe görüşmelerinin yapıldığı yer olan Akabe bölgesi; Mekke'de Mescid-i Haram'a yaklaşık 3 km uzaklıkta ve Mina hudutları içerisinde bulunmaktadır. Hac günlerinde büyük şeytanın taşlandığı yere yakın, etrafı tepelerle çevrili kuytu bir vadidir. Günümüzde burada Medinelî Müslümanların Hz. Peygamberle yaptıkları biatı hatırlatmak için inşa edilmiş küçük bir mescit bulunmaktadır. Önkal, Ahmet, "*Akabe Biatları*", DİA, II, 211, İstanbul 1989.

¹⁸⁴ İbn Hişâm, I, 266; Halebî, II, 21.

¹⁸⁵ Belâzürî, I, 240; Halebî, II, 21.

Ali hakkında toplumsal kanaatin benzer şekilde hicrete kadar devam ettiği söylenebilir.

1.2.5-Hicret ve Hz. Ali

Hz. Peygamber ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göçünü ifade eden hicret, İslâm tarihinde yeni bir dönemim başlangıcı olmuştur. Hicret hadisesi sadece mekân değişikliği boyutunda kalmamış, İslâm'ın tebliği ve siyaseti açısından bir dönüm noktası olmuştur.

İslâm tarihinde çok önemli olan hicret olayının belli boyutunda Hz. Ali'nin de aktif rol alması ve ciddi anlamda kaynakların kendisinden bahsettiği olay olması dolayısıyla, bu bağlamda "Hicret ve Hz. Ali" başlığı çalışmamızın önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Müslümanlar'a ve Hz. Muhammed'i koruyan Hâşimoğullarına karşı uygulanan üç yıllık boykotun ardından Ebû Tâlib'in ölümü Mekkeli müşriklere fırsat vermiş ve bizzat Hz. Peygamber'in kendisi bile birçoğhakarete ve sataşmaya maruz kalmıştır.

Böyle bir ortamda İslâm'ı tebliğ edemeyeceğini anlayan Hz. Peygamber, Tâif'e giderek yeni bir çevrede davasını anlatmayı denemişse de çok sert bir tepkiyle karşılaşmış ve Mekke'ye dönmek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁸⁶ Daha sonra nübüvvetin 13. senesinin hac aylarında Mekke'ye gelen Medinelilerden bazılarıyla Akabe'de yapılan görüşmeler neticesinde baskı altında bulunan inananların Medine'ye hicreti hususunda anlaşılmaya varılmıştır. Buna göre; Medineli Müslümanlar, Hz. Peygamber ve Mekkeli Müslümanları şehirlerine davet etmişler, geldikleri takdirde onların canlarını, mallarını, kendi çocukları ve kadınlarını korudukları gibi koruyacaklarına dair söz vererek biat etmişlerdir.¹⁸⁷

Söz konusu anlaşmaların yapıldığı ikinci akabe biatı esnasında Hz. Ebû Bekir ile birlikte Hz. Ali'nin de Hz. Peygambere eşlik ettiğine şahit olmuştuk.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Belâzürî, I, 237; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 172 vd.; Önkal, Ahmet, "Hicret", DİA, XVII, 458, İstanbul 1998.

¹⁸⁷ İbn Hişâm, I, 260-268; Belâzürî, I, 239-250; Şehbenderzâde, s. 172; Önkal, "Hicret", XVII, 458.

¹⁸⁸ Makrîzî, s. 34-35.

Yapılan bu anlaşmadan sonra Hz. Peygamber, ashabını küçük gruplar halinde Medine'ye yavaş yavaş hicret etmeye teşvik etmiştir. Mekkeli Müslümanlar, yanlarına alabildikleri kadarı dışında, menkul ve gayrimenkul bütün mallarını Mekke'de bırakarak küçük gruplar halinde ve çoğunlukla müşriklerden gizli bir şekilde Medine'ye hicret etmeye başlamışlardır.

Medine'ye hicret eden ashabından sonra Hz. Peygamber, Allah'inkendisinin hicretine izin vermesine kadar bir müddet daha Mekke'de kalmaya devam etmiştir¹⁸⁹. Bu süreçte Mekke'de Hz. Peygamberle birlikte, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve işkence ile alıkonulan ve hapsedilenlerden başka Müslüman kalmamıştı.¹⁹⁰

Müşrikler, Müslümanların Medine'ye hicret konusunda başarılı olduklarını ve durumlarının iyiye gittiğini gördüklerinde, Hz. Peygamber'i Medine'ye hicret etmeden önce öldürüp ondan kurtulmanın yollarını aramak için toplantı meclisleri olan Dâru'n-Nedve'de¹⁹¹ bir araya gelmişlerdir.

Bu toplantıda alınan karar gereği, her kabileden bir delikanlı seçilip eline keskin bir kılıç verilerek Hz. Muhammed'in öldürülmesi sağlanacaktı. Böylece öldürülen kişinin kanı kabileler arasında paylaşılacak ve bu şekilde Hz. Peygamber'in kabilesi onun kanını talep edememiş olacaktı.¹⁹²

Müşriklerin bu kararından haberdar olan Hz. Peygamber, Medine'ye hicret etmek için gizlice hazırlıklara başlamıştır. Hz. Ebû Bekir'i kendisine yol arkadaşı olarak seçen Hz. Peygamber, ona da hicret için hazır olmasını tembihlemiştir.¹⁹³

Ayrıca o esnada 22 yaşında olan Hz. Ali'ye de, kendisini öldürmek için evini kuşatmaya gelecek olan müşriklere karşı kendisinin evde olduğu kanaatini uyandırıp onları atlatmak için kendi yatağında yatmasını, yanında bulunan emanetleri

¹⁸⁹ İbn Hişâm, I, 287; İbn Hazm, s. 69; İbn Seyyidinnâs, I, 291; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 199; Makrîzî, s. 48; Şehbenderzâde, s. 171; Dermenghem, s. 175; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 160.

¹⁹⁰ İbn Hazm, s. 69; İbn Seyyidinnâs, I, 291; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 199; Makrîzî, s. 48; Şehbenderzâde, s. 171; Dermenghem, s. 175; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 160.

¹⁹¹ Dâru'n-Nedve; Kureyş Kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı toplantı yeri. Fığlalı, Ethem Ruhi, "*Dârünnedve*", DİA, VIII, 555-556, İstanbul 1993.

¹⁹² Belâzürî, I, 25-262; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 91; Makrîzî, s. 38; Sallâbî, s. 33; Mağlût, s. 20.

¹⁹³ Süheylî, IV, 182; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 443-445; Makrîzî, s. 48.

sahiplerine iade edene kadar Mekke'de kalıp daha sonra da kendilerine yetişmesini emretmiştir.¹⁹⁴

Hız. Ali, kendisinden istenileni en ufak bir tereddüt göstermeden yerine getirmiştir. Hız. Peygamber'in hânesinde onun yatağına yatarak büyük bir fedakarlık ve cesaret örneği sergilemiş, böylece müşrikleri atlatmış ve hayatını ölümle neticelenmesi muhtemel olan bir tehlikeye atmıştır.

Çünkü Hız. Peygamber'i öldürme niyetiyle gelen bu insanların ne yapacakları belli olmazdı. Belki de uzaktan ok atıp onu da yaralayabilirler, kendilerini aldattığı için aynı öfke ile onun hayatına da kastedebilirlerdi.¹⁹⁵

Hız. Peygamber, Hız. Ali'yi kendi yatağına yatırmadan önce kendisi uyurken zaman zaman üzerine aldığı ve bazen de bayram günlerinde ve özel ortamlardagiydiği yeşil bürdesini Hız. Ali'ye vererek ona sarılıp yatmasını tembihlemiştir. Zira kendisi uyuyacağı zaman o yeşil hırkaya sarılıp uyurdu.¹⁹⁶

Hız. Ali, Hız. Peygamber'in dediği gibi onun hırkasına bürünüp yatağına yattığında, Hız. Peygamber'e suikast planlayan müşriklerin infaz grubu evin etrafını sarmış ama bir takım batıl itikat ve örfleri gereğince gece eve girmemişlerdi.

Müşriklerin infaz grubu, bir taraftan Hız. Peygamber'in sabah olup evden çıkmasını beklemeye koyulmuş, bir taraftan da büründüğü yeşil bürdesine sarılıp yatan Hız. Ali'yi gördüklerinde onu Hız. Peygamber zannederek rahatlamışlar ve o şekilde sabah olmasını beklemişlerdir. Müşrikler daha sonra sabahleyin gün ışığında Hız. Peygamber'in yatağında, onun yeşil bürdesine sarılıp uyuyan kimsenin Hız. Ali olduğunu gördüklerinde hayal kırıklığına uğramışlar ve zaman geçirmeden Hız. Peygamber'i aramak için yollara düşmüşlerdir.¹⁹⁷ Bazı kaynaklarda yer alan bilgilere göre; Hız. Peygamber'i ararken onun yatağında Hız. Ali'yi bulan müşrikler, o öfke ve

¹⁹⁴İbn Hişâm, I, 287; Belâzürî, I, 259; Hâkim, III, 155; İbn Hazm, s. 69; Süheylî, IV, 182; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 91; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 443-445; Makrîzî, s. 48.

¹⁹⁵Şehbenderzâde, s. 264; Dermenghem, s. 176; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 38.

¹⁹⁶Hız. Peygamber, bu yeşil renkli bürde (hırka)'yi bazen bayram günlerinde, bazen de toplum içerisinde giydiği için bu hırkanın ona ait olduğu toplum tarafından bilinmekteydi. Bundan dolayı bilip tanıdıkları hırkayı Hız. Ali'nin üzerinde gördüklerinde, onu giyenin Hız. Peygamber olduğundan hiç şüpheleri olmamıştır. İbn Hişâm, I, 287; Hâkim, III, 5; İbn Hazm, s. 69; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 91; İbn Seyyidinnâs, I, 293; Makrîzî, s. 39; Halebî, II, 36-38.

¹⁹⁷İbn Hişâm, I, 287; İbn Hazm, s. 69; Süheylî, IV, 182-185; İbn Seyyidinnâs, I, 293; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 202-209; Makrîzî, s. 48-49; Halebî, II, 38; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 163.

kızgınlıkla Hz. Ali'yi tartaklamışlar, daha sonra da Mescidi Haram'a götürüp hapsedmişler, fakat çok geçmeden onu serbest bırakmışlardır.¹⁹⁸

Temel kaynaklarda rastlayamadığımız bir rivayete göre ise müşrikler Hz. Ali'yi taşlamışlar¹⁹⁹, fakat Allah onu atılan taşlardan korumaları için meleklerinden Cebrail ve Mikail'i yeryüzüne göndermiş ve onlarda Hz. Ali'yi atılan taşlardan korumuşlardır.²⁰⁰

Fakat genel olarak temel İslâm tarihi kaynaklarında hicretin seyri ile ilgili olarak anlatılanlar ve Hz. Ali'nin Mekke'de bir müddet daha kalışının ardından emanetleri sahiplerine iade edip Hz. Peygamber'e yetişmesine bakılırsa, bu şekil bir tutsaklık ve eziyete Hz. Ali'nin muhatap olması, uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir.

Hz. Ali'ye yeşil bürdesini giydirek düşmanı aldatması, Hz. Peygamber'in daha sonra bazı zamanlarda da baş vurduğu uygulamalardandır. Nitekim Hz. Peygamber, Uhud Savaşı'nda Ka'b b. Malik'in savaş elbisesini giymiş, Ka'b b. Malik de Resûlullah'ın sarı renkli savaş elbisesini giyerek düşman hedefini saptırmışlardır. Bundan dolayı savaştan sonra Ka'b'ın üzerinde on bir yara olduğu görülmüştür.²⁰¹

UhudSavaşı'nda Ka'b b. Malik'in Rasulullah'ın savaş elbisesini giyerek kendisini ona siper etmesi gibi hicret olayında da Hz. Ali Rasulullah'ın yeşil bürdesine bürünerek müşriklerden gelebilecek tehlikelere karşı kendi bedenini onun selameti için siper etmiştir.

Hicret olayının bu boyutunda Hz. Ali'nin büyük bir cesaret örneği oluşunu görüyoruz. Zira o, kendisine emredileni yerine getirirken ne denli bir tehlikeli işe giriştiğini gayet iyi biliyordu. Nitekim bir anda eve girebilirler ve yatakta yatanı teşhis etmeden öldürebilirler veya sabah evden çıkarken onun kim olduğunu anlamadan üzerine atılıp bir anda hayatına kastedebilirlerdi.

¹⁹⁸ Taberî, II, 373-374; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 163; Sallâbî, s. 36.

¹⁹⁹ Hâkim, III, 5.

²⁰⁰ Ya'kûbî, II, 29. Hz. Peygamber'in Tâif'te müşriklerin taşlamaları sonucu bedeninin kan revan içinde kaldığı bilinen bir husustur. Bu ortamda Hz. Peygamber'i korumaya gelmeyen meleklerin burada Hz. Ali'yi korumaya gelmiş olmaları gerçekten dikkat çekicidir. Tabiatıyla temel kaynaklarda yer almayan bu çeşit takdis edici rivayetlere karşı ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini düşünüyoruz.

²⁰¹ Kettâni, I, 498.

Şimdi bizim yaptığımız gibi, tehlikenin bizzat içinde olan Hz. Ali'nin de bütün bu ihtimalleri zihninden geçirmiş olması muhtemeldir. Ancak daha sonraları cesaretin sembolü haline gelecek olan Hz. Ali, olası bütün sürprizlere rağmen kendisine verilen bu görevi korkusuzca yerine getirmiştir.

Çünkü Hz. Ali, Hz. Peygamber'i canından da çok seviyordu. Rasulullah'ın hayatı boyunca onu hep bu sevgi ile seven Hz. Ali, onun ve İslâm'ın selameti için canını vermekten bir an bile çekinmemiştir.²⁰²

Diğer taraftan böyle bir zor görev için Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi seçmesinin de anlamlı olduğunu düşünüyoruz. Böylece Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye karşı duyduğu sevgi ve güveni göstermiş, o da hiç bir zaman kendisine duyulan sevgi ve güveni karşılıksız bırakmamıştır.

Hicret eden Müslüman zümreden yüzlercesinin maruz kaldığı hayli büyük bir yekun mal kaybına rağmen, Mekkeli müşriklere ait olan çok sayıda değerli mal Hz. Peygamber'in yanında hala emanette bulunuyordu. Hz. Peygamber, Mekke'den ayrılmadan önce kendi yanında bulunan söz konusu emanetleri sahiplerine teslim etmesi için Hz. Ali'ye teslim etmiştir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'i öldürmek niyetiyle evinin etrafını saran suikast timini atlatıp onun sağ salim hicret etmesine ortam sağladıktan sonra emanetleri sahiplerine teslim etmek için harekete geçmiştir.²⁰³ Bu amaçla Hz. Ali, bir kısım Mekkeli'ye ait olan malum emanetleri dağıtmak için önce şehirde bir duyuru yaparak Rasulullah'ın yanında emaneti bulunanların emanetlerini almaya gelmelerini söylemiş, ardından da emanetleri sahiplerine vermek için bir kaç gün daha Mekke'de kalmıştır.²⁰⁴

İstisnasız bir şekilde kaynakların hepsinin değindiği Hz. Peygamber'in elinde bulunan bu emanetlerin mahiyetine dair şu ana kadar ulaştığımız kaynaklarda her hangi bir detaya rastlamadık.

²⁰²Sallâbî, s. 35.

²⁰³İbn Hişâm, I, 298; Belâzürî, I, 257-263; İbn Hazm, s. 72; Süheylî, IV, 182; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 91; İbn Seyyidinnâs, I, 311-312; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 205; Halebî, II, 72; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 162.

²⁰⁴Belâzürî, I, 257-263; İbn Hazm, s. 72; Süheylî, IV, 182; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 91; İbn Seyyidinnâs, I, 311-312; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 235; Makrîzî, s. 48-49; Halebî, II, 73.

Bu emanetlerin mahiyetinin ne olduğu, kutsal Kâbe'ninbile zaman zaman soyulma teşebbüslerine maruz kaldığı²⁰⁵ Mekke'de, Hz. Peygamber bu emanetleri nasıl ve nerede emniyetli bir şekilde sakladığı, emanetlerin kimlere ait olduğu, Hz. Ali'nin bu emanetleri sahiplerine nasıl ve ne şekilde iade ettiği vb. sorular maalesef hep cevapsız kalmaktadır.

Kaynakların aktardığı şekilde Hz. Ali'nin sahiplerine iade etmek için bir kaç gün beklemesi göz önünde bulundurulursa, Hz. Peygamber'e emanet edilen bu şeylerin fazlalığı kendiliğinden anlaşılacaktır. Bu kadar fazla emaneti Hz. Peygamber'in üstlenmesi ise, onların saklanıp korunması ve muhafaza edilmesi problemini gündeme getirmektedir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'e Mekkeli müşriklerce emanet bırakılan bu şeylerin, aynî mallardan ziyade saklayıp koruması daha kolay olan para vb. hacmi düşük değeri yüksek şeylerden meydana gelmiş olabileceğini, Hz. Ali'nin de emanetleri sahiplerine iade etme konusunda geleneğin belirlemiş olduğu usule göre bu şeyleri sahiplerine dağıtmış olma ihtimalinin yüksek olduğunudüşünüyoruz.

Mekke'de kalıp emanetleri herkesin gözü önünde açıkça²⁰⁶ sahiplerine iade eden Hz. Ali, çok zaman geçmeden Medine'ye hicret için yola çıkmış ve genel kanaate göre de Hz. Peygamber Medine'ye varmadan Kuba Köyü'nde iken ona yetişmiştir.²⁰⁷

Buna karşın Hz. Peygamber'in Sevr Mağarası'nda üç gün kaldıktan sonra Medine'ye hareket etmek üzere oradan ayrılmasının ardından Hz. Ali'nin kendisiyle bulunduğu muahhar kaynaklarda rivayetler varsa da²⁰⁸, ilk dönem temel kaynaklarının da şahitliğiyle bu rivayetin tutarsızlığı olduğu görülmektedir.²⁰⁹

Konu ile ilgili bir kısım rivayetlere bakılınca Hz. Ali'nin hicret yolculuğuna yalnız başına çıkmadığı anlaşılmaktadır. Rivayetlere göre Hz. Ali'ye Hz. Peygamber bir mektup göndermiş, bunun üzerine de Hz. Ali binitler satın alarak o binitlerle

²⁰⁵ Ünal, Sadettin, "Kâbe", DİA, XXIV, 20, İstanbul 2001.

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 91; Halebî, II, 47.

²⁰⁷ Belâzürî, I, 257-270; Süheylî, IV, 182; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 91; İbn Seyyidinnâs, I, 311-312; Makrîzî, s. 48.

²⁰⁸ Halebî, II, 47.

²⁰⁹ Belâzürî, I, 257-263.

annesini Fâtıma, bazı kaynaklara göre daha sonra eşi olacak olan Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen, onun çocuğu Eymen ve zayıf Müslümanlardan bir grup olduğu halde gizlice Medine'ye doğru hareket etmiştir.²¹⁰

Şayet durum böyle olursa Hz. Peygamber ile Hz. Ali'nin Kuba'da buluşmaları mümkün gözükmemektedir. Zira Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkıp Kuba'da konakladıktan sonra Medine'ye varışı arasında takriben bir aya yakın bir zaman dilimi vardır. Bu takdirde Hz. Ali'nin emanetleri sahiplerine dağıtmasından sonra bu süre zarfında Mekke'de kalmış olması ve Hz. Peygamberle Kuba'da değil Medine'de buluşmaları gerekirdi. Hâlbuki Hz. Ali'nin emanetleri dağıttıktan sonra bu kadar uzun süre Mekke'de kaldığını gösteren hiç bir bilgiye sahip değiliz.

Buna ters olarak başka bir rivayet ise şöyledir; Hz. Peygamber, Medine'ye varıp Ebû Eyyub'un evine yerleştikten sonra, kendisiyle hicret edemeyip Mekke'de kalan kızları Hz. Fâtıma ve Ümmü Gülsüm, eşi Sevde, dadısı Ümmü Eymen ile Üsâme'yi getirmeleri için kendilerine bir kaç deve ve beş yüz dirhem para vererek Zeyd b. Hârise ve Ebû Râfi'yi Mekke'ye göndermiştir.²¹¹

Hz. Ali ise emanetleri sahiplerine teslim ettikten sonra Mekke'de çok fazla zaman geçirmeden bir kaç gün içerisinde hicret etmiş ve Kuba'da Hz. Peygamber'e yetişmiştir. Hz. Ali bu yolculuğuna çıkarken Hz. Peygamber'in aile fertlerini yanında götürmemiş, daha sonra Hz. Peygamber, Ebû Râfi ve Zeyd b. Hârise'yi aile fertlerini getirmeleri için Mekke'ye göndermiştir.

Dolayısıyla Hz. Ali'nin Kuba Köyü'nde Resûlullah'a yetişip beraberinde sadece kendi ailesinden bazı kişileri götürdüğünü, Hz. Peygamber'in aile fertlerini ise daha sonra Hz. Peygamber'in göndermiş olduğu Ebû Râfi ve Zeyd'in Medine'ye ulaştırmış olduğunu belirten rivayetlerin hicretin tarihi seyrine daha uygun düştüğünü söyleyebiliriz.

Ayrıca aynı Ebû Râfi'nin daha önce başka ortamlarda da Hz. Peygamber'in hanımlarından bazılarını taşıma görevini yerine getiren kişi olması²¹² ve Hz. Ali'nin

²¹⁰ Halebî, II, 72.

²¹¹ Belâzürî, I, 257-269; İbn Seyyidinnâs, II, 394; Makrîzî, s. 49; Halebî, II, 73.

²¹² İbn Kesîr, *Siyer*, III, 412.

Kuba Köyü'nde iken şahit olduğu kaynaklara yansımış olan bir anektodun²¹³ bu kanaatimizi teyit ettiğini belirtmek istiyoruz.

Hicret yolculuğuna çıkan Hz. Ali ve beraberindekiler geceleri yol alıp gündüzleri dinlenmek suretiyle yola devam ederek bu uzun yolu zorluklarla kat etmişlerdir. Yeterli binek olmamasından dolayı genç Ali'nin hicret yolunu tamamen veya zaman zaman yürüyerek kat ettiği için Kuba'ya vardığında ayaklarının şişip patlamış olduğu, bazı rivayetlerde belirtilmektedir.²¹⁴

Hicret yolculuğu için develer satın alan Hz. Ali'nin bu amaçla kaç deve satın aldığı kaynaklarda kayıtlı değildir. Eğer kendisi ve beraberindekiler için yeteri kadar deve satın aldıysa bu uzun yolu yürüyerek kat etmesinin anlamı kalmamaktadır. Şayet gerçekten yürümekten ayakları şişmiş ise, bu durumda yeteri kadar deveyi satın alamamış olduğu akla gelmektedir.

Bu çelişkili durum bazı müelliflerce Hz. Ali'nin hicret sevabını almak için yürüyerek hicret etmiş olabileceği söylenerek giderilmeye çalışılmışsa da²¹⁵, Hz. Peygamber'in bile bu uzun yolculuk için hazırlık yapıp develer hazırlamasına bakılınca böyle bir tevilin Hz. Ali'yi yüceltme niyetiyle ileri sürüldüğü ve abartı içerdiği kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber Mekke'den ayrıldıktan sonra Medine'ye ulaşmak niyetiyle yola çıkmış ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Medine yakınlarında bir köy olan Kuba Köyü'ne ulaşmıştı. Hz. Peygamber, Medine'ye girmeden önce bu köyde takriben iki hafta kalmış ve bu zaman zarfında Külsum b. Hıdm isimli kişinin evinde konuk olmuştur. Hz. Ali de Mekke'de emanetleri sahiplerine teslim ettikten sonra

²¹³ Hz. Ali, Kuba köyünde iken ilginç bir olaya şahit olmuştur. Buna göre; Hz. Ali bir gece dışarıda bulunduğu sırada Müslüman dul bir kadının evine bir adamın gelip gizlice bir şeyler bırakarak oradan uzaklaştığını görür. Bu durum karşısında şüphelenen Hz. Ali, gidip kadına durumu sorar. Kadın, geceleri gelen o kişinin Sehl b. Huneyf b. Vehb olduğunu, kimsesiz bir kadın olduğu için kendisine yardım için geceleri kabilesinin putlarını kırıp yakıt yapması için getirdiğini söyler. İbn Hişâm, I, 294; Belâzürî, I, 265.

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 92; İbn Seyyidinnâs, II, 394; Makrîzî, s, 48; Halebî, II, 73; Sallâbî, s. 37.

²¹⁵ Halebî, II, 73.

yola çıkarak Kuba Köyünde Hz. Peygamber'e yetişmiş ve Medine'ye varmadan onun konaklamış olduğu evde bir veya iki gece geçirmiştir.²¹⁶

Hz. Peygamber'in Kuba Köyü'nde Sa'd b. Hayseme'nin evine misafir olduğu rivayet edilmişse de, bu rivayet zayıf olarak kabul edilmiştir.²¹⁷ Zira Hz. Peygamber, Külsum b. Hıdm isimli şahsın evinde konaklamış, fakat bazı zamanlar Sa'd b. Hayseme'nin evinde arkadaşlarıyla toplanıp sohbet etmiştir. Çünkü Sa'd bekardı ve onun evine de bekârlar evi denilirdi.²¹⁸

Görüleceği üzere Hz. Ali hicret yolculuğuna çıkıp Kuba Köyü'ne ulaştığı esnada tıpkı Mekke günlerinde alışık olduğu şekilde adım adım Hz. Peygamberi takip etmiş ve ailesinin tabii bir ferdi gibi Hz. Peygamber'in konakladığı evde konaklamıştır.

Hz. Peygamber Kuba Köyü'nde yaklaşık iki hafta²¹⁹ kaldıktan sonra buradan Medine'ye hareket etmiştir. Medine'ye varınca da Ebû Eyyub el-Ensârî'nin evinde konaklamıştır. Medine Mescidi ve müştemilatında kendisinin kalacağı odalar inşa edilinceye kadar da bu evde kalmaya devam etmiştir.²²⁰

Kendi konaklayacağı odalar inşa edilinceye kadar Hz. Peygamber'in kendisinin, Medine'de EbûEyyub el-Ensârî'nin evinde konakladığı çok açık olarak bilinmesine rağmen, Medine'ye vardığında Hz. Ali'nin nerede ve kimin hanesinde konakladığına dair ulaşabildiğimiz temel kaynaklarda açık bir bilgiye rastlayamadık.

Muhtemelen Hz. Ali bu dönemde Hz. Peygamberle beraber kalmış olabileceği gibi, kendisi gibi bekâr olan sahabelerle beraber, veya aile tarafından akrabaları olan Neccaroğullarından birinin yanında misafir olarak kalmış da olabilir.

Hz. Peygamber'in Ebû Eyyub'un evinde kalması ve orada yaşanan bazı hatıraların çok iyi biliniyor olmasına rağmen bu ortamda Hz. Ali'den hiç bahsedilmemiş olması, onun Hz. Peygamberle aynı evde kalmış olma ihtimalini azaltırken; diğer taraftan, Hz. Fâtıma ile evleninceye kadar akrabalarından birinin

²¹⁶İbn Hişâm, I, 293-294; Belâzürî, I, 257-280; İbn Hazm, s. 68; Süheylî, IV, 231-232; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 198-235.

²¹⁷İbn Hazm, s. 72.

²¹⁸İbn Hişâm, I, 293-294; Belâzürî, I, 257-280; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 234; Halebî, II, 72.

²¹⁹Belâzürî, I, 257-280; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 223.

²²⁰İbn Hişâm, I, 296; İbn Seyyidinnâs, I, 314; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 237-238; Halebî, II, 86.

evinde yaşamaya devam etmiş veya belirli bir müddet bazı bekar sahabilerle birlikte bir arada yaşamış olması da muhtemeldir. Fakat yine belirtmemiz gerekir ki, ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

1.3- Mekke Döneminde Toplumsal Alanda Hz. Ali

Hz. Ali, doğumundan Yesrib'e hicretine kadar yaklaşık olarak 22 yılını baba ocağı olan Mekke'de geçirmiştir. Hz. Ali hayatının bu safhasında yaklaşık olarak on 17 yıl gibi uzun bir zaman diliminde Hz. Peygamber'in saadet hanesinde yaşama şansını yakalamış bir kişidir.

Hz. Ali'nin çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği Mekke toplumu nezdinde nasıl bir statüye sahip olduğunun tespiti büyük önem taşımaktadır. Zira Mekke döneminde Hz. Ali hakkında oluşan toplumsalalgının tespitinin onun hayatını diğer safhalarını anlama ve yorumlamada önemli köşe taşları olabileceğini düşünüyoruz. Bu başlık altında bir kısım olaylardan hareketle, konu ile ilgili olarak bazı tespitler yapmaya çalışacağız.

Hz. Ali'nin İslâm Tarihindeki aktif rolü hicret ve sonrasında ortaya çıktığı için²²¹, Hz. Ali'nin hicret öncesi hayatı hakkında kaynaklardaki bilgilerin kısıtlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Buradan hareketle öncelikli olarak Hz. Ali'nin Mekke'deki hayatı hakkındaki bilgilerin kısıtlı oluşuna bakarak henüz genç bir delikanlı olan Hz. Ali'nin Mekke döneminde yaşadığı toplumun dikkatini çekecek derecede öne çıkan bir kişilik olmadığı söylenilebilir.

Nitekim babasının geçimini yapmakta zorlanıp Hz. Peygamber'in bakımına bıraktığı bir genç olan Ali'nin o toplumda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibibir kişi olarak algılanmasını beklemenin doğru bir düşünce olamayacağı kanaatindeyiz. Nitekim bu şartlarda genç Ali, itibarlı bir babanın yoksul ve bakıma muhtaç bir çocuğu olarak görülmektedir.

²²¹Bakır, s. 135.

Hız. Peygamber ve amcası Abbâs, Hız. Ali'nin babası Ebû Tâlib'den çocuklarının bakımına müsaade etmesini istediklerinde Ebû Tâlib, çocukları arasından Tâlib veya Akîl'in dışındakileri alabileceklerini söylemiş ve bir nevi evlatlarının kendi nezdindeki konumunu belirlemiştir. Mekke döneminde baba Ebû Tâlib'in nezdinde oğlu Hız. Ali'nin konumu ne ise, Mekke toplumu için de aynı durum geçerlidir.

İslâm'ın ilk yıllarında Hız. Peygamber'in davetini açıklayıp akrabalarını İslâm'a davet ettiği ve onlardan destek istediği toplantıda genç Ali'den başka hiçbir akrabası Hız. Peygamber'e yardımcı olma sözü verememişti. Genç Ali, Hız. Peygamber'e yardım edeceğini söyleyip öne atıldığında orada bulunan akrabaları gülüşmüşler ve "gözleri çapaklı ve bacaksız çocuk" diye onunla alay etmişlerdir.²²²

Bu olaya baktığımızda İslâm'ın ilk yıllarında akrabaları arasında Hız. Ali'nin önemli ve dikkate alınacak bir çocuk olarak kabul edilmediği, onunda diğer çocuklar gibi sıradan bir çocuk olarak görülüp Hız. Peygamber'in yardımcılığına talip olmasından dolayı istihza konusu edildiği anlaşılmaktadır.²²³

Mekke'de müşriklerin baskılarının arttığı sırada Hız. Peygamber bazı Müslümanlara Habeşistan'a hicret etmeleri konusunda tavsiyede bulunmuş ve onlarda bu ülkeye hicret etmişlerdir. Bu ülkeye sığınan muhacirlerin listesine baktığımızda Hız. Ali'nin ağabeyi Câ'fer ve Hız. Osman gibi Ümeyye ailesine mensup olan zengin kişileri de görüyoruz.²²⁴

Müslümanların inançları dolayısıyla baskı ve işkenceye maruz kaldıkları Mekke toplumunda inancı yüzünden genç Ali'nin herhangi bir sıkıntı yaşadığına dair kaynaklarda en ufak bir bilgiye bile rastlamıyoruz.

Ayrıca bir defasında Ebû Leheb'in hanımı Ümmü Cemil, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer'e denk gelmiş ve onlara karşı Hız. Peygamber hakkında çirkin sözler etmiştir.²²⁵ Bu olay da bize gösteriyor ki, Hız. Peygamber hakkında konuşan kişiler, onun en yakın dostları olarak Hız. Ebû Bekir ve Ömer'i görüyorlar ve onlara

²²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 586-587; Dermenghem, s. 96.

²²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 586-587.

²²⁴ Belâzürî, I, 198-200; İbn Seyyidinnâs, I, 209-215.

²²⁵ Halebî, I, 411.

sataşıyorlardı.Bu dönemde Hz. Ali ise henüz genç bir delikanlıdır ve varlığıyla toplum nezdinde tebarüz etmiş bir şahsiyet olarak algılanmamaktadır.

Hz. Peygamber ve Müslümanlar, Dâru'l-Erkam'da iken bazen Resûlullah'ın alenen Mescid-i Haram'a gidip namaz kıldırıldığı ve böyle zamanlarda yanında koruma olarak Hz. Ebûbekir ve Ömer'i götürdüğü bilinmektedir.Yine Hz. Ali'nin rivayet ettiği bir habere göre,Ebû Tâlib'in ölümünden sonra müşriklerin baskıları şiddetlendiğinde de aynı şekilde Hz. Peygamber'i müşriklere karşı Hz. Ebû Bekir korumuştur.²²⁶

Hz. Peygamber ikinci Akabe Biati'nde Medine'lilerle görüşmeye giderken yanında amcası Abbâs'ı götürmüştür. Çünkü Abbâs, ünü Mekke'yi aşmış zengin bir tüccardır ve Medineliler de kendisini tanımaktadırlar. Aynı görüşme esnasında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi de yanında bulundurduğu belirtilmektedir.²²⁷

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, Medine'ye hicret'in son safhası olan ikinci Akabebiatı gibi hayatî bir toplantıya henüz Müslüman olmamış ama yaşlı, zengin ve cârî örfün gerekli gördüğü bütün özelliklere sahip bir kişi olan amcası Abbâs ile gitmiş ve aynı randevu ortamında genç Ali'ye gözcülük yaptırmıştır.Zira Hz. Ali bu dönemde hem yaşı hem de sosyal statüsü itibarıyla Abbâs gibi etkin özelliklere sahip olan bir kişilik değildir. Bununla birlikte böylesi önemli bir konuda Hz. Peygamber'in ona gözcülük yaptırmasına bakarak, onun kendisini tanıyanlara güven veren sadık ve cesur bir delikanlı olarak algılandığını da söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in hicret ettikten sonra sahiplerine iade etmesi için kendisine bırakmış olduğu emanetleri sahiplerine verdikten sonra Hz. Ali, rahat bir şekilde Mekke'den ayrılmış ve Medine'ye gitmiştir. Mekke'li müşrikler Hz. Ali'nin hicret etmesine mani olmadıkları gibi, Hz. Peygamber'i takip ettikleri şekilde onu takip etmeyi de gerekli görmemişlerdir.

Uhud Savaşı'nda İslâm ordusu beklenmedik bir yenilgiye uğrayınca Resûlullah arkadaşlarıyla birlikte Uhud Dağı'ndaki bir mağaraya sığınmıştır. Resûlullah bu mağarada iken müşriklerin reisi Ebû Süfyan, Resûlullahın bulunduğu

²²⁶ Halebî, I, 473-498.

²²⁷ İbn Seyyidinnâs, I, 271; Makrîzî, s. 34-35.

mağaranın karşısına gelecek bir yerden onun bulunduğu tarafa doğru "Muhammed nerede, Ebû Bekir nerede Ömer nerede" diye üç defa bağırarak sormuştur. Hz. Ömer de bunların hiç birinin ölmediğini ve hepsinin hayatta olduğunu haykırarak ona cevap vermiştir.²²⁸

Hicretten sonra takriben üç yıl gibi yakın bir zaman içerisinde vuku bulan Uhud Savaşı'nda EbûSüfyan'ın savaştan sonra saydıkları isimlere baktığımızda onlar arasında Bedir Savaşı'nda çok üstün başarılar göstermiş olmasına rağmen, Hz. Ali'nin adının geçmediğini görüyoruz.

Müşrikler, Hz. Peygamber'i, Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i soruyorlar ama Hz. Ali'yi sormuyorlar. Çünkü Hz. Ali, Mekke döneminde kamu zihninde hiç bir zaman Hz. EbûBekir veya Hz. Ömer gibi önemli bir karakter olmamıştır ve toplumsal algı gereği olması da zaten beklenemez.

Hz. Ali, Mekke döneminde vahiy kâtipliği de yapmıştır.²²⁹ Hz. Ali'nin vahiy kâtipleri arasında isminin zikredilmesi onun tâ Mekke döneminden itibaren okuma yazma bilen, kültürlü, akıllı ve zeki bir kişi olarak yetiştiğini gösterir. Nitekim Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine'de vahyin sekretaryasında görevlendirmiş olduğu isimler genelde bu niteliklere sahip kişilerdir.²³⁰

Mekke döneminde ilk Müslümanlar arasında Hz. Peygamber'in kabilesi olan Hâşimoğullarından, Hz. Peygamberden sonra ağırlığı ve etkinliği olan isimlerin başında Hz. Hamza gelmektedir. Fakat onun Uhud'da erken bir zamanda ölümü akabindeki yıllarda Hz. Peygamber'in kabilesi olan Hâşimoğullarından, Hz. Ali'yi öne çıkarmıştır.²³¹

Hz. Hamza'nın ilk Müslümanlar arasındaki toplumsal statüsü ve ağırlığının aynı şekilde müşrikler nezdinde de geçerli olduğu görülmektedir. Nitekim müşrikler Bedir'deki kayıplarının intikamını almak için var güçleriyle hazırlanmışlar ve kinlerini teskin edecek hedef olarak Hz. Hamza'yı seçmişlerdir.

²²⁸ İbn Kesîr, *Siyer*, III, 46; Halebî, II, 332.

²²⁹ İbn Hazm, s. 22; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 555; Mertoğlu, Mehmet Suat, "*Vahiy Kâtibi*", DİA, XXXXII, 449, İstanbul 2012.

²³⁰ İbn Hazm, s. 22; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 555; Mertoğlu, "*Vahiy Kâtibi*", DİA, XXXXII, 449.

²³¹ Demircan, Adnan, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, s. 25, İstanbul 2014.

Hareketin lideri Hz. Muhammed için çok önemli olan amcası Hz. Hamza gibi karizmatik bir karakteri öldürülürse acıları bir nebze olsun hafifleyebilecekti.

Her ne kadar bu olay Medine döneminde meydana gelmişse de Mekke toplumunda Hz. Hamza ve Hz. Ali algısını göstermesi bakımından önemlidir.

Böylece Mekkeli müşrikler, özellikle de Ümeyyeli zenginler, Bedir Savaşı'ndaki kayıplarına karşılık Hz. Hamza'yı kendilerine hedef seçmişler, aynı savaşta önemli kişileri saf dışı eden, o zaman 24 veya 25 yaşlarında bir genç olan Hz. Ali'yi hedef kişi olarak görmemişlerdir.

Hz. Hamza ve Hz. Ali portrelerini Arap toplumunun liderde aradığı değer yargıları bağlamında karşılaştırdığımızda, şayet Hz. Hamza yaşamış olsaydı Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte oluşan siyasi kriz ortamında Hâşimoğullarının temsilcisi olarak Hz. Ali'den önce onun ismi gündeme gelirdi diye düşünüyoruz.

Hz. Ali, Mekke döneminde Hz. Peygamber'in hanesinde yaşamış, onun en yakın destekçisi olmuş ve ondan öğrenilmesi gereken her şeyi öğrenme gayretini göstermiş, bu vesile ile de o dönemde Müslümanların sempatisini kazanmış aktif, enerjik ve heyecan dolu bir gençtir.

Bununla birlikte Hz. Ali, Mekke döneminde içinde yaşadığı toplumda yaşı, statüsü ve sahip olduğu özellikleriyle, Hz. Hamza, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi toplumun dikkatini üzerine çekebilecek karizmatik bir karakter olarak görülmemiştir. Zira, Hz. Ali'nin İslâm tarihi'ndeki asıl rolü ve etkinliği hicret olayından sonra ortaya çıkmıştır.

II. BÖLÜM

MEDİNE DÖNEMİNDE HZ. ALİ

Medine, Hz. Peygamber'in hicretinden önce Yesrib adını taşıyan ve Hicaz olarak adlandırılan bölgenin kuzeyinde Kızıldeniz'e yaklaşık 130 km, Mekke'ye ise 420 km uzaklıkta bulunan ve verimli toprakları sahip olan bir şehirdir.¹

Hz. Peygamber ve Müslümanların hicret ettiği sırada şehirde, Yahudi olarak bilinen Kaynuka, Kureyza ve Nadir kabileleri ile,putperest Araplar olan Evs ve Hazrec kabileleri yaşamaktaydı.Şehirde ekonomik ve siyasî anlamda Yahudilerin etkinliği nispeten daha belirgin olup, zaman zaman Yahudilerle Araplar, çoğunlukla da Arap kabileleri olan Evs ve Hazrec kendi arasında çatışma ve mücadele halinde idiler.²

Bütün grupların kendi içerisinde siyasî bir rekabet ve çatışma içerisinde bulunduğu Yesrib şehri, Hz. Peygamber ve Müslümanların buraya hicret etmesiyle birlikte yeni bir kimliğe kavuşmuş ve bundan sonra insanlık tarihi için önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Böylece hicretle birlikte Medine'de Müslümanlar için yeni bir dönem, İslâm'ın teşekkülü ve yayılması için de yeni bir süreç başlamıştır.³

Başlayan bu yeni süreçte Hz. Peygamber, hicretin ardından Medine'de toplumun iç dinamiklerini harekete geçiren bir dizi icraat yapmıştır. Mekkeli muhacirlerden bazılarının Medineli Ensardan bazı kimselerle kardeş ilân edilmesi bu doğrultudaki icraatın en önemlisidir.⁴

¹ Yâkût, V, 82; Çağatay, s. 95; Bozkurt, Nebi- Mustafa Sabri Küçükaşçı, "*Medine*", DİA, XXVIII, 305-311.

² Semhûdî, I, 220; Çağatay, s. 95; Bozkurt, Nebi- Mustafa Sabri Küçükaşçı, "*Medine*", XXVIII, 305-306.

³ Uçar, s. 80-81.

⁴ Alğül, Hüseyin, "*Muâhât*", DİA, XXX, 308-309, İstanbul 2005.

Bu bölümde, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin de dâhil olduğu Mekkeli muhacirlerin Medine'ye hicretleriyle birlikte başlayan ve daha sonra tarihin seyrini değiştirecek olan yeni süreçte uygulanan kardeşleştirme uygulamasında Hz. Ali'nin durumu ve daha sonra evlenip aile reisi olması üzerinde durulacaktır.

1- Hicret Sonrası İlk Yıllarda Hz. Ali

1.1- Muâhat (Kardeşleştirme) Olayı ve Hz. Ali

Hz. Peygamber'in Medine'de Ensar ve muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesi olayına "Muâhât" denir. Arapça uhuvve kökünden türeyen muâhât, sözlükte "biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek" anlamına gelir.⁵ Resûl-i Ekrem, hicretin ardından Medine'de toplumun iç dinamiklerini harekete getiren bir dizi icraat yapmıştır ki, bunların başında muâhât uygulaması gelmektedir. Hicret sürecinin başlamasıyla birlikte farklı aralıklarla Mekke'den hicret edip Medine'ye ulaşan muhacirlerin bir kısmı burada önceden tanıdıkları akrabaları tarafından karşılanıp misafir edilmişlerse de, bu durum bütün muhacirler için geçerli olmamıştır.⁶

Ayrıca Medineli Ensardan durumu iyi olanlardan bazıları, muhacirler ev yapsınlar diye arazilerini bağışlamışlar, Sa'd b. Hayseme gibi bazı bekâr sahabiler de kendileri gibi bekâr olan çok sayıda muhacire evlerini açmışlardır. Fakat bütün bu iyi niyetli girişimlere rağmen muhacirlerin Medine'ye intibakları kolay olmamıştır.⁷

Muhacirlerin Medine'deki hayata intibakları sürecinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin de dâhil olduğu muhacirleri bekleyen en önemli ve öncelikli sorun, vatanlarını terk etmiş ve gelersiz kalmış olan bu kişilerin iskânsorunu olmuştur.

Bu sorunun farkında olan Hz. Peygamber, farklı sosyal kimliklerin yaşadığı bu şehirde muhacirlerin sağlık ve güven içerisinde yaşamalarının temini için Mekkeli muhacirlerle Medineli ensararasında, cahiliye döneminden beri Arapların bildiği ve

⁵ Algül, "Muâhât", DİA, XXX, 308-309.

⁶ İbn Hişâm, I, 284-285; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 180.

⁷ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 180.

asabe⁸ sebeplerinden biri olarak kabul edilen, kardeşleştirme (Muâhât) uygulamasını İslâmî ölçüler doğrultusunda yeniden hayata geçirmiştir.⁹

Buna göre, Medineli Müslümanlardan maddi durumu iyi olan her aile, bir Mekkeli aileyi misafir olarak kabul etmiş ve yanında barındırmıştır. Kardeş olan ailelerden her iki aile reisi, hakiki kardeş gibi olmuşlar ve Medineli ailenin meşgul olduğu işte her iki aile de eşit bir şekilde işbirliği içerisinde beraberce çalışıp kazançta ortak olmak suretiyle geçimlerini temin etmeye çalışmışlardır.¹⁰

İslâm tarihinde önemli bir uygulama olan bu Muâhât olayının ne zaman gerçekleştirildiği konusunda farklı rivayetler vardır. Bazı rivayetlere göre bu olay, Mescidi Nebevî'nin inşaatının tamamlanmasından sonra, bazı rivayetlere göre ise Medine'ye hicretten beş ay sonra gerçekleştirilmiştir.¹¹

Ayrıca Mescid-i Nebevî'nin inşaatının takriben yedi ile sekiz ay arasında sürmüş olmasına göz önünde tutulunca¹², kardeşleştirme olayının mescidin inşaatının tamamlanmasından sonraya bırakılmasının uygulamayı zorunlu kılan amiller bağlamında çok fazla mümkün olamayacağı anlaşılıyor.

Dolayısıyla da Muâhât'ın hicretten yaklaşık beş ay sonra, Mescid-i Nebevî'nin inşaatının devam ettiği günlerde gerçekleştirilmiş olmasının daha makul bir durum olacağı anlaşılmaktadır.

Muâhât olayının, Enes b. Malik'in evinde gerçekleştirildiğinden bahsedilmektedir.¹³ Şayet olay mescidin inşaatının tamamlanmasından sonra olmuş olsaydı mescidin içerisinde gerçekleştirilmiş olması gerekirdi diye

⁸Asabe: Miras bırakana doğrudan veya erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılar için kullanılan fıkıh terimidir. Hayrettin Karaman, "Asabe", DİA, III, 452-453, İstanbul 1991.

⁹Cahiliye Araplarında var olan bir uygulamaya göre, asıl asabiyet baba tarafından olan asabiyettir. Bunun dışında Araplarda, baba tarafından olan soylarının aile kümelerinde kardeşlik (Muâhât) ve hilf yoluyla giren yabancılar da bulunabiliyordu. Bu uygulamaya göre, bir Arap yabancı bir şahısla kardeşlik anlaşması yaparsa onu öz kardeşi gibi korur ve gözetirdi. Ayrıca bu kişi kendisine varis olup malına ortak olduğu gibi, eşlerine de ortak olurdu. Bu uygulamanın on dokuzuncu yüzyıla kadar bedeviler arasında varlığını devam ettirdiği belirtilmiştir. Zeydan, II, 33; Şemsettin Günaltay, *Ğlâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad., Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, s. 105-124, Ankara 1997.

¹⁰Hamidullah, *Ğk Ğlâm Devletleri*, s. 39.

¹¹İbn Seyyidinnâs, I, 332; Semhûdî, III, 267; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1053.

¹²Bozkurt, Nebi- Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevî", XXIX, DİA, 281-285, İstanbul 2004.

¹³İbn Seyyidinnâs, I, 322.

düşünüyoruz. Bütün bunları göz önünde bulundurduğumuzda, Muâhât olayının hicretten takriben 5 ay sonra Enes b. Mâlik'in evinde gerçekleştiğini söylemenin doğru olacağını düşünüyoruz.

Kardeşleştirme olayı muhacir ve ensarın hepsi için oluşturulmamıştır. Bu işte öncelikli olarak muhacirlerden ailece hicret edenler, ensardan ekonomik durumu iyi olan ailelerle kardeş ilan edilmiştir.¹⁴

Kardeş ilan edilenlerin sayısı kaynaklarda farklı olarak verilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber, muhâcirlerle ensardan kırk beşer kişiyi ikişer ikişer kardeşleştirmiştir.¹⁵ Bunun dışında kardeş ilan edilenlerin sayısının 44 veya 82 olduğunu söyleyenler varsa da, bu rakamlar tespit edilebilen isimlere dayanılarak varılan sonuçlardır. Makrîzî ise bunların toplam 186 kişi olduğunu söyler.¹⁶ Bu konuda yaygın görüş ise, kardeş ilân edilenlerin sayısının 90-100 kişiye ulaştığı şeklindedir.¹⁷

Mescid-i Nebevi'nin inşaatının henüz tamamlanmadığı bu dönemde, birbiriyle kardeşleştirilen ailelerin dışında kalan, özellikle bekâr olan ve ailesi olmayan muhacirlerden bazıları bir müddet daha Ensar'dan Sa'd b. Hayseme gibi bazı bekar sahabiler veya hayır sahibi zengin Medinelilerin evlerinde barınmaya devam etmiş olmaları muhtemeldir.

Mescid-i Nebevi'nin inşaatının tamamlanmasından sonra ise gerek Mekkeli muhacirlerden gerekse daha sonra İslâm'ı kabul edip Medine'ye hicret edenlerden yoksul, bekâr ve Medine'de evi ve yanında kalabilecek yakını bulunmayan sahabeler, bu durumda olanların barınması için Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde yapılan ve "Suffe" denilen yerde konaklamaya devam etmişlerdir.¹⁸

¹⁴ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 181.

¹⁵ Belâzürî, I, 270-271.

¹⁶ Makrîzî, s. 50.

¹⁷ Belâzürî, I, 270-271; Semhûdî, III, 267; Hamidullah, *Ğlâm Tarihine Giriş* s. 84; Algül, "Muâhât", DİA, XXX, 308.

¹⁸ Semhûdî, II, 453-457; Baktır, Mustafa, "Suffe", DİA, XXXVII, 469-470, İstanbul 2009.

Hız. Peygamber'in ensar ile muhacir arasında akdetmiş olduğu bu kardeşleştirme olayında kimin kimle kardeş yapılacağı konusunda bazen kendisi belirleyici olmuş¹⁹, bazen de kişiler arasında kura çekmiştir.²⁰

Bu konuda kaynaklarda fazla malumat olmamakla beraber, kardeşleştirilenler listesine bakıldığında²¹, Hız. Peygamber'in kardeşleri belirlerken mümkün olduğu kadar vasıflarında yakınlık bulunanları birbirleriyle kardeşleştirdiği görölmektedir.²²

Muâhât uygulamasının öncelikli olarak muhacir ailelerle ensardan hali vakti yerinde olan aileler arasında yapılmasına bakılınca²³, bekar muhacirlerin ensardan herhangi biriyle kardeşleştirilmediği ve onların değişik mahalli imkanlarla nispeten aile sahiplerine göre daha kolay bir şekilde barınmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Kardeşlik akdinin icra edildiği zamanda Hız. Ali de henüz evlenmemiş olup bekârdır. Bununla birlikte Mekke'den hicret ederken annesi Fâtıma'yı da yanında götürmüş olabileceđi²⁴ hesaba katılırsa, Hız. Ali'nin de aile sahibi olarak kabul edilip kardeşleştirme işlemine dâhil edilmiş olabileceği ihtimali yükselmektedir.

Burada bizim için asıl önemli olan mesele, muhacirlerle ensarı kardeşleştirirken oldukça hassas davranan Hız. Peygamber'in Hız. Ali'yi kiminle kardeşleştirdiği meselesidir.

Bu konuda bazı kaynaklarda yer alan bilgilere göre; Hız. Peygamber, Medine'deki kardeşleştirme sırasında Hız. Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiştir.²⁵

Bir kısım kaynaklardaki anlatımlara göre Hız. Peygamber, ensar ve muhacirleri kardeş kıldıktan sonra "Allah için ikişer ikişer kardeş olun" demiş, daha

¹⁹ İbn Seyyidinnâs, I, 323; İbn Kesîr, *Sıyer*, II, 285.

²⁰ İbn Seyyidinnâs, I, 323; İbn Kesîr, *Sıyer*, II, 285.

²¹ İbn Hişâm, I, 300-301; İbn Habîb, s. 70-71; İbn Hazm, s. 73; İbn Kesîr, *Sıyer*, II, 285.

²² Buhârî, *Menâkıbü'l-Ensâr*, 50; Hamidullah, *Ğlâm Tarihine Giriş* s. 84.

²³ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 181.

²⁴ Halebî, II, 72.

²⁵ İbn Hişâm, I, 301; İbn Sa'd, III, 21; İbn Habîb, s. 70-71; Belâzürî, I, 270; Süheylî, IV, 224; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; Nüveyrî, XX, 3-4; İbn Seyyidinnâs, I, 323; İbn Kesîr, *Sıyer*, II, 285; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269.

sonra da Hz. Ali'nin elini tutarak "bu benim kardeşimdir" diye eklemiştir. Bundan sonra da Hz. Peygamberle Hz. Ali kardeş olmuşlardır.²⁶

Bu konudaki başka bir rivayete göre ise; Hz. Peygamber bu kardeşleştirme sırasında Hz. Ali'yi herhangi bir kimseyle kardeşleştirmeyince, Hz. Ali gözleri yaşlı bir şekilde Hz. Peygamber'e gelmiş ve kendisini niçin kimseyle kardeş ilan etmediğini sormuş, bunun üzerine de Hz. Peygamber onu kendisiyle kardeş ilan ederek onurlandırmıştır.²⁷

Ayrıca yine Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber dışında Medineli Sehl b. Huneyf adlı sahabe ile de kardeş ilan edildiğine dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur.²⁸

Bazı alimler kaynaklarda yer aldığı şekliyle Hz. Ali'nin Hz. Peygamberle kardeş ilan edildiğini belirten rivayetleri kabul etmeyerek, bu konudaki rivayetlerin sıhhatini reddetmektedirler ki, bunların başında İbn Teymiyye gelmektedir.²⁹Böyle bir kardeşliği mümkün görmeyerek reddeden İbn Teymiyye ve İbn Kesîr gibi müellifler, bu konudaki rivayetlerin sıhhati konusundaki tereddütlerin yanında, bu şekil bir kardeşleştirmeyi, yani bir muhacirin başka bir muhacirle kardeş yapılmasını da anlamsız bulmuşlardır. Nitekim bu kardeşleştirmeden kasıt, ensarın muhacire yardımcı olması ve birbirinden çok farklı iki topluluğun birbirlerine karşı kalplerinin ısınmasıdır. Aksi halde kardeşleştirmenin bir anlamı olmazdı.³⁰

İbn Teymiyye, muhacirlerin birbirleriyle kardeşleştirilmiş olabileceği hususunu uygun bulmadığı gibi, başta Hz. Peygamberle Hz. Ali'nin kardeşleştirildiğini belirten hadis olmak üzere bu konudaki hadisleri sahih kabul etmemiştir.³¹

İbn Hacer ise, muhacirlerin bazılarının sosyal statü ve mal bakımından bazılarından farklı konumlarda olmaları bakımından, imkân sahibi muhacirlerin de

²⁶ İbn Hişâm, I, 301; Süheylî, IV, 224; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; İbn Seyyidinnâs, I, 323; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 285; Semhûdî, III, 267.

²⁷Tirmîzî, *Menâkib*, 20; Süheylî, IV, 244; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269; Semhûdî, III, 267.

²⁸ İbn Hişâm, I, 301; İbn Sa'd, III, 21; İbn Habîb, s. 71; Belâzürî, I, 270; İbn Seyyidinnâs, I, 323; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 285; Zehebî, *Siyer*, II, 328.

²⁹İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Ahmed, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk., Muhammed Reşâd Sâlim, V, 71, Mısır 1986.

³⁰ İbn Kesîr, *Siyer*, II, 286.

³¹ İbn Teymiyye, V, 71- VII, 361.

yoksul olan muhacirlere yardımcı olabilme imkânının varlığından dolayı, İbn Teymiyye'nin bu reddiyesine karşı çıkmış ve Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceleri bile Hz. Ali'nin bakımını üstlenmiş olmasını da göz önüne alarak bu kardeşliğin mümkün olabileceğini söylemiştir. Bununla birlikte İbn Hacer bu konuda zayıf olduğu söylenen hadislerin dışında yeni bir delil getirememiştir.³²

Bu konudaki itirazları aktaran İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kardeş edinmekle onun maslahatını bir başkasına bırakmak istememiş olabileceğini, çünkü Hz. Ali'nin babası Ebû Tâlib hayatta iken bile Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin bakımını üstlenmiş olduğunu söyleyerek³³, bir nevi duygusal bir tevil yapmıştır.

Daha sonra İbn Kesîr, bu görüşünden rücû etmiş ve Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendisine kardeş edindiğini belirten hadislerin hepsinin senetlerinin zayıf olduğunu ve bu hadislerin delil kabul edilemeyeceğini söylemiştir.³⁴

Hz. Peygamberle Hz. Ali arasında var olduğu söylenen kardeşleştirme konusundaki hadislerin çoğunluğunu şîi ravilerin rivayet ettiğini, şîi olmayan ravilerin bu konudaki rivayetlerinin ise çoğunlukla zayıf veya isnatsız olarak bize ulaştırdıklarını burada hatırlatmak gerekir.³⁵

Kaynaklarda, mü'minler arasındaki bu kardeşleştirme olayının hicretten önce Mekke'de, hicretten sonra da Medine'de olmak üzere iki defa gerçekleştirildiği³⁶, hicret öncesi Mekke'de yapıldığı kabul edilen kardeşleştirme olayında da aynı şekilde Hz. Peygamber'in kendisine kardeş olarak Hz. Ali'yi seçtiği belirtilmektedir.³⁷

Bunun dışında Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in, Hz. Osman ile Abdurrahman b. Avf'ın, Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvâm'ın, Sa'd b. Ebî Vakkâs ile Mus'ab b. Umeyr'in, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim'in, Hz.

³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VII, 317.

³³ İbn Kesîr, *Siyer*, II, 286.

³⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 561-562.

³⁵ Abdu'l-Aziz Muahammed Nur Veli, s. 294-298. Konu ile ilgili hadislerin detaylı bir şekilde yapılmış olan tahriçleri için müellifin bu çalışmasına bakılabilir. Müellif söz konusu çalışmada, sünni geleneğin kabul etmiş olduğu ciddi hadis otoritelerince yapılmış olan bu tahriçleri bütün rivayetler bağlamında ayrı ayrı ve detaylı bir şekilde sunmuştur.

³⁶ İbn Habîb, s. 70-71; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; Semhûdî, III, 267.

³⁷ Belâzürî, I, 270-271; İbn Habîb, s. 70-71; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 88; İbn Seyyidinnâs, I, 321; Semhûdî, III, 267; Halebî, II, 27-28.

Hamza ile Zeyd b. Hârise'nin ve Bilâl-i Habeşî ile Ubeyde b. Hâris'in kardeş kılındıkları belirtilmişse de bunun ne zaman gerçekleştiğinden söz edilmemiştir.³⁸

Bununla birlikte hicretten önce yapıldığı söylenen söz konusu bu kardeşleştirme olayının aslının olmadığına ve muâhât uygulamasının bir defa, onun da Medine'de yapıldığına dair itirazlar da ileri sürülmüştür.³⁹

Bazı kaynaklardaki bu itirazlara rağmen böyle bir uygulamanın İslâm öncesi cahiliye devrinden beri Arap örfünün bilip tanıdığı bir uygulama olması⁴⁰ ile muâhât uygulamasının taşıdığı anlam ve espri bağlamında düşüldüğünde bu çeşit bir uygulamanın Mekke devrinde de uygulanmış olmasını uzak bir ihtimal olarak görmüyoruz.

Hz. Peygamber ve müminlerin ait oldukları Arap toplumunun sosyal kimliğinde muâhât benzeri uygulamanın mevcut olması da göz önünde bulundurulunca, muâhât uygulamasının taşıdığı pratik faydaları açısından hem Mekke döneminde, hem de Medine döneminde uygulamaya konulmuş sosyal destek projesi olduğu söylenebilir

Medine dönemindeki muâhât uygulamasında, Hz. Peygamber son derece hassas davranarak Mekkeli muhacirlerle Medineli ensar arasında kardeşlik tesis etmiş ve bu ortamda Hz. Ali'yi de Medineli Sehl b. Huneyf isimli Ensari ile kardeşleştirmiştir.⁴¹

Bunun dışındaki bir kısım rivayetlere göre Hz. Ali'nin Hz. Peygamberle kardeşleştirildiği söylenmişse de, bu konudaki rivayetlerin ekserisinin zayıf veya senetsiz olması, ayrıca Medine'deki kardeşleştirmenin amacı⁴² ve Hz. Ali ile Sehl b.

³⁸ İbn Seyyidinnâs, I, 321; Halebî, II, 27-28; Algül, "Muâhât", DİA, XXX, 308.

³⁹ İbn Seyyidinnâs, I, 321; Halebî, II, 27-28.

⁴⁰ Zeydan, II, 33; Günaltay, s. 105-124.

⁴¹ Belâzürî, I, 270.

⁴² Sarıçam, İbrahim, "Hz. Ali'nin Hayatı ve şahsiyeti", Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Bursa 2005.

Huneyf'in daha sonraki süreçlerdeki ilişkileri göz önüne alındığında⁴³ bu konuda ihtiyatlı davranmak gerektiğini düşünüyoruz.

Belki en iyi niyetlerle Hz. Peygamberle Hz. Ali arasında bütün bunların üstünde çok ayrı bir anlamı olan manevi bir kardeşleştirmeden bu bağlamda söz edilebilir. Zira beş yaşından beri Hz. Peygamber'in yanında yaşamış olan Hz. Ali'nin kardeşlik akdinden sonra ondan ayrı kalmış olması tahayyül edilemez.

Her olayda belirli oranlarda istisnalar olabildiği gibi bu uygulamada da belirli istisnalar olabilir. Bu anlamda kardeşleştirme uygulamasında Hz. Peygamber istisnai olarak kendisiyle Hz. Ali'yi, Hz. Hamza ile Hz. Zeyd b. Harise'yi, Zübeyr b. Avvâm ile İbn Mes'ud'u kardeşleştirmiştir.⁴⁴

Ayrıca hicretle birlikte Medine'de Ebû Tâlib ailesinden Ali'den başka kimse yoktu. Nitekim Ebû Tâlib ölmüş, diğer iki ağabey Tâlib ve Akîl ise henüz iman etmemişler, Hz. Ali gibi erken dönemde iman eden Câ'fer ise hâlâ Habeşistan'da bulunuyordu. Bu gurbet ortamında çabuk kırılabilen bir kişiliğe sahip olan Hz. Ali, kendisini yalnız ve garip hissetmiş, bu hüznü haliyle de Hz. Peygamber'e sitemde bulunmuş, Hz. Ali'nin bu sitemine üzülen Hz. Peygamber de onu kendi kardeşi olarak ilan ederek onurlandırmış olabilir. Hz. Ali'nin benzer şekildeki kırgınlığına, Tebûk Gazvesi sırasında Hz. Peygamber'in kendisini yanında götürmeyerek ailesinin işleri için Medine'de bıraktığı zaman şahit oluyoruz. Hz. Ali, şehirde kalanların çıkardıkları dedikodulardan üzülmüş ve Hz. Peygamber'e yolda yetişerek onu şehirde bırakmasının nedeni olarak kendisini sevmeyeceğine dair söylentileri iletmiştir.⁴⁵

Medine'ye hicretten sonra burada uygulanan kardeşleştirme sırasında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendisiyle kardeş ilan ettiğini belirten rivayetlerin hadis

⁴³Hz. Ali, Sehl ile sürekli istişare ederdi. Basra'ya giderken Medine'ye onu vekil tayin etmiştir. Ayrıca Sehl, Sıffin Savaşı'nın ardından Fars'a vali tayin edilmiştir. Ancak Farslılar'ın kabul etmemesi üzerine bu görevi gerçekleştirilmemiştir. Sehl, Hz. Ali'ye ilk biat edenlerden biri olup Sıffin Savaşı'na da katılmıştır. Öldüğü zaman kendisini Hz. Ali kefenlemiş ve cenaze namazını kıldırmıştır. Hz. Ali'nin "Şurtatü'l-hamîs" denilen güvenlik güçlerine mensup olduğu da ifade edilir. İbn Sa'd, III, 336-338; Bakan, Tevhid, "Sehl b. Huneyf", DİA, XXXVI, 320, İstanbul 2009.

⁴⁴ İbn Seyyidinnâs, I, 323; Semhûdî, III, 268.

⁴⁵ İbn Sa'd, III, 22-23; Belâzürî, II, 348-349.

otoritelerince zayıf veya isnatsız olarak değerlendirip bu hadislerle hüküm verilemeyeceğini söylemeleri hakikatine binaen, Hz. Ali'nin bukardeşleştirme uygulamasında, hayatı boyunca kendisi ve kardeşleriyle çok iyi ilişkiler içerisinde olduğunu gördüğümüz Medineli Sehl b. Huneyf ile kardeşleştirilmiş olduğunu tahmin ediyoruz. Zira böyle bir uygulamanın Muâhât'ın espirisine de uygun olacağını düşünüyoruz.

2.1.2- Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile Evliliği ve Aile Reisiği

Hicretten yaklaşık 5 ay sonra oluşturulan kardeşleştirme uygulamasından sonra Medine'de sosyal hayat muhacirler açısından yavaş yavaş normale dönmeye başlamıştır. Bu normalleşme sürecinde evliler aile hayatlarını sürdürürlerken, diğer yandan da bekarlar evlenip yeni yuvalar kurmuşlardır.

Medine'ye hicret ettiği sırada bekar olan ve muhtemelen annesi Fâtıma ile birlikte yaşayan Hz. Ali, hicretin ikinci yılının sonuna doğru evlenip yuva kurma yolunda ilk adımlarını atmış ve Hz. Peygamber'in sevgili kızı Fâtıma ile hayatını birleştirerek ona damat olma bahtiyarlığına ulaşmıştır.

Hz. Peygamber'in soyu, Hz. Ali ve Hz. Fâtıma evliliğinden dünyaya gelen torunlar vasıtasıyla devam ettiği için Müslümanlar nezdinde Hz. Ali'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bundan dolayı bu başlık altında kısaca Hz. Fâtıma'nın hayatı ve Hz. Ali ile olan evliliği üzerinde durulacaktır.

Künyesi, "Ümmü'l-Haseneyn" ve "Ümmü Ebîhâ" olan ve "Seyyidet-ü Nisâi'l-âlemin" (bütün hanımların efendisi) olarak tavsif edilen Hz. Peygamber'in en küçük kızı Fâtıma, Hatice valideden dünyaya gelen dört kızının doğum sırasına göre en küçüğüdür.⁴⁶

Kaynaklardaki bilgilere göre, nübüvvetten 1 veya 5 yıl önce Mekke'de, Resûlullah'ın evlendikten sonra taşındığı Hz. Hatice'nin evinde dünyaya gelmiştir.⁴⁷

⁴⁶ İbn Hişâm, I, 127; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 157; Uyar, s. 45.

⁴⁷ İbn Sa'd, X, 20; Belâzürî, I, 403; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 157.

Fâtıma'nın zayıf bir yapısı vardı ve sık sık hasta olurdu. Bundan dolayı Hz. Peygamber onu diğer çocuklarından farklı bir şekilde bağına basmış, onun en küçük boyun büküşü karşısında göz yaşlarını tutamamıştır.⁴⁸

Fâtıma'nın çocukluk dönemi Müslümanların ıstırap dönemi olan Mekke'de geçtiği için bu zaman zarfında Mekke'de Hz. Peygamber'in yaşadığı acı hatıralara bizzat şahit olmuş, yaşının küçüklüğüne rağmen babasının sıkıntılarını hafifletmek için büyük çaba göstermiştir.⁴⁹

Bütün çocukluğunu birlikte geçirdiği ve daha sonra hayatını birleştirdiği Hz. Ali ile nasıl bir arkadaşlık içinde olduğunu bilmiyoruz. Hz. Ali ile aralarında 9 veya 10 yaş fark vardır. Medine'ye hicret ettiği 13- 14 yaşlarında genç kızlık döneminin baharında olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁰ Evlenme çağına gelmiş genç bir kız olan Hz. Fâtıma'nın Bedir Savaşı sonrasına denk düşen süreçte evlendiği zaman yaşının 15 ile 18 arasında bir yaşta olduğu söylenmektedir.⁵¹

Fakat Fâtıma'nın doğum tarihinin nübüvvetten bir kaç yıl önce⁵² oluşu dikkate alındığında onun evlendiği zaman yaşının 16 veya 17 olduğu yönündeki kabuller çok daha makul gözükmektedir.

Gelenekler ölçüsünde evlenme çağına gelmiş olan, hatta bölgenin iklim şartları ve gelenekleri dikkate alındığında evlilik yaşı için ileri yaş bile kabul edilecek bir yaşta bulunan⁵³ Fâtıma ile önce Hz. Ebû Bekir, ardından da Hz. Ömer gibi itibarlı sahabeler evlenmek istemiş, fakat Resûl-i Ekrem her iki teklifi de nazikçe reddetmiştir. Bunun ardından Hz. Ali, Fâtıma'ya talip olmuş ve bu talebi Resûlullah tarafından kabul edilmiştir.⁵⁴ Böylece bir evlilik için Hz. Peygamber, kızı Hz. Fâtıma'nın da onayını aldıktan sonra, önce çiftler arasında bir nişan yapıp nikâh kıyılmış, nikâhın ardından bir kaç ay sonra da düğün yapılmıştır.

⁴⁸İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 508; Öztürk, Yaşar, s. 61.

⁴⁹Kandemir, Mehmet Yaşar, "*Fâtıma*", DİA, XII, 219-223; Uyar, s. 45; Öztürk, Yaşar, s. 56-58.

⁵⁰Zehebî, *Siyer*, II, 127-129; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; Öztürk, Yaşar, s. 74.

⁵¹İbn Sa'd, X, 23; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; İbn Kesîr, *Bidâye*, V, 305; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 158; Makrîzî, s. 34-35; Abbâs Mahmud el-Akkad, *Fâtımatu'z-Zehra ve'l-Fatimiyyûn*, s. 24.

⁵²İbn Sa'd, X, 20; Belâzürî, I, 403; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; Zehebî, *Siyer*, II, 127-129; Makrîzî, s. 34-35.

⁵³Öztürk, Yaşar, s. 81.

⁵⁴İbn Sa'd, X, 20; Belâzürî, I, 402-403; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; Zehebî, *Siyer*, II, 127-129; Savaş, s. 162.

Ali ve Fâtıma çiftinin düğünlerinin ne zaman yapıldığına dair kaynaklarda değişik tarihler verilmektedir. İbn Sa'd'a göre⁵⁵ bu evlilik hicretten 5 ay sonra Recep ayında, Ya'kûbî'ye göre⁵⁶ ise hicretten 2 ay sonra yapılmıştır. Yin bu evliliğin hicri 2. yılın sonunda veya 3. senede olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁵⁷

Hiz. Fâtıma'nın ilk çocuğu olan Hasan'ı hicri 3. yılın Şaban veya Ramazan ayında, bir yıl sonra da Hüseyin'i dünyaya getirmiş olduğu⁵⁸ göz önünde bulundurulunca, bu evliliğin hicri 2. yılın sonlarında olduğuna dair rivayetlerintarihi realiteye daha uygun düştüğü söylenebilir.

Hiz. Ali'nin kendi anlatımına göre, kendisinden önce Fâtıma'yı isteyenler olmuş; ama onun bu durumdan haberi olmamıştır. Hiz. Fâtıma'nın başkaları tarafından istendiğinden ve Hiz. Peygamber'in buna onay vermediğinden daha sonra haberdar olan Hiz. Ali, çevresinin de teşvikiyle Hiz. Peygamber'e gidip Fâtıma'yı istemeye karar vermiştir.⁵⁹

Bu niyetle Hiz. Peygamber'in huzuruna giden Hiz. Ali, utancından ne diyeceğini şaşırmış ve Hiz. Peygamber'in heybetinden tek kelime bile konuşamamıştır. Hiz. Peygamber'in her türlü rahatlatma girişimlerine rağmen tek kelime edemeyen Hiz. Ali'yi yine Hiz. Peygamber, "Fâtıma'yı istemeye mi geldin" diyerek rahatlatmış ve konuşmasına zemin hazırlamış, o da "evet bunun için geldim" diyebilmiştir. Bunun üzerine de Hiz. Peygamber Fâtıma'yı Ali ile evlendirmeye onay vermiştir.⁶⁰

Bazı rivayetlere göre ise Hiz. Ali, Hiz. Peygamber'den kızı Fâtıma'yı istediğinde Hiz. Peygamber bu teklifi Hiz. Fâtıma'ya iletmiş ve görüşünü sormuştur. Fâtıma ise "Beni, Kureys'in fakiriyle mi evlendireceksin" diyerek sitemde bulunmuştur.⁶¹ Bunun üzerine Hiz. Peygamber, bu evliliğin kendi isteği ile değil de

⁵⁵İbn Sa'd, X, 23.

⁵⁶Ya'kûbî, II, 31.

⁵⁷Halife b. Hayyât, s. 26; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 481; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 158.

⁵⁸İbn Sa'd, VI, 399; Suyûtî, s. 222; Fığlalı, Ethem Ruhi, "*Hasan*", DİA, XVI, 282-285, İstanbul 1997.

⁵⁹İbn Sa'd, X, 20-23; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 480; Makrîzî, s. 34-35.

⁶⁰İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216-217; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 480.

⁶¹Hâkim, III, 151.

Allah'ın emriyle olduğunu söylemiş, Hz. Fâtıma ise "Allah ve Resûlünün razı olduğuna ben de razı oldum" diyerek, Hz. Ali'nin evlilik teklifini kabul etmiştir.⁶²

Enteresan bir şekilde Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'yı evlendireceği zaman kızına talip olan Ebû Bekir ve Ömer gibi seçkin arkadaşlarına ret cevabı verip daha sonra Ali için münasip görmesinin temelinde ilahî bir irade arama gayretinin olduğu görülmektedir.⁶³Buna göre, Hz. Peygamber, kızını isteyenlere ret cevabı vererek bu konuda ilahi muradın tecelli etmesini beklemiş, daha sonra da ilahî irade doğrultusunda hareket ederek Fâtıma'yı Hz. Ali ile evlendirmiştir.

Daha önce Hz. Peygamber'in diğer kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Osman ile evlendireceği zaman ilahî iradeden söz edildiği gibi⁶⁴, Hz.Fâtıma'nın evliliğinde de benzer şekilde Allah'ın yönlendirmesinin işin içine sokulmaya çalışılması dikkat çekicidir.

Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin evliliğini benzer şekilde ilahi iradeye havale eden bu tür rivayetlerin, Hz. Fâtıma ve neslinin kutsallığına temel oluşturma gayretleri içerisinde olan Şia geleneğinin bir ürünü olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte bu tür kabullerin Sünnî gelenek içerisinde de etki alanı bulmuş olmasını ise, Ehl-i Beytsevginin ileri boyutlara vardırılmış bir yansıması olarak görüyoruz.

Hz. Fâtıma ile sözlener ve düğün hazırlıkları içerisinde olan Hz. Ali'ye Bedir Savaşı'ndan sonra elde edilen ganimetlerden bir hecin devesi düşmüştü. Buna ilaveten, kendi hakkı olan bir deveyi de Hz. Peygamber ona bağışlamış ve böylece Hz. Ali iki deveye sahibi olmuştu. Bu develerin akıbetiyle ilgili olarak kaynaklarda ilginç bir hikaye anlatılmaktadır.Buna göre, Hz. Ali sahip olduğu bu develerle düğününe kadar bir Yahudi esnafa izhir otu taşıyıp satarak kazandığı para ile de düğün giderlerini karşılamak istemiştir. Söz konusu bu develeri otlamaları için serbest bırakan Hz. Ali, otlamakta olan develerini geri götürmek için geldiğinde ise develerin boğazlarının kesilip göğüslerinin yarılarak ciğerlerinin çıkarılmış olduğunu görmüş ve çok üzülmüştür.Yaptığı araştırma sonucunda bunu yapan kişinin amcası Hz. Hamza olduğunu öğrenen Hz. Ali, doğruca Hz. Peygamber'in yanına giderek

⁶²İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216-217; Hâkim, III, 151; Halebî, II, 281.

⁶³ Halebî, II, 281; Gölpınarlı, s. 26-27; Sarıçık, s. 112.

⁶⁴ Belâzürî, I, 401-402.

durumu ona arz etmiştir.⁶⁵Bu duruma çok üzülen Hz. Peygamber, yanına Hz. Ali ve Zeyd'i de alarak hızlıca Hz. Hamza'nın bulunduğu eve gitmiş yaptığı bu işten dolayı amcasına sitem etmiştir.O an adeta kör kütük sarhoş halde bulunan ve aldığı alkol sayesinde gözleri kıpkırmızı olan Hz. Hamza o haliyle karşısında duran Hz. Peygamber'i baştan ayağa süzdükten sonra, "sizler benim babamın köleleri değil misiniz?" demiştir. Amcasının sarhoşhaline şahit olan Hz. Peygamber ise geri dönüp gitmiştir.⁶⁶

Bu şekilde sahip olduğu iki deveyi de kaybeden ve bunun dışında da bir birikime sahip olmayan Hz. Ali, nişanlısı Fâtıma'ya mehir olarak verebilecek bir şeyler tedarik edemez duruma düşünce, Hz. Peygamber'in yönlendirmesi ile sahip olmuş olduğu zırhını dört yüz dirheme satarak parasını Hz. Fâtıma'ya mehir olarak vermiştir.⁶⁷

Bu mehir parasının bir kısmıyla Hz. Fâtıma'ya biraz koku alındıktan sonra, geri kalan kısmıyla, bir takım kadife elbise, bir kırba, içi liflerle doldurulmuş deri döşek, iki el değirmeni ve iki su kabından oluşan çeyiz hazırlanmıştır.⁶⁸

Bazı Şiî kaynaklarda, Hz. Ali'nin satılığa çıkarmış olduğu bu zırhını Hz. Osman'ın satın aldığı, Hz. Osman'ın satın aldığı zırhın parasını ödedikten sonra onu tekrar Hz. Ali'ye hediye olarak verdiği, bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber'in de Hz. Osman'a hayır dua ettiği belirtilmiştir.⁶⁹

Bütün bu ön hazırlıklardan sonra düğün günü Hz. Peygamber, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve ensardan bazılarının da katkılarıyla son derece güzel ve neşeli bir düğün merasimi icra edilmiştir. Bu merasimde yemekler yenilmiş, genç kızlar tef çalıp oynamışlar ve Bedir kahramanları için kasideler okumuşlardır. Bu neşeli düğün

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 101; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 478; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 158; Dermenghem, s. 236.

⁶⁶Bu olayın içkinin haram kılınmasından önce meydana geldiği unutulmamalıdır. Ahmed b. Hanbel, II, 101; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 478.

⁶⁷İbn Sa'd, X, 21-23; Belâzürî, I, 402-403; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216-217; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 479-480; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 157.

⁶⁸İbn Sa'd, X, 20-23; Ahmed b. Hanbel, I, 479, 522, 536; Nesâî, *Hasâis*, s. 101-102; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 480; Savaş, s. 167.

⁶⁹Meclisî, s. 39.

eğlencesinden sonra Hz. Peygamber'in hayırlı duaları ile Hz. Ali-Fâtıma çifti zifafa girmişlerdir.⁷⁰

Bazı kaynaklarda Hz. Ali-Fâtıma çiftinin evliliği ve düğün merasimleri konusunda çoğu münker veya mevzu olan çok sayıda haber aktarılmıştır⁷¹ ki, biz burada onlara yer vermek istemiyoruz.

Dönemin aile yapısına bakıldığında, ailede eşlerden başka onların çocukları, kocanın ana ve babası ile kölelerin de bulunduğu görülmektedir.⁷² Buradan hareketle yapılan düğünden sonra Hz. Ali'nin, annesi Fâtıma ve eşi Fâtıma ile birlikte aynı evde yaşamaya devam etmiş olması ihtimal görülebilir.

Zira Hz. Peygamber muâhât olayından iki ay sonra, geçici olarak oturduğu Ebû Eyyub el-Ensârî'nin evinden ayrılarak inşası tamamlanan mescidi nebevinin bitişiğinde ailesi mensupları için yapımları tamamlanan odalara taşınmıştır. Bu odalar, Hz. Peygamber'in eşleri ve kızları için yapılmıştı ki, bu dönemde Ümmü Gülsüm ve Fâtıma henüz bekârdılar ve yapılan bu odalardan ikamet etmekteydiler.⁷³

Bedir Savaşından kısa süre sonra Ümmü Gülsüm, eşi Hz. Osman'ın evine taşındığından dolayı Hz. Fâtıma yalnız kalmıştı. Hz. Peygamber'in damadı durumunda olan Hz. Ali, düğünden sonra kendisi ve annesi için barınma imkanı sağlayacak kapasitede olan ve eşi Fâtıma'nın da barındığı bu odalardan birine taşınmış ve bir müddet burada yaşamıştır. Fakat daha sonra Kaynukalıların Medine'den çıkıp gitmelerinin ardından Hz. Peygamber'in evine beş yüz metre mesafedeki Sûk Beni Kaynuka bölgesinde onlardan boş kalan evlerden birini Hz. Peygamber onlara vermiş ve Hz. Ali de aile mensuplarını alarak buraya taşınmıştır.⁷⁴

Hz. Peygamber'in hizmetlerini yürüten hizmetçilerin Resûlullah'ın aile mensupları için kuyulardan su taşınmasına bakılırsa⁷⁵, kayınpederinin evinde kaldığı

⁷⁰Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk., Hamdi Abdülmecid es-Selefî, II, 20, Kâhire 1984; Dermenghem, s. 237; Bakır, s. 78-79.

⁷¹Mağlût, s. 36.

⁷²Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1050.

⁷³Semhûdî, II, 260-270; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1050.

⁷⁴Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1050.

⁷⁵Semhûdî, III, 978.

zaman zarfında Hz. Ali'nin kendisi ve ailesinin hizmetlerinin aynı şekilde bu hizmetliler tarafından yürütüldüğü düşünülebilir.

Muhtemelen Ali-Fâtıma ailesi buradan ayrılıp yeni evlerine yerleştikten sonra bütün işlerini kendileri yapmak durumunda kalınca oldukça zorlanmışlardır. Özellikle Fâtıma'nın alışık olmadığı işleri yapmaktan dolayı çok zorlandığı, arpa ve buğday öğütmekten dolayı nasırlaşmış ellerini babası Hz. Peygamber'e göstererek, daha önce babası evinde yapıldığı gibi hizmetlerini yürütmesi için kendisine bir hizmetçi vermesini istediği rivayet edilmiştir. Fakat Hz. Peygamber, Müslümanlar içerisinde kendilerinden daha muhtaç durumda olanların varlığını hatırlatarak onların bu taleplerini olumlu karşılamamıştır.⁷⁶

Hz. Ali, ekonomik bakımdan iyi durumda olmadığı için kurulan bu yeni ailede çiftlerin hayatlarının önemli bir dönemi nispeten yoksulluk içerisinde geçmiştir. Çekilen bu ekonomik sıkıntılar, narin bir yapıya sahip olan Hz. Fâtıma'yı daha da mahzun etmiş ve yorgun düşürmüştür. Hz. Ali her ne kadar bu sıkıntıları gidermek için çalışmışsa da, yine de zaman zaman Fâtıma ile aralarında tartışmalar çıkması kaçınılmaz olmuştur. Hatta bu tartışmaların birinden sonra Hz. Ali'nin evden ayrılıp mescide gittiği ve orada uyuya kaldığı bilinmektedir.⁷⁷

Kaynaklarda yer aldığı şekliyle ele aldığımızda Hz. Ali ile Fâtıma arasında meydana gelmiş olan bu tür tartışmaların bir yönüyle ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Nitekim Mekkeli kadınlar zengin iseler evlenecekleri erkeklerin de zengin olmasına dikkat ederlerdi. Zira Hz. Hatice, Hz. Peygamber ile evleneceği zaman Resûlullah'ın ekonomik durumu iyi olmadığı için amcası bu evliliğe karşı çıkmıştı. Fakat Hz. Hatice'nin ısrarlı talebi karşısında amcası fazla direnememiş ve bu evlilik gerçekleşmiştir.⁷⁸

⁷⁶ Ahmed İbn Hanbel, I, 530; Savaş, s. 230.

⁷⁷ Müslim, *Fezailü's-Sahâbe*, 30-32; Belâzürî, II, 345; İsfehânî, s. 25; Suyûti, *Tarih*, s. 200; Halebî, II, 177.

⁷⁸ İbn Sa'd, I, 110; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 63; Kandemir, Mehmet Yaşar, "Hatice", DİA, XVI, 465-466, İstanbul 1997.

Hız. Hatice ve kızı Fâtıma'nın yaşadığı dönemlerde, varlıklı kimselerin işlerini sahip oldukları köleleri ve diğer yardımcıları yapmalarına mukabil, hali vakti yerinde olmayan kimseler bütün işlerini kendileri yapmak durumundaydılar.⁷⁹

Aynı durum Ali-Fâtıma ailesi içinde geçerlidir. Medine'de ekonomik durumu iyi olmayan bu ailede Hız. Ali kuyulardan su taşımaktan, Hız. Fâtıma'nın ise tahıl öğütmeekten adeta bitkin hale geldikleri görülmektedir.

Dolayısıyla, Hız. Hatice gibi zengin bir annenin kızı olan Fâtıma'nın, evleninceye kadar nispeten ekonomik bakımdan durumu iyi olan bir ailede yaşamış olması ve yeni hayatında yapmak durumunda kaldığı bazı işleri daha önce yapmamış olduğu hesaba katılınca, Hız. Ali'nin ekonomik durumunun iyi olmaması, zaman zaman eşi Fâtıma ile arasında ufak tefek tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiş olmasını ihtimal dahilinde görüyoruz.

Diğer taraftan Mekke'den farklı sosyal ve kültürel yapıya sahip olan Medine'nin bu farklı kültürü ve muhacir olarak yaşamının meydana getireceği muhtemel tavır değişikliğini de hesaba katmak gerekir. Bu tavır değişikliğinin Hız. Ali-Fâtıma ailesi ve diğer muhacir aileler arasında değişik zamanlarda küçük çaplı kavgalara sebebiyet vermiş olabileceğini de yine bu ihtimal dâhilinde gözönünde bulundurmalıyız. Zira toplumdan topluma, fertten ferde göre değişiklik arz etmekle birlikte dünyanın her tarafında, günümüzde olduğu gibi, insanlık tarihinin her döneminde aile hayatında hem saadet ve hem de geçimsizliklerin olmasını da normal görmek gerekir.

Fakat her şeye rağmen Hız. Peygamber'in, göz bebeği olan kızı Fâtıma'yı evlendireceği zaman, çok itibarlı ve zengin sahabeler istediği halde onlara vermeyerek Hız. Ali'ye razı olması sıradan bir tercih olarak da görülmemelidir. Hız. Peygamber'in bu tercihinde ilahî yönlendirmeden ziyade, diğer adayların yaşlarının büyüklüğü, Hız. Ali'nin Hız. Peygamber'in en yakın akrabası olması, İslâm'daki önceliği ile üstün kişilik ve karakterinin belirleyici etkenler olduğunu düşünüyoruz.

Hız. Ali'nin, Fâtıma ile evli iken Mekke'nin fethinden sonraki bir tarihte⁸⁰ onun üzerine, Ebû Cehil'in kızı olup Müslüman olduktan sonra Medine'ye hicret etmiş olan

⁷⁹ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1050.

Avra veya Cüveyriyye⁸¹ isimli hanımla evlenmek için girişimde bulunduğu rivayet edilmiştir.

Kendisi üzerine bir kuma istemeyen Hz. Fâtıma'nın bu durumu babası Hz. Peygamber'e iletmesi üzerine Hz. Peygamber de bu evliliği uygun görmemiştir. Hz. Peygamber ve Fâtıma'nın razı olmaması üzerine de Hz. Alibu evlilik talebinden vazgeçmiştir.⁸²

Hz. Peygamber'in bu evliliğe karşı çıkmasının sebebi olarak bazı kaynaklarda bu hanımın, Ebû Cehil gibi Allah düşmanı bir kişinin kızı olması gösterilir.⁸³ Hz. Peygamber, kendi kızı ile Allah düşmanı bir kişinin kızının bir arada ve aynı kişinin nikahı altında bulunamayacağını belirterek, ya kızını boşayıp Ebû Cehil'in kızıyla evlenmesini ya da kızıyla evli kalıp bu evlilikten vazgeçmesini Hz. Ali'den istemiştir. Bundan sonra da Hz. Ali bu konuda ısrarcı olmamış ve Fâtıma'nın ölümüne kadar başka bir kadınla evlenmemiştir.⁸⁴

Hz. Peygamber'in onaylamadığı böyle bir evlilik girişimini bazı müelliflerin, Hz. Ali'ye yakıştıramadıklarından olsa gerek bu işin sorumluluğunu yine Ebû Cehil ailesine yüklemeye çalıştıkları görülmektedir. Nitekim bu müelliflere göre bu evlilik için Hz. Ali'nin kendisi bir girişimde bulunmamış, fakat ne amaçla yaptıkları bilinmemekle birlikte Ebû Cehil ailesi kendi kızları Cüveyriye'yi Hz. Ali'ye yamamak için seferber olmuşlar, fakat bu amaçlarına ulaşamamışlardır.⁸⁵ Böylece Hz. Peygamber'in onaylamadığı bu evlilik teşebbüsünden Hz. Ali sorumlu tutulmamış ve bütün suç Ebû Cehil ailesine yüklenmiştir.

Hz. Peygamber'in bu evliliğe karşı çıkışına sebep olarak Hz. Ali'nin evlenmek istediği bu hanımın Ebû Cehil'in kızı olmasının gösterilmesi dikkat çekicidir. Halbuki Hz. Peygamber'in kendisi bizzat Hz. Ebû Bekir gibi bir Müslümanın kızı

⁸⁰ Kandemir, "Fâtıma", DİA, XII, 219-223.

⁸¹ İbn Sa'd, X, 249; Belâzürî, I, 404.

⁸² İbn Sa'd, X, 249; Belâzürî, I, 404; Savaş, s. 164; Sarıcık, s. 120.

⁸³ Belâzürî, I, 404.

⁸⁴ Buhârî, *Nikah*, 109; Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 93-95-96; Ebû Dâvûd, *Nikah*, 13; Belâzürî, I, 403; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216-220; İbn Seyyidinnâs, II, 380-383.

⁸⁵ Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 14; Öztürk, Yaşar, s. 128.

Aişe ile, Ebû Süfyan gibi İslâmdüşmanı⁸⁶ bir kişinin kızı olan Ümmü Habîbe ile aynı anda evli bulunuyordu.

Hız. Peygamber'in bu evliliğe müsaade etmeyişini ise eş adayının Ebû Cehil'in kızı olmasında aramamak gerektiğini düşünüyöruz. Zira bu hanım Müslüman olmuş ve Medine'ye hicret etmiştir. Babasından dolayı Müslüman bir hanımı potansiyel suçlu ilan etmek Hız. Peygamber'in uygulamalarına da ters bir durumdur. Zira Mekke'nin fethi'nden sonra Yemen'e kaçan Ebû Cehil'in oğlu İkrime'ye karşı Hız. Peygamber'in tavrı bu durumu taban tabana zıttır. Nitekim Yemen'e kaçan İkrime için Hız. Peygamber'den eman istendiğinde Resûlullah ona eman vermiş ve onu gördüklerinde babasına sövmemelerini, çünkü ölüye sövmenin diriye inciteceğini söyleyerek ashabını bu konuda uyarmıştır.⁸⁷ İkrime'ye karşı bu tavrı gösteren Hız. Peygamber'in, Ebû Cehil'in Müslüman olmuş kızına babasından dolayı tepki göstermesi düşünülebilir mi?

Kanaatimizce, damadı Hız. Ali'nin, çok sevdiği kızı Fâtıma üzerine ikinci bir evlilik yapmasına Hız. Peygamber'in müsaade etmeyişinin altında eş adayının Ebû Cehil'in kızı olmasından ziyade, farklı sebepler aramak gerekir. Her şeyden önce belirtmeliyiz ki, hayatı ve yaşadığı bazı olaylar göz önünde bulundurulduğunda Hız. Fâtıma'nın baskın karakterli bir kadın olduğu anlaşılmalıdır. Zira O, Peygamber'in kızı olmanın verdiği öz güvenle eşi Ali'nin başka bir kadınla evlenmesine müsaade etmediği gibi, daha sonraki süreçte ilk halife Hız. Ebû Bekir'e biat etmemiş ve babasının mirasını istemekten çekinmemiştir.⁸⁸

Fâtıma'nın baskın karakterli bir kadın olması ve üzerine kuma kabul etmemesi, kızının üzülop acı duymasına asla dayanamayan Hız. Peygamber'in de her şekilde kendisine söz geçirebildiği Hız. Ali'yi bundan men etmiş olması, en makul ve aklî izah olarak görülebilir.

⁸⁶ Hız. Peygamber, Ümmü Habîbe ile evlendiği zaman Ümmü Habîbe'nin babası Ebû Süfyan henüz Müslüman olmamıştı. İbn Sa'd, VI, 7.

⁸⁷ İbn Hacer, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 68; Kettâni, I, 348.

⁸⁸ Hız. Fâtıma'nın Fedek'te babasından kalan mirası Hız. Ebû Bekir'den istemesi ile ilgili geniş bir tahlil için bkz. Varol, *SiyasallaĞna Sürecinde Ehl-i Beyt*, s. 25-34.

Bu konuda Ebû Cehil'in kızını engel faktör olarak öne çıkaran anlayışları, Müslümanların zihninde köklü bir şekilde yer etmiş olan Ebû Cehil düşmanlığının duygusal tezahürleri olarak görmek gerektiğini düşünüyoruz.

Özetle; tamamen insâni sebepler ve meşru örfün kabulleri doğrultusunda, Medine'de ilerleyen zaman içerisinde çiftçilik yaptığı için ekonomik bakımdan nispeten durumunu düzeltmiş olan Hz. Ali⁸⁹, Hz. Fâtıma ile evli iken aynı anda ikinci bir evlilik yapmak istemiş fakat kızı Fâtıma'nın mahzun olacağını çok iyi bilen Hz. Peygamber, kendisine her konuda nazı ve sözü geçtiği için Hz. Ali'nin bu talebini hoş görmemiştir. Bu durum karşısında Hz. Ali her hangi bir itirazda bulunmamış ve Fâtıma'nın hayatta olduğu müddetçe başka evlilik yapmadığı gibi cariye de edinmemiştir. Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra ise değişik zamanlarda, sekiz kadınla daha evlilik yapmış ve değişik sayılarda cariyeler edinmiştir.

Hz. Fâtıma daha uzun bir ömür sürmüş olsaydı muhtemelen Hz. Ali onun dışında ilelebet başka bir kadınla evlenemeyecekti. Ayrıca baskın karakterli bir kadın olan Hz. Fâtıma, şayet daha uzun süre yaşamış olsaydı Hz. Ali'nin hayatını şekillendirmede ve yaşanan olaylara müdahil olma noktasında, belki Hz. Aişe kadar, belki de ondan daha etkili lider ruhlu bir kadın olurdu diye tahmin ediyoruz.

Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın evlilikleri takriben sekiz yıl sürmüş ve bu evlilik neticesinde ikisi kız toplam beş çocukları dünyaya gelmiştir.⁹⁰ Hasan, Hüseyin, Muhassin, Zeynep ve Ümmü Gülsüm isimli bu çocuklarından özellikle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in Hz. Peygamber nezdinde ayrı bir yeri olduğu bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun hayatta kalan tek evladı olan Hz. Fâtıma, en yaygın kanaate göre Resûlullah'ın ölümünden beş buçuk veya altı ay sonra 3 Ramazan 11/22 Kasım 632 tarihinde, takriben 27 veya 28 yaşlarında Hz. Peygamber'in diğer çocukları gibi erken yaşta vefat etmiştir.⁹¹ Hz. Fâtıma'nın

⁸⁹ Kettâni, II, 114-115.

⁹⁰ İbn Sa'd, X, 28-30; Belâzürî, I, 405; İbn Hazm, s. 31-32; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 220-221; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 509; Zehebî, *Siyer*, II, 127-129.

⁹¹ İbn Sa'd, X, 28-30; Belâzürî, I, 405; İbn Hazm, s. 31-32; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 220-221; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 509; Zehebî, *Siyer*, II, 127-129; Kandemir, "Fâtıma", DİA, XII, 219.

babasının vefatıyla çok sarsıldığı, gün geçtikçe kötüleştigi ve geçen bu süre sonunda vefat ettiği nakledilmiştir.⁹²

Ölümünden sonra vücudunu kimsenin görmemesi için vasiyeti üzerine onu Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir'in hanımı Esmâ bint Umeys'in yıkadığı rivayet edilmektedir.⁹³Başka bir rivayette ise Fâtıma'nın nâşını yıkayanlar arasında Ebû Râfi'nin hanımı Selma da zikredilmektedir.⁹⁴

Hz. Fâtıma, kadın cenazelerinin erkeklerinki gibi üzerine örtülen bir kefenle sarılmış olarak herkesin gözü önünde bulunmasından rahatsız olduğunu Esmâ bint Umeys'e söylediğinde, Esmâ ona Habeşistan'da cenazelerin tabut içinde taşındığını anlatmış, bunun üzerine Fâtıma kendi cenazesinin de böyle taşınmasını vasiyet etmiştir.Nitekim onun cenazesi Esmâ bint Umeys'in tarifi üzerine yapılan tabutla taşınmıştır. Cenaze namazını Hz. Ebû Bekir, Hz. Abbâs veya Hz. Ali kıldırmıştır. Vasiyeti üzerine geceleyin Hz. Ali, Hz. Abbâs ile oğlu Fazl tarafından Cennetü'l-Bakî'a defnedilmiştir.⁹⁵

Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'e benzetilen bir çok güzel vasfa sahipti. Güzel ahlakı sebebiyle Hz. Peygamber onu görünce sevinir, ayakta karşılar, elini tutarak yanaklarından öper, iltifat edip yanına veya kendi yerine oturturdu.Babası kendi evine gelince Hz. Fâtıma da onu aynı şekilde karşılar ve ağırlardı.Hz. Peygamber'in Fâtıma'ya bağlılığının çok farklı olduğu bildirilmiştir.Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, sefere giderken aile fertlerinden en son Fâtıma ile vedalaşırđı. Seferden dönünce de önce mescide gidip iki rekat namaz kılar, ardından da Fâtıma'nın yanına giderek onu öper ve koklardı.Dünya ve ahiretteki en değerli dört hanım arasında saydığı Fâtıma için Hz. Peygamber, "Fâtıma benim bir parçamdır, onu sevindiren beni sevindirmiş, onu üzen de beni üzmüş olur" buyurmuştur.⁹⁶

⁹²Belâzürî, I, 405; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 221; Zehebî, *Siyer*, II, 128-129; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 160.

⁹³ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, III, 410, Beyrut 1970;İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 221; Zehebî, *Siyer*, II, 128; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 539; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 160.

⁹⁴Zehebî, *Siyer*, II, 128; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 160.

⁹⁵ İbn Sa'd, X, 28-30;Belâzürî, I, 404-405; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 221; Zehebî, *Siyer*, II, 128; İbn Hacer, *Ğâbe*, VIII, 160; Kandemir, "*Fâtıma*", DİA, XII, 219.

⁹⁶Belâzürî, I, 403; Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 94-96; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 219; Uyar, s. 47; Öztürk, Yaşar, s. 169.

Her hali Resûlullah'a benzeyen tek kişi olan Fâtıma'nın oturuşu, kalkışı, tavrı, sözü hep onu andırırdı.⁹⁷ Özellikle de Fâtıma'nın yürüyüşü Hz. Peygamber'in yürüyüşüne çok benzetilirdi.⁹⁸

Hz. Peygamber'e iman eden, ve onu büyük bir sevgi ile seven Müslümanlar, aynı şekilde onun kızı Fâtıma'yı, damadı Hz. Ali ve torunları Hasan ve Hüseyin'i de sevmişler ve onları kendilerine örnek almışlardır.

Hz. Peygamber'in kendisi de bizzat bir çok defa Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'i övmüş, özellikle Hz. Ali'nin İslâm'daki öncelik ve kıdemini vurgulamış ve onların sevilmesini teşvik etmiştir.⁹⁹

1.3- Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan Olan Çocukları

Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile olan ve takriben 8 yıl süren evliliğinden Hasan, Hüseyin, Muhsinveya Muhassin (küçük iken ölmüştür) isimli oğulları ile Zeynep ve Ümmü Gülsüm isimli kız çocukları dünyaya gelmiştir.¹⁰⁰

Hz. Ali'nin vefatından sonra Hz. Fâtıma'dan olan çocukları, özellikle de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, İslâm tarihinin şekillenmesinde çok önemli roller oynamışlardır. Onların üstlenmiş oldukları bu önemli rol, tarihi süreç içerisinde Hz. Ali algısının oluşmasında en önemli etkenlerden olmuştur. Bundan dolayı da burada kısaca Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan olan çocukları hakkında bilgi vermeyi gerekli gördük.

1.3.1- Hasan

Bazı kaynaklarda farklı tarihler verilmekle birlikte çoğunluk kaynaklara göre hicri 3 (625) yılının Ramazan ayı ortalarında Medine'de dünyaya gelmiştir.¹⁰¹

⁹⁷Tirmizî, *Menâkib*, 61.

⁹⁸İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 218; Uyar, s. 47.

⁹⁹İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 216-220; Uyar, s. 37.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, III, 17; Ya'kübî, s. 148; Belâzürî, I, 404; İbn Hazm, s. 31- 32; İbn Seyyidinnâs, II, 380; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 480.

Rivayetlere göre babası Hz. Ali, ilk oğluna isim vereceği zaman kendisinin çok sevdiği "Harb" ismini vermek istemiş, fakat Hz. Peygamber bu ismi beğenmeyerek torununa "Hasan" ismini vermiş, kulağına ezan okunmuş ve doğumunun 7. günü akika kurbanı kesilmiştir. Annesi Hz. Fâtıma da saçlarının ağırlığınca gümüşü fakirlere dağıtmıştır.¹⁰²

Hz. Hasan'ın künyesi, Ebû Muhammed olup el-Kureşî ve el-Hâşimî nisbeleriyle anılmaktadır.¹⁰³ Hz. Hasan yüz görünüşü itibariyle Hz. Peygamber'e en fazla benzeyen kişi idi.¹⁰⁴ Hz. Hasan'ın özellikle başı ile göğsü arası Hz. Peygamber'e benzerdi.¹⁰⁵ Bu benzerlikten dolayı Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Hasan'ı "Ey Nebiye benzeyen, Ali'ye benzemeyen" diye sevdiği ve Hz. Ali'nin de bu sözlere tebessümle karşılık verdiği belirtilmiştir.¹⁰⁶

İlk iki halife döneminin önemli olaylarında yer almamış olmasına karşın, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde kardeşi Hüseyin'le birlikte Horasan Seferi'ne katılmış, yine Hz. Osman evinde muhasara altına alındığı zaman onu isyancılara karşı korumak ve evine su taşımakla babası tarafından görevlendirildiği söylenmiştir. Cemal ve Siffin'de babasının yanında yer almıştır.¹⁰⁷

Babası Hz. Ali'nin İslâm devletinin merkezini Kufe'ye taşımasının ardından, kardeşi Hüseyin'le birlikte Kufe'ye yerleşmiş ve babasının yanında savaşlara katılmıştır. Babası Hz. Ali'nin şehit edilmesinden bir iki gün sonra Kufeliler Hz. Hasan'a biat etmişlerdir.¹⁰⁸

¹⁰¹ İbn Sa'd, VI, 352; Belâzürî, I, 404; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 14; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 119; Suyûtî, *Târîh*, s. 222.

¹⁰² İbn İshâk, s. 310; İbn Sa'd, VI, 352-357; Ahmed b. Hanbel, I, 498, II, 19; Belâzürî, I, 404; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 14; İbn Hacer, *Ğâbe*, II, 11-13; Fığlalı, "Hasan", DİA, XVI, 282; Varol, *Hz. Hasan*, s. 42-45.

¹⁰³ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; Belâzürî, I, 404; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 13; Varol, *Hz. Hasan*, s. 46.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, VI, 357; Belâzürî, II, 267; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 13.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, VI, 358; Ahmed b. Hanbel, I, 536; Belâzürî, III, 267; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 14-20.

¹⁰⁶ İbn İshâk, s. 310; İbn Sa'd, VI, 358; Ahmed b. Hanbel, I, 498, II, 19; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 14-20; İbn Hacer, *Ğâbe*, II, 11-13; Fığlalı, "Hasan", DİA, XVI, 282.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, VI, 357-377; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; Fığlalı, "Hasan", DİA, XVI, 282; Uyar, s. 54.

¹⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; Fığlalı, "Hasan", DİA, XVI, 282; Uyar, s. 54.

Hz. Hasan'a biat eden Kufe'liler zaman içerisinde kendisine gereken desteği vermedikleri için Hz. Hasan, beş buçuk veya altı ay halifelik makamında kaldıktan sonra yapılan bir anlaşma ile hilafeti Hz. Muâviye'ye devretmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹

Hz. Hasan 49 (669) senesinde Medine'de vefat etmiştir. Kendisini hanımlarından birinin zehirlediği rivayet edilmektedir.¹¹⁰ Cenazesine çok sayıda insan katılmış ve cenaze namazını adet olduğu üzere Medine valisi Saîd b. Âs kaldırmıştır.¹¹¹

1.3.2- Hüseyin

Künyesi Ebû Abdullah olup hicri 4. senede Medine'de doğmuştur.¹¹² Annesi Fâtıma, doğumunun yedinci günü saçlarını kestirmiş ve kestirilen saçlar ağırlığınca gümüşü tasadduk etmiştir.¹¹³ Hz. Hasan ile aralarında sadece 1 yaş bulunduğu için çocukluklarını birlikte geçirmişlerdir. Bundan dolayı da özellikle çocukluk yıllarında Hz. Peygamberle geçen günleri hakkında bilgi veren rivayetlerin bir çoğunda her ikisinin de ismi birlikte geçmektedir.¹¹⁴

Hz. Ali ilk oğlunda olduğu gibi ikinci oğlunun ismini de "Harb" koymak istemiş ama Hz. Peygamber yine mudahil olmuş ve onun ismini "Hüseyin" koymuştur. Doğumunun ilk günlerinde Hz. Hasan için yapılanların aynısının Hz. Hüseyin içinde yapıldığını görüyoruz. Hz. Peygamber kulağına ezan okuyarak ismini koymuş, yedinci gününde saçı kestirilip saçları ağırlığınca gümüş tasadduk edilmiş, akika kurbanı kesilmiştir.¹¹⁵

Hz. Hüseyin de ağabeyi Hasan gibi ilk iki halife döneminde cereyan eden önemli olaylarda fiilen yer almamıştır. Hz. Osman zamanında Saîd b. Âs'ın

¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; Halife b. Hayyât, s. 123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 271-272; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 203-205.

¹¹⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 315; a.m., *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 14.

¹¹¹ İbn Hacer, *Ğâbe*, II, 12-13.

¹¹² İbn Sa'd, VI, 399; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 213; Belâzürî, III, 359; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 24; İbn Seyyidinnâs, II, 373; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 119.

¹¹³ İb Sa'd, VI, 352-357; Belâzürî, I, 404.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 24-30; Varol, *Hz. Hasan*, s. 47.

¹¹⁵ İbn Sa'd, VI, 400; Ahmed b. Hanbel, I, 498, II, 19; Belâzürî, I, 404; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 24; Fırlı, Ethem Ruhi, "*Hüseyin*", DİA, XVIII, 518, İstanbul 1998.

Kûfe'den Horasan'a yaptığı sefere (30/651) ağabeyi ile birlikte katılmıştır. Daha sonra Hz. Osman'ın evini kuşatan isyancılara karşı babası Hz. Ali tarafından yine ağabeyi ile birlikte halifeyi korumak ve evine su taşımak üzere görevlendirildiği söylenmiştir.¹¹⁶

Babasının halifeliği sırasında Hz. Hüseyin Kûfe'ye giderek onun bütün seferlerine katılmıştır. Babasının şehâdetinden sonra da yine onun vasiyetine uyarak ağabeyine itaat etmiştir. Hz. Hasan'ın vefatından (49/669) sonra ise I. Yezîd'in hilâfet makamına gelişine kadar (60/680) kendini ibadete vererek zühd ve takvâya dayalı bir hayat sürdürmüştür.¹¹⁷

Yezid'in halife olmasından sonra ona biat etmesi için yapılan baskılar üzerine Hz. Hüseyin ona biat etmeyerek 28 Receb 60 (4 Mayıs 680) gecesi baba bir kardeşi Muhammed b. Hanefiyye hariç bütün aile fertlerini yanına alıp Medine'den gizlice ayrılarak Mekke'ye gitmiştir.¹¹⁸

Hz. Hüseyin'in Mekke'ye gittiğini haber alan Kufe'nin ileri gelen ailelerinden bazıları ısrarla kendisine mektuplar göndererek hilafete geçirmek niyetiyle kendi memleketlerine davet etmişlerdir. Kufelilerin ısrarlı mektupları karşısında kayıtsız kalamayan Hz. Hüseyin çevresinin her türlü uyarılarına rağmen, bu davetlere icabet ederek Kufe'ye doğru yola çıkmıştır. Kerbela denilen bölgeye vardığında ise Yezid kuvvetlerince kendisi ve beraberindekilerin tamamına yakını 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde kılıçtan geçirilmişlerdir.¹¹⁹ Hz. Hüseyin'in göğsünden aşağısının, dedesi Hz. Peygamber'e çok benzediği rivayet edilmiştir.¹²⁰

Kaynaklar, Resûl-i Ekrem'in Hasan ve Hüseyin'i çok sevdiğini, isteklerini tereddütsüz yerine getirdiğini ve onlara olan düşkünlüğünü gösteren birçok rivayet nakletmişlerdir. Hz. Peygamber bu rivayetlerden birinde "Allahım! Ben o ikisini seviyorum sen de sev" diye dua etmiş, bir diğesinde ise "Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridirler" buyurarak onlara olan sevgisinin boyutunu ortaya

¹¹⁶ İbn Sa'd, VI, 413-421; Fığlalı, "Hüseyin", DİA, XVIII, 518.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 26-30; Fığlalı, "Hüseyin", DİA, XVIII, 518.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 26-30; Fığlalı, "Hüseyin", DİA, XVIII, 518.

¹¹⁹ İbn Sa'd, VI, 421; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 213; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 27; Fığlalı, "Hüseyin", DİA, XVIII, 518.

¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 536; Belâzürî, III, 267; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 24.

koymuştur.¹²¹ Ayrıca "Kim o ikisini severse beni sevmiş, kim de buğzederse bana buğzetsin olur" buyurarak¹²² Müslümanları da onları sevmeye teşvik etmiştir.¹²³

1.3.3- Muhassin

Hiz. Ali-Fâtıma çiftinin erkek çocuklarından biri de Muhassin'dir. Muhassin'in isimlendirmesiyle ilgili rivayette Hasan ve Hüseyin de olduğu gibi Hiz. Ali'nin bu oğlunun ismini de Harb koymak istediği, ancak Hiz. Peygamber'in bunu Muhassin olarak değiştirdiği bildirilmiştir.¹²⁴

İbn Sa'd, Hiz. Ali'nin Fâtıma'dan ve diğer eşlerinden olan çocukları hakkında bilgi verirken Muhassin'den söz etmemiştir.¹²⁵

Şia'nın imamet teorisini desteklemek niyetiyle¹²⁶, annesi Fâtıma'nın ona hamile iken Hiz. Ömer'in uyguladığı tazyik sonucu onu düşürdüğünü söylemesine karşın, kaynaklarda onun dünyaya geldiği ve küçük yaşlarda iken vefat ettiğine dair sahih rivayetler bulunmaktadır.¹²⁷ Hiz. Ali-Fâtıma ailesinin kız evlatları ise Zeyneb ve Ümmü Gülsüm'dür.

1.3.4- Zeynep

Hiz. Ali-Fâtıma çiftinin en büyük kızları Zeyneb'tir. Yaygın kabule göre Zeyneb, Şaban 5 (Ocak 626) tarihinde Medine'de, Hiz. Peygamber hayatta iken dünyaya gelmiştir.¹²⁸ Ağabeyleri Hasan ile Hüseyin'in ve bazı rivayetlere göre ise ölü

¹²¹Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 56-59; Nesâî, *Hasâis*, s. 110; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 2430; İbn Hacer, *Ğâbe*, II, 12-13; Varol, *Hiz. Hasan*, s. 47.

¹²²İbn Sa'd, VI, 404; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 24-30.

¹²³İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 24-30; Varol, *Hiz. Hasan*, s. 47.

¹²⁴Ahmed b. Hanbel, I, 498, II, 19; Ya'kûbî, II, 213; Belâzürî, I, 404; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 70.

¹²⁵İbn Sa'd, X, 27.

¹²⁶Üzüm, İlyas, "*Muhassin b. Ali b. Ebî Tâlib*", DİA, XXXI, 21-22, İstanbul 2006; Varol, *Hiz. Hasan*, s. 48.

¹²⁷İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 70.

¹²⁸İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134.

doğan veya doğduktan hemen sonra ölen Muhassin'in (Muhsin) ardından dünyaya gelmiştir.

Bazı kaynaklarda, onun doğumundan kısa süre önce vefat eden teyzesi Zeyneb'in adının bizzat Hz. Peygamber tarafından kendisine verildiği zikredilmekle birlikte, Zeyneb'in vefatının 8. yılın Safer ayında (Haziran 629) olduğunun bilinmesi bu rivayeti zayıflatmaktadır.¹²⁹

Hız. Ali'nin diğer bir hanımından olup kendisiyle aynı adı taşıyan küçük kardeşinden ayırt edilmesi için Zeyneb el-Kübrâ diye anıldığı gibi ömrü boyunca birçok zorlukla karşılaştığı için "Ümmü'l-Mesâib" künyesiyle de anılmıştır.¹³⁰

Hayatına dair bilgiler daha çok menkibe türündendir. Annesinin ölümünün ardından Hız. Ali'nin Fâtıma'dan sonraki eşlerinin gözetiminde büyümüştür. Eğitimiyle bizzat babası ilgilenmiş ve onun kontrolü altında tahsilli, akıllı ve basiretli bir genç kız olarak yetiştiğinden dolayı kendisine "Akiletü Benî Hâşim" lakabı verilmiştir.¹³¹

Henüz çocukken bile bazı meselelerde verdiği cevaplarla babasını şaşırttığı rivayet edilmektedir. Genç kızlık döneminde özellikle kadınlar sorularına cevap bulmak için Zeyneb'e başvurdukları belirtilmektedir. Evlilik çağına geldiğinde birçok tâlibi bulunmasına rağmen babası onu, amcası Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğlu Abdullah ile evlendirmiştir.¹³²

Abdullah, babasının Habeşistan'a hicret ettiği dönemde dünyaya gelmiş olup cömertliğiyle meşhur bir sahâbe idi. Bu evlilikten Ali, Avn, Muhammed, Abbâs ve Ümmü Gülsüm adlı çocukları dünyaya gelmiştir.

¹²⁹ İbn Sa'd, X, 431-432; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134; Özkan, Halit, "Zeyneb bint Ali", DİA, XXXIV, 356-357, İstanbul 2013.

¹³⁰ İbn Sa'd, X, 431-432; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134; Özkan, "Zeyneb bint Ali", DİA, XXXIV, 356-357.

¹³¹ İbn Sa'd, X, 431-432; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134; Özkan, "Zeyneb bint Ali", DİA, XXXIV, 356-357.

¹³² Belâzürî, II, 411; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134.

Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Zeynep, kocası Abdullah'la birlikte Kûfe'ye yerleşmiştir. Abdullah aynı zamanda Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin kumandanlarından biri idi.¹³³

Zeynep, Sünnî kültürenispetle Şiî kültüründe daha çok ön plana çıkmıştır. Kendisi Kerbelâ Vak'ası'nda Hz. Hüseyinle birlikte bulunanlardandır. Kerbela sonrasındaki rolü bakımından önem arz eden bir kişidir.

Nitekim Kerbela olayında Hz. Hüseyin en önemli erkek ise, Zeyneb de en önemli kadındır. Yezîd'in askerlerinin onları kuşatıp çatışmalar başladığında yaralananların tedavi ve bakım işlerini ailenin en yaşlı kadını sıfatıyla Zeyneb yönetmiş, kadın ve çocukları o korumuştur.¹³⁴

Kerbela Vak'ası sırasında hastalığı dolayısıyla babası Hz. Hüseyin'in yanında çatışmalara katılamayan Zeynelâbidin'i, kaldığı çadırda öldürmek isteyen askerlerin saldırısından Ömer b. Sa'd'ın gayretiyle Zeynep kurtarmıştır. Daha sonra huzuruna getirilenler arasında Zeynelâbidin'in de bulunduğunu gören Kûfe Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın onu öldürtmek istemesi üzerine Zeynep, yeğenin üstüne kapanarak bunun için önce kendisini öldürmesi gerektiğini söylemiş, böylece de valinin azmini kırmış ve Zeynelâbidin'i öldürülmekten kurtarmıştır.¹³⁵

Kûfe'de ve ardından götürüldüğü Dımaşk'taki benzer davranışları sebebiyle Zeyneb bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in soyunu yok olmaktan koruyan kişi olarak da zikredilmektedir.¹³⁶

Birçok yönden annesi Fâtıma'ya benzetilen, kocası Abdullah gibi cömert olup eline geçen her şeyi yoksullara dağıtan ve gecelerini nâfile ibadetle ihya ettiği kaydedilen Zeyneb'in vefat tarihi ve yeri konusunda da ihtilâf vardır.

14 Receb 62 (29 Mart 682) tarihinde veya 65 (684) tarihinde Kahire'de, Dımaşk'ta yahut Medine'de vefat ettiğine dair rivayetler bulunsa da, Medine'de vefat

¹³³ İbn Sa'd, X, 31; Belâzürî, II, 411; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 509.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134; Özkan, "Zeyneb bint Ali", DİA, XXXIV, 356-357.

¹³⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134.

¹³⁶ İbn Sa'd, X, 431-432; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134; Özkan, "Zeyneb bint Ali", DİA, XXXIV, 356-357.

ettiği ve orada defnedildiği görüşü daha isabetli kabul edilmektedir.¹³⁷

1.3.5-Ümmü Gülsüm

Hicretin 6. yılının (627) başlarında dünyaya gelmiştir. Ailenin Ümmü Gülsüm adındaki iki kızından büyük olanıdır. Adının Resûl-i Ekrem tarafından verildiği kaynaklarda belirtilmektedir.¹³⁸

Ümmü Gülsüm bint Ali b. EbîTâlib, hayatı boyunca beş evlilik yapmıştır. Bu evliliklerinden 17 yılının Zilkade ayında (Kasım-Aralık 638) Hz. Ömer'le yapmış olduğu evlilik¹³⁹, Sünnî ve Şîî kaynaklarında en çok öne çıkarılan ve tartışılan evliliğidir.

Nitekim Hz. Ali'nin, kızını Hz. Ömer'e nikâhlamasını kendi inançları bakımından problemlili sayan Şîa'nın bazı kaynaklarında konu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre böyle bir evlilik hiç gerçekleşmemiştir. Zira Hz. Ömer, Ümmü Gülsüm'le değil cinler üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi olan Hz. Ali'nin Necran'dan çağırdığı bir cinle evlenmiştir. Diğer bir görüşe göre ise, Hz. Ömer'in evlendiği kız, Hz. Ali'nin Fâtıma'dan doğan kızı olan Ümmü Gülsüm değil, sonradan evlendiği hanımı Esmâ bint Umeys'in Hz. Ebû Bekir'den olma kızı Ümmü Gülsüm'dür. Bu konudaki son görüş ise, bu evliliğin gerçekleştiği fakat Hz. Ali'nin Ömer'in tehditleri karşısında buna izin vermek zorunda kalmış olduğu şeklindedir.¹⁴⁰

Kendi içinde birtakım çelişkiler içermekte olan bu görüşlerin hiçbiri Sünnî kaynakları tarafından doğrulanmamaktadır.¹⁴¹

¹³⁷ İbn Sa'd, X, 431-432; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 134; Özkan, "Zeyneb bint Ali", DİA, XXXXIV, 356-357.

¹³⁸ İbn Sa'd, X, 429-430; Belâzürî, II, 411-412; Hâkim, III, 165; İbn Abdirabbih, VII, 97; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 509; Martı, Huriye "Ümmü Külsüm bint Ali" DİA, XXXXII, 323-324, İstanbul 2012.

¹³⁹ Belâzürî, II, 411; İbn Abdirabbih, VII, 97.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, X, 429-430; Belâzürî, II, 411-412; Hâkim, III, 165; İbn Abdirabbih, VII, 97; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 509; Martı, "Ümmü Külsüm bint Ali", DİA, XXXXII, 323-324.

¹⁴¹ İbn Abdirabbih, VII, 97; Martı, "Ümmü Külsüm bint Ali", DİA, XXXXII, 323-324.

Sünnî kaynaklarına göre ise Ümmü Gülsüm'un, Hz. Ömer'in onunla evlenmek istediğinde henüz bulûğ çağına ermediği, Hz. Ali'nin hem bu gerekçe ile hem de onu ağabeyi Ca'fer'in oğullarından biriyle evlendirme düşüncesinde olmasından dolayı başta bu evliliğe taraftar olmadığı, ancak Hz. Ömer'in ısrarı üzerine bu evliliğe rıza göstermiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴²

Ümmü Gülsüm, nesebinin Hz. Peygamber'e dayanıyor olması dolayısıyla 40 bin dirhem mehir karşılığında halifeliği döneminde Hz. Ömer ile evlenmiş ve bu evlilikten Zeyd ve Rukayye isimli çocukları dünyaya gelmiştir.¹⁴³

Ümmü Gülsüm, Muâviye'nin hilâfetinin ilk yıllarında, Hz. Ömer'in kabilesi Benî Adî'den kavga eden bazı kişileri ayırmak isterken aldığı darbe sonucu yaralanıp ölen oğlu Zeyd ile aynı gün vefat etmiş ve cenaze namazları birlikte kılınmıştır.

Hz. Hasan ile Hüseyin'in de katıldığı cenaze namazını, Zeyd'in kardeşi ve Ümmü Gülsüm'ün üvey oğlu Abdullah b. Ömer kıldırmıştır.¹⁴⁴

Rukıyye isimli kızı ise İbrâhim b. Nuaym b. Abdullah en-Nehhâm ile evlenmiştir.¹⁴⁵

Ümmü Gülsüm, Hz. Ömer'in halkla kurduğu ilişkide ve hayır işlerinde onun yanında yer almıştır. Öte yandan halife Ömer'in devlet malını korumadaki hassasiyeti evini daima ikinci planda düşünmesine sebep olduğundan, Ümmü Gülsüm'ün eşine zaman zaman sitem ettiği zikredilmiştir.

Hz. Ömer'in vefatından sonra ise Ümmü Gülsüm, Hz. Hasan ile Hüseyin'in varlıklı biriyle evlenmesi yönündeki tavsiyelerine rağmen babasının isteğiyle amcası Ca'fer'in oğlu Avn ile evlenmiştir. Ca'fer'in şehâdeti üzerine onun çocuklarına sahip çıkan Hz. Ali, Avn'a da yardımda bulunmuştur. Ümmü Gülsüm Avn'ın ölümünün

¹⁴²İbn Sa'd, X, 429-430; Belâzürî, II, 411-412; Hâkim, III, 165; İbn Abdirabbih, VII, 97; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 509.

¹⁴³İbn Sa'd, X, 429-430; Belâzürî, II, 411-412; Hâkim, III, 165; İbn Abdirabbih, VII, 97; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 509.

¹⁴⁴İbn Sa'd, X, 431.

¹⁴⁵Zübeyrî, s. 349; Martı, "*Ümmü Külsüm bint Ali*", DİA, XXXXII, 323-324.

ardından onun kardeşi Muhammed ile, Muhammed'in vefatından sonra ise yine Ca'fer'in oğlu Abdullah'la evlenmiş, ancak bu evliliklerinden çocuğu olmamıştır.¹⁴⁶

Ümmü Gülsüm'ün Hz. Ömer'den sonra evlendiği kişiler, Ca'fer ile Esmâ bint Umeys'in çocukları olduğundan onun ömrünün sonlarında, "Esmâ'dan utanıyorum; iki oğlu benimle evliyken öldü, şimdi üçüncüsünün de ölmesinden korkuyorum" dediği, ancak kendisinin Abdullah'tan önce vefat ettiği nakledilmiştir.¹⁴⁷

Bununla birlikte Ümmü Gülsüm'ün Abdullah'tan sonra Kesîr b. Abbâs ile evlendiği de bildirilmiştir.¹⁴⁸

Kaynaklarda Hz. Ali-Fâtıma çiftinin çocukları söz konusu edilirken ilgili rivayetlerde çoğunlukla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in birlikte zikredildiği ve özellikle kız çocuklarının fazla öne çıkarılmadığı görülmektedir.

Bu durumu Arap kültüründeki kız çocuklarına bakış ile izah etmek mümkünse de, asıl nedeninin, devam eden süreçte ortaya çıkan fikri tartışmalarda hep bu ikilinin konu edilmesi ve bu sebeple de kaynak ve rivayetlerin onlar üzerine yoğunlaşmış olması muhtemeldir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in neslinin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile devam etmiş olması gerçeği de, kız çocuklarının göz ardı edilmesindeki diğer bir sebep olarak kabul edilebilir.¹⁴⁹

Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'nın çocuklarından Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "Şerif", Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise "Seyyid" ünvanları verilmiştir. Böylece bunların toplum içerisinde rencide edilmemesi ve kendilerine olan saygının sarsılmaması, bütün İslâm toplumlarında temel prensip olmuştur.¹⁵⁰

Hz. Ali, Hz. Fâtıma hayatta olduğu müddetçe onun üzerine başka bir kadınla evlilik yapmamıştır. Hz. Fâtımanın vefatından sonra ise hem hür kadınlardan, hem de cariyelerden olmak üzere değişik sayıdaki kadınlarla evlilikler yapmıştır.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, X, 430-432; Belâzürî, II, 411-412; Martı, "Ümmü Külsüm bint Ali", DİA, XXXXII, 323-324.

¹⁴⁷ İbn Sa'd, X, 430; Belâzürî, II, 411-412; Martı, "Ümmü Külsüm bint Ali", DİA, XXXXII, 323-324.

¹⁴⁸ Zübeyrî, s. 38; Varol, *Hz. Hasan*, s. 49.

¹⁴⁹ Varol, *Hz. Hasan*, s. 50.

¹⁵⁰ Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Seyyid", DİA, XXXVII, 40, İstanbul 2009.

Kaynaklarda çok fazla malumat bulunmamakla birlikte, ulaşabildiğimiz kadarıyla da olsa Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma dışında yapmış olduğu bu evlilikler ve bu evliliklerinden dünyaya gelen çocukları hakkında da kısaca bilgi vermek istiyoruz.

1.4- Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma Dışındaki Evlilikleri ve Bu Evliliklerinden Olan Çocukları

1.4.1- Hz. Fâtıma Dışındaki Evlilikleri

Hz. Ali hayatı boyunca çeşitli dönemlerde Hz. Fâtıma ile olan evliliği dışında, toplam 8 evlilik daha yapmıştır. Bunun dışında, kendileriyle birlikte olduğu 19 cariyesinden de bahsedilmektedir.¹⁵¹

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Hz. Ali'nin, Hz. Fâtıma dışındaki eşlerinden Ümâme bint Ebî'l-Âs ile Esmâ bint Umeys dışındaki eşleri hakkında fazla malumat bulunmadığı için, bu başlık altında haklarında bilgi edindiğimiz eşleri ile ilgili bu bilgileri aktarıp, haklarında bilgi elde edemediklerimizin ise isimlerini vermekle yetineceğiz.

1.4.1.1- Ümâme bint Ebî'l-Âs

Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra hicri 12 (634) senesinde Hz. Ali, Resûlullah'ın kızı Zeyneb'in Ebû'l-Âs isimli eşinden olan kızı Ümâme ile evlenmiş ve bu evlilik Hz. Ali'nin şehit edilmesi olayına kadar takriben otuz yıl devam etmiştir.¹⁵²

Hz. Fâtıma, ölümünden önce Hz. Ali'ye kendisinden sonra Ümâme ile evlenmesini vasiyet etmiş olduğundan dolayı, Hz. Ali de eşi Fâtıma'nın bu vasiyet doğrultusunda Ümâme ile evlenmiştir.¹⁵³

Hz. Ali de ölümü sırasında, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın kendisine tâlip olabileceğini Ümâme'ye söylemiş ve evlenmek istediği takdirde onunla değil, Resûl-

¹⁵¹ Abdurrezzâk, VII, 288-289; Savaş, Rıza, *Râğt Halifeler Döneminde Kadın*, s. 167-168, İstanbul 1996.

¹⁵² Ya'kûbî, s. 148; Taberî, V, 153; İbn Hazm, s. 31-32; İbn Seyyidinnâs, II, 379; Zehebî, *Târîh*, II, 47-48; Halebî, II, 265; Savaş, *Râğt Halifeler*, s. 164-165; Şahyar, Ayşe Esra, "*Ümâme bint Ebî'l-Âs*", DİA, XXXXII, 300-301, İstanbul 2012.

¹⁵³ Ya'kûbî, s. 148; İbn Hazm, s. 31-32; Halebî, II, 265; Savaş, *Râğt Halifeler*, s. 164-165; Şahyar, "*Ümâme bint Ebî'l-Âs*", DİA, XXXXII, 300-301.

i Ekrem'in amcası Hâris'in torunu Muğire b. Nevfel ile evlenmesini tavsiye etmiştir.¹⁵⁴

Nitekim Hz. Ali'nin vefatının üzerinden çok geçmeden Muâviye, Medine Valisi Mervân b. Hakem aracılığıyla Ümâme'ye evlenme teklif etmiş ve mehir olarak 100.000 dinar vereceğini vaat etmiştir. Hz. Muâviye'nin bu teklifini reddeden Ümâme, Muğire b. Nevfel'e durumu bildirdikten sonra kabul ettiği takdirde kendisiyle evlenmek istediğini belirtmiş, Ümâme'nin evlilik teklifini kabul eden Muğire de onu Hz. Hasan'dan isteyerek onunla evlenmiştir.¹⁵⁵

Hz. Ali'nin Ümâme ile olan evliliğinden Muhammed isminde bir oğlu doğduğu ve onun Muhammed el-Evsat diye bilindiği nakledilmişse de¹⁵⁶, birçok tarihçiye göre Ümâme'nin her iki evlilikten de çocuğu olmamış ve Resûl-i Ekrem'in soyu sadece kızı Fâtıma ile devam etmiştir.¹⁵⁷

Ümâme ikinci eşi Muğire ile evli iken¹⁵⁸ Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilâfeti döneminde 50 (670) yılı civarında vefat etmiştir.¹⁵⁹

1.4.1.2- Esmâ bint Umeys

Hz. Ali'nin eşlerinden biri de Esmâ bint Umeys'dir. Hz. Peygamber'in Dârülerkam'a girmesinden önce Müslüman olup ona biat ettiği kaydedilen Esmâ bnt. Umeys, önce Câ'fer b. Ebî Tâlib ile evlenmiş ve onunla birlikte Habeşistan'a hicret etmiştir. İlk eşi Câ'fer'in Mute Savaşında şehit olmasının ardından Hz. Ebû Bekir ile ikinci evliliğini yapmış ve bu evlilikten Muhammed b. Ebî Bekr isimli oğlu dünyaya gelmiştir.

Hz. Ebû Bekir vefat ettiğinde kendi vasiyeti üzerine onu eşi Esmâ yıkamıştır. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra ise Esmâ, ilk kocası Câ'fer'in kardeşi olan Hz. Ali ile evlenmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ İbn Hazm, s. 31-32; Halebî, II, 265; Şahyar, "Ümâme bint Ebi'l-Âs", DİA, XXXXII, 300-301.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, X, 222; İbn Hazm, s. 31-32; Şahyar, "Ümâme bint Ebi'l-Âs", DİA, XXXXII, 300-301.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, III, 18; Belâzürî, II, 414; Taberî, V, 153; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 26.

¹⁵⁷ Şahyar, "Ümâme bint Ebi'l-Âs", DİA, XXXXII, 300-301.

¹⁵⁸ İbn Hazm, s. 31-32.

¹⁵⁹ Şahyar, "Ümâme bint Ebi'l-Âs", DİA, XXXXII, 300-301.

Esmâ'nın üvey annesi konumunda olan Hz. Aişe'nin, üvey annesi Esmâ'nın Hz. Ali ile yapacağı bu evliliğe karşı çıktığı söylenmiştir.¹⁶¹

Hz. Ali-Esmâ çiftinin bu evlilikten Yahya ve Avn isimli iki çocukları dünyaya gelmiştir.¹⁶²

Kaynaklarda Esmâ'nın Hz. Ali'den sonra vefat ettiği kaydedilmekle beraber bir rivayette 659-60, diğer bir rivayette ise 40 (661) yılında vefat ettiği belirtilmektedir.¹⁶³

1.4.1.3- Ümmü'l-Benîn bint Hizâm b. Halid el-Kilâbiyye

Hz. Ali'nin Abbâs, Câ'fer, Abdullah ve Osman isimli oğullarının annesidir.¹⁶⁴

1.4.1.4- Havle bint Ca'fer el-Hanefî

Benu Hanife kabilesinden olan bu kadın, Hz. Ali'nin Muhammed b. Hanefiyye isimli oğlunun annesidir.¹⁶⁵

1.4.1.5- Leyla bint Mes'ûd el-Hanzeliyye (et-Temimiyye)

Hz. Ali'nin Ubeydullah ve Ebû Bekir isimli çocuklarının annesidir.¹⁶⁶

1.4.1.6- Ümmü Habîbe bint Rebîa b. Büceyr

Cariye olduğu ve Aynu't-Temr Savaşı'ndan sonra elde edilen esirlerden olduğu rivayet edilmektedir. Halid b. Velid'in hicri 13. senede elde ettiği esirler arasında bulunan bu kadını Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'ye verdiği kaydedilmektedir.

Başka bir rivate göre ise Hz. Ali bu kadını satın almıştır. Bu kadın Hz. Ali'nin Ömeru'l-Ekber ve Rukiyye adlı çocuklarının annesidir.¹⁶⁷

¹⁶⁰Yakûbî, s. 148; Belâzürî, II, 413; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 452; Kandemir, Mehmet Yaşar, "*Esmâ bint Umeyy*", DİA, XI, 422-423.

¹⁶¹Güenal, Mustafa, *Hz. Ali Dönemi ve Çe Siyaset*, s. 61, İstanbul 1988.

¹⁶²İbn Sa'd, III, 18; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210-211; Belâzürî, II, 413; Taberî, V, 153; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 25-26; Kandemir, "*Esmâ bint Umeyy*", DİA, XI, 422-423.

¹⁶³Kandemir, "*Esmâ bint Umeyy*", DİA, XI, 422-423.

¹⁶⁴İbn Sa'd, III, 18; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; Belâzürî, II, 413; Ya'kûbî, s. 148; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 25.

¹⁶⁵İbn Sa'd, III, 17; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210-211; Belâzürî, II, 422; Ya'kûbî, s. 148 ; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 26.

¹⁶⁶İbn Sa'd, III, 18; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210-211; Belâzürî, II, 413; Ya'kûbî, s. 148; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 25.

1.4.1.7- Ümmü Said bint Urve b. Mesud es-Sekafi

Hız. Ali'nin bu eşinden, Ca'feru'l-Asğar isminde bir erkek çocuğu ile Ümmü'l-Hasan, Ramletü'l-Kübra ve Ümmü Gülsüm isimli kızları dünyaya gelmiştir.¹⁶⁸

1.4.1.8- Muhayyât bint İmru'l-Kays b. Adiyy el-Kelbiyye

Hız. Ali'nin bu hanımla yaptığı evlilik hakkındaki rivayetler çok yaygın olmamakla birlikte Hız. Ali'nin bu evliliğinden ismi zikredilmeyen bir kız çocuğunun olduğu ve küçük yaşta iken öldüğü rivayet edilmiştir.¹⁶⁹

Ayrıca Hız. Ali'nin Âtike bint Zeyd b. Amr b. Nüfeyl b. Abduluzza isimli kadına evlenme teklifinde bulunduğu, fakat Âtike'nin bu evlilik teklifini kabul etmediğı söylenmiştir. Zira Âtike, sırasıyla Ubeydullah b. Ebî Bekr, Ömer b. Hattab, Zübeyr b. Avvâm ile evlenmiş ve bütün eşleri ölünce dul kalmıştır. Hız. Ali ile evlendiğı takdirde onun da öleceğinden korkan Âtike'nin bu korkudan dolayı Hız. Ali'nin evlilik teklifini reddettiğı belirtilmiştir.¹⁷⁰

Kaynaklardaki bilgilere göre, Hız. Ali'nin hayatı boyunca Hız. Fâtıma ile birlikte 9 kadınla daha evlendiğı, ayrıca bunların dışında 17 veya 19 cariye ile de birlikteliğı olduğu anlaşılmaktadır.

Hız. Ali'nin evlilik yaptığı bu kadınlardan ilk eşi olan Hız. Fâtıma dışındaki diğereşleri hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmadığı gibi, birlikte olduğu cariyelerin isimleri de zikredilmemiştir. Hız. Ali'nin yaptığı bütün evliliklerinden, tespit edilebildiğı kadarıyla 17 veya 19 kız çocuğu ile on dört erkek çocuğu dünyaya gelmiştir¹⁷¹ ki, şimdi de bu çocuklardan bahsetmek istiyoruz.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, III, 18; Belâzürî, II, 413; Ya'kûbî, s. 148; Taberî, V, 154; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 26; Savaş, *Râğd Halifeler Döneminde Kadın*, s. 164.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, III, 19; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; Belâzürî, II, 413; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 26.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, III, 19; Taberî, V, 155; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 26.

¹⁷⁰ Taberî, X, 252; Çubukçu, Asri, "Âtike bnt Zeyd", DİA, IV, 73-74, İstanbul 1994.

¹⁷¹ İbn Sa'd, III, 19; Ya'kûbî, s. 148; Taberî, V, 155; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263.

1.5- Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma Dışındaki Eşlerinden Olan Çocukları

Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan sonra gerçekleştirdiği evliliklerinden de çok sayıda çocuğu olmuştur. Kaynaklarda haklarında bilgi edinebildiğimiz bu çocukları hakkında da kısa bilgiler vermek istiyoruz.

1.5.1- Muhammed b. Hanefiyye

Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin Havle bint Câ'fer isimli hanımından 16 (637) yılında Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'de dünyaya gelmiştir.¹⁷² Muhammed'in annesi Havle, Yemen bölgesinde yaşayan "Benu Hanife" kabilesinden alınan esirlerdendir. Bu nedenle kendisine İbnü'l-Hanefiyye denmiş ve bu isimle anılması meşhur olmuştur.¹⁷³

Hz. Ali'nin halife seçildiği zaman yirmi yaşlarında olan Muhammed, isteksiz olarak Cemel ve Siffîn çarpışmalarında babası Hz. Ali'nin yanında bulunmuş ve bizzat çarpışmaya katılmış ve babasının sancağını taşımıştır.¹⁷⁴

Muhammed her ne kadar Hz. Ali'nin yanında aktif olarak çarpışmalara katılmış ise de, daha sonraki yıllarda siyasi mücadele ve çarpışmalardan uzak kalmıştır.¹⁷⁵

Hz. Hüseyin Kufe'ye doğru yola çıkacağı zaman siyasetten uzak kalmayı ilke edinen Muhammed, bütün gücüyle onun gitmesine mani olmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Kendisi daima Emevi halifeleriyle iyi ilişkiler içerisinde olmuş ve Yezid'e de biat etmiştir.¹⁷⁶

81 yılının Muharrem ayında (700 Mart) Medine'de vefat etmiş ve Cennetü'l-baki' Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁷⁷ Belâzürî'ye göre ise Muhammed 82 yılında, 65 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁷⁸

¹⁷²Ya'kûbî, s. 148; Taberî, V, 154; Öz, Mustafa, "Muhammed b. Hanefiyye", DİA, XXX, 537-539, İstanbul 2005.

¹⁷³ İbn Sa'd, III, 17; Zübeyrî, s. 41; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210; Belâzürî, III, 422-424; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; Varol, *Ehl-i Beyt Nesli*, s. 44.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 26-27; Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", DİA, XXX, 537-539.

¹⁷⁵ Belâzürî, III, 469-480; Varol, *Ehl-i Beyt Nesli*, s. 45.

¹⁷⁶ Belâzürî, III, 469-480; Varol, *Ehl-i Beyt Nesli*, s. 46.

¹⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 216; Belâzürî, III, 487.

1.5.2- Abbâs, Ca'fer, Osman, Abdullah

Hız. Ali'nin bu oğulları Ümmü'l-Benîn bint Hiram el-Kilâbiyye isimli hanımından dünyaya gelmiştir. Hız. Ali'nin bu çocuklarından Abbâs ile Ca'fer, kardeşleri Hız. Hüseyin'le beraber Kербela'da şehit olmuşlardır.¹⁷⁹

1.5.3- Ubeydullah, Ebû Bekir

Anneleri, Leyla bint Mes'ûd bint Halid et-Temimîdir. Bunlardan Ebû Bekir, Hız. Hüseyin ile birlikte Kербela'da şehid edilmiş, Ubeydullah ise Muhtar b. Ebî Ubeyd tarafından öldürülmüştür.¹⁸⁰

1.5.4- Ömeru'l-Ekber, Amr¹⁸¹, Rukayye

Anneleri, Ümmü Habîbe bint Rebîa b. Büceyr et-Teğlibiyye'dir.¹⁸²

1.5.5- Muhammed el-Evsat

Hız. Ali'nin, Ümâme bint Ebî'l-Âs isimli hanımından Muhammed el-Evsat isimli bir oğlu olduğu söylenmişse de¹⁸³, birçok tarihçiye göre Ümâme'nin bu evlilikten çocuğu olmamış ve Resûl-i Ekrem'in soyu kızı Fâtıma ile devam etmiştir.¹⁸⁴

¹⁷⁸Belâzürî, III, 487. Muhammed İbnü'l-Hanefiyye ile ilgili geniş bilgi için bkz. Varol, *Ehl-i Beyt Nesli*, s. 44- 46; Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", DİA, XXX, 537-539.

¹⁷⁹İbn Sa'd, III, 18; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-217; Belâzürî, II, 413; Ya'kübî, s. 148; Taberî, V, 153; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İsfehânî, s. 82-85.

¹⁸⁰İbn Sa'd, III, 17-18; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-217; Belâzürî, II, 412; Ya'kübî, s. 148; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; İsfehânî, s. 82-85.

¹⁸¹Ya'kübî, s. 148; Taberî, V, 154.

¹⁸²İbn Sa'd, III, 18; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-217; Belâzürî, II, 413; Ya'kübî, s. 148; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263.

¹⁸³İbn Sa'd, III, 18; Belâzürî, II, 414; Ya'kübî, s. 148; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263.

¹⁸⁴İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-217; Şahyar, "Ümâme bint Ebî'l-Âs", DİA, XXXXII, 300-301.

1.5.6- Ca'feru'l-Eşğar, Ümmü'l-Hasan, Remletu'l-Kübra (büyük Remle), Ümmü Gülsüm

Bu çocukların anneleri, Ümmü Sa'd bint Urve b. Mes'üd es-Sekafiyye isimli hanımıdır.¹⁸⁵

1.5.7- Yahya, Avn

Anneleri, Esmâ bint Umeys'dir.¹⁸⁶ Ayrıca Hz. Ali'nin, Muhayyat bint İmru'l-Kays b. Adiyy el-Kelbiyye isimli eşinden, ismi zikredilmeyen bir kız çocuğu olduğu ve küçük yaşta iken öldüğü de söylenmiştir.¹⁸⁷

1.6- Cariyelerinden Olan Çocukları

Hz. Ali'nin kendileriyle evlendiği ve daha önce isimlerini zikretmiş olduğumuz hür kadınlardan doğan kız çocukları dışında, çeşitli cariyelerinden dünyaya gelen ve annelerinin isimleri bilinmeyen, en az 13 kız çocuğu daha dünyaya gelmiştir. Bunların isimleri şöyledir: Ümmü Hâni, Meymûne, Zeynebu's-Suğra (küçük Zeyneb), Fâtıma, Ümâme, Hatice, Ümmü'l-Kirâm, Ümmü Seleme, Ümmü Ca'fer, Cümâne, Nefise, Ramle, Ümmü'l-Hüseyn.¹⁸⁸

Kız ve erkek çocuklarının isimlerine bakıldığında Hz. Ali'nin çocuklarına, genellikle Hz. Peygamber'in çocuklarının isimleri başta olmak üzere, akrabaları ve aile büyüklerinin isimlerini koyduğu ve isim koyma konusunda Arap toplumundaki geleneğe bağlılığını sürdürdüğü görülmektedir.

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in tesiriyle, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin örneğinde olduğu gibi bazen toplumda ve ataların isimlerinde rastlanılmayan bazı isimlerin de Hz. Ali'nin çocuklarına verildiği görülmektedir.

¹⁸⁵ İbn Sa'd, III, 19; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-217; Belâzürî, II, 414; Taberî, V, 154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263; Bakır, s. 82.

¹⁸⁶ İbn Sa'd, III, 18; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-217; Belâzürî, II, 413; Ya'kübî, s. 148; Taberî, V, 154.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, III, 19; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211-217; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 262-263.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, III, 19; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 211; Belâzürî, II, 415; Taberî, V, 155; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 263; İbn Kesîr, *Bidâye*, XI, 27; Bakır, s. 82.

Hz. Ali'nin çocuklarına isim koyma konusunda geleneğe bağlılığını, oğulları Hasan ve Hüseyindoğduklarında ilk olarak onlara Hamza, Ca'fer veya Harb isimlerinden birini koyması, ancak bu isimlerin daha sonra Hz. Peygamber tarafından değiştirilmesi olayı da teyit etmektedir.¹⁸⁹

2- Medine Toplumunda Siyasî, Sosyal ve Askerî Alanlarda Hz. Ali

İslâm toplumunun ilkelerinin yerleştirilip sınırlarının çizildiği ve kurumsallaşma adına yeni şekillenmelerin ortaya çıkmış olduğu Medine dönemi, daha sonraki sürece etkisi yönüyle çok büyük öneme sahiptir. Bu süreçte yaşananlar, İslâm'ın daha sonraki nesillere aktarılması, İslâm itikadı ve düşüncesinin oluşması açısından büyük öneme sahiptir. Tek otorite ve karar merciinin Hz. Peygamber'in olduğu bu dönem, Müslümanlar açısından birçok konuda referans kaynağı konumundadır.¹⁹⁰

Müslümanlar için çok önemli olan böyle bir toplum ve ortamda Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile ilişkilerinin çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Bundan dolayı söz konusu dönemde Hz. Ali'nin konumunu ve onun hakkında oluşan toplumsal algıyı belirli başlıklar altında ele alıp incelemek istiyoruz.

2.1- Siyasî ve Sosyal Alanlarda Hz. Ali

Hz. Peygamber dönemi Medine toplumunda Hz. Ali'nin sosyal olaylardaki rolünün belirlenmesinin, söz konusu dönemde onun nasıl bir birey olarak algılandığının tespitine önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz. Böyle bir tespit için, yaşanan bir kısım olaylar üzerinden hareket ederek bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, VI, 352-357; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Sahîhu Ğn Hibbân*, nşr., Şuayb el-Arnaut, XV, 410, Beyrut 1993.

¹⁹⁰Varol, *Hz. Hasan*, s. 61.

Her şeyden önce Hz. Ali'nin Medine toplumunda sosyal olaylardaki rolünden bahsederken, o toplumun Müslüman bir ferdinden beklenen ve bir nevi o günkü şartlar altında onun tarafından yerine getirilmiş olan pratik yansımalarından bahsetmiş olacağız ki, bunu da yaşanmış bazı olaylar üzerinden hareketle ortaya çıkaracağız.

Örneğin İfk Olayı'nın etkisinin devam ettiği günlerde Hz. Peygamber, meseleyi Hz. Ali ve Usâme b. Zeyd ile görüşmüş ve söylentiler hakkında onların düşüncelerinin ne olduğunu sormuştur. Usâme, Hz. Aişe'nin böyle birşey yapacak kadın olmadığını söylemişken, Hz. Ali ise Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: "Ey Allahın Resûlu! Kadınlar çoktur, sen onun yerine başka bir kadınla rahatlıkla evlenebilirsin. Yine de cariyesine sor ve onun da görüşünü al".¹⁹¹

Hz. Peygamber böylesine hassas bir ortamda görüşlerine başvurmuş olmasına bakılırsa, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın zor zamanlarda görüşüne başvurduğu akraba ve sırdaşı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yine Hz. Peygamber, Tebûk Gazvesi'ne çıktığı zaman Medine'de yerine vekil olarak Muhammed b. Mesleme'yi, Hz. Ali'yi ise ailesinin gözetimi için Medine'de bırakmıştır. Bu durumu, Hz. Peygamber'in şartların zorluğundan dolayı Hz. Ali'yi savaşa çıkarmadığı, şeklinde bir dedikodu vesilesi yapan münafıkların ileri geri konuşmuşları Hz. Ali'nin kulağına gitmiş ve onu çok üzmüştür. Bunun üzerine Hz. Ali silahını alıp Hz. Peygamber'in arkasından yetişip kendisi hakkında yapılan dedikoduları aktarmıştır. Hz. Peygamber de Ali'ye: "Sen benim için Musa katında Harun gibisin. Fakat benden sonra peygamber yoktur" diyerek onu teskin etmiş ve tekrar geri göndermiştir.¹⁹²

Hassan b. Sabit, Abdullah b. Revâhâ ve Ka'b b. Mâlik, Hz. Peygamber döneminin önemli şairleridirler. Hz. Peygamber bu şairlerden özellikle Hassan'ı şiir söylemeye ve müşrikleri hicvetmeye teşvik etmiş ve bu hicivlerin, müşriklere kendilerini kılıçla mağlup etmekten daha ağır geleceğini söylemiştir.¹⁹³ Hz. Ali'ye: "Bizi hicvedenleri sen de hicvet" dediklerinde o, "Resûlullah izin verirse yaparım" şeklinde cevap vermiştir. Bunun için kendisinden izin istediklerinde ise Resûlullah;

¹⁹¹ İbn Hişâm, II, 186-187.

¹⁹² İbn Hişâm, II, 325; Belâzürî, II, 348; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 13-14.

¹⁹³ İbn Sa'd, V, 322-327; Kettânî, I, 362.

"Bu hususta istenilen şey Ali'de yoktur" demiş ve onun bu işe girişmesini doğru bulmamıştır.¹⁹⁴

Buradan hareketle Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile ilişkilerinde onu öne çıkardığı durumların daha çok Hz. Ali'nin mahir olduğu alanlar olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber, etki gücü çok yüksek olan böylesine önemli bir sosyal olayda Hz. Ali'yi uygun kişi olarak görmemiş, Hassan gibi usta bir şairi bu alanda değerlendirmiştir.

Hz. Peygamber veda haccında biniti üzerinde insanlara hitabederken Hz. Ali de onun söylediklerini yüksek sesle tekrar etmiştir.¹⁹⁵

Hz. Peygamber'in veda haccında yüz kurban kesilmiştir. Bu kurbanların 63 tanesini bizzat Resûlullah'ın kendisi kesmiş, diğerlerini ise Hz. Ali'ye kestirmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, kesilen kurbanların taksim edilip dağıtılması görevini de Hz. Ali'ye bırakmıştır.¹⁹⁶

Görüldüğü gibi Hz. Ali, Hz. Peygamber dönemi Medine toplumunda siyasî anlamda önemli bir kişilik olmamakla birlikte, sosyal alanda Müslüman toplumu ve özellikle de Hz. Peygamber için önemli bir kişiliktir. Hz. Ali'nin bu anlamdaki önemini Medine döneminde yaşanan bazı olaylardan hareketle tespit etmek mümkündür.

2.2- İdarî Görevleri

Hz. Peygamber, Medine döneminde toplumu idare ederken çok sayıda arkadaşına görev vermiş ve onların bilgi ve birikiminden istifade etmeyi çok güzel şekilde becermiştir. Böylece çok kısa sürede Medine'de İslâm medeniyetinin temellerini atmış ve onun atmış olduğu temeller üzerinde İslâm medeniyeti yükselmeye devam etmiştir.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, V, 322-327; Kettânî, I, 363.

¹⁹⁵ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 72; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 396; Kettânî, I, 210.

¹⁹⁶ İbn Seyyidinnâs, II, 365.

İslâm medeniyetinin inşası ve Medine İslâm toplumunun idaresinde Hz. Peygamber aştaptan bazılarına görevler vermiştir. Hz. Peygamber tarafından farklı görevlerde değerlendirilen bu kişilerden biri de Hz. Ali'dir.¹⁹⁷

Hz. Peygamber'in ashabı hukuki açıdan ve vazife üstlenmede eşit olmakla beraber, içlerinde üstün nitelikli ve idarî kapasitesi yüksek olan bir grubun olduğu da bir gerçektir. Söz konusu bu sınıfın bir kısmı Kur'an eğitiminde, bir kısmı askerî işlerde, bir kısmı da yönetim ve idaredeki kabiliyetiyle diğerlerinden ayrılıyorlardı.¹⁹⁸

Ayrıca Hz. Peygamber, Mekkeli Müslüman hemşehrilerinin Mekke'de iken sahip oldukları idarî kabiliyetlerini bu defa Medine'deki İslâm devletinde icra etmek üzere onlar içerisinden görevlendirmeler yapmıştır.Örneğin; İslâm ordusunun bayraktarı olarak Abduddâr'ların kabilesinden Musa'b b. Umeyr'in tayin edildiği görülmektedir. Bedir'de ve Uhud'da aynı Musa'b bayraktarlık vazifesi yapmış ve Uhud 'da şehitolmuştur.¹⁹⁹

Hz. Peygamber'in pek çok idarî tasarruflarında, yapılacak olan işin mahiyetine göre o konuda mahir olan kişileri seçip görevlendirdiğini görüyoruz. Hz. Ali'nin bu dönem içerisinde üzerine almış olduğu söz konusu idarî görevleri bu çerçevede görmek ve bu doğrultuda değerlendirmek gerekir. Şimdi bu görevlendirmelerin bazılarından kısaca bahsetmek istiyoruz.

Örneğin; Hz. Peygamber, dinin tebliği işlerinde görevlendireceği kimseleri daha çok yumuşak huylu, halim, selim ve güzel söz söyleyebilen, belağat sahibi, İslâm inancı konusunda iyi yetişmiş, dinin en ince ahkâmını titizlikle yerine getiren kimselerden seçerdi ki Hz. Ali, Hz. Peygamber'in bu alanda görev verdiği en önemli ve başta gelen kişilerdendir.²⁰⁰

Dinin tebliği konusunda Hz. Ali öncelikli olarak öne çıkan kişilerden biri iken, farklı konularda işin mahiyetine göre o alanda mahir olan kişileri Hz. Peygamber'in seçip görevlendirdiği inkârı mümkün olmayan bir husustur.

¹⁹⁷ İbn Hişâm, II, 376.

¹⁹⁸ Şehbenderzâde, s. 261.

¹⁹⁹ İbn Hişâm, I; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1005.

²⁰⁰ İbn Hişâm, II, 376; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1019.

Hız. Peygamber'in, devlet başkanları nezdinde her hangi bir girişimde bulunacağı zaman görevlendireceği kişileri bazen Müslüman olmayanlardan bile seçmekten çekinmediğini görüyoruz. Nitekin, Bedir Savaşından kısa bir süre sonra Mekkeli müşrikler Habeşistan'a sığınmış olan Müslümanları geri getirmek için Necaşi'ye bir heyet göndermişler ve Hız. Peygamber de bundan haberdar olmuştu. Hız. Peygamber, Habeşistan Kralı nezdinde Müslümanlar lehine şefaatte bulunması için henüz Müslüman olmamış olan Amr b. Ümeyye ed-Damri'yi Habeşistan'a göndermiştir.²⁰¹

Yukarıdaki olayda olduğu gibi, Kureyşli müşriklerin düzenlerini boşa çıkarmak için Hız. Peygamber, Amr gibi kurnaz ve zeki bir kişiyi görevlendirmiş, o da üzerine aldığı bu misyonu başarıyla yerine getirmiştir. Böylece müşriklerin planları sonuçsuz kalmıştır. Benzer şekilde Hız. Peygamber, Bizans İmparatoru Heraklius'a elçi gönderdiğinde de aynı hassasiyeti göstermiş ve bu iş için Dihyetü'l-Kelbi'yi seçmiştir. Zira bu çeşit diplomatik bir vazifede, dış görünüşü güzel olan kişileri seçen Resûlullah, oldukça yakışıklı olan Dihye'yi seçerek bu hassas görevi ona tevdi etmiştir.²⁰²

Böylece bir kez daha Resûlullah'ın arkadaşlarına görev verirken işin mahiyetine göre aday belirlediğini, Hız. Ali de dâhil hiç kimseye onu ayrıcalıklı kılan görevler vermediğini görüyoruz. Dolayısıyla Hız. Peygamber döneminde Hız. Ali'ye verilmiş olan idarî görevleri hep bu bakış açısıyla değerlendirmek gerektiğini bir kez daha vurgulamak istiyoruz. Zira Hız. Peygamber döneminde Medine'de had cezalarını yerine getirmekle görevli olanlar vardı ki Hız. Ali, Muhammed b. Mesleme, Zübeyr b. Avvâm, Mikdad b. Amr, Asım b. Sabit bunlardandı.²⁰³

Hız. Peygamber'in böylesi bir görev için Hız. Ali'yi de seçmiş olması, onun kanunları uygulamadaki tavizsiz bir kişilik olmasından kaynaklanmış olabilir. Aynı zamanda bu durum daha sonraki süreçte siyaset mücadelesinde kamuoyunda bazı insanlarca Hız. Ali'nin sevilmemesinin psikolojik nedenlerinden biri olarak da kabul edilebilir.

²⁰¹İbn Sa'd, I, 177-222; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1018.

²⁰²İbn Sa'd, I, 223; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1018.

²⁰³İbn Seyyidinnâs, II, 369; Kettâni, I, 480.

Hz. Peygamber, Mekke döneminde iken insanlara Kur'an ve dini bilgiler öğretmeleri için çevredeki şehirlere bazı arkadaşlarını göndermiştir. Medine'ye Musa'b b. Umyer'i, Yemen'e Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı gönderen Resûlullah, Hz. Ali gibi bir âlimi ise benzer görevlerle göndermemiştir.²⁰⁴

Muhtemelen Hz. Peygamber, bu gibi uzak bölgelere uzun süreli görevler için Hz. Ali gibi komuta kademesinde yer alan bir kişiyi yanından uzaklaştırmak istemediği için bu çeşit görevlerde istihdam etmemiştir.

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, Cüzeyme Kabilesini İslâm'a davet etmesi için Halid b. Velid'i göndermiş ve Halid'e onlarla savaşmamasını söylemiştir. Fakat Halid b. Velid görevi olmadığı halde cahiliyeden kalan bir kin üzerine onların silahlarını bıraktırarak ellerini bağlattırılmış ve erkeklerini öldürtmüştür.

Hz. Peygamber bu durumdan haberdar olunca çok üzülmüş ve haksız yere öldürülmüş olan bu kişilerin diyetlerini ödemesi için Hz. Ali'yi göndermiştir. Hz. Ali de haksız yere öldürülenlerin kan bedellerini kuruşu kuruşuna, hatta köpeklerinin su kaplarına varıncaya kadar tamamen tazmin ederek geri dönüp gelmiştir.²⁰⁵

Benzer şekilde Zeyd b. Hârise bir seriyye sırasında üzerlerine yürüdüğü bir topluluğa haksız muamelede bulunmuş ve bu kabile de Zeyd b. Hârise'yi Resûlullah'a şikâyet etmiştir. Bunun üzerine de Resûlullah, Hz. Ali'yi göndermiş ve Zeyd'in yaptığı haksızlıkları telafi ettirmiştir.²⁰⁶

Yukarıdaki üç olayda da, hukuk melekesi bakımından çağdaşlarının pek çoğundan ileri bir durumda olan Hz. Ali'yi başkalarının yaptıkları haksızlıkları düzelten bir bilirkişi, adil bir yargıç ve haksızlıkları telafi eden adil bir kişilik olarak görüyoruz.

²⁰⁴ Kettâni, I, 180-181.

²⁰⁵ Vâkidî, III, 857-882; İbn Hişâm, II, 269-270; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 557; Diyarbekrî, II, 98; Kettâni, II, 21; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 480.

²⁰⁶ İbn Seyyidinnâs, II, 153; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 597.

Hız. Peygamber, İslâmı anlatmak, zekât toplamak vb. farklı görevlerle değişik zamanlarda Yemen'e emirler göndermiştir. Muaz b. Cebel, Ebû Musa, Halid b. Velid ve Hız. Ali bu bölgeye gönderilmiş olan önemli simalardandır.²⁰⁷

Nitekim Hız. Ali, çok genç yaşta iken Hız. Peygamber kendisini Yemen gibi farklı olayların meydana geldiği bir bölgeye değişik görevlerle birlikte adli davalarda hâkimlik yapma görevini de vermiştir.

Hız. Ali, yaşının gençliği ve bu konudaki tecrübesizliğini bahane ederek bu görevden imtina etmek istemiş fakat yaşının gençliğine rağmen ondaki kaza yetisini keşfeden Hız. Peygamber genç Ali'ye dua ederek kendisini cesaretlendirmiş ve ona bazı talimatlar vererek bu göreve razı etmiştir.²⁰⁸

Hız. Ali, Yemende bulunduğu süre içerisinde diğer asli görevlerinin yanında hâkimlik görevinde oldukça başarılı olmuş ve bazı konularda ictihatta bulunmaktan çekinmemiştir. Örneğin, daha önceleri şahitler birlikte dinlenirken Hız. Ali şahitlerin ayrı ayrı olarak ifadelerine başvurulması uygulamasını başlatmıştır.²⁰⁹

Hatta bu görevinde oldukça başarılı olan Hız. Ali'nin uyguladığı bir kısım hükümler Yemen'den Medine'ye dönen bazı kişiler tarafından Hız. Peygamber'e anlatıldığında Hız. Peygamber'in azı dişleri görünceye kadar güldüğü rivayet edilmiştir.²¹⁰

Hız. Peygamber dönemi Medine döneminin ilk yıllarında mahkemelerde daha çok genç ve zeki kişileri görevlendirmiştir ki, Hız. Ali de bunlardan biridir. Muhtemelen gençler, genç bir din olan İslâm'ın adli meselelerini daha iyi anlayıp uygulama kabiliyetini yaşlılara kıyasla kolayca elde edebiliyorlardı. Muhtemelen bundan dolayı da Hız. Peygamber, Hız. Ali ve onun gibi genç yaştaki bazı kişileri kadı olarak görevlendirmiştir.

²⁰⁷ İbn Seyyidinnâs, II, 278; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 129.

²⁰⁸ Hız. Ali'nin anlatımına göre olay şöyle gelişmiştir: Resûlullah onu Yemen'e göndermek istediğinde Hız. Ali, " Ey Allahın Resûlü! Ben kaza (yargı) nedir bilmem" demiş Hız. Peygamber ise onun göğsüne vurarak şöyle demiştir: "Allahım! Onun kalbini hidayete erdir ve dilini gerçeğe yönelt". Hız. Ali'nin beyanına göre de, bu olaydan sonra Hız. Ali hüküm vereceği zaman hiç zorlanmamıştır. İbn Hişâm, II, 403; Ebû Dâvûd, *Ekdîyye*, 6; Tirmizi, *Ahkâm* 15; Ahmed İbn Hanbel, I, 440; Nevevî, XII, 185; Kettâni, I, 416; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 929.

²⁰⁹ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 931.

²¹⁰ İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 177-179.

Aynı şekilde Mekke'nin fethinin ardından Hz. Peygamber, Medine'ye döneceği zaman henüz fetih gününde Müslüman olmuş olan ve yirmili yaşlarda bulunan Attab b. Esid isimli kişiyi Mekke'ye vali olarak atamaktan çekinmemiştir.²¹¹ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, Attab'a valilik görevini tevdi ederken onun dindarlığını değil, muhtemelen genç yaşına rağmen ondaki idare kabiliyetini göz önünde bulundurarak böyle bir tasarrufta bulunmuştur.

Görüldüğü üzere, kamunun maslahatı kimi gerekli kılmışsa Hz. Peygamber o alanda maslahata uygun olan kişileri istihdam etmiştir. Bu maslahat bazen Hz. Ali'nin görevlendirilmesini gerekli kıldığında ise Hz. Peygamber ona görev vermekten çekinmemiştir.

Hz. Peygamber, Medine döneminde iken Bedir Savaşından vefatına kadar olan dönem içerisinde savaş, hac vb. sebeplerle Medine'yi terkedeceği zaman muhakkak yerine bir vekil bırakmıştır. Hz. Peygamber'in genellikle yerine vekil olarak bıraktığı kişiler şunlardır:

Zeyd b. Hârise, Abdullah b. Ümmi Mektum, Ebû Lübâbe b. Abdimünzir, Beşir b. Abdimünzir, Hz. Osman, Ebû Seleml b. Abdilesed, Ebû Zer, Abdullah b. Ubey b. Selûl, Abdullah b. Revâhâ, Muhammed b. Mesleme, Numeyl b. Abdullah el-Leysî, Külsum b. Husayn, Siba' b. Urfuta, Uveyf b. el-Ezbât.²¹²

Çoğunlukla Abdullah b. Ümmi Mektum'u vekil bırakmakla birlikte Hz. Peygamber, bu görev için değişik sahabeye vekâlet tevdi etmiş ve bu tasarrufla da irsî bir yönetim anlayışını tercih etmediğini göstermiştir.²¹³

İşi ehline verme konusunda engüzel örnek olan Hz. Peygamber hiç bir zaman Hz. Ali'ye, kendi akrabası olmasından dolayı onu özel ve ayrıcalıklı kılacak bir idarî görev vermemiştir. Bununla birlikte değişik arkadaşlarına farklı idarî görevler verdiği gibi zaman ve zemine göre Hz. Ali'ye de genellikle onun ehliyetli olduğu alanlarda değişik görevler vermek suretiyle onun birikimini ümmetin hizmetinde değerlendirmiştir.

²¹¹ İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 129.

²¹² İbni Seyyidinnâs, I, 359.

²¹³ İbn Hişâm, II, 985; İbni Seyyidinnâs, I, 359; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1000.

2.3- Askerî Alanda Hz. Ali

2.3.1- Hz. Ali'nin Katıldığı Gazveler ve Kahramanlığı

Hicri 2. (624) yılda müşriklere karşı cihat izni verilmesi üzerine Hz. Peygamber'in bu tarihten sonra çoğunlukla müşrikler ve Yahudilerle değişik zamanlarda savaşmak durumunda kaldığını görüyoruz.Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bütün savaşlarında gözetmiş olduğu temel gaye; düşmanı itaat altına almak ve onun yanlış muhakemesini doğrultup düzeltmek olup, asla rakip tarafın kökünü kazıyıp yok etmek değildi.²¹⁴Gerek Hz. Peygamber döneminde, gerekse kendi döneminde katılmış olduğu çok sayıdaki savaşta Hz. Ali'yi deaynı ilkeler doğrultusunda hareket eden biri olarak görüyoruz.

Hz. Peygamber döneminde söz konusu çerçevede yapılan savaşlar sonucunda İslâm ordusu giderek daha da güçlenmiştir. Savaş meydanlarında kazanılan büyük başarılarda en büyük katkısı olan kişilerin başında ise kuşkusuz Hz. Ali gelmektedir.

İslâmdan önce Hicaz Arapları arasında birlikte hareket eden düzenli bir ordu olmadığı gibi, Hz. Peygamber döneminde de düzenli bir ordu yoktu ve muktedir durumda olan bütün Müslümanlar savaşçı konumundaydılar.

Dolayısıyla kendilerine karşı olanlarla savaşmak için bir ordu çıkaracağı zaman Hz. Peygamber, çıkılacak sefer için gerekli gördüğü savaşçı sayısıüzerinde bir karara varır ve gönüllü olarak katılmak isteyenler arasından ihtiyaç duyulan sayıdaki askerî birliği seçip belirlerdi.²¹⁵

Hz. Peygamber, hayatı boyunca 18 gazvede bulunmuş ve bu gazvelerin 8 veya 9'unda bizzat savaşmıştır. Kendisinin bizzat katılmadığı onlarca seriyyede²¹⁶ise, hazırlamış olduğu birliğin başına her seferinde farklı bir kumandan tayin ederek ona gerekli talimatları vermiş, askerî yönden takip edilmesi gereken yol ve usulleri

²¹⁴ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in SavaÇarı*, s. 258.

²¹⁵ Zeydan, I, 216-217; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in SavaÇarı*, s. 261.

²¹⁶ İbn Hazm, s. 16-19; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 308-309. Bazı rivayetlerde Gazvelerin sayısı 25 olarak verilmektedir. İbn Hazm, s. 16-19.

bildirmiştir.²¹⁷ Bazen de çok önemli olmayan maksatlar için ani olarak seriyyeler tertip etmek gerektiğinde Hz. Peygamber'in kendisinin ikamet ettiği mahallin hemen bitişiğindeki mescidin içindeki Suffe ashabından gerekli ve yeterli kaynağı sağlayabiliyordu. Ayrıca Hz. Peygamber'in ashap içerisinde, bir nevi komuta kademesi diyebileceğimiz tecrübeli, akıllı ve basiret sahibi bazı arkadaşları vardı ki, bunları çeşitli zamanlarda düzenlenen seriyyelerde komutan olarak görevlendirmiş olduğunu görüyoruz.

Harpten harbe, seriyyeden seriyyeye geçişle birlikte, Hz. Hamza, Ubeyde b. Hâris, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Caş, Muhammed b. Mesleme, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Zeyd b. Hârise, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Revâhâ, Amr b. Ümeyye ed-Damrî ve zaman zaman da Hz. Ali bu anlamda Hz. Peygamberin görevlendirmiş olduğu en önemli isimler olarak zikredilebilir.²¹⁸

Diğer yandan, Hz. Peygamber'in komuta kademesinin dışında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere sürekli etrafında bulundurmış olduğu ve bir nevi ona danışmanlık yapan çekirdek bir kadronun var olduğuna da şahit oluyoruz.

Hz. Peygamber, yanından ayırmadığı bu çekirdek kadrodaki kişileri nadiren seriyyelerin başında görevlendirmiş olmakla birlikte, bizzat kendisinin katıldığı gazvelerde ise bu seçkin isimleri Medine'de bırakmayarak yanında götürmüştür.

Müslüman olmasından itibaren Hz. Peygamber'e sadakatten ayrılmayan Hz. Ali, Medine'de Hz. Peygamber döneminde askerî, siyasî ve diplomatik tüm faaliyetlerinde aktif olarak görev aldığı gibi, Tebûk Seferi hariç, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber başta olmak üzere Hz. Peygamber'in bütün gazvelerine katılmış ve bir kaç seriyyede de komutan olarak bulunmuştur.²¹⁹

Böylece hicretin 2. yılından itibaren Hz. Ali'nin hayatında yeni bir dönem başlamıştır ki, bu dönem içerisinde Hz. Ali'nin askerî başarılarıyla ön plana çıkıp adından söz ettirdiği ve cengâverliğiyle dillere destan olduğu görülmektedir.

²¹⁷ İbn Hazm, s. 16-19; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaçarı*, s. 262.

²¹⁸ İbn Seyyidinnâs, I, 354-359- II, 150-159; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaçarı*, s. 270.

²¹⁹ Belâzürî, II, 345-350; Nüveyrî, XX, 3-4; İbn Hacer, *Gâbe*, IV, 269; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 38.

2.3.1.1- Bedir Savaşı

Medine döneminde Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında 17 Ramazan 624 tarihinde cerayan etmiş olan²²⁰ Bedir Savaşı'nda İslâm ordusunda Hâşimoğulları boyundan Hz. Peygamber, Hz. Hamza ve Hz. Ali bulunmaktaydı. Bu savaşa çıkarken Hz. Peygamber'in önünde taşınan iki siyah sancaktan Ukab isimli sancağını, amcasının oğlu olan Hz. Ali taşımıştır. Zira harplerde sancak taşıma âdeti bütün Araplarca bilinen ve önemsenen bir durumdur. Savaşlarda sancağı taşıma görevi ise, en cesur ve yiğit olanlara verilirdi ki, bu o kişilere bahşedilen büyük bir şeref kabul edilirdi.²²¹

Bedir Savaşı'na çıkıldığında İslâm ordusunda iki at ile yetmiş deve bulunuyordu ve bu develere mücahitler nöbetleşe biniyorlardı. Hz. Peygamber ile Mersed b. Ebî'l-Mersed²²² ve Hz. Ali aynı deveye nöbetleşe biniyorlardı.²²³

Bir deveye nöbetleşe binileceği zaman Hz. Peygamber'in kendisine ortak olacak iki kişiyi belirlerken öncelikli olarak Hz. Ali'yi seçmesi, Hz. Ali'nin Resûlullah'ın yanındaki yerini göstermesi bakımından önemli bir göstergedir.

Yine Bedir Savaşı günlerinde Hz. Peygamber, bedir kuyularını tetkik için göndermiş olduğu ve Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm gibi seçkin kişilerin de içinde bulunduğu küçük bir birliğe Hz. Ali'yi de dâhil etmiştir.²²⁴

Hz. Peygamber'in gönderdiği bu gözetleme ekibi kuyulara vardığında, müşriklerin gönderdiği iki casusa rastlamış, fakat onlardan birini kaçırmalarına rağmen Ukbe b. Ebî Muayt'ın kölesi olan kişiyi yakalamayı başarmıştır. Yakalanan bu casustan alınan bilgiye dayanarak Hz. Peygamber, Mekkeli müşriklerin yaklaşık bin kişilik bir ordudan oluştuklarını tespit etmiştir.²²⁵

²²⁰ Taberî, II, 431; Fayda, Mustafa, "*Bedir Gazvesi*", DİA, V, 325-327, İstanbul 1992.

²²¹ Belâzürî, II, 346; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 999.

²²² Bazı rivayetlerde ise Resûlullah ve Hz. Ali'nin dışındaki 3. kişinin Mersed değil de Ebû Lübâbe olduğu belirtilmektedir. İbn Seyyidinnâs, I, 383; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 342.

²²³ Vâkidî, I, 24; İbn Hişâm, I, 362; İbn Hazm, s. 82; İbn Seyyidinnâs, I, 384; İbn Kesîr, II, 342; Fayda, "*Bedir Gazvesi*", DİA, V, 325-327.

²²⁴ İbn Hişâm, I, 362; İbn Seyyidinnâs, I, 387; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 349; Fayda, "*Bedir Gazvesi*", DİA, V, 325-327.

²²⁵ Vâkidî, I, 51; Taberî, II, 423-425.

Bedir Savaşı'nın yapılacağı günün gecesi Hz. Peygamber'in sabaha kadar namaz kılıp dua ettiği rivayet edilmektedir. Böylesine hassas ve duygusal bir gecede Hz. Ali, gözünü Resûlullah'tan ayırmamış ve onun civarında dolaşarak sürekli onu koruyup gözetmiştir.²²⁶

Her iki tarafın da hazırlıklarını tamamlayıp savaş düzeni almasından sonra, Mekkeliler karşılıklı dövüşmek için Müslümanları mübarezeye çağırmışlardır. Bunun üzerine Müslümanordudan karşılarına çıkan ensarileri kendilerine denk olarak kabul etmeyip reddederek, kendi amcazadeleri ve akrabaları arasında kendilerine denk gördükleri kişilerin çıkmasını istediklerinde, Hz. Peygamber onlara karşı üçüde kendi akrabası olan; Ubeyde b. Hâris, Hz. Hamza ve Hz. Ali'yi seçip göndermiştir.²²⁷

Bu sırada Ubeyde b. Hâris²²⁸63, Hz. Hamza 58, Hz. Ali ise 21 yaşında olup bu üçlüden her biri yaşça karşısındakinin dengi idi.²²⁹

Bu çarpışmada Ubeyde b. Hâris, Utbe b. Rebîa ile; Hz. Hamza, Şeybe b. Rebîa ile; Hz. Ali ise Velid b. Utbe ile vuruşmuştur.²³⁰Hz. Hamza ve Hz. Ali, çok geçmeden rakiplerini safdışı bırakmalarına karşın, Ubeyde ile Utbe b. Rebîa birbirlerini yaralamışlarsada Hz. Hamza ve Hz. Ali'nin katkısıyla Utbe de safdışı edilmiştir.²³¹Hz. Peygamber'in mübareze için müşriklerin karşısına, içlerinde Hz. Ali'nin de bulunduğu en yakın akrabalarını çıkardığını görüyoruz. Hz. Peygamber,

²²⁶ İbn Keîr, *Siyer*, II, 353.

²²⁷ İbn Hişâm, I, 369; Ahmed İbn Hanbel, II, 17; Taberî, II, 426; İbn Seyyidinnâs, II, 278; Şehbenderzâde, s. 183; Sifil, Ebûbekir, "*Ubeyde b. Hâris*", DİA, XXXXII, 17, İstanbul 2012; Fayda, "*Bedir Gazvesi*", DİA, V, 325-327.

²²⁸ Hz. Peygamber'in en büyük amcası Hâris b. Abdülmuttalib'in oğlu olan Ubeyde, Hz. Peygamber'in tebliğini güvendiği kimselerle sınırlı tuttuğu dönemde, henüz Dârülerkam'daki faaliyetlerine başlamadan önce Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla İslâm'ı kabul etmiştir. Kardeşleri Tufeyl ve Husayn ile birlikte Medine'ye hicret etmiş olup, hicretten birkaç ay sonra (Şevval 1 / Nisan 623) Resûlullah onu muhacirlerden meydana gelen 60 veya 80 kişilik bir müfrezeyle kumandan tayin etmiştir. Ubeyde'nin katıldığı ikinci muharebe ise Bedir Gazvesi olup Ubeyde burada savaş başlamadan önce Mekkeli müşriklerin mübareze için çıkardığı 3 kişiden biri olan Utbe b. Rebîa'nın karşısına çıkmıştır. Ubeyde ve Utbe her iki ordunun en yaşlı savaşçıları idiler. 63 yaşındaki Ubeyde, bu çarpışmada ayağına gelen kılıç darbesi yüzünden iki gün sonra Bedir'den dönülürken Safra mevkiinde ölmüş ve buraya defnedilmiştir. Hz. Peygamber'in çok itibar ettiği Ubeyde, Hz. Peygamber'in akrabaları arasındaki şehid olan ilk kişidir. İbn Sa'd, III, 48-49; Ahmed İbn Hanbel, II, 17; Sifil, "*Ubeyde b. Hâris*", DİA, XXXXII, 17.

²²⁹ İbn Hişâm, I, 369; İbn Seyyidinnâs, II, 278; Şehbenderzâde, s. 183; Sifil, "*Ubeyde b. Hâris*", XXXXII, 17.

²³⁰ Bu tür teke tek vuruşma taleplerinin tamamen düşman cephesi tarafından geldiği bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel, II, 17; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 995.

²³¹ İbn Hişâm, I, 369; Ahmed İbn Hanbel, II, 17; İbn Hazm, s. 86; İbn Seyyidinnâs, I, 394; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 362; Fayda, "*Bedir Gazvesi*", DİA, V, 325-327.

daha önce her hangi bir savaşta bu akrabalarının çarpışma yeteneğine şahit olmuş değildi.

Savaş meydanında neyin nasıl olacağı önceden kestirmek imkânsız olduğu düşünülürse, Hz. Peygamber'in savaş alanına sürdüğü en yakın akrabaları olan bu üçlünün hepsi de öldürülebilirdi. Hertürlü riskine rağmen Hz. Peygamber, akrabalarını koruyup gözettiğine dair vehimleri bertaraf etmek için en yakın akrabalarını öne sürmekle olası bir yanlış anlayışın önünü işin başında tıkamıştır.

Daha önce bu kadar büyük bir çarpışma ortamında bulunmamış olan Hz. Ali bu savaşta en şiddetli şekilde dövüşenlerden biri olmuş ve bu savaşta ilk önce mübareze yaptığı Velid b. Ukbe'yi, daha sonra göğüs göğüse çarpışmalarda da Hanzala b. Ebî Süfyan, As b. Saîd, Nevfel b. Huveylid, Abdullah b. Münzir b. Ebî Rifa'a, Harmele b. Amr, el-As b. Münebbih b. el-Haccâc, Amr b. Abdullah, Yezid b. Temim, Tuayme b. Adiy, Umeyr b. Osman b. Amr, Ebû'l-Âs b. Kays b. Adiy, Muâviye b. Amr, Evs b. Muayyir, el-Haris b. el-Esved, Ebû Kays b. el-Fâkih b. el-Muğire, Câbir b. es-Sâib b. Umeymir, Utbe b. Ebî Muayt ve Nadr b. Hâris gibi içlerinde Kureyş'in ileri gelenlerinden bazılarının da bulunduğu bu kişileri öldürdüğü belirtilmektedir.²³² Ayrıca aynı savaşta başkalarıyla ortaklaşa öldürmüş olduğu kişileri de hesaba katınca, Bedir Savaşında Hz. Ali'nin öldürdüğü müşrik sayısının yirmiye ulaştığı görülmektedir.²³³

Hz. Ömer gibi bir kişinin bile o gün sadece bir kişiyi öldürmüş olmasına karşın²³⁴, Bedir Savaşı'nda Hz. Ali'nin öldürmüş olduğu kişi sayısı göz önüne alınınca, bu savaşın Hz. Ali'nin savaşı olduğu ve Bedir'de adeta İslâm'ın Hz. Ali'nin pazusuyla büyük güç kazanmış olduğu görülmektedir.²³⁵

Hz. Ali'nin Bedir Savaşı'nda bu kadar çok sayıda insanı öldürüş olmasından dolayı, bu savaştan sonra özellikle Kureyş'e karşı yapılan savaşlarda Hz. Peygamber'in onu biraz geri plana çekmiş olduğunu görüyoruz. Muhtemelen Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi geri plana çekmekle, ilerleyen süreçte toplumda ona karşı bir

²³² İbn Hişâm, II, 379; Belâzürî, I, 298; İbn Hazm, s. 116; İbn Seyyidinnâs, I, 433.

²³³ İbn Hişâm, II 379; Belâzürî, I, 298; Taberî, II, 475; Bakır, s. 140.

²³⁴ İbn Hişâm, I, 416; İbn Kesîr, *Siyer*, II, 417.

²³⁵ Kumpani, s. 15.

antipati oluşmasının önünü tıkamak istemiş olmalıdır. Bununla birlikte daha sonraki süreçte ve özellikle de Yahudilere karşı yapılan seferlerde Resûlullah'ın Hz. Ali'ye etkin görevler verdiği ve onun üstün savaş kabiliyetinden istifade etmiş olduğuna şahit oluyoruz.

Ayrıca Bedir Savaşı'nda, içlerinde Abdulmuttalib oğullarından Abbâs, Akil ve Nevfel b. el-Hâris'in de bulunduğu yetmiş kişi esir alınmıştı²³⁶ ki alınan bu esirlerden bazıları Hz. Ali tarafından esir edilmişlerdir.²³⁷

Hz. Ali ve Hz. Hamza'nın Bedir Savaşı'nda ortaya koydukları kahramanlık tarihte eşine az rastlanan cinsten bir olaydır. Bu hakikat tarihen böyle sabit olmakla birlikte, aynı zamanda pek çok hikaye ve mübalağalı anlatımlara da konu olmuş ve bazen hurafeler şeklini de almıştır. Bu hurafelere bakarak işin hakiki kısmını inkâr etmek mümkün değildir.²³⁸

2.3.1.2- Uhud Savaşı

Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında hicri 3. yılın Şevval ayında meydana gelen ikinci büyük savaş olan Uhud Savaşı'nda da Hz. Ali büyük yararlılık göstermiştir. Savaş için Medine'den çıkmadan önce Hz. Peygamber, İslâm ordusunu oluşturan grupların her birine birer sancak tayin etmiştir. Evs'in sancağını Üseyd b. Hudayr'a, Hazrec'in sancağını, Hubab b. Münzir veya Sa'd b. Ubâde'ye, muhacirlerin sancağını ise Hz. Ali'ye vermiştir.²³⁹

Ancak savaş başlamadan önce Resûlullah, müşriklerin sancağının Abdudâr oğullarında olduğunu görünce: "Biz sancağı taşıma konusunda onlardan daha vefalıyız" buyurmuş ve sancağı Hz. Ali'den alarak, Abdudâr oğullarından olan Musa b. Umeyr'e vermiştir. Zira Kureyş geleneğinde savaşlarda sancak taşıma görevi Abdudâr oğullarına aitti. Fakat savaş esnasında muhacirlerin bayraktarı olan

²³⁶ Taberî, II, 474.

²³⁷ İbn Hişâm, I, 384.

²³⁸ Şehbenderzâde, s. 187.

²³⁹ Vâkidî, I, 215; İbn Sa'd, III, 35; İbn Seyyidinnâs, II, 18.

Musab b. Umeyr'in şehid edilmesinden sonra Resûlullah, muhacirlerin sancağını yeniden Hz. Ali'ye vermiştir.²⁴⁰

Savaş henüz başlamadan Kureyş'in sancaktarı olan Abduddârlı Talha b. Ebî Talha ileri çıkıp Müslümanlara meydan okuyarak ısrarlı bir şekilde karşısına mübareze için bir kişi istemiştir. O sıralarda henüz yirmi dört yaşında bir delikanlı olan Hz. Ali, müşriklerin livasını taşıyan Talha'nın karşısına çıkmış ve onunlamübarezeyapmıştır.Yapılan bu karşılıklı vuruşmada Hz. Ali, indirdiği bir darbe ile Talha'yı yere sermiş ve bir anda yere serilen Talha'nın avret yeri açılmıştır.Bu manzara karşısında utangaç ve merhametli insan olan Hz. Ali, onu öylece olduğu yerde öldürmeden bırakıp geri çekilmiş ve daha sonra Talha aldığı yara sonucu ölmüştür.²⁴¹

Bazı rivayetlerde ise Hz. Ali'nin bu kişiyi indirdiği kılıç darbesiyle öldürdüğü, bu olay karşısında duyulanan Hz. Peygamber'in tekbir getirerek sevincini dillendirdiği ve bu başarısından dolayı Hz. Ali'yi kutladığı belirtilmektedir.²⁴²Kureyş ordusunun sancaktarı safdışı kalınca sancağı Talha'nın kardeşi Osman almış ve onun yerine ileri atılmıştır. Fakat çok geçmeden Osman b. Ebî Talha'yı da Hz. Hamza öldürmüştür. Bir kez daha yerlerde sürülen Kureyş sancağını bu sefer üçüncü kardeş Ebû Sa'd b. Ebî Talha yerden alıp kaldırmıştır. Hz. Peygamber'in emri ile ona karşı yine Hz. Ali çıkmış ve onu öldürmüştür.²⁴³Ayrıca, Uhud Savaşı esnasında vücudunun değişik yerlerinden 16 yara almış olan Hz. Ali'nin bu savaşta bire bir ve toplu çarpışmalardatoplam 6 veya 7 kişiyi öldürdüğüne dair kaynaklarda rivayetler yer almaktadır.²⁴⁴

Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in en yakınında canla başla çarpışan Hz. Ali, adım adım Resûlullah'ı izlemiş ve savaşın her kademesinde onun yanından ayrılmayarak adeta onun muhafızlığını yapmıştır.

Savaş esnasında savaşın cereyan ettiği alana daha önceden Ebû Âmir isimli müşrik tarafından kazılmış olan kuyulardan birini Resûlullah düşmüş ve bu düşme

²⁴⁰ İbn İshâk, s. 337; Vâkidî, I, 215; İbn Hişâm, II, 47; İbn Sa'd, III, 35; İbn Seyyidinnâs, II, 18.

²⁴¹ Vakidî, I, 215; İbn Seyyidinnâs, II, 10-18; Dermenghem, s. 260.

²⁴² Vâkidî, I, 225-226; İbn Sa'd, II, 38.

²⁴³ Vâkidî, I, 225-228; Diyarbekri, I, 325; Sarıcık, s. 125-126.

²⁴⁴ Vâkidî, I, 307-308; İbn Hişâm, II, 82-83; Belâzürî, I, 334-338; İbn Seyyidinnâs, II, 18-21.

sonucu hafif şekilde yaralanmıştır. Hz. Ali ve Hz. Talha b. Ubeydullah, Hz. Peygamber'in elinden tutarak düştüğü bu kuyudan çıkarmışlardır.²⁴⁵

Yine İslâm ordusunun büyük kayıplar verdiği bu savaşın sonlarına doğru ordu dağılmış ve mücahidler panik halinde etrafa kaçışmışlardır. Daha sonra Müslümanlar bir ara Hz. Peygamber'i görmüşler ve ona doğru yönelmişlerdir. İşte böylesine hayatî bir zamanda Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayıp onu koruyan az sayıdaki kişilerden biri de Hz. Ali'dir.²⁴⁶

Savaş sonucunda Bedir'in intikamını alan müşrikler'in savaş alanını terketme hazırlıkları görülünce, Medine'ye saldırmalarından endişe eden Hz. Peygamber, onları takip etmesi için Hz. Ali'yi peşlerinden göndermiştir. Hz. Ali, yaptığı takip sonucu müşriklerin Mekke'ye doğru yöneldiklerini görünce çok sevinmiş ve bu güzel haberi yüksek sesle Hz. Peygamber'e duyurmuştur.²⁴⁷ Savaş sonrasında Hz. Peygamber savaş alanından ayrılıp güvenli bir yere çekildiği zaman, Hz. Ali oradan ayrılıp bir su kaynağından kalkanına su doldurup Hz. Peygamber'e içmesi için getirmiştir. Getirilen suyun koktuğunu fark eden Resûlullah, o sudan içmemiş fakat yüzündeki kanları yıkamış ve daha sonra da başından aşağıya akıtmıştır.²⁴⁸

Uhud Savaşı bahsinde son olarak değinmek istediğimiz bir diğer önemli konu da; Hz. Peygamber'in kendisine ait olan bir kılıcı ensarlı cengâver Ebû Dücâne'ye vermiş olmasıdır. Muhtemelen savaş henüz başlamadan Hz. Peygamber elindeki kılıcı göstererek onu kendisinden kimin almak istediğini sormuş, bunun üzerine de herkes elini uzatarak o kılıcı almak istemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber, “Bunun hakkını kim verir?” diye sorunca herkes elini geri çekmiştir. Fakat Ebû Dücâne, onun hakkının ne olduğunu sormuş ve “Eğilip bükülünceye kadar düşmana çalmak” cevabını alınca da “Onun hakkını ben veririm yâ Resûlellah!” diyerek kılıcı almış ve bundan duyduğu sevinci dile getiren irticâlî şîrler söyleyerek düşman saflarına dalmıştır. Busavaştaki Ebû Dücâne verdiği sözde durmuş ve aldığı kılıcı savaş sonuna

²⁴⁵ İbn Kesîr, *Siyer*, III, 45; Mağlût, s. 38.

²⁴⁶ Vâkidî, I, 240; Süheylî, V, 447; İbn Seyyidinnâs, II, 23-24; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 66.

²⁴⁷ İbn Hişâm, II, 61; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 73-74.

²⁴⁸ İbn Hişâm, II, 56; İbn Seyyidinnâs, II, 24-25; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 67.

kadar müşriklere doğru sallamış ve başarısından dolayı Hz. Peygamber'in duasına nail olmuştur.²⁴⁹

Hz. Peygamber, benzer şekilde Hayber Savaşı günlerinde hertürlü girişimlere rağmen ele geçirilemeyen Hayber Kalesi'nin fethinin bir an önce tamamlanabilmesi için arkadaşlarını teşvik etmiş ve şöyle demiştir: "Yarın sancağı öyle birine vereceğim ki, o Allah ve Resûlunu sever, Allah ve Resûlu de onu sever. Yüce Allah fethi onun eliyle gerçekleştirecektir". Meraklı bekleyişlerden sonra sabah olduğunda Resûlullah, sancağı Hz. Ali'ye vermiş ve bundan sonra da Hayber'in fethi onun eliyle tamamlanmıştır.²⁵⁰

Hayber günü herkesin meraklı bekleyişlerinden sonra Hz. Peygamber bir türlü tamamlanamayan Hayber Kalesi'nin fethi için sancağı Hz. Ali gibi bir cengâverevererek onu kale üzerine göndermiş ve çok geçmeden de Hz. Ali'nin sonuç verici taktikleriyle o gün kalenin fethi gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber, Hayber Savaşı'nda sancağı, göğüs göğüse çarpışmalarda bileği bükülemeyen Hz. Ali'ye verdiği gibi, Uhud Savaşı gününde de kendisine ait olan bir kılıcı da savaşın cereyan ettiği alanı çok iyi bilen, cesur, kurnazve bir nevi stratejik savaş kabiliyetine sahip olan EbûDücâne'ye vermiştir. Hz. Peygamber'in bu tercihinin anlamlı olduğu ve seçilen kişilerin rastgele seçilmediğini belirtmek istiyoruz.

Nitekim Uhud Savaşı'nın yapıldığı alanın şimdilerde açık olan etrafının bir bölümünün savaşın yapıldığı zamanda orada bulunan bahçelerle hurma korulukları ve bahçeleri birbirinden ayıran ara duvarlar sebebiyle çarpışmayı zorlaştırdığı için²⁵¹, o alanlarda çarpışacak olanların araziyi iyi bilen kişiler olması gerekmektedir.

Böylesine doğal engebeli arazide savaşmayı göze alacak birinin hem cengâver, hem arazi şartlarını iyi bilen ve o şartlara alışık olan biri olması gerekiyordu ki, bu kişi de doğal olarak Medine'nin Hazrec grubundan Ebû Dücâne olmuştur.

²⁴⁹ İbn İshâk, s. 305; Süheylî, V, 447.

²⁵⁰ Vâkidî, II, 653; İbn Sa'd, II, 104-105; Buhârî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, 38; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 1071.

²⁵¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaçarı*, s. 112-113.

Uhud Savaşı günü savaş başlamadan önce mücahidleri motive etmek için kendi kılıcını ortaya koyan ve sonuçta onu Ebû Dücâne'ye veren Hz. Peygamber'in işin mahiyetine göre o işi en iyi yapabileceğine kanaat getirdiği kişileri seçtiğine bir kez daha şahit oluyoruz.

Buradan hareketle değişik zamanlarda Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye vermiş olduğu bazı görevleri bu kapsamda değerlendirmenin gerekliliğini burada bir kez daha yinelemek istiyoruz.

2.3.1.3- Hendek Savaşı

Müslümanlarla Mekkeli müşrikler ve müttefikleri arasındahicretin 5. yılı Şevval ayının 7'sinde (1 Mart 627) başlayıp takriben yirmi gün süren savaşa, çevresine kazılan hendeklerle şehrin müdafaası sağlandığı için Hendek Savaşı denilmiştir. Ayrıca saldırgan tarafta yer alan Kureyşliler, Hayber Yahudileri, Gatafânlılar, Fezâreliler, Esedoğulları ve Süleymoğulları gibi Müslüman olmayan bütün grupları ifade etmek için Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılan "ahzâb" (hizipler, bölükler) tabirinden dolayı bu savaşa Ahzâb Savaşı adı da verilmiştir.²⁵²

Yirmi günden fazla süren ve Müslümanlar için büyük sıkıntı içerisinde geçen Hendek Savaşı günlerinde Hz. Ali'nin önceki savaşlardaki gibi büyük kahramanlığına şahit oluyoruz. Hendek Savaşı'nda 10 bin kişilik müşrik ordusuna karşı 3 bin kişilik bir ordu ile karşı duran Hz. Peygamber, sahabelerden Selmân el-Fârisî'nin görüşüne uyarak Medine'nin saldırıya açık yerlerine hendekler kazılmasına karar vermiştir.²⁵³

Medine önlerine gelen müşrikler, daha önce göremedikleri şekilde şehrin etrafına kazılmış olan hendekleri görünce şaşırılmışlar ve oldukları yerde kalakalmışlardır. Fakat daha sonra hendeğin nispeten dar olan yerlerini keşfeden bazı müşrik süvarileri oradan atlarını kamçılıyarak Müslümanlar tarafına geçmeyi başarmışlardır. Hendeği geçmeyi başaran müşrik süvarilerinden biri olan ve Bedir Savaşı'nda yaralandığı için Uhud Savaşı'na katılmayan Amr b. Abdüvüdd isimli kişi, Müslümanlara hakaret edipatının üstünde meydan okuyarak mübareze için karşısına

²⁵² Hamidullah, Muhammed, "*Hendek Gazvesi*", DİA, XVII, 194-195, İstanbul 1998.

²⁵³ İbn Haldun, Abdurrahman, *Kitabu'l-Ğer ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, II, 441, Beyrut 2001.

birini davet etmiş, fakat ünlü bir pehlivan olan Amr'ın karşısına çıkmaya kimse cesaret edememiştir. Bunun üzerine Hz. Ali onun karşısına çıkmış, Hz. Peygamber, karşısındaki kişinin Amr olduğunu hatırlatarak Hz. Ali'yi enegellemek istemiş; ama onun ısrarlı talebi karşısında kendisine müsaade etmiştir. Fakat Amr, Hz. Ali'yi görünce, "Ben seninle çarpışmak istemiyorum" deyince Hz. Ali, önce kendisini İslâm'a davet etmiş, ama Amr buna yanaşmamıştır. Bunun üzerine Hz. Ali, "Fakat ben seninle çarpışmak ve seni öldürmek istiyorum" şeklinde karşılık verince Amr, atından inerek kılıcıyla hayvanın bacaklarını kesmiş ve ikili toz bulutu içerisinde birbirine saldırmışlardır.

Uzun bir müddet vuruştuktan sonra Hz. Ali, müşriklerin yenilmez pehlivanlarından biri olan Amr'ı öldürmüş ve bu başarısıyla dillere destan kahramanlığını perçinlemiştir.²⁵⁴ Bu savaşta Hz. Ali'nin Kureyş'in pehlivanı Amr'ı öldürmesinden dolayı bazı meşhur şairler Amr için mısralar kaleme almışlar ve Hz. Ali'ye kızgınlıklarını dile getirmişlerdir.²⁵⁵

Hendek Savaşı günlerinde müşrik ordusundan Amr b. Abdivüdd gibi bazı kişiler hendeği geçip Müslümanlar tarafına ulaşmayı başarmışlarsa da, benzer şekilde hendeği geçme teşebbüsünde bulunan çok sayıda müşrik bu teşebbüslerinde başarılı olamamışlardır.

Hatta Nevfel b. Abdillâh el-Mahzûmî isimli müşrik böyle bir teşebbüs esnasında daha önce kazılmış olan hendeğe düşmüş ve Müslümanlar onu taşlamaya başlamışlardır. Hz. Ali ise taş atmakta olan arkadaşlarını durdurmuş ve hendeğe inerek bu kişiyi öldürmüştür.²⁵⁶

Hendek Savaşı günlerinde 3 kişi Müslüman ordudan şehid olmuş, aynı şekilde müşriklerden de 3 kişi öldürülmüştür. Bu savaşta öldürülmüş olan müşrikler şunlardır; Amr b. Abdivüdd, Nevfel b. Abdillâh b. Muğire, Münebbih b. Osman b.

²⁵⁴ Vâkidî, II, 471; İbn Hişâm, II, 141; Taberî, II, 574; Hâkim, III, 38; İbn Hazm, s. 150; Süheylî, VI, 273-274; İbn Seyyidinnâs, II, 92-93; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 201-202; Dermenghem, s. 280-281; Şehbenderzâde, s. 189.

²⁵⁵ İbn Hişâm, II, 165-166; Hâkim, III, 38.

²⁵⁶ İbn Kesîr, *Siyer*, III, 205-220; Hamidulla, *Hz. Peygamber'in Savaçaları*, s. 149.

Ubeyd b. Sebbâk. Bunlardan ilk ikisini Hz. Ali öldürmüştür. Amr'ı mübarezede, Nevfel'i ise geçmeye çalışıp geçemediği hendek içerisinde öldürmüştür.²⁵⁷

Hz. Ali'nin bu savaştaki kahramanlığıyla düşmanlarının bile övgüsüne mazhar olduğunu görüyoruz. Nitekim bu savaş günlerinde hendeğin içerisinde öldürmüş olduğu Nevfel b. Abdillâh isimli müşriğin kız kardeşi Ümâre, Ali gibi bir cengaver tarafından öldürülmüş olmasından dolayı kardeşinin ölümüne ağlamayacağına dair beyitler söylemiştir.²⁵⁸

Hendek kuşatması'nın devam ettiği günlerde Hz. Peygamber, güvendiği kişilerden birini seçip düşmanın durumuna dair bilgi toplaması için göndermek istemiş ama soğuk ve rüzgarın şiddetli olduğu böyle bir gecede bu gibi tehlikeli bir iş için gönüllü olarak kime çıkmamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Huzeyfe b. Yemân'ı çağırmış ve bu görevi ona vermiştir. Bununla birlikte Huzeyfe'ye, düşmanı korkutup tedirgin etmemesini tembihlemiştir. Huzeyfe kendisine verilen görevi başarılı bir şekilde hallederek geri dönmüştür.²⁵⁹

Hz. Peygamber, hiç kimenin talip olmadığı bu gibi tehlikeli ve zor bir görev için bu işi en iyi şekilde yapacağına kanaat getirdiği Huzeyfe'yi seçip göndermiş, Huzeyfe de görevini en iyi şekilde icra ederek Hz. Peygamber'i mahcup etmemiştir.²⁶⁰

Bu olaya bakarak, Hz. Peygamber'in arkadaşlarını çok iyi tanıdığını, arkadaşlarına görev verirken herkese mâhir olduğu alanlarda görev verdiğini bir kez daha görüyoruz. Özellikle Medine döneminde Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki ilişkileri ve Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye farklı zamanlarda vermiş olduğu görevleri bu kapsamda değerlendirdiğimizi bir kez daha bu olay ekseninde belirtmek istiyoruz.

Hz. Ali, Medine için büyük bir tehlike olan ahzâb ordusuna karşı verilen savunma mücadelesinde büyük yaralılık göstermiş ve müşriklerin ünlü pehlivani Amr ile birlikte Nevfel b. Abdillâh isimli kişiyi öldürmüştür. Böylece Hz. Ali'nin Bedir ve Uhud Savaşları'nda başlayan cengâverliği Hendek Savaşı ile birlikte iyice

²⁵⁷ İbn Kesîr, *Siyer*, III, 205-220.

²⁵⁸ Hâkim, III, 39.

²⁵⁹ İbn Hişâm, II, 145; İbn Sa'd, II, 65; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 156-157.

²⁶⁰ İbn Hişâm, II, 145; İbn Sa'd, II, 65; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 156-157.

perçinleşmiş ve onun cengâverliği bu savaştan sonra düşmanlarının bile övgüsüne mazhar olmuştur.

Hendek Savaşı'nın sona ermesinin ardından Hz. Peygamber, bu kuşatmada müşrikler safında yer alan bazı kabileler üzerine bir dizi seferler düzenlemiştir. Düzenlenen bu seferlerin bazılarını bizzat Hz. Peygamber'in kendisi komuta etmiş, bazılarını ise arkadaşları arasından seçtiği değişik sahabeler komuta etmişlerdir.

Hendek Savaşı ile Hudeybiye Antlaşması arasında takriben bir yıllık bir zaman dilimi içerisinde düzenlenmiş olan çok sayıdaki seferden, Hz. Ali ile ilgili olması bakımından, Benu Kurayza Gazvesi ile Benu Mustalık Gazvesi'ne kısaca değinmek istiyoruz.

2.3.1.4- Benu Kurayza Gazvesi

Diğer Yahudi kabilelerinin Medine'den çıkarılması neticesinde Hendek Savaşı sonuna kadar şehirde sadece Benu Kurayza kalmıştı. Benu Kurayza, Hendek kuşatması günlerinde diğer Yahudi kabileleriyle işbirliği yaparak Müslümanları arkadan vurmaya kalkışmıştır. Bu ihanetten sonra da Hz. Peygamber onların üzerine yürümeye karar vermiştir.²⁶¹

Hendek kuşatmacılarının Medine'den ayrılmasından bir gün sonra Kurayzalılar üzerine yürümeye karar veren Resûlullah, Bilâl-i Habeşî'yi çağırarak, Müslümanların acele hareket etmelerini temin maksadıyla ikinci namazının Benu Kurayza topraklarında kılınmasını emrettikten sonra, Medine'ye Abdullah b. Ümmi Mektum'u vekil bırakıp, daha sonra da zırhını giyip silahlarını kuşanarak yola çıkmıştır. (23 Zilkade 5 / 15 Nisan 627). Bu sefere çıkarken Hz. Peygamber'in kendisi ana birliklerin, sancağı verdiği Hz. Ali de öncü birliklerin başında bulunuyordu.²⁶²

Resûl-i Ekrem, Kurayzalı Yahudilerin yaşadıkları kalenin önüne vardığında onların ileri gelenlerine teker teker seslenerek onları İslâm'ı kabul etmeye veyateslim olmaya davet etmiş, fakat onlar kalelerine çekilerek taşkınlık yapmaya ve Hz.

²⁶¹ Vâkidî, II, 498; İbn Hişâm, II, 146; İbn Seyyidinnâs, II, 104.

²⁶² Vâkidî, II, 498; İbn Hişâm, II, 146; İbn Seyyidinnâs, II, 104; Avcı, Casim, "Kurayza", DİA, XXVI, 431-432, İstanbul 2002; Mağlût, s. 51; Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 228.

Peygamber ve hanımlara hakaret etmeye devam etmişlerdir.Yapılan bu teklifin reddedilmesiyle birlikte çatışma başlamış ve Benu Kurayza, karşılıklı ok ve taş atışlarıyla on beş veya yirmi beş gün boyunca kuşatma altında tutulmuştur. Bu kadar uzun süren kuşatmanın sonunda zor durumda kalan Benu Kurayzalılar teslim olmuşlar ve Sa'd b. Muâz'ın kendileri hakkında vereceği hükme razı olmuşlardır.²⁶³

Sa'd b. Muâz, bülüğ çağına girmiş erkeklerin öldürülmesine, kadınların ve çocukların esir alınmasına, malların ise ganimet statüsüne tabi tutulmasına karar vermiştir.²⁶⁴

Öldürülmelerine hüküm verilen çok sayıdaki Yahudi erkeğinin öldürülmesinde görev alanlardan biri de Hz. Ali idi.Nitekim Hz. Ali, Hz. Peygamber dönemi Medine toplumunda had cezalarını uygulamakla görevli olan ekibin içerisinde bulunuyordu.²⁶⁵

Kuşatmanın devam ettiği günlerde İslâm ordusunun sancaktarlığını yapan Hz. Ali'nin Kurayzalı Yahudilere şöyle bağırdığı rivayet edilmiştir: "Vallahi ya Hamza'nın yaşadıklarını yaşayacağım, ya da onların kalelerini fethedeceğim".²⁶⁶

2.3.1.5-Benu Mustalik (Müreysi) Gazvesi

Vâkidî, bu gazvenin Hendek Savaşı'ndan önce meydana geldiğini kaydederken, İbn Hişâm ise Hendek Savaşından sonra meydana geldiğini kabul etmektedir.²⁶⁷

Hz. Peygamber, Huzaa Kabilesi'nin bir kolu olan Mustalik Kabilesi reisi Hâris b. Ebû Dirâr'ın çevredeki kabileleri de yanına alarak Medine üzerine yürümek için hazırlık yaptığına dair haber almıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hedine'ye vekil olarak Zeyd b. Hârise veya Ebû Zerr'i bırakarak 30'u süvari olmak üzere 700 kişilik bir orduyla Müreysî Gazvesi'ne çıkmıştır.İslâm ordusu Müreysî kuyusuna

²⁶³ Abdürrezzak, V, 216; Nevevî, XII, 93; İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 74-75; Mağlût, s. 51; Avcı, "*Kurayza*", DİA, XXVI, 431-432; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 228.

²⁶⁴ Belâzürî, I, 347; Taberî, II, 587-588; Nevevî, XII, 93.

²⁶⁵ İbn Seyyidinnâs, II, 369; Kettâni, I, 480.

²⁶⁶ Makrîzî, s. 242; İbn Seyyidinnâs, II, 109.

²⁶⁷ Vâkidî, I, 404; İbn Hişâm, II, 179-180.

vardığında Hz. Peygamber, Hz. Ömer aracılığıyla düşman ordusuna Müslüman olmayı teklif etmiş, fakat onlar bu teklifi kabul etmeyerek hemen çarpışmaya başlamışlardır. İki taraf arasındaki bu çatışma Müslümanların zaferiyle sonuçlanmış ve bu savaş sonucunda çok miktarda ganimet elde edilmiştir.²⁶⁸Yapılan bu savaşta bütün savaşların yenilmez cengâveri olan Hz. Ali iki kişiyi öldürmüştür ki bunlar; Mâlik isimli kişi ile onun oğludur.²⁶⁹

Bu gazveden dönülürken Hz. Aişe'ye karşı bir iftira vuku bulmuştur. İfk olayı olarak kaynaklarda yer alan bu olay şöyle gerçekleşmiştir; Hz. Peygamber bu sefere giderken beraberinde eşi Hz. Aişe'yi de götürmüştür.Savaştan sonra Medine'ye dönülürken ordunun konakladığı yerde Hz. Aişe, devesinden inip ihtiyacını gidermek için ordugâhtan uzaklaşmış ve bir müddet sonra ihtiyacını giderip döndüğünde ise gerdanlığını kaybettiğini farkedip onu aramak için tekrar ordugâhtan ayrılmıştır.Onun ayrıldığından haberdar olunamadığı için ordu harekete geçmiş ve Hz. Aişe geldiğinde ordugâhta kimseleri göremeyince orada beklemeye başlamış ve beklerken de uyuya kalmıştır.²⁷⁰

Öte yandan ordunun artçısı Safvan b. Muattal, Hz. Aişe'yi görmüş ve devesine bindirerek onu orduya yetiştirmiştir.Bu savaşa katılmış olan münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl ve onun gibi çok sayıdaki münafık, Hz. Aişe ile onu orduya yetiştiren Safvan b. Muattal hakkında iftirada bulunmuşlardır.²⁷¹

Atılan bu iftiraya Hz. Peygamber ve Müslümanlar çok üzülmüş ve Hz. Aişe savaştan döndükten sonra bir ay hasta olmuştur. Fakat olaydan bir ay sonra Hz. Aişe'nin suçsuz olduğunu bildiren ayetler nazil olmuş ve bu ayetlerle yapılan dedikoduların tamamen asılsız olduğu bildirilmiştir.²⁷²

Böyle bir şeye ihtimal vermeyen ve bu iftiraya çok üzülen Hz. Peygamber, Hz. Aişe'ye güvenmesine rağmen, yine de onu boşayıp boşamama konusunda tam karara varamıyordu. Bunun için de Hz. Peygamber, olayın etkisinin devam ettiği

²⁶⁸ İbn Seyyidinnâs, II, 134.

²⁶⁹ İbn Hişâm, II, 183; İbn Seyyidinnâs, II, 138; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 292.

²⁷⁰ Vâkidî, II, 426-440; Fayda, Mustafa, "*Çfk Hadisesi*", DİA, XXI, 507-509, İstanbul 200.

²⁷¹ Vâkidî, II, 426-440; Fayda, "*Çfk Hadisesi*", DİA, XXI, 507-509.

²⁷² Nur 24/11-21; Fayda, "*Çfk Hadisesi*", DİA, XXI, 507-509; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, s. 195.

günlerde Hz. Ali, Zeyneb bint Cahş ve Üsâme b. Zeyd (bazı rivayetlere göre ayrıca Hz. Ömer ve Hz. Osman) başta olmak üzere Aişe'yi yakinen tanıyan bazı kişilerle konuyu istişare etmeye karar vermiş ve onlara düşüncelerini sormuştur.²⁷³

Kendileriyle istişare yaptığı kişilerden Üsâme b. Zeyd ile Zeyneb, bu söylentilerin yalan ve asılsız olduğunu ve Aişe'den hiç bir şekilde şüphelenmediklerini, Hz. Aişe ve diğer aile fertleri hakkında iyilikten başka birşey düşünmediklerini söylemişlerken; Hz. Ali, kadınların çok olduğunu, Hz. Aişe'nin yerine başka bir kadınla evlenebileceğini, fakat yine de işin aslını öğrenmesi için Aişe'nin hizmetçisini sorguya çekmesi yönünde görüş bildirmiştir.²⁷⁴

Hz. Ali'nin görüşüne itibar eden Hz. Peygamber, Hz. Aişe hakkında birşeyler sormak için Hz. Aişe'nin cariyesi olan Büreyre'yi çağırtmış ve Hz. Aişe hakkında sorular sormuşsa da cariye, Hz. Aişe'den hayırdan başka bir şey görmediğini söylemiştir.²⁷⁵

Görüldüğü gibi Hz. Ali, Hz. Peygamber'in toplumsal ve ailevi konularda görüşüne başvurduğu önde gelen sayılı kişilerden biridir. İfk Olayı'nda eşine iftira atılmasından dolayı Hz. Peygamber'in çok üzüлp yıprandığını gören Hz. Ali, onun üzüntüsünü kendi üzüntüsü bildiği için, onun rahatlamasını sağlamak amacıyla Hz. Aişe hakkında bu şekilde görüş beyan etmiştir.²⁷⁶ Bununla birlikte Hz. Ali, her ne kadar Hz. Aişe'yi boşayabileceği noktasında Hz. Peygamber'e görüş belirtmişse de kesinlikle Hz. Aişe hakkında en ufak bir olumsuz cümle sarf etmemiştir.

Muhtemelen Hz. Ali'nin en büyük derdi, herkesten ve herşeyden çok kıskandığı Hz. Peygamber'i mutlu bir şekilde görmektir. Bunun için değil bir başkası, kendi hayatını bile sürekli muharebe meydanlarında tehlikeye atmaktan kaçınmamıştır.

²⁷³ İbn Hişâm, II, 187; Fayda, "*Şk Hadisesi*", DİA, XXI, 507-509; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesaj*, s. 195; Dermenghem, s. 323.

²⁷⁴ İbn Hişâm, II, 187; Buhârî, *Kitâbu Tefsîri'l-Kurân*, (Nur Suresi) 5,6,7; Fayda, "*Şk Hadisesi*", DİA, XXI, 507-509.

²⁷⁵ İbn Hişâm, II, 187; Buhârî, *Kitâbu Tefsîri'l-Kurân*, (Nur Suresi) 5,6,7; Fayda, "*Şk Hadisesi*", DİA, XXI, 507-509.

²⁷⁶ Sallâbi, s. 116.

2.3.1.6- Hudeybiye Antlaşması ve Hz. Ali

Hicri 6. yılın Zilkade ayının başında (Mart 628) Hz. Peygamber'in, gördüğü bir rüya üzerine²⁷⁷ umre yapmak niyetiyle takriben 1500 arkadaşıyla birlikte Medine'den Mekke'ye hareket etmiştir. Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Mekke'ye doğru hareket ettiğinden haberdar olan Mekkeli müşrikler ise endişeye kapılarak etraftan asker toplamaya başlamışlar ve Müslümanları Mekke'ye sokmamaya karar vermişlerdir. Hz. Peygamber ise gönderdiği elçiler vasıtasıyla, amaçlarının sadece umre yapmak olduğunu, çatışmak için gelmediklerini ısrarla belirtmişse de, Mekkeliler ikna olmamışlar ve bu amaçla iki taraf arasında karşılıklı elçiler gidip gelmişlerdir. Yapılan karşılıklı müzkereler sonucunda, Hz. Peygamber ile Kureyş heyeti arasında bir antlaşma yapılmıştır. Hudeybiye'de yapılmış olan bu antlaşma metni Hz. Ali tarafından kaleme alınmıştır.²⁷⁸

Yapılan antlaşmadan sonra Hz. Peygamber ve Müslümanlar kurbanlarını keserek ihramdan çıkmışlar ve Medine'ye dönmek üzere yola koyulmuşlardır. Yolda Dacnân mevkiine gelindiğinde umre seferi, Rıdvan Beyatı ve Hudeybiye Barış'ından bahseden Fetih Suresi nazil olmuştur ki, bu surenin 18. ayetinde, Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu Rıdvan Beyatı'nde bulunan bu kişilerden Allah'ın razı olduğundan bahsedilmektedir.²⁷⁹

Hudeybiye antlaşmasının metni yazılırken "Allahın Resûlu Muhammed" ibaresini kabul etmeyen müşriklerintemsilcisinin itirazları üzerine bu ibarenin kaldırılmasına karar verilmesi üzerine, Hz. Peygamber, Hz. Ali'den bu ibareyi silmesini istemiş, fakat Hz. Ali buna yanaşmamış ve silmemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber silinmesi gereken yeri kendi eliyle silerek müşriklerin istediği şekilde "Abdullah oğlu Muhammed" yazılmasını sağlamıştır.²⁸⁰

Hayatı boyunca Resûlullah'ın emrinde ve hizmetinde bulunan Hz. Ali'nin, antlaşma metninden silmesi gereken "Resûlullah" ibaresini Hz. Peygamber'in ısrarına

²⁷⁷ Fetih, 48/27.

²⁷⁸ İbn Hişâm, II, 196; Taberî, II, 634; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 310; Hamidullah, "*Hudeybiye Antlaşması*", *DİA*, XVIII, 297-299; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 196.

²⁷⁹ Fetih, 48/ 18; Sallâbi, s. 126; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 201.

²⁸⁰ İbn Hişâm, II, 196; Taberî, II, 634; Nevevî, XII, 135; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, çev., Mehmet Yazgan, s.41, İstanbul 2007; Dermenghem, s. 344.

rağmen silmeyerek "Ya Resûlallah! Sana Alla'ın verdiği sıfatı ben silemem" demiş olması dikkat çekmektedir.

Hz. Peygamber'in uygun bulduğu ve zaman içerisinde de Müslümanların lehine olumlu sonuçlar doğuracak olan bu antlaşmanın bazı maddelerinden dolayı, Hz. Ali de dahil sahabelerin çoğunluğunun büyük bir hayal kırıklığı yaşadığı ve kitle psikolojisiyle hareket ederek kırıldıkları anlaşılmaktadır.

Bu kırgınlıklar bize gösteriyor ki, sahabe de olsa beşer olan bu insanlar zaman zaman yaşanan olayların künhüne vakıf olamayarak duygusallık sarmalına kapılabilmektedirler. Buradan hareketle Hz. Ali'nin, bildiği ve inandığı doğrulardan şaşmayan bir karakter olduğu söylenebilir.

2.3.1.7- Hayber Gazvesi

İslâm tarihinde Hayber, hicir 7. yılda (628)²⁸¹ Hz. Peygamber'in burada yönettiği savaştan dolayı meşhur olmuştur. Nitekim, Medine'den çıkarıldıktan sonra Hayber'e yerleşen Benû Nadîr Yahudileri, Suriye ve Irak bölgelerinden gelen ticaret yolu Dûmetü'l-Cendel'den geçip Hayber yoluyla Medine'ye ulaştığından dolayı, kervanlar için büyük bir tehdit unsuru oluşturmaktaydılar.

Diğer taraftan, bu Yahudi kabilesi Mekkeli müşriklerle birlikte Müslümanlara karşı büyük bir saldırı hazırlığı içerisinde bulunuyordu. Ayrıca, Benû Nadîr Yahudileri değişik Arap kabileleriyle de ittifak kurarak Medine'ye karşı bir cephe oluşturma gayreti içerisindeydiler. İşte bu haliyle Hayber, adeta İslâm'a karşı bütün entrikaların döndüğü, her türlü casus faaliyetlerinin yürütüldüğü bir yer haline gelmişti.²⁸²

Bu müfsid faaliyetleri ile İslâm devleti için kalıcı bir tehdit haline gelmiş olan Yahudilerle başa çıkabilmek amacıyla Resûlullah, önce Hudeybiye'de Kureyş'le onların istedikleri şartlar üzerine anlaşarak ileride çıkacak bir Müslüman-Yahudi savaşında Kureyş'in tarafsız kalmalarını sağlamıştır.

²⁸¹ Vâkidî, II, 633.

²⁸² Hamidullah, Muhammed, "Hayber", DİA, XVII, 20-22, İstanbul 1998; Dermenghem, s. 348; Fırlalı, *Ğnam Ali*, s. 24-25; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 229.

Bundan sonra da Hayber'e sefer düzenleme hazırlıklarına başlamış ve Hudeybiye'den dönüşünün üzerinden henüz bir ay dahi geçmeden 1500-1600 kişilik bir kuvvetle birlikte hicri 7. yılın Muharrem ayında, yerine Numeyl b. Abdillâh isimli sahabeyi vekil bırakıp²⁸³, Medine'den ayrılarak Hayber üzerine doğru yola koyulmuş ve 4 gün sonra Hayber bölgesine ulaşmıştır.²⁸⁴

Medine'den yola çıkıp gelen İslâm ordusu, Recî adlı mevkie çadır kurarak Yahudileri kalelerinde kuşatmış ve bu kuşatma bir buçuk ay kadar sürmüştür. Bu esnada Hz. Peygamber, Yahudileri İslâm'a davet etmiş ama onlar bu teklifi reddederek savaşıma karar vermişlerdir.

Bundan sonra çatışmalar başlamış ve Netât bölgesine yoğunlaştırılan hücum sonunda önce buradaki kaleler, onun ardından Şikk ve Ketibe bölgesindeki kaleler peşpeşe fethedilmiştir. En sonunda Hz. Ali'nin olağan üstü çabasıyla da bölge içersindeki Kamus Kalesi'nin düşmesiyle Hayber'in fethi tamamlanmış ve bol miktarda esir ve ganimet ele geçirilmiştir.²⁸⁵

Diğer bütün savaşlarda olduğu gibi bu savaşta da yine Hz. Ali'nin cesaret ve kahramanlığı açık bir şekilde kendisini göstermiştir. Zira Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi seçkin sahabelerin ele geçiremediği Kamus Kalesini dillere destan kahramanlığıyla Hz. Ali ele geçirmiş ve Hayber'in fethinin tamamlanmasını sağlamıştır.²⁸⁶

Kaynaklarda yer aldığına göre olay şöyle gerçekleşmiştir: İslâm ordusu, Hayber bölgesindeki Yahudilerin içerisine sığınmış oldukları bütün önemli kalelerini ele geçirmiş olduğu halde, günlerce süren kuşatmaya rağmen Hayber'deki müstahkem mevkiilerden biri olan Kamus Kalesi bir türlü ele geçirilememiştir.

Hayber bölgesinin tamamen Yahudilerden temizlenebilmesi için bu seferi tertipleyen Hz. Peygamber, söz konusu kalenin ele geçirilip bölgenin fethinin tamamlanması için kale üzerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi seçkin

²⁸³ İbn Seyyidinnâs, II, 181.

²⁸⁴ Vâkidî, II, 634; Hamidullah, "Hayber", DİA, XVII, 20-22.

²⁸⁵ Vâkidî, II, 650-655; Ya'kubî, II, 42; İbn Abdîrabbih, V, 61; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 91-92; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 231.

²⁸⁶ İbn Hişâm, II, 208; İbn Hazm, s. 169.

arkadaşlarının komutası altında farklı birlikler göndermiş, fakat kalenin fethi bir türlü gerçekleşmemiş ve ilerleyen süreçte İslâm ordusu yorgun düşmüş ve yer yer moral bozuklukları baş göstermiştir.²⁸⁷

İslâm ordusu zor bir durumdayken Hz. Peygamber, muhtemelen arkadaşlarının moral ve motivasyonunu yükseltmek için şöyle bir müjde vermiştir: "Ben yarın sancağı Allah'ın, eliyle fethi müyesser kılacağı, Allah'ı ve Resûlünü seven, Allah ve Resûl'ünün de kendisini sevdiği birine vereceğim".²⁸⁸

Bu fetih müjesi üzerine heyecanlanan Müslümanlar, sancağın içlerinden kime verileceğini düşünerek gecelemişler, sabah olduğunda ise herkes sancağın kendisine verilebileceği ümidiyle beklemeye başlamışlardı. İnsanlar bu hal üzere iken Hz. Peygamber, "Ebû Tâlib'in oğlu Ali nerede?" diye sormuş, kendisine "Gözlerinden rahatsız" denilince de Resûlullah: "Bana onu çağırın" demiştir. Hz. Ali yanına gelince Resûlullah, Ali'nin gözlerine tükürüğüyle meshederek okuyup dua etmiş ve bundan sonra da Hz. Ali'nin gözleri hiç bir şey yokmuş gibi iyileşmiş, bir daha da gözleri ağrımamıştır. Bunun üzerine Resûlullah sancağı kendisine teslim ederek kale üzerine göndermiştir.²⁸⁹

Sancağı teslim alan Hz. Ali ise, "Ey Allah'ın Resûlü! Neyi gerçekleştirmek üzere onlarla savaşacağım?" diye sorması üzerine Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir: "Onların sahasına ininceye kadar git. Orada onları İslâm'a davet et ve Yüce Allah'ın hakkı olarak yapmaları gerekenleri onlara bildir. Allah'a yemin olsun ki, senin vasıtanla Allah'ın onlardan birini dahi hidayete erdirmesi, senin için kızıl develere sahip olmandan daha iyidir".²⁹⁰

Bunun üzerine Hz. Ali ve beraberindekiler Hayber bölgesinde fethedilememiş olan son kaleye doğru harekete geçmişler ve destansı bir çarpışma sonunda kale ele

²⁸⁷ İbn Hişâm, II, 208; İbn Hazm, s. 169; İbn Seyyidinnâs, II, 186; Halebî, III, 54.

²⁸⁸ Vâkidî, II, 653; İbn Hişâm, II, 208; İbn Sa'd, II, 104; Ahmed İbn Hanbel, I, 503, II, 73, VII, 9; Nesâî, *Hasâis*, s. 27; İbn Abdırabbih, V, 61; Hâkim, III, 125; Nevevî, XII, 185; Nüveyrî, XX, 4; İbn Seyyidinnâs, II, 183-184; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 292; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Halebî, III, 51; Mağlût, s. 60; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 25-26.

²⁸⁹ Vâkidî, II, 654; İbn Hişâm, II, 208; İbn Sa'd, II, 104; Ahmed İbn Hanbel, I, 503, II, 73, VII, 9; Nesâî, *Hasâis*, s. 27; Hâkim, III, 125; İbn Hazm, s. 13; Nevevî, XV, 178; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 292; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Mağlût, s. 60; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 25-26.

²⁹⁰ Nevevî, XV, 178; Diyarbekrî, II, 49; Mağlût, s. 60; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 25-26.

geçirilmiş ve Hayber'in fethi Allah'ın yardımıyla Hz. Ali vasıtasıyla tamamlanmıştır.²⁹¹

Hz. Ali ve beraberindekiler Kamus Kalesi önüne geldiklerinde kale dışına çıkarak kendilerine karşı kaleyi korumaya çalışan bir gurp Yahudi savaşçı kısa sürede etkisiz hale getirilmiştir. Bunlardan biri de, Merhab'ın kardeşi olan Hâris isimli kişidir ki, bu kişiyi Hz. Ali öldürmüştür.²⁹²

Kardeşinin öldürülmesi üzerine onun intikamını almak için Hz. Ali ve beraberindekilerin karşısına çıkan Hayberli Yahudilerlerin kale komutanlarından biri olan Merhab isimli kişi şu şiiri terennüm ederek meydan okumuştur:

*"Hayberliler iyi bilir benim silahımı kuşanmış
Kahramanlığı denenmiş Merhab olduğumu.
Kükreyerek gelen aslanları bile,
Bazen mızrak bazen de kılıçla vurduğumu".²⁹³*

Merhab'ın Müslümanlara meydan okuyan bu beytine karşılık Hz. Ali de aşağıdaki şiiri okuyarak ona cevap vermiştir:

*"Anam, doğduğum vakit bana aslan adını vermişdir.
Ben sizi kılıcımınla çok hassas bir şekilde ölçerim.
Ben saldırmış güldetli olan aslanların aslanıyım".²⁹⁴*

Karşılıklı söylenen bu beyitlerden sonra Hz. Ali ile Merhab birbirlerine saldırmışlar, çok geçmeden Hz. Ali, rakibine öyle bir darbe indirmiştir ki, kılıç Yahudilerin cesur savaşçısı Merhab'ın başını ikiye ayırarak azı dişlerine kadar

²⁹¹ İbn Sa'd, II, 106; Ahmed İbn Hanbel, I, 503, II, 73, VII, 9; Nesâî, *Hasâis*, s. 27; Nevevî, XII, 185; Nüveyrî, XX, 5; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 292; Halebî, III, 54.

²⁹² Vâkidî, II, 654; İbn Hişâm, II, 208.

²⁹³ Vâkidî, II, 654; İbn Sa'd, II, 106; Taberî, III, 10; Nesâî, *Hasâis*, s. 28-29; Nevevî, XII, 185; Diyarbekrî, II, 49; Mağlût, s. 60.

²⁹⁴ İbn Sa'd, II, 106; Nevevî, XII, 185; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 342; Diyarbekrî, II, 50; Fıglalı, *Ğnam Ali*, s. 26.

işlemiştir. Almış olduğu öldürücü darbenin etkisiyle acı bir feryat koparan Merhab, oracıkta yığılıp kalmıştır.²⁹⁵

Merhab ve onun gibi bir kısım Yahudi savaşçıları kalelerinden çıkarak Müslüman askerlerle birebir mübarezeler yapmışlar ve hepsi de Müslümanlar tarafından peş peşe öldürülmüştür. Kaleye sığınmış olan ve bu manzarayı büyük kaygılarla izleyen Yahudilerin moral gücü kırılmış ve bundan sonra da kalenin fethi gerçekleşmiştir. Kale önünde yapılan mübarezelerde Merhab ve onun gibi yahudi savaşçıları bir bir saf dışı kalınca, Hz. Ali ve beraberindekiler doğruca kaleye yönelmişlerdir. Kaleye yaklaştıkları sıradaise mücahitlere karşı kaleyi korumaya çalışan bir Yahudi, ansızın indirdiği bir darbeye Hz. Ali'nin elindeki kalkanını yere düşürmüştür. Bunun üzerine Hz. Ali, kale yakınında bulunan bir kapıyı alarak bunu kalkan gibi kullanmak suretiyle kendini korumuş ve kaleyi ele geçirincede kadar bu kapıyı kalkan olarak kullanmıştır. Kale ele geçirildikten sonra da Hz. Ali, o kapıyı fırlatıp atmıştır.²⁹⁶

Hz. Peygamber'in kölesi Ebû Rafi'nin rivayetine göre, kale fethedildikten sonra kendisi ve kendisi dışında 7 kişi toplanarak aynı kapıyı kaldırmak istemişler; fakat Hz. Ali'nin tek başına kaldırıp kalkan olarak kullandığı o kapıyı yerinden kaldıramamışlardır.²⁹⁷

Hayber Savaşı'nda Hz. Ali'nin cesaret ve kahramanlığı tarihe mal olmuş tartışılmaz bir gerçek iken, onun kale kapısını kalkan olarak kullanması ile ilgili rivayetlerin yaygınlığı dikkat çekicidir.

Konu ile ilgili rivayetlerin Hz. Peygamber'in kölesi Ebû Rafi'den geldiği görülmektedir. Olayı, Vâkidî, İbn Hişâm ve Taberî gibi bir kısım müellifler aynı ifadelerle aktarmaktadırlar.²⁹⁸

²⁹⁵ İbn Sa'd, II, 106; Nevevî, XII, 185; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 342; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Diyarbekrî, II, 50; Halebî, III, 55; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 27.

²⁹⁶ Vâkidî, II, 655; İbn Hişâm, II, 208; Taberî, III, 13; İbn Seyyidinnâs, II, 187; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Halebî, III, 55; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 27.

²⁹⁷ Vâkidî, II, 655; İbn Hişâm, II, 208; Taberî, III, 13; İbn Seyyidinnâs, II, 187; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Halebî, III, 55; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 27.

²⁹⁸ Vâkidî, II, 655; İbn Hişâm, II, 208; Taberî, III, 13; Halebî, III, 55.

Söz konusu bu rivayetleri tartışan bazı usul âlimleri, farklı senetlerle olayın daha başka versiyonlarını da nakletmekle birlikte, râvilerin zayıflığı ve rivayetlerdeki bir takım usul problemlerinden dolayı bu rivâyetlerin münker olduğunu söylemişlerdir.²⁹⁹

Olayı daha da ileri götüren bazı rivayetlere göre ise, Hz. Ali kaleye yaklaştığı sırada kalenin kapılarından birini çekip yerinden çıkardıktan sonra o kapıyı sırtına almış ve Müslüman askerler o kapıdan tırmanarak kaleye girmişlerdir.³⁰⁰ Bu meyandaki haberlerin ise aslı ve esası yoktur.³⁰¹

Ayrıca bu rivayetlerin Hz. Peygamber'in yardımcı hizmetlerini yürüten Ebû Rafi'den gelmesi de enteresandır. Zira Ebû Rafi katıldığı gazvelerde genellikle karargâhta Hz. Peygamber'in çadırını kurmak ve eşyasını korumak gibi geri hizmetlerde görev alan biri olmasına rağmen, her nedense Hayber günlerinde, rivayetten de anlaşıldığı kadarıyla çarpışmanın en şiddetli anında ve savaşın ortasında yer aldığı kaydediliyor. Bunlarla birlikte, Hz. Ali'ye olağan dışı güç izafe eden bu rivayetlerin onun vefatının hemen akabinde yaygınlaşması ve muahhar kaynaklarda daha fazla yer almış olmasını da göz önünde tutularak bu konuda ihtiyatlı olmak gerektiği düşüncesine biz de katılıyoruz.³⁰²

Eğer bu olayda Hz. Ali'ye olağan üstü bir güç izafe edilmek isteniyorsa, onun gibi bir cengâver'in elindeki kalkanı bir Yahudinin darbesiyle hiç düşürmemesi gerekmez miydi? Yoksa onun gibi bir cengâvere böyle bir durum yakıştıramadığı için mi bu olağan üstü rivayet örgüsü kurgulanmak zorunda kalınmıştır? Hz. Ali'nin çok güçlü bir savaşçı olduğu ve hiç bir çarpışmada bileği bükülmediği bilinmektedir. Yine çok tabii olarak elinden kalkanını düşürdüğü için kendisini koruyacak bir kapı parçasını eline alması da mümkündür.

Çok güçlü ve kuvvetli olmasından dolayı bir kaç kişinin kaldıramadığı bir ağırlığı onun kaldırması da bir yere kadar normaldir. Fakat söz konusu kapıyı kırk

²⁹⁹Kastallâni, Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, thk., Salih Ahmed eş-Şâmî, I, 524, Beyrut 2004.

³⁰⁰Halebî, III, 55.

³⁰¹Halebî, III, 55.

³⁰²Sarıçam, "*Hz. Ali'nin Hayatı ve şahsiyeti*", Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, s. 21.

veya yetmiş kişinin³⁰³ kaldıramadığına yönelik muahhar kaynaklarda yer alan aktarımları, onun tarihî kişiliğini efsanevî bir karektere büründürmek amacıyla oluşturulan menkibeler sınıfında değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.

Hz. Ali, Merhab ve kardeşi Hâris'in dışında Âmir adında bir kişiyi daha öldürmek suretiyle³⁰⁴, Hayber'in fethi'nin tamamlanmasında İslâm ordusuna önemli katkılar sağlamış bir cengâverdir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in sancağı Hz. Ali'ye vererek Kamus Kalesi'ni fethetmek üzere görevlendirmesi olayına ilahî bir misyon yüklemenin doğru olmayacağını düşünüyoruz.

Nitekim Hz. Peygamber, Uhud Savaşı'nda da aynı şekilde arkadaşlarını teşvik ederek motive etmiş ve kendisine ait olan bir kılıcı onun hakkını verebilecek birine teslim edeceğini söyledikten sonra, herkesin alabilme ümidiyle beklediği o kılıcı törenle Ensarlı Ebû Ducâne'ye vermiştir. Hakkını vermek üzere kılıcı alan Ebû Ducâne ise gerçekten de savaş meydanında o kılıcın hakkını vermiş ve eğilip bükülene kadar düşmanla çarpışmıştır.³⁰⁵ Benzer şekilde, Mute Savaşı'nda Abdullah b. Revâhâ, Câ'fer b. EbîTâlib ve Zeyd b. Hâris şehit olduktan sonra, savaştan önce Hz. Peygamber'in talimatı doğrultusunda Halid b. Velid komutayı ele almış ve İslâm ordusunu büyük bir kıyımdan kurtarmıştır.³⁰⁶

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, bazı zamanlarda bazı kişilere özel görevler vermiştir ki Hz. Ali, Ebû Ducâne ve Halid b. Velid bunlardan bir kaçıdır. Zira, Mute Savaşı gibi açık alanda büyük sayıdaki düşman birliğine karşı böylesine bir taktik dolu mücadele görevini Hz. Peygamber nasılkı Halid b. Velid'e vermişse, Hz. Ali'ye de büyük ve güçlü bir hisar içerisine saklanmış olan düşman üzerine gitme görevini vermiştir.

Hz. Peygamber'in bu şekilde yerine ve işine göre adam atmasını değerlendirirken, olayların tabii mecrasında değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Aksi halde bu olayın ilahî irade doğrultusunda gerçekleşmiş gibi³⁰⁷ bir

³⁰³ İbn Kesîr, *Siyer*, III, 345; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Halebî, III, 55.

³⁰⁴ Vâkidî, II, 603-605.

³⁰⁵ İbn Hişâm, II, 33-34.

³⁰⁶ İbn İshâk, s. 504-510; İbn Hişâm, II, 230-234.

³⁰⁷ Sarıcık, s. 172.

algı oluşturma, telafisi mümkün olmayan siyasi ve akidevi problemleri beraberinde getireceğini düşünüyoruz.

2.3.1.8- Mekke'nin Fethinde Hz. Ali

Mekkeli müşrikler Hicretin 8. yılında (630), Müslümanlarla anlaşma yaparak onların himayesine girmiş olan Huzaalılara karşı Bekroğullarına lojistik destek sağlamak suretiyle Hudeybiye Antlaşmasını ihlal etmişlerdi. Müslümanların müttefikleri olan Huzaalılar, maruz kaldıkları bu haksızlık üzerine Hz. Peygamber'e başvurarak ondan yardım istemişlerdi. Hz. Peygamber, anlaşmayı ihlal eden Mekkeli müşriklere karşı kendilerine yardım edeceğine dair Huzaalılara söz vermiş ve bunun üzerine çok gizli bir şekilde sefer hazırlıklarına başlamıştır.³⁰⁸

Antlaşmayı ihlal eden Mekkeli müşrikler ise daha sonra yaptıklarına pişman olmuşlar ve ihlal ettikleri barışı yenilemek için Ebû Süfyan'ı Medine'ye göndermişlerdir.³⁰⁹ Bozdukları antlaşmayı yenileme niyetiyle büyük ümitlerle Medine'ye gelen Ebû Süfyan, doğrudan Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak antlaşmayı yenilemek hususunda kendisiyle konuşmak istemiş, fakat Resûlullah Ebû Süfyan'dan yüz çevirmiş ve onunla hiç konuşmamıştır. Bunun üzerine Ebû Süfyan, Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek ondan Hz. Peygamberle anlaşmayı yenileme hususunda konuşmasını rica etmiş, ancak Hz. Ebû Bekir de bu teklifi kabul etmemiştir. Aynı teklifi Hz. Ömer'e yapan Ebû Süfyan aynı olumsuz cevabı ondan da alınca son çare olarak Hz. Ali'ye müracaat etmiştir.³¹⁰

Arabuluculuk girişimlerinde bulunan Ebû Süfyan, Hz. Ali'ye giderek kendileri lehine Hz. Peygamber nezdinde aracı ve şefaatçi olmasını dilemişse de Hz. Ali: "Resûlullah bir şeye kesin olarak karar verdikten sonra, ona bu hususta söz söylemek kudretine sahip değilim" diyerek onun arabuluculuk ümitlerini boşa

³⁰⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 516-517; Sallâbi, s. 133.

³⁰⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 516-517; Sallâbi, s. 133; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 28.

³¹⁰ İbn Hazm, s. 178; İbn Seyyidinnâs, II, 225-226; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 29.

çıkarmıştır. Bundan sonra da Ebû Süfyan herhangi bir antlaşma yapmadan Mekke'ye dönmek zorunda kalmıştır.³¹¹

Hız. Peygamber, Mekke'nin fethi'ne yönelik olarak hazırlıklar yapmış, yapılan hazırlıklardan Mekkelilerin haberdâr olmamaları için olayı gizli tutmuştur. Yapılan hazırlıkların Mekke üzerine olacağını bir şekilde hisseden Hatib b. Ebî Beltaa isimli sahabe, Medine'deki sefer hazırlığını bir mektupla Kureyş tarafına bildirmeye teşebbüs etmiş ve bu amaçla yazmış olduğu mektubu götürmek üzere bir kadın kiralamıştır. Mekkeliler müşrikleri haberdar etmek için kiralanmış bu kadın, söz konusu mektubu saçlarının arasına sakladıktan sonra Mekke'ye doğru yola koyulmuştur.³¹²

Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla kendisine bildirmesiyle olaydan haberdar olan Hız. Peygamber, söz konusu mektubu Mekkelilere götüren kadını yakalayıp mektubu almak için Hız. Ali ile Zübeyr b. Avvâm'ı kadının peşinden göndermiş ve Hatib b. Ebî Beltaa'nın yazdığı mektubu bulup getirmelerini onlardan istemiştir. Verilen görevi ifa etmek için hızlıca yola koyulan Hız. Ali ve Zübeyr, çok geçmeden kadını yakalamışlar ve binitinden indirerek onun eşyaları arasında söz konusu mektubu aramışlarsa da ilk anda bulamamışlardır.³¹³

Kadının her türlü inkâr girişimlerine rağmen Hız. Ali ısrarını sürdürmüş ve Resûlullah'ın asla yalan söylemeyeceğini belirterek kadından mektubu çıkarıp kendilerine vermesini istemiş, şayet mektubu teslim etmezse kendisini çırıl çıplak soyup mektubu bulacağına dair tehditlerde bulunmuştur. Hız. Ali'nin bu tehditleri üzerine onun ciddiyetini gören endişeye düşen aracı kadın, saçlarının örgüsü arasına sakladığı söz konusu mektubu çıkararak Hız. Ali'ye teslim etmek zorunda kalmış, Hız. Ali de bu mektubu getirip Resûlullah'a teslim etmiştir.³¹⁴

³¹¹ İbn Hazm, s. 178; İbn Seyyidinnâs, II, 225-226; Sallâbi, s. 133; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 29.

³¹² İbn Hişâm, II, 249; İbn Hazm, s. 179; Süheylî, IV, 182; İbn Seyyidinnâs, II, 226-227; Hamidullah, *Hız. Peygamber'in SavaÇarı*, s. 247; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 31.

³¹³ İbn Hişâm, II, 249; İbn Hazm, s. 179; Süheylî, VII, 58; İbn Seyyidinnâs, II, 227; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 504; Hamidullah, *Hız. Peygamber'in SavaÇarı*, s. 247.

³¹⁴ İbn Hişâm, II, 249; İbn Hazm, s. 179; Süheylî, VII, 58; İbn Seyyidinnâs, II, 227; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 31-32.

Bunun üzerine başta Hz. Ömer olmak üzere, ashabın bazıları tarafından Hatib'in cezalandırılması sesleri yükselmişse de, Hz. Peygamber onun Bedir ehlinde olduğunu söyleyerek, kendisini affetmiş ve cezalandırmamıştır.³¹⁵

Mekke'nin fethi için sefere çıkan Hz. Peygamber, şehre girmeden önce askerlerini bölük bölük taksim etmiş ve her bölüğün başına bir birlik komutanı atayarak onlaradeğişik bölgelerden şehre girmelerini tembihlemiş ve hepsine birer sancak vermiştir. Hz. Peygamber, ensarlı Sa'd b. Ubade'ye de sancak vermiş ve bir birliğin başında Mekke'ye girmesini istemiştir. Ancak birliklere karşı konulmadıkça kimseyle çarpışmamaları konusunda Hz. Peygamber'in kendilerini uymasına rağmen³¹⁶ ensarlı Sa'd b. Ubade'nin: "Bu gün büyük bir çarpışma ve savaş günüdür. Haram şeyler helal sayılır" şeklinde sözler sarfettiğini duyan Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi yanına çağırarak Sa'd'ın arkasından gitmesini ve sancağı ondan alarak o bölüğün başında Mekke'ye girmesini emretmiştir. Hz. Ali de Resûlullah'ın dediğini yapmış ve sancağı Sa'd'ın elinden alarak o birliğin başında Mekke'ye girmiştir.³¹⁷

Mekke'nin fethi gününde Hz. Peygamber, komutanlara mukavemet edenlerin dışındakilere dokunulmamasını emretmiş, ancak bazı kişileri bundan istisna etmiş ve ismini saydığı bu kişilerin Kabe'nin örtüsü altında yakalansalar bile öldürmelerini emretmişti. Bu kişilerden biri de, Mekke döneminde Hz. Peygamber'e eziyet edenlerden olan Huveyris b. Nukayz b. Vehb isimli müşrik idi. Mekke'nin Fethi tamamlandığında Hz. Peygamber'in infaz memurlarından olan Hz. Ali, haklarında infaz hükmü verilenlerden biri olan Huveyris'i öldürmek için aramış ama bulamamıştı. Fakat çok geçmeden Hz. Ali bu kişiyi bir evden başka bir eve kaçarken görmüş ve onu yakalayarak öldürmüştür.³¹⁸

Mekke'nin fethi esnasında Müslümanlar güçlü bir orduya sahip olduklarından dolayı, Bedir ve Uhud savaşlarında olduğu gibi burada mübareze ve büyük çapta vuruşmalar meydana gelmemiştir. Buna rağmen yine de henüz otuz yaşlarında olan

³¹⁵ Süheylî, VII, 58; Mağlût, s. 69.

³¹⁶ Vâkidî, II, 825; İbn Hişâm, II, 255.

³¹⁷ İbn Hişâm, II, 249; Fığlalı, *Önemli Ali*, s. 34-35. Bazı kaynaklarda ise Hz. Peygamber'in, sancağı Hz. Ali'ye değil de Sa'd'ın oğlu Kays'a verdiğine dair malumat bulunmaktadır. İbn Seyyidinnâs, II, 232.

³¹⁸ Vâkidî, II, 857; İbn Hişâm, II, 257; İbn Seyyidinnâs, II, 238; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 530.

Hz. Ali, diğer savaşlarda olduğu gibi, Mekke'nin fethi sırasında da üzerine düşeni fazlasıyla yapmış ve Hz. Peygamber tarafından kendisine verilen direktifleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmiştir.³¹⁹

2.3.1.9- Huneyn Gazvesi

Huneyn Gazvesi, hicri 8. yılda, Mekke'nin fethi'nden 15 gün sonra Mekke ile Tâif arasında yer alan ve aynı adla anılan vadide meydana gelmiştir. Müslümanlarla Hevâzin kabileler birliği arasında cereyan eden Huneyn Gazvesi'nde, İslâm ordusu Huneyn Vadisi'ne geldikten sonra, ani bir baskınla düşman saldırısına maruz kalmış ve İslâm ordusu birlikleri paniğe kapılarak etrafa kaçışmışlardır.³²⁰

Huneyn Gazvesi'nde savaşın başlangıcında İslâm ordusu bozguna uğrayıp herkesin bir tarafa kaçtığı bu sırada, sebat edip Hz. Peygamberin yanından ayrılmayan ve onu korumak için canla başla uğraşanlardan biri de Hz. Ali'dir.³²¹

Hz. Ali, ensarlı Ebû Ducâne ile birlikte Hevâzinlilerin uzun bir mızrak ucuna takılı olan siyah sancağını taşıyan sancaktarını öldürerek, pusuya düşürülmek suretiyle bozguna uğratılan İslâm ordusunu cesraetlendirmiştir. Bu hamle ile bozguna uğrayan Hevâzinliler'in peşine düşen Müslümanlar daha sonra tam ve kesin bir zafer elde etmişlerdir.³²²

Makrîzî, bu savaş esnasında Hz. Ali'nin Hevâzin Kabilesi'nden 40 kişiyi öldürmüş olduğunu kaydetmektedir.³²³ Hz. Ali, bu savaşta Hevâzinlilerin sancaktarının dışında bir kaç kişiyi daha öldürmüş olma ihtimaliyle birlikte, temel İslam tarihi kaynaklarında yer almayan bu kırk rakamının abartılı bir rakam olduğu anlaşılmaktadır.

³¹⁹ Bakır, s. 148.

³²⁰ İbn Hişâm, II, 208; Taberî, III, 70; İbn Seyyidinnâs, II, 256; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 584; Sallâbi, s. 70.

³²¹ Taberî, III, 74; İbn Hazm, s. 190; Halebî, III, 156.

³²² Vâkidî, II, 902; İbn Hişâm, II, 208; Taberî, III, 77; İbn Seyyidinnâs, II, 256; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 584; Sallâbi, s. 70.

³²³ Makrîzî, s. 408.

Görüldüğü üzere Hz. Ali, katılmış olduğu bütün gazvelerde üstün bir askerî başarı sergilemiştir. Hiç bir savaşta onu alt edebilecek biri çıkmamış ve o katıldığı bütün çarpışmalarda İslâm ordusuna büyük katkılar sağlamıştır.

İslâm tarihinde Müslüman toplumların, özellikle de Müslüman Türk toplumunun zihin dünyasında kahramanlığın örneği ve prototipi haline gelen Hz. Ali'nin bu kahramanlığının alt yapısına dair bilgilerimiz ne yazık ki, yok denecek kadar azdır.

Örneğin; o nasıl bir eğitim almıştı, böylesine güçlü ve bükülmez bileğe nasıl sahip olmuştu, savaş sanatını böylesine ustalıkla kullanmayı nerede ve nasıl öğrenmişti vb. sorularına kaynaklarda maalesef cevap bulamıyoruz.

Hz. Ali'nin fizikî yapısının çok güçlü ve kuvvetli olduğu kaynaklarda genellikle belirtilir. Bununla birlikte Hz. Ali'nin çarpışma alanlarındaki bu üstün kabiliyetini nasıl elde ettiğine dair kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlayamıyoruz. Bir insan ne kadar güçlü olursa olsun, eğitilmeyen, kontrollü kullanılmayan güç, güç olamaz.

Muhtemelen Hz. Ali gibi bir yiğit, çocukluğundan itibaren Mekke'de silah eğitimi almış, Medine döneminde de zinde kalmak için sürekli antrenman yapmış olmalıdır. Aksi halde böylesine bükülmez bir bilek olmasını açıklamak mümkün olamaz. Fakat kaynaklarda, özellikle Mekke dönemi, nispeten karanlık olarak kaldığı için o dönemde Hz. Ali'nin bu anlamda nasıl bir altyapı edindiğine dair bilgilerle rastlayamıyoruz. Bununla birlikte Medine döneminde ashabın bazı günlerin akşam namazlarından sonra ok atma denemeleri yaptıklarından söz eden rivayetlere rastlıyoruz. Bu rivayetlerde, toplumun eli silah tutan bütün fertlerinin asker sayıldığı o zaman diliminde Hz. Ali de dâhil olmak üzere ashabın belirli aralıklarla ok atma ve silah kullanma talimi yaptıklarından bahsedilir.³²⁴

Hz. Ali, Hâricîlerle yapmış olduğu Nehrevân Savaşı'ndan sonra Şam'da bulunan Hz. Muâviye ve taraftarları üzerine yürümek istediği zaman Kûfeliler savaştan kaçınarak onun yanından ayrılmışlardır. Bu duruma çok kızan Hz. Ali, Kufeliler'e hitaben yazdığı bir mektupta, Kureyş içerisinde kendisinden daha savaşçı

³²⁴ Buhârî, *Mevâkit*, 18.

birinin olmadığını, yirmi yaşından önce savaşımaya başladığını ve altmış yaşında olduğu halde hala kılıç sallamaya devam ettiğini söylemiştir.³²⁵

Bu bilgiler doğrultusunda cenk meydanlarında bileği bükülemeyen Hz. Ali'nin, kendi ifadesine göre daha Mekke döneminde iken başlayan savaş talimlerinin Medine döneminde Hz. Peygamber'in teşvikleri doğrultusunda ashabın eli silah tutanlarıyla birlikte aynı talimleri önemle sürdürmüş olduğu düşünülebilir.

Ayrıca Hz. Ali'nin Medine'de uzun müddet ekip biçecek ve ürününü satacak tarla veya bahçeleri olmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu şekil meşguliyetleri olmadığı için de kendisinin ashabın diğer fertlerinden daha fazla olarak askerî eğitime zaman ayırdığını, dönemin uygulamaları doğrultusunda askerî talim yaparak zinde ve güçlü kalabildiğini tahmin ediyoruz.

Hz. Ali, Hz. Peygamber döneminde yapılan bütün askerî faaliyetlerde görev almış, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Huneyn Savaşları ve Mekke'nin fethi başta olmak üzere hemen hemen bütün büyük savaşımlara iştirak etmiştir. Ayrıca, Benu Sa'd ve Tayy Kabileleri ile Yemen bölgesine gönderilen seriyyelere komutan olarak katılmıştır.

Hz. Ali'nin savaşlarda gösterdiği kahramanlık, daha sonraki dönemlerde efsaneleştirilerek anlatılmış ve özellikle Hayber'de, kale kapısı ile ilgili ona olağanüstü güç atfeden rivayetler daha çok yaygınlık kazanmıştır.

Diğer taraftan katılmış olduğu bütün savaşlardaki bu cengâverliği, daha sonraki süreçte onun düşmanlarının sayısını artıran etken olmuştur. Nitekim zaman içerisinde Hz. Ali'nin katletmiş olduğu ve pek çoğu Kureyş'in güçlü kabilelerinin fertlerinden olan müşriklerin nesilleri ile onların bazı akrabalarının kinleri İslâm'a girmiş olsalar bile dinmemiş, daha sonraki süreçte, özellikle de siyasî mücadelelerde bu kişiler sürekli Hz. Ali'nin aleyhinde olmuşlardır.

Sadece Bedir Savaşı'nda öldürmüş olduğu müşrik sayısı ölçü alındığında Hz. Ali'nin küffâra karşı yapılan savaşlarda çok sayıda müşriği öldürdüğü anlaşılacaktır.

³²⁵ Dineverî, s. 195.

Bazı isimler ihtilaflı olsada, kaynaklarda bu savaşta öldürülenlerin isimleri zikredilirken çok sayıda müşriğin ismi etrafında Hz. Ali'nin adının anıldığı görülmektedir.³²⁶

Ayrıca Bedir Savaşı'nda çok sayıda müşriği öldürmüş olan bir diğer Hâşimî ise, Hz. Ali'nin amcası olan Hz. Hamza'dır. Hz. Hamza çok erken bir dönemde, Uhud Savaşı'nda şehid olduğu için ilerleyen süreçte ondan intikam alma fırsatı bulamayan bazı insanlar, bunun da intikamını Hz. Ali'den alma düşüncesinde olmuşlar ve bu da Hz. Ali'nin toplumun belirli kesimleri tarafından sevilmemesine sebep olmuştur.

Hz. Ali'nin katılmış olduğu bütün savaşlardaki bu kahramanlığı, Şiîler tarafından onun cihadın timsali, savaşın önderi ve efdaliyetinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Şiîler, Hz. Ali'nin cesaret ve kahramanlığını sadece sahabe dönemi ile sınırlamamışlar, aksine onu tüm dönemlerin en cesur insanı olarak telakki etmişlerdir.³²⁷

2.3.2- Hz. Ali'nin Komuta Ettiği Seriyeler

Hz. Peygamberle beraber katıldığı gazvelerin hepsinde, Hz. Ali'nin farklı bir yerinin olduğu tartışmasız bir şekilde görülmektedir. Hz. Ali, katıldığı bütün gazvelerde büyük yararlılıklar göstermiş ve girdiği çatışmalarda yenilemeyen, bileği bükülemeyen bir asker olduğunu ispat etmiştir. Bundan dolayı da Hz. Ali Müslümanlar arasında cesaret ve kahramanlığın simgesi haline gelmiştir.

Hz. Peygamber, kendisinin katıldığı gazvelerin dışında gerekli gördüğü bazı zamanlarda ise kendisinin katılmadığı seriyeler göndermiştir. Hz. Peygamber bu seriyelerde tecrübe ve basiretine güvendiği bazı arkadaşlarını seriyye komutanı olarak görevlendirmiştir.

Hz. Ali'nin de içinde bulunduğu ve büyük bir çoğunluğu muhacirlerden oluşan bu kişilerden önde gelen bazı isimler şunlardır; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in, Hz. Osman, Hz. Hamza, Abdullah b. Hâris, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Revâhâ,

³²⁶İbn Hişâm, I, 311-319.

³²⁷Bozan, s. 7-8.

Ğalib b. Abdullah, Beşir b. Sa'd, İbnü Ebî'l-Avcâ, Şuca' b. Vehb, Ka'b b. Umeyr, Amr b. el-Âs, Ubeyde b. Cerrâh, Ebû Katâde, İbnü Ebî'l-Hadred, Halid b. Velid, Sa'd b. Zeyd, Tufeyl b. Amr, Uyeyne b. Hisn, Kutbe b. Âmir, Dahhâk b. Süfyân, Alkame b. Mücezzir, Ukkâşe b. Mihsân, Üsâme b. Zeyd, Sa'd b. Ubâde, Abdullah b. Hâris, Abdullah b. Cahş, Said b. Osman b. Maz'un, Ebû Seleme b. Abdulesed, Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Abdullah b. Huzâfe.³²⁸

Seriyye komutanlarının isimlerine bakıldığında bu kişilerin, Hz. Peygamber'in Müslüman toplumu inşa ve idaresinde en yakınında bulunan akraba ve arkadaşlarından seçildiği görülmektedir ki, Hz. Ali de bu kadro içerisinde yer almış olanlardan biridir. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi üç defa seriyye komutanı olarak görevlendirmiştir.

2.3.2.1- Benu Sa'd b. Bekr Seriyyesi

Hz. Ali'nin seriyye komutanı olarak görev aldığı ilk seriyye, Fedek Bölgesi'nde bulunan Benu Sa'd b. Bekr kabilesi üzerine gönderilen seriyyedir. Hicri 6. yılın Şâban ayında (Aralık-Ocak 627-628) Benû Sa'd kabilesi'nin, Fedek Bölgesi'nde Müslümanlara karşı Hayber Yahudilerine yardım hazırlığı içinde olduğunu haber alan Resûlullah, Benû Sa'd b. Bekr kabilesi üzerine Hz. Ali kumandasında yüz kişilik bir birlik göndermiştir.³²⁹

Bu sefer için yola çıkan Hz. Ali ve beraberindeki mücahidler, güzdüzleri gizlenerek, geceleri ise yolalarak takriben altı günde Fedek bölgesi'ne ulaşmışlar ve ulaştıkları bölgede ele geçirdikleri bir casustan, Benû Sa'd kabilesi'nin hurma karşılığında Hayber Yahudilerine yardım etme hazırlığında olduğunu öğrenmişlerdir.³³⁰

Hz. Ali ve arkadaşlarının üzerlerine geldiğinden haberdâr olan Veber b. Uleym önderliğindeki iki yüz kişilik Benû Sa'd birliği ise menkul mallarını yanlarına

³²⁸İbn Hazm, s. 120-124; İbn Seyyidinnâs, II, 139-159.

³²⁹Vâkidî, II, 562; İbn Sa'd, II, 86; Belâzürî, I, 378; İbn Hazm, s. 16; İbn Seyyidinnâs, II, 155; Halebî, III, 288-289.

³³⁰Vâkidî, II, 562; İbn Sa'd, II, 86; Belâzürî, I, 378; İbn Hazm, s. 16; İbn Seyyidinnâs, II, 155; Halebî, III, 288-289; Bakır, s. 150.

olarak kaçmış ve çatışmayı göze alamamıştır. Bunun üzerine Hz. Ali ve arkadaşları bu kabilenin çiftliklerine baskın yaparak çok sayıda deve ve koyun sürüsünü ele geçirmişlerdir.³³¹

Hz. Ali, ele geçirilen ganimetlerden hazineye ait olan beşte bir hisseyi ayırdıktan sonra geri kalan kısmını askerlerine dağıtmıştır. Bu sefer esnasında mücahidlerin karşılıklarına mukavemet edecek bir askerî birlik çıkmadığı için herhangi bir kayıp verilmeden Medine'ye geridönülmüştür.³³²

2.3.2.2- Tayy Kabilesi Seriyyesi

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in müşrik Arapların tapındıkları Uzza, Menat, Suva' gibi değişik bölgelerdeki putları imha etmeleri için ashaptan bazılarının komutasında seriyyeler göndermiş olduğunu görüyoruz.³³³

Hicri 9. yılın (631) sonlarında Hz. Peygamber, Tayy kabilesinin "Fuls" isimli putunu imha etmek üzere de, Hz. Ali komutasında çoğunluğu ensardan olan 150 kişilik bir seriyye birliği göndermiştir.³³⁴

Bu amaçla yola çıkan Hz. Ali ve beraberindeki mücahidler, gecenin ileri bir vaktinde Tayy kabilsinin bir kolu olan Hâtim boyunun yaşadığı topraklara varmışlar ve kabile mensuplarının gece karanlığından faydalanıp kaçmalarını engellemek için sabah olmasını beklemişlerdir. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Hz. Ali ve beraberindekiler, kabile fertlerinin hepsinin uykuda olduğu bir zamanda anî bir baskın düzenleyip onlardan bazılarını öldürmüşler, bazılarını ise esir almışlardır.³³⁵

Gerçekleşen bu sefer sonucunda, Tayy kabilesinin Fuls isimli putu ve kabileye ait tapınak imha edilmiş ve bu tapınakta bulunan üç adet kılıca el konulmuştur. Ayrıca bol miktarda koyun-deve sürüleri ve önemli miktarda ganimet elde edilmiştir.³³⁶

³³¹Vâkidî, II, 562; İbn Sa'd, II, 86; Belâzürî, I, 378; İbn Hazm, s. 16; Halebî, III, 288-289; Bakır, s. 150.

³³²Vâkidî, II, 563; İbn Sa'd, II, 86; Belâzürî, I, 378; İbn Hazm, s. 16; İbn Seyyidinnâs, II, 155; Mağlût, s. 52.

³³³İbn Sa'd, II, 150; İbn Seyyidinnâs, II, 249-269.

³³⁴İbn Sa'd, II, 150; İbn Seyyidinnâs, II, 278; Halebî, 288-289.

³³⁵Vâkidî, III, 987-988; İbn Sa'd, II, 150; İbn Seyyidinnâs, II, 278; Halebî, III, 288-289.

³³⁶Vâkidî, III, 988; İbn Sa'd, II, 150; İbn Seyyidinnâs, II, 278; Dermenghem, s. 363; Bakır, s. 150.

Hız. Ali, sefer dönüşünde Hâtim ailesi mensupları dışında ele geçirilen köle ve ganimetleri askerlerine dağıtmış, tapınaktan alınan üç adet kılıç ile Humus, ayrıca Hâtim ailesinden olan kişileri Medine'ye götürerek Hız. Peygamber'e teslim etmiştir.³³⁷

Bu seriyye esnasında Hız. Ali'nin yanında siyah râyeye ve beyaz livâ bulundurduğu rivayet edilmiştir.³³⁸

2.3.2.3- Yemen Seriyesi

Mekke'nin fethi'nden sonra Arap Yarımadası'ndaki kabilelerin büyük gruplar halinde İslâmı kabul etmeye başladıkları bir dönemde, Hız. Peygamber henüz İslâma girmemiş olan diğer kabileleri de İslâm'a davet etmeleri için değişik bölgelere Müslüman davetçiler göndermiştir.

Bu tebliğ faaliyetleri kapsamında, İslâm devletinin güneyinde bulunan bölgelerin Müslüman olmasını, özellikle de Yemen Bölgesi'ndeki güçlü kabilelerinin İslâm'a girmesini çok arzulayan Hız. Peygamber, bu bölgeye de davetçiler göndermiştir.³³⁹ Hız. Peygamber'in göndermiş olduğu bu davetçilerin çalışmaları kısa sürede parlak sonuçlar vermiş ve Yemen'in değişik bölgelerinden heyetler Medine'ye akın etmeye başlamıştır.

Yemen'de davet çalışmalarını yürüten bu sivil kişilerin çalışmalarına Hız. Peygamber de zaman zaman göndermiş olduğu seriyyelerle katkıda bulunmuştur.³⁴⁰ İslâm dini Yemen'de yayılmaya başlayınca, doğal olarak Yemenliler'in kabul etmiş oldukları yeni din olan İslâm'ı kendilerine öğretecek ve aralarında dînî hükümleri uygulayacak birikime sahip insanlara ihtiyaç hâsıl olmuştur.

³³⁷ Vâkidî, III, 988; İbn Hişâm, I, 89; İbn Sa'd, II, 150.

³³⁸ İbn Sa'd, II, 150; İbn Seyyidinnâs, II, 272-358; Halebî, III, 288-289.

³³⁹ İbn Sa'd, II, 155; İbn Seyyidinnâs, II, 278; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 129; Makrîzî, s. 502; Sallâbî, s. 143.

³⁴⁰ Sallâbî, s. 143.

Bu ihtiyaca binaen Hz. Peygamber, bahsettiğimiz süreç içerisinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muaz b. Cebel, Ebû Musa el-Eşârî, Halid b. Velid ve Hz. Ali gibi önemli simaları bu misyonlabölgeye göndermiştir.³⁴¹

Hz. Ali'nin Yemen bölgesine gönderilmesi hakkında kaynaklarda bir birinden çok farklı rivayetlerin bulunduğu ve bundan dolayı da büyük bir bilgi karışıklığının olduğu göze çarpmaktadır. Bir birinden farklı olan bu rivayetler gerek temel kaynaklarda, gerekse çağdaş eserlerde bir arada ve tutarlı bir şekilde değerlendirilememiş, bundan dolayı da konu etrafında bir birinden farklı ve anlaşılması zor olan anlatımlar oluşmuştur.³⁴²

Konu temel kaynaklardaki rivayetler doğrultusunda ele alındığı zaman, Hz. Ali'nin Yemen'deki faaliyetlerini net olarak anlama imkânının olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı da konu ile ilgili kaynaklardaki rivayetleri bütün halinde değil de, tek tek ele alarak Hz. Ali'nin Yemen seferi hakkında bazı mülahazalarda bulunmak istiyoruz. Nitekim Yemen Seriyyesi sonuçları bakımından önemli bir sefer olduğu için üzerinde detaylıca durmak istiyoruz.

En geniş şekilde Taberî'de yer alan ve râvisi Berâ b. Âzib olan habere göre Hz. Ali, Yemen'in Hemdan bölgesine gönderilmiş ve olay şöyle olmuştur: Hz. Peygamber, hicri 10. senenin Ramazan ayında Hz. Ali'yi Yemen'in Hemdan bölgesine göndermiştir. Hz. Peygamber daha önce de o bölgede İslâm'ın tebliği için ravi Berâ b. Âzib'in de içinde bulunduğu bir birliğin başında Halid b. Velid'i göndermişti. Halid ve arkadaşları Yemen'de 6 ay kadar kaldırsa da kimse onların davetine icabet edip Müslüman olmaya yanaşmamıştı. Bunun üzerine de Hz. Peygamber, o bölgeye Hz. Ali'yi göndermiş ve Halid ve arkadaşlarının Medine'ye

³⁴¹ İbn Sa'd, II, 154; Hâkim, III, 157; İbn Seyyidinnâs, II, 278; İbn Kesir, *Siyer*, IV, 129; Makrîzî, s. 502.

³⁴² Bu konuda Mustafa Fayda'nın "*Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a YayılıŞı*" isimli doktora çalışmasının istisna olduğunu belirtmek istiyoruz. Bu çalışmasında Mustafa Fayda, konunun tespit ve tahlilini çok güzel bir şekilde yapmış, ilgili rivayetleri ilmi bir üslupla tahlil edip yorumlamıştır. Bu çalışmanın tezimizde bu başlığı ile ilgili çok büyük katkılar sağladığını minnetle belirtmek istiyoruz. Fayda, Mustafa, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a YayılıŞı*, s. 101-112.

dönmelerini, bununla birlikte Hz. Ali ile kalmak isteyenlerin ise kalabileceğini emretmiştir.³⁴³

Râvi, Berâ b. Âzib de Halid'in birliğinden ayrılarak Hz. Ali'ye katılmıştır. Hz. Ali emrindeki birliklerle o bölgeye ulaştığında ise yöre halkı gelip onların etrafında toplanmıştır. Hz. Ali o gün kendi arkadaşlarına sabah namaz kıldırdıktan sonra orada bulunan herkesi tek saf halinde sıraya düzerek Hz. Peygamber'in mektubunu onlara okumuş, bunun üzerine de Hemdan halkının tamamı o gün Müslüman olmuştur. Hz. Ali, bu durumu Hz. Peygamber'e bir mektupla bildirmiş, Hz. Peygamber de bu mektubu okuyunca secdeye kapanmış ve sonra da başını kaldırıp şöyle demiştir: "*Hemdân'a selam olsun, Hemdân'a selam olsun.*". Bundan sonra Yemen ahali arkası kesilmeden İslâm'ı kabule devam etmiştir.³⁴⁴

Şimdi Berâ b. Âzib'in rivayet ettiği bu haberin kısa bir tahlilini aktarmak istiyoruz. Rivayete göre Hz. Ali 6 ay Yemen'de kalan Halid b. Velid'in yerine hicri 10. yılın (631) Ramazan ayında, onun yerine Yemen'e gönderilmiştir. Bu habere göre, Halid'in 6 ay önce, yani 10. yılın Rebiülevvel ayında Yemen'e gönderilmiş olması gerekmektedir. Halbuki tarihî realite bunu reddetmektedir. Şöyleki; Halid b. Velid, hicri 10. yılın ilk aylarında (Rebiülevvel veya Cemâziyelevvel) Hz. Peygamber tarafından Benu Hâris b. Kâ'b kabilesi üzerine gönderilmiştir. Halid, bu kabile ile savaşmadan bunların Müslüman olmayı kabul etmeleri üzerine Halid b. Velid bu durumu bir mektupla Hz. Peygamber'e bildirmiş ve gelecek cevaba göre hareket etmeye karar vermiştir. Aynı zamanda Halid, bu zaman zarfında insanlara İslâm'ı öğretmek için uğraşmaya devam etmiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'den gelen cevap üzerine Halid b. Velid ve askerleri Medine'ye dönmüş, ayrıca Benu Hâris b. Kâ'b'dan bir heyet de Medine'ye gelerek orada 10 gün kaldıktan sonra Necrân'a geri dönmüştür.³⁴⁵

Böylece Halid b. Velid, Yemen'de 6 ay kadar kalmış ve başarılı bir seferden sonra Benu Hâris b. Kâ'b'ın Müslüman olmasını sağladıktan sonra bu kabilede bir heyetle Medine'ye dönmüştür. Halid b. Veldi'nin Medine'ye dönüş tarihiyle Hz.

³⁴³Taberî, III, 131-132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 168; Makrîzî, s. 502; Diyarbekrî, II, 160; Halebî, III, 254. Bütün bu kaynaklar, yukarıdaki bu rivayeti aynen veya kısaltarak Taberî'den almışlardır.

³⁴⁴Taberî, II, 131-132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 168; Diyarbekrî, II, 160; Halebî, III, 254.

³⁴⁵İbn Hişâm, II, 592; Taberî, III, 132; Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 105-106.

Ali'nin Yemen'e gönderiliş tarihi birbirine çok yakın, belki de aynı zamana rastladığından dolayı, Halid'in başarısız olduğu ve bunun üzerine Hz. Ali'nin Yemen'e gönderildiği şeklindeki bir yakıştırma muhtemelen râvilerin kolayına gittiği için yapılmıştır.³⁴⁶

Ayrıca Hz. Ali'nin hicri 10. yılın Ramazan ayında Yemen'e hareket ettiği ve Zilhicce ayında veda haccına yetişmek için Mekke'ye döndüğünü göz önünde bulundurursak, Yemen'den bir mektupla Hemdân kabilesinin Müslüman olduğunu Hz. Peygamber'e bildirmesine gerek olmadığı da anlaşılacaktır. Bunun dışında Berâ b. Âzib'ten nakledilen bu haberin, Hemdân kabilesiyle ilgili diğer haberlere ters düşmesi de bu haberin uydurma olduğu kanaatini teyit etmektedir. Böyle bir haberin uydurulması ise, Hemdan kabilesi mensuplarının Hz. Ali ile olan münasebetlerini tâ Hz. Peygamber zamanına kadar götürmek istemelerinden ileri geldiği söylenebilir. Zira bu kabile, Hz. Ali-Hz. Muâviye mücadelesinde Hz. Ali tarafında yer almış ve gösterdikleri fadakarlık ve bağlılık sonucu Hz. Ali'nin takdirini kazanmışlardır.³⁴⁷

Hz. Ali'nin Yemen'e gönderilişi ile ilgili olan ve özellikle de Vâkidî'nin savunucusu olduğu bir diğer rivayet ise şöyledir; Hz. Peygamber aynı tarihte, yani hicri 10. yılın Ramazan ayında Hz. Ali'ye askerlerini sefere hazır hale getirmesini tembihledikten sonra, kendisine bir sancak verip ve bir de sarık sararak emrindeki birliklerle seriyye komutanı olarak Yemen'e göndermiştir.³⁴⁸

Hz. Ali, bu sefer için yola çıkmadan önce Hz. Peygamber kendisine bazı tavsiyelerde bulunmuş ve gittiği bölgedeki insanlara karşı hemen savaşa tutuşmamasını, onlara karşı yumuşak davranmasını, onları Allah'tan başka ilah olmadığını kabul etmeye çağırmasını, şayet kabul ederlerse namaz kılmayı ve onu da kabul ederlerse zekat verip vermeyeceklerini sormasını istemiştir. Şayet bütün bunlara olumlu cevap alacak olursa onlardan başka bir şey istememesini de Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye tenbihlemiştir.³⁴⁹

³⁴⁶ Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 106.

³⁴⁷ Taberî, III, 132; Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 106.

³⁴⁸ Vâkidî, III, 1079-82; Makrîzî, s. 502-503.

³⁴⁹ Vâkidî, III, 1079-82.

Vâkidî'nin anlatımına göre Hz. Ali, 300 kişilik bir askerî birliğin başında Yemen'e doğru yola çıkmış ve Yemen Bölgesi'nin en alt kısmı olan Mezhic topraklarına varınca askerlerini kollara ayırmıştır. Değişik kollara ayrılan bu birlikler ise daha sonra yaptıkları baskınlarda pek çok ganimet ve esirler elde etmişlerdir. Hz. Ali ganimetlerin başına Büreyde b. Husayb isimli sahabeyi getirmiş ve aynı zamanda esirlere mallarını iade etmek şartıyla İslâma girmelerini teklif etmişse de onlar bu teklife olumlu cevap vermemişler ve taraflar arasında yeniden çarpışmalar başlamış ve Müslümanlar, Mezhiçlilerden yirmi kişiyi öldürmüştür. Bunun üzerine de onlar İslâm'ı kabul etmişler ve Hz. Ali'ye gelip biat ettikten sonra zekâtlarını ona teslim etmişlerdir.³⁵⁰

Vâkidî'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Hz. Ali, emrindeki üçyüz askerle Mezhic topraklarına gönderilen bir seriyyenin başında bulunmuş ve birçok ganimet elde ettikten sonra da kendilerine seriyye gönderilen kabilenin Müslüman olması üzerine Veda Haccına yetişmek üzere Mekke'ye dönmüştür.

Görüldüğü gibi Hz. Ali'nin gönderildiği seriyye hakkında detaylı bilgi verilmesine rağmen, hangi kabileye ve Yemen'in hangi bölgesine gittiği açıkça belirtilmemiş ve sadece mübhem bir şekilde Mezhic toprağı ifadesi kullanılmıştır.³⁵¹

Hz. Ali'nin Yemen seferi hakkında kaynaklarda yer almış olan bir diğer haber ise, onun Necran Bölgesi'ne zekât ve cizyeleri toplamak için gönderilmiş olduğuna dair haberdur. Bu habere göre ise, Hz. Ali aynı tarihlerde, hicri 10. yılın Ramazan ayında, seriyye için Yemen'e değil de Necran Bölgesi'ne zekât ve cizyeleri toplamak için gönderilmiştir.³⁵²

Konu ile ilgili rivayetlerde, Hz. Ali'nin Necran'daki hangi kabilelerden zekât ve cizye topladığına değinilmemiştir. Sadece Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'e saf altın

³⁵⁰ Vâkidî, III, 1079-82.

³⁵¹ Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 109.

³⁵² İbn Hişâm, II, 600-603; Halife b. Hayyât, s. 48; Ya'kûbî, II, 60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 169.

gönderdiği nakledilmiş³⁵³, ayrıca Hz. Ali'nin birçok ganimetle birlikte veda haccına yetiştiği anlatılmıştır.³⁵⁴

Görüldüğü gibi aynı tarihte Hz. Ali'nin Yemen'e veya Necran'a, birincisine seriyeye komutanı, ikincisine ise zekât-cizye âmillîği sıfatıyla gönderilmiş olduğuna dâir kaynaklarda birbirinden farklı rivayetler yer almaktadır.

Kaynaklardaki bu rivayetlerden hangisinin daha doğru olduğunu anlamak, gerçekten de zor olmakla birlikte, Yemen gibi Medine'ye uzak olan bir bölgeye üç yüz kişilik az bir kuvvetle seriyeye tertip edilmiş olması da mantıklı görünmemektedir.³⁵⁵

Kaynaklardaki bu rivayetler doğrultusunda Hz. Ali'nin Yemen seferini anlamanın zorluğunu farkederek İbn Habîb, kaynakların hemen hepsinde 10/631 senesinde vuku bulunduğunu gördüğümüz bu iki olayı birleştirerek, Hz. Ali'nin aynı sene içerisinde Yemen'e iki defa gittiğini, bunlardan birincisinde seriyeye komutanı, ikincisinde de zekât ve cizye amili sıfatıyla gittiğini iddia etmiştir.³⁵⁶

İbn Habîb bu görüşü ileri sürerken muhtemelen kendinden önceki bazı kaynaklardan destek almış olmalıdır. Nitekim İbn İshâk ve İbn Sa'd, konu ile ilgili haberlerin başında Hz. Ali'nin, Yemen'e iki defa gitmiş olduğunun söylendiğini ifade etmişler, fakat bu iki seferden sadece ikincisinin tarihini vermişler, diğerinden hiç bahsetmemişlerdir.³⁵⁷

Böyle bir iddianın tarihî açıdan doğru olma ihtimali yoktur. Çünkü Hz. Ali'nin gerek seriyeye için Yemen'e, gerekse zekât-cizye amillîği için Necrân'a gönderilmiş olduğunu söyleyen kaynakların hepsinde hicri 10. yılın Ramazan ayının tarih olarak verilmiş olduğu ve bu noktada farklı bir tarihten bahsedilmediği görülmektedir.³⁵⁸

³⁵³ Buhârî, *Meğâzi*, 61.

³⁵⁴ İbn Hişâm, II, 600-603; İbn Sa'd, II, 155; Halife b. Hayyât, s. 48; Ya'kûbî, II, 60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 169.

³⁵⁵ Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 110.

³⁵⁶ İbn Habîb, s. 125.

³⁵⁷ İbn İshâk, II, 700; İbn Sa'd, II, 154.

³⁵⁸ Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 110.

Bununla birlikte bazı muahhar kaynaklarda Hz. Ali'nin Yemen'e yapmış olduğu ileri sürülen iki seriyye için de tarih verildiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin Yemen'e üç, hatta dört defa gittiğini iddia edenler bile olmuştur.³⁵⁹

Hz. Ali'nin seriyye komutanı olarak Yemen'e veya zekât-cizye âmili olarak Negrân'a gönderilmiş olduğuna dair görmüş olduğumuz bu rivayetlerin yanında, Hz. Ali'nin kadı ve mübelliğ olarak Yemen'e gönderildiği dair 3. bir habere daha kaynaklarda yer verilmiştir.

Daha çok hadîs kitaplarında yer alan bu haberlerde; Hz. Peygamber bu görevle Hz. Ali'yi Yemen'e göndereceği zaman Hz. Ali: “Ey Allah'ın Resûlü! Sen, bana sorular soracak bir kavmebeni gönderiyorsun; hâlbuki ben bu kadılık konusunda tecrübeli değilim” demiş ve bunun üzerine Hz. Peygamber, elini Hz. Ali'nin göğsüne koyarak şöyle demiştir: “Allah senin kalbine hidayet verecek ve dilini doğrultacaktır. Karşına iki davalı geldiği zaman, her ikisini de dinlemeden hüküm verme”.³⁶⁰

Hz. Ali'nin bu ifadelerinden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber Hz. Ali'yi Yemen'e kadı olarak göndermiş, Hz. Ali de gönderildiği bu bölgede kendisine intikal eden bazı hukûkî meselelere yaşının gençliğine rağmen ustaca çözüm yolu bulmuş ve onun bu hukûkî kararlarının bazıları kaynaklarda muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmıştır.³⁶¹

Hz. Ali'nin Yemen seferi hakkındaki diğer rivayetlerde olduğu gibi, Yemen Bölgesi'ne kadı olarak gönderildiğinden bahseden bu rivayetlerde de bazı noktalar

³⁵⁹ Hz. Ali'nin Yemen'e üç defa gittiği ve bu şahsî temasın tabîî bir neticesi olarak da Yemen'de Ehl-i Beyt muhabbeti ve Şiîlik temayülünün artmış olduğu söylenmiştir. Konu ile ilgili daha geniş bilgi ve tahliller için bkz., Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 111.

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 412, 439, 559; Nesâî, *Hasâis*, s. 40-43; Hâkim, III, 157; İbn Hazm, s. 24; Nüveyrî, XX, 5; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 663; Suyûtî, *Târîh*, 203; Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 111.

³⁶¹ Hz. Ali'nin Yemen'de verdiği kritik hükümlerden biri, kurulan bir tuzağa düşen aslanı seyretmekte olan dört kişinin birbirlerini çekerek kuyuya düşmeleri ve aslanın onları parçalaması üzerine aileler arasındaki diyet meselesinin nasıl olacağına dair hüküm, bir diğeri ise aynı temzilik döneminde aynı kadınla üç kişinin ayrı ayrı cinsi münasebette bulunması sonucu doğan çocuğun kime ait olacağına dair hükümdür. Vâkidî, III, 1086-7; Ahmed b. Hanbel, I, 522; Hâkim, III, 158; Hamidullah, *Vesâik*, 133-4; Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 110.

gizli kalmakta, onun ne kadar süreliğine ve Yemen'in hangi bölgesine gönderilmiş olduğuna dair net bir sonuca varılamamaktadır.³⁶²

Görüldüğü gibi kaynaklarda Hz. Ali'nin Yemen gölgesine olan seferi hakkında birbirinden farklı üç rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen bölgesine seriyeye komutanı, zekât-cizye âmili ve kadı olarak göndermiştir.

Kaynaklardaki rivayetlere topluca bakıldığında, Hz. Ali'nin bu görevler için ayrı ayrı zamanlarda Yemen Bölgesi'ne gönderildiği sonucuna varmak mümkün değildir. Çünkü Hz. Ali bu kadar uzun bir süre Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır.

Sadece hicri 10. yılın Ramazan ayından Vedâ Haccına kadar -takriben iki buçuk ay- olan zaman içerisinde Necrân bölgesinde zekât ve cizyeleri toplamış ve bu arada bölge halkına İslâm'ı anlatmak ve öğretmek için tebliğ faaliyetlerinde de bulunmuş olması makul gözükmemektedir. Aynı zamanda bulunduğu bölgede meydana gelen bazı hukûkî meselelere de çözümler üretmiş ve bu durum daha sonra kendisine kadılık isnadı yapılmasına meydan vermiş olmalıdır ki, verdiği hükümler böyle düşünmemize imkân vermektedir. Bununla birlikte, Hz. Ali'nin Yemen'e yaptığı iddia edilen ikinci seriyeye ve Hemdân kabilesiyle ilgili münasebetini, kaynaklardaki rivayetler doğrultusunda kabul etmek mümkün görünmemektedir.³⁶³

2.3.3- Hz. Ali'nin Etkin Olduğu Diğer Önemli Olaylar

2.3.3.1- Necran Hristiyanları Heyeti ve Hz. Ali

Heyetler yılı olarak meşhur olan 9. hicri yılda Necranlı Hristiyanlar, Hz. Peygamber'in gönderdiği ve onları İslâm'a davet eden, şayet İslâm'a girmezlerse cizye vermeyi kabuletmelerini, bunu da kabul etmezlerse kendileriyle savaşılacağına

³⁶²Vâkidî, III, 1079; İbn Habîb, s. 125; Belâzürî, I, 384; Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 112.

³⁶³Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 112.

dair hükümler içeren mektubunun kendilerine ulaşması üzerine altmış kişilik bir heyetle Medine'ye gelmişlerdir.³⁶⁴

Necran Heyeti, Medine'ye gelip yerleştikten sonra Hz. Peygamber'in huzuruna gidip onunla görüşmüş ve ona bazı sorular sormuşlar, sorulan sorulara Hz. Peygamber, Kur'an dancevaplara vermek suretiyle onları en güzel üslupla İslâm'a davet etmiş, ama onlar İslâm'ı kabule yanaşmamışlardır.³⁶⁵

Hikmetle ve güzel öğütlerle yapılan mücadele fayda vermeyince Hz. Peygamber, "*Eğer size söylediklerimi inkâr ederseniz, geliniz sizinle mübâhele edeceğim*" demiş ve mübâhele ayetinin gereği üzere, onları mübâhele'ye (karşılıklı lânetleşme)³⁶⁶ davet etmiştir.

Hz. Peygamber'in mübâhele teklifini aralarında görüşmek için mücadele isteyen Necran heyeti, yaptıkları istişareden sonra mübâhele'ye girmemeye karar vermişler ve kendi dinlerinde kalmak şartıyla cizye vermeye razı olduklarını bildirdirmişlerdir. Hz. Peygamber'in de bu teklifi kabul etmesi üzerine iki taraf arasında bir antlaşma kaleme alınmıştır. Ayrıca aralarında mali konularda ihtilafa düştükleri zaman Necranlılara hakemlik yapmak üzere Ebû Ubeyde b. Cerrâh bölgeye gönderilmiştir.³⁶⁷

Necran heyeti Medine'den ayrılıp memleketlerine döndükten sonra, içlerinde bulunan bazı kişiler daha sonra Müslüman olmuşlardır. İçlerinde dinî ve siyasî alanda önemli şahsiyetlerin de bulunduğu bu kişilerin Müslüman olması ise o bölgede İslâm'ın yayılmasına imkan sağlamıştır.

³⁶⁴ İbn Sa'd, I, 307; Ya'kûbî, II, 65; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 412; Sallâbi, s. 141; Mağlût, s. 78; Sariçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 245. İbn Hişâm, bu mektubun varlığından da söz etmemiştir. İbn Sa'd ise, mektubun metnini eserine almamış, fakat Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlara bir mektup yazdığını belirtmiştir. Bkz., İbn Sa'd, I, 307.

³⁶⁵ İbn Sa'd, I, 307; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270.

³⁶⁶ Mübâhele: Dini bir konunun karşılıklı konuşmak suretiyle halledilmesi imkansız hale gelince, meseleyi çözümlmek için her iki tarafın haksız olanın Allah'ın lanetine uğraması için Allah'a dua ve niyazda bulunmalarıdır. Âl-i İmrân, 3/61; Fîruzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît (el-Behl maddesi)*, III, 328-329, Mısır 1979.

³⁶⁷ İbn Hişâm, I, 583; Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe*, 21; Mağlût, s. 78; Fayda, Mustafa, "*H. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele*", A. Ü. İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi, II, 143-149, Ankara 1975.

Bunun sonucunda ise Necran Bölgesi'nde Müslüman olan bu insanlardan zekâtlarını, kendi dinleri olan Hristiyanlıkta sabit kalanlardan ise cizyelerini almak için Resûlullah daha sonra bu bölgeye Hz. Ali'yi göndermiştir.³⁶⁸

Hristiyan Necranlılara karşı mübâhele yolunu gösteren âyetin³⁶⁹ hükmü doğrultusunda Hz. Peygamber'in yanına Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Ali'yialarak Necranlı Hristiyanlarınkarşısına çıktığıve kendilerini mühâheleyle davet ettiği kaynaklarda belirtilmektedir.³⁷⁰

Hz. Peygamber'in Necralılarla yaptığı söz konusu bu antlaşma metnini ise Hz. Ali kaleme almıştır. Onun yazdığı metinden bir nüsha kopya edilmiş ve onu da Abdullah b. Ebî Bekr yazmış ve bu nüsha Medine'de bırakılmıştır.³⁷¹

Burada Hz. Ali'nin Resûlullah'ın başkâtibi mesabesinde olduğunu ve özellikle de uluslararası ilişkilerde Hz. Peygamber'in onu yanından ayırmayarak ondan istifade ettiğini ve özellikle de yazışmaları ona yaptırdığını görüyoruz.

Ayrıca Hz. Peygamber'in Hristiyan Necranlılara karşı mübâhele uygulayacağı zaman Hz. Ali'yi de ailesinin tabii bir ferdi sayarak yanında bulundurması ve olaya onu da dâhil etmesinin, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber nezdindeki yerini göstermesi bakımından önemli bir gösterge olduğunu düşünüyoruz.

2.3.3.2- Tebûk Gazvesi ve Hz. Ali'nin Medine'de Bırakılışı

Hicretin 9. yılının Receb ayında³⁷² vuku' bulan Tebûk seferi için yola çıkan Hz. Peygamber, ailesinin işlerini yürütmek ve onları korumak için Hz. Ali'yi beraberinde götürmeyerek Medine'de bırakmıştır.³⁷³

³⁶⁸ İbn Hişâm, II, 376; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 173-180; Safiyyurrahmân el-Mübârekfûrî, *er-Rehîku'l-Mahtûm*, s. 360, Mısır 1976; Mağlût, 78-79.

³⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/61.

³⁷⁰ Ya'kûbî, II, 66; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 162; Fayda, "*Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele*", s. 148.

³⁷¹ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 623.

³⁷² İbn Sa'd, II, 150.

³⁷³ İbn Hişâm, II, 325; İbn Sa'd, III, 22; Nesâî, *Hasâis*, s. 36-37; Hâkim, III, 155; Nevevî, XV, 174; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 13-14; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Halebî, III, 187; Kettâni, I, 485; Sallâbi, s. 138.

Ortalığı karıştırmak isteyen münafıklar durumdan vazife çıkarırcasına, Hz. Ali'nin değersiz görülerek bu seferden geriye bırakıldığını, çocuklar ve kadınların muhafızlığına layık görüldüğünü söyleyip onun hakkında hoş olmayan dedi kodular üretmişlerdir. Yapılan bu dedikodular kulağına gidince Hz. Ali çok üzülmüş ve hızlıca silahını kuşanarak İslâm ordusuna yetişerek kamuoyunda dolaşan dedikoduları Hz. Peygamber'e iletmiştir.³⁷⁴ Bunun üzerine Hz. Ali'nin çok üzüldüğünü gören Hz. Peygamber, onu teskin etmeye çalışarak münafıkların yalan söylediğini belirtmiş ve şu tarihî sözleri sarf etmiştir: "Ey Ali! Musa'ya nisbetle Hârun ne ise, sen de bana nisbetle o mevkide bulunmaya razı değil misin? Ne var ki, benden sonra Peygamber yoktur" buyurmuştur. Bunun ardından Hz. Ali gönül rızasıyla Medine'ye geri dönmüştür.³⁷⁵

Bilindiği üzere Hz. Musa, Tur'a çıktığı zaman geri dönünceye kadar kardeşi Hârun'u İsrail oğullarını idare etmek üzere yerine vekil bırakmıştı.³⁷⁶

Hz. Peygamber, hayatındaki son seferi olan Tebûk'e hareket ettiği zaman oldukça uzak bir mesafeye olan bu sefer için daha önceki hiç bir gazvede yanından ayırmadığı Hz. Ali'yi yanında götürmeyerek Medine'de ailesinin başında bırakmıştır. Hz. Peygamber'e birebir dil uzatmaktan çekinen münafıkların, toplumsal psikolojinin arkasına sığınarak ailesi üzerinden Hz. Peygamber'i yıpratma fırsatlarını sürekli değerlendirdiklerini görüyoruz ki, bu durumla başbaşa kalanlardan biri de Hz. Ali olmuştur.

Hz. Peygamber, çok mâsumane niyetlerle Hz. Ali'yi Medine'de ailesinin yanında bırakmış, fakat İslâm düşmanı münafıklar bu durumu dedikodu malzemesi yapmışlardır. Bu gibi hassas durumları göz önünde bulundurduğumuzda, Hz. Peygamber'in bütün zorlu mücadelelerde Hz. Ali başta olmak üzere bazı yakın akrabalarını herkesten önce savaş alanına sürmesinin ve tehlikeli bazı görevlerde onları öne çıkarmasının, daha anlamlı hale geldiğini görüyoruz. Şayet Hz. Peygamber

³⁷⁴İbn Hişâm, II, 325; İbn Sa'd, III, 22; Nesâî, *Hasâis*, s. 36-37; Hâkim, III, 155; Nevevî, XV, 174; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 13-14; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Halebî, III, 187; Kettâni, I, 485; Sallâbi, s. 138.

³⁷⁵İbn Hişâm, II, 325; İbn Sa'd, III, 22; Nesâî, *Hasâis*, s. 36-37; Nevevî, XV, 174; Nüveyrî, XX, 3-4; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 13-14; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Halebî, III, 187.

³⁷⁶Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 39.

böyle yapmamış olsaydı muhtemelen art niyetli kesimler tarafından, Hz. Peygamber'in damadı ve akrabalarını koruduğu yaygarası çıkarılmış olabilecekti.

2.3.3.3- Hz. Ali ve Müşriklere Verilen Ültimatın (Berâe Suresinin Duyurulması)

Mekke'nin fethinden sonra Kureyş'in ve daha sonra da Hevâzin ve Sakîf Kabilleri gibi Arap yarımadası'nın güçlü kabilelerinin İslâm'a dâhil olmasıyla birlikte, putperestlik büyük ölçüde etkisiz hale getirilmiştir. Fakat yine de müşrikler hala varlıklarını devam ettiriyorlar, hac ve umre için Kabe'yi ziyarete gelebiliyorlardı. Çünkü Kâbe'yiziyarete gelen kimselere engel olunmayacağı şeklinde müşriklerle bir antlaşma yapılmıştı.³⁷⁷

Hz. Peygamber, Tebûk Seferi'nin ardından Medine'ye döndükten sonra, bir takım sebeplerden dolayı hacca kendisi gidemediği için Hz. Ebû Bekir'i hac emiri tayin ederek üç yüz civarında hacı adayını ile birlikte, haccın farz kılındığı yıl olan 631 yılının hac mevsiminde Mekke'ye göndermiştir.³⁷⁸ Hz. Ebû Bekir'in beraberindeki hacı adaylarıyla birlikte yola çıkmasından sonra, Kur'an-ı Kerim'in 9. suresi olan ve içerisinde Müslümanlarla müşriklerin ilişkilerini düzenleyen ayetler barındıran Tevbe (Berâe) Suresi nazil olmuş, böylece yeni hükümler getirilmiştir.³⁷⁹ Tevbe Suresi'nin ilk âyetlerinde Allah, Müslümanların müşriklerle yapmış olduğu antlaşmaları tek taraflı olarak feshettiğini ve onların Müslüman olmalarını, aksi halde öldürüleceklerini, kendisi ve elçisi adına ilan ve ihtar etmiştir.³⁸⁰

Hz. Peygamber, nazil olan âyetlerdeki yeni hükümler üzerine müşriklerle yapılan antlaşmaları bozduğunu hac mevsiminde bütün müşriklere duyurması için Hz. Ali'yi göndermiştir. Nitekim daha önce Araplar da bu şekilde yapıyorlar, yaptıkları

³⁷⁷ İbn Seyyidinnâs, II, 310; Diyarbekrî, II, 141; Fayda, *Ğlâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 101-112.

³⁷⁸ İbn Sa'd, II, 153-154.

³⁷⁹ İbn Sa'd, II, 153-154; İbn Seyyidinnâs, II, 310; Kettâni, I, 213-214; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 220; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 38.

³⁸⁰ Tevbe 9/1-28; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 220.

ya da bozdukları antlaşmaları hac'da ilan ediyorlardı. Zira orada antlaşma ile ilgili taraflardan birileri muhakkak bulunuyordu.³⁸¹

Ayrıca Araplar arasındaki geleneğe göre, antlaşmalar üzerinde ancak başkan veya ailesinden biri söz sahibi olabiliyordu. Berae Suresi'nin daha önce kendisi tarafından yapılan antlaşmanın bozulması hükmünü getirmesinden dolayı Hz. Peygamber, amcasının oğlu olması hasebiyle kendisine niyabeten Hz. Ali'yi, söz konusu âyetleri ve içerdikleri bazı hükümleri Mekke'ye gelen hacılara tebliğ etmek üzere Hz. Ebû Bekir'in arkasından göndermiştir.³⁸²

Hz. Peygamber, nazil olan yeni âyetlerin içerdiği hükümleri hac günlerinde insanlara duyurması için başka birini göndererek aynı duyuruyu Hz. Ebû Bekir aracılığıyla da yaptırabilirdi ama bunu yaptırmamıştır ve Hz. Ebû Bekir de bu durumu yadırgamamıştır. Kendisine, bu görevi niçin Hz. Ebû Bekir'e bırakmadığı sorulduğunda Hz. Peygamber'in, "Bunu ancak benim ailemden biri yerine getirebilir" şeklinde cevap vermiş olması³⁸³ da, aslında Hz. Ali'nin bu şekilde bir misyonu niçin yüklendiğinin en sarih cevabı olmaktadır.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in Adbâ veya Kasvâ isimli devesi ile yola çıkıp hızlı bir şekilde hareket ederek Hz. Ebû Bekir henüz Zülhuleyfe'de iken ona yetişmiş ve kendisinin insanlara Tevbe Suresi'nin ilk âyetlerini okumak ve ilan etmekle görevlendirildiğini ve Hz. Ebû Bekir'in hac emiri olarak görevine devam edeceğini bildirmiştir.³⁸⁴

Mekke'ye Hz. Ebû Bekir ile birlikte ulaşan Hz. Ali, bayramın birinci günü Mina'da Cemre'nin yanında toplanan insanlara Tevbe Suresinin ilk âyetlerinden itibaren müşrikleri ilgilendiren diğer âyetlerini okumasının ardından; bu yıldan sonra müşriklerin hac yapamayacaklarını, Mescid-i Haram'a Müslümanlardan başkasının giremeyeceğini, Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilemeyeceğini, süresiz antlaşmaların

³⁸¹ Nesâî, *Hasâis*, s. 70-72; Sallâbi, s. 140.

³⁸² Vâkidî, III, 1103-1108; İbn Hişâm, II, 341; Ahmed b. Hanbel, I, 168; Belâzürî, I, 383; Nesâî, *Hasâis*, s. 70-72; Hâkim, III, 154; İbn Seyyidinnâs, II, 310; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 61; Diyarbekrî, II, 141; Kettâni, I, 213-214; Sallâbi, s. 140.

³⁸³ İbn Hişâm, II, 341; Ahmed b. Hanbel, I, 168; Hâkim, III, 154; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 62.

³⁸⁴ İbn Sa'd, II, 154; Ahmed b. Hanbel, I, 168; Belâzürî, I, 383; Hâkim, III, 154; İbn Seyyidinnâs, II, 310; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 65; Kettâni, I, 213-214.

iptal edildiğini ve bu durumda olanlara Allah'ın dört ay daha süre verdiğini, süreli antlaşmaların ise sonuna kadar devam edeceğini³⁸⁵ bildiren hükümleri açıklamıştır.³⁸⁶

Hac görevini ifa ettikten sonra da Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali beraberce Medine'ye dönmüşlerdir.³⁸⁷

Berâe Suresi, daha önce Hz. Peygamber'in bazı müşrik kabilelerle yapmış olduğu antlaşmaları hükümsüz kılan bir takım hükümler içermesinden dolayı Hz. Peygamber, inen ayetlerin hükümleri muvacehesinde, yaptığı antlaşmaların bozulup hükümsüz kaldığını duyurması için kendi ailesinden ve amcasının oğlu olan Hz. Ali'yi göndermiştir.Hz. Peygamber böyle bir görev için kendi ailesinden birini göndermek suretiyle Arapların cârî örfüne uymuş ve onların ileri geri konuşmalarının önünü tıkamıştır. Nitekim, Araplarda bir kavmin önderi başka bir kavimle antlaşma yaptığında, kardeşi veya amcası gibi yakın akrabalarından başkası onun adına bu antlaşmayı bozamazdı.Dolayısıyla, malum bazı psiko-sosyal ve siyasî nedenlerden ötürü Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'in arkasından böyle bir misyonla göndermesinde, çok özel dinî ve siyasî sebepler aramanın yanlış olacağını, meselenin sosyal ve siyasî olayların seyri kapsamında ele alınmasının doğru olacağını düşünüyoruz.

2.3.3.4- Veda Haccı ve Hz. Ali

Hicri 9. yılda kendisi hacca gidemeyen Resûlullah, o yıl hacı adayı Müslümanlara hac yaptırması için hac emiri olarak Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmiş, ertesi yıl olan hicri 10. yılda ise İslâm devletinin idaresini sağlam esaslara bağlamanın verdiği rahatlıkla kendisi de hac yapmaya kararvermiştir.Hz. Peygamber'in hac yapacağı etrafta duyulunca, Arafat düzlüğündeki Cebel-i Rahme'de irad edeceği hutbeyi dinlemek üzere, on binlerce hacı adayı toplanmıştır.³⁸⁸

³⁸⁵ Tevbe, 9/1-28.

³⁸⁶ Vâkidî, III, 1103-1108; İbn Sa'd, II, 154; İbn Seyyidinnâs, II, 310; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 62; Kettâni, I, 213-214.

³⁸⁷ İbn Hişâm, I, 545; İbn Sa'd, II, 154; Belâzürî, I, 383.

³⁸⁸ İbn Hişâm, II, 377-380; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 277.

Hız. Peygamber'in meşhur hutbesi dolayısıyla İslâm tarihiaçısından oldukça önemli olan bu hacca, hac törenleri sırasında ve hatta hac sonrasında bile katılanlar olmuştur ki, Hız. Ali ve beraberindeki bir grup asker de Yemen'den gelip daha sonra Hız. Peygamber'e katılmışlardır. Nitekim Hız. Ali, bizzat Hız. Peygamber tarafından Yemen'e yapılan sefere komutan olarak görevlendirilmişti.³⁸⁹

Hız. Peygamber, bu meşhur hitabesi esnasında devesinin üzerinde bulunuyordu. Onun söylediklerini yüksek sesle tekrarlayarak, sayıları on binleri bulan hacıların duymasını sağlayanlar vardı ki, bunlardan biri de Hız. Ali idi.³⁹⁰

Kaynaklarda yer alan kayıtlara göre, veda hacı esnasında Hız. Peygamber'in eli altında 100 kadar deve bulunmaktaydı. Bu develerden 63 tanesini Resûlullah bizzat kendi eliyle boğazlayarak kurban etmiş, geri kalan diğer kurbanlarla meşgul olmak üzere de Hız. Ali'yi görevlendirmiştir.³⁹¹

Veda Hacı esnasında Hız. Peygamber ve Hız. Ali'nin kesmiş oldukları bu kurbanlıklar, Hız. Ali'nin Yemen Bölgesi'nden getirmiş olduğu kurbanlıklardır.³⁹²

2.3.3.5- Gadîr-i Hum Olayı ve Hız. Ali

Hız. Peygamber, Halid b. Velid'i bir askerî birliğin başında Yemen Bölgesi'nin fethi ve orada İslâm'ın tebliği için göndermişti. Halid ve beraberindeki mücahidlerin çalışmaları sonucunda ise bölgede önemli askeri başarılar elde edilmiş ve büyük ganimetler ele geçirilmiştir.

Hız. Peygamber, hicri 10. yılın Ramazan ayında Halid b. Velid'in görevli bulunduğu Yemen'e, Halid ve arkadaşlarının elde ettiği ganimetleri taksim ederek onun beşte biri olup devlet hazinesine ait olan humus'u ve bölgenin zekât ve cizyesini toplayıp getirmesi için Hız. Ali'nin kumandası altında bir askerî birlik daha göndermiştir.³⁹³

³⁸⁹ Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 41.

³⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 72; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 396; Kettâni, I, 210-211; Sallâbi, s. 147.

³⁹¹ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 277; Sallâbi, s. 146.

³⁹² İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 361.

³⁹³ Buhârî, *Meğâzi*, 61; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VII, 663-664.

Hız. Ali'nin bu misyonla bulunduğu bölgeye gelmesi üzerine de Halid b. Velid, ganimetleri Hız. Ali'ye teslim etmiştir. Hız. Ali ise Hız. Peygamber'in talimatı üzere elde edilen ganimetlerden humus'u ayırdıktan sonra geri kalan üzerinde gerekli tasarrufta bulunmuş, fakat kendisinin bazı tasarrufları çevresindeki bir kısım insanlar tarafından eleştirilmiştir.³⁹⁴

Daha sonra Hız. Ali, muhtemelen Veda Haccı günlerinde kesilecek kurbanlıkları kendisine yetiştirmek amacıyla, muhtemelen eldeki ganimetlerden olan çok sayıdaki deveyi de yanına alarak Mekke'de bulunan Hız. Peygamber'e yetiştirmek için aceleyle Yemen'den Mekke'ye hareket etmiştir. Yemenden ayrılmadan önce de emri altındaki birliğin komuta görevini arkadaşlarından birine devretmiş ve hazineye ait olan bu ganimet mallarını Hız. Peygamber'e ulaştırması için yerine vekil bıraktığı arkadaşına teslim etmiştir.³⁹⁵

Daha önceki bazı kumandanlar, devlet hazinesine düşen hisseden olmak üzere bazı hediye ve mükâfatlar dağıtmayı adet olarak sürdürmelerine rağmen, Hız. Ali yetkisini kullanarak bu şekilde bir dağıtım yapmamış ve bu mallar kendisine ulaştıktan sonra bunların dağıtımını yapma işini Hız. Peygamber'e bırakmayı planlamıştı.³⁹⁶

Fakat Hız. Ali'nin vekalet görevi kendisine bıraktığı bu kişi, kendisine teslim edilen ve hazineye ait olan bu kumaşlardan beraberindekilere elbiselik kumaşlar vermiş ve onlarda verilen bu kumaşları giyinmişlerdi. Hız. Peygamber'in henüz Mekke'den ayrılmadığı sıralarda Hız. Ali, geride bıraktığı bu birliğin Mekke'ye yaklaştığını haber alıp onları karşılamak için önlerine çıktığında, bıraktığı kumaşları elbise yapıp giydiklerini görünce onlara çok kızmış ve onları azarlamıştır.³⁹⁷

³⁹⁴Bazı rivayetlere göre Hız. Ali, elde edilen ganimetler içerisinde bulunan bir cariye'yi kendisine ayırmış ve o cariye ile birlikte olmuştur. Hız. Ali'nin bu hareketi ise çevresi tarafından ciddi anlamda eleştirilmiş ve bundan sonra kendisine karşı bir hoşnutsuzluk oluşmuştur. Buhârî, *Meğâzi*, 61; Nesâî, *Hasâis*, s. 85-86; Hâkim, III, 127; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VII, 664; Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 300-301.

³⁹⁵İbn Hişâm, II, 378; Taberî, III, 149-150; Buhârî, *Meğâzi*, 61; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 169; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 361; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 619; Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 300-301.

³⁹⁶Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 619.

³⁹⁷İbn Hişâm, II, 378; Taberî, III, 149-150; İbni Seyyidinnas, II, 358; Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 300-301.

Bunun üzerine Hz. Ali, kendisiyle Yemen'de bulunan bu kişilerin üzerlerinden elbiseleri çıkartıp geri almış ve tekrar kumaş topu haline getirtmiştir. Böyle bir muameleden hoşnut olmayan bu kişiler ise Hz. Ali'yi Resûlullah dâhil herkese şikayet etmişlerdir.³⁹⁸

Yaşanan bu olayın yankıları bir müddet daha devam ettiği için, yaptığı haccı tamamlayıp Medine'ye dönmek üzere yola çıkan Hz. Peygamber, Mekke ile Medine arasında Cuhfeyakınlarındaki Gadîru Hum denilen ve günümüzde Ğarbe³⁹⁹ olarak isimlendirilen yerde konaklamış ve yeniden etrafındaki sahabelere hitap etme lüzumunu duymuştur.⁴⁰⁰

Yaptığı bu konuşmada Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin faziletini, eminliğini, adaletini, kendisine yakınlığını dile getirerek Hz. Ali'yi övmüş ve onun yaptığı uygulamanın eleştirilecek bir tarafının olmadığını söylemiştir.⁴⁰¹

Hz. Peygamber, Hz. Ali hakkında oluşan bu memnuniyetsizliğin oldukça şuyu' bulduğu bir zamanda, Mekke'de bulunduğu hacc günlerinde bu konuşmayı yapmamış, muhtemelen münafıklara malzeme vermemek için de henüz Medine'ye varmadan bu uyarıları Medine'de yaşayan Müslümanlara yaparak konuyu Medinelilerle, yani sürekli Hz. Ali ile münasebet halinde olanlarla sınırlı tutmuştur.⁴⁰²

Ayrıca Hz. Peygamber, damadı Hz. Ali hakkında oluşan memnuniyetsizliği izâle etmek ve arkadaşları arasındaki kırgınlıkların büyümesini önlemek amacıyla mola verdiği esnada ashabına yapmış olduğu bu konuşmasının devamında, tarihî süreçte Şîîlerle Sünnîler arasında hilafet tartışmaları ekseninde geniş polemiklere konu olacak olan şu sözleri de sarfetmiştir: "Ben kimin dostu (Mevlası) isem, Ali de onun

³⁹⁸İbn Hişâm, II, 378; Nesâî, *Hasâis*, s. 85-86; Taberî, III, 149-150; Hâkim, III, 155-156; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348; Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 300-301.

³⁹⁹Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 299.

⁴⁰⁰Yâkût, IV, 188; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348-358; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 278; Fiğlalı, *Ğnam Ali*, s. 43.

⁴⁰¹İbn Hişâm, II, 378; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348; Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 299.

⁴⁰²Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 303.

dostudur".⁴⁰³Böylece o gün Hz. Ali'ye karşı oluşan bu kırgınlık, Hz. Peygamber'in buradaki konuşması üzerine yumuşamış ve bu mesele halledilip kapanmıştır.

Fakat bu hadisi, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi "yerine bırakacak kimse" olarak seçip tayin ettiği görüşünü savunan Şiîler arasında çok önemli sayılmış ve bu bağlamdaki tartışmalarda geniş bir şekilde üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte diğer Müslümanlar bu sözlere, bu şekil bir siyasî mana yakıştırmamışlardır.⁴⁰⁴

Gadîr-i Hum Olayı, Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Mâce ve Hâkim en-Nîsâbü'rî gibi Sünnî muhaddislerin naklettikleri hadislerde de yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivayete göre, Hz. Peygamber Veda Haccı dönüşünde Gadîr-i Hum denilen yerde konaklamış, öğle namazını kıldırdıktan sonra Hz. Ali'nin elinden tutup, "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol" demiştir.⁴⁰⁵

Aynı konuda başka bir rivayet nakleden Ahmed b. Hanbel, hadisin sonunda "Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, düşmanlık yapana da düşmanlık yap!" şeklinde yer alan kısmın hadise sonradan ilâve edildiğini söylemektedir.⁴⁰⁶

Benzer bir yaklaşım içerisinde olan İbn Teymiyye ise, değişik kaynaklarda yer almış olan Gadîr-i Hum olayı ile ilgili rivayetin ilk kısmı olan "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır" bölümünün sıhhatinin şüpheli olduğunu, hadisin ikinci kısmı olan "Allah'ım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol" kısmının ise aslının olmadığını söylemiştir.⁴⁰⁷

Müslim'in rivayetinde ise, Resûl-i Ekrem'in, Mekke ile Medine arasındaki Hum adı verilen bir mevkide yaptığı konuşmada ölümünün yaklaştığına işaret ettiği, ashabına Allah'ın kitabını ve Ehl-i Beytini (sekaleyn) bıraktığını belirttikten sonra

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, III, 57; Nesâî, *Hasâis*, s. 85-86; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk., Hamdi Abdülmecid es-Selefi, V, 203-204, Kâhire 1984; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348-358; Fığlalı, *Önam Ali*, s. 43.

⁴⁰⁴ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 278.

⁴⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 195.

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 328.

⁴⁰⁷ İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 319-320.

Allah'ın Kitabına sarılmalarını tavsiye ettiği ve Ehl-i Beyti konusunda onlara Allah'ı hatırlattığı nakledilmiştir.⁴⁰⁸

İbn Hişâm (218/833), İbn Sa'd (230/845), Taberî (310/922) gibi ilk devir müelliflerince ise olay ya hiç zikredilmemiş, yahut da Resûl-i Ekrem'in konuşmasına yer verilmeden sadece orada konakladığından söz edilmiştir.

Ayrıca bu müelliflerin hiçbiri Resûl-i Ekrem'in sözlerini, Şiîler'in anladığı gibi Hz. Ali'nin imâmeti ve hilâfeti için bir delil olarak değerlendirmemişlerdir.⁴⁰⁹

Olayla ilgili rivayetleri aktaran râvilerin çoğunlukla Şiî raviler olduğunu, bu râvilerden bazılarının hadisçiler tarafından muteber kişiler olarak kabul edilmiş olmadığını ve hadisin sıhhati konusunda büyük tartışmalar olduğunu burada özellikle belirtmek istiyoruz.⁴¹⁰

Buna rağmen, Şiî geleneğin çok hayati anlamlar yüklemiş olduğu Gadir-i Hum Olayı, zamanla bazı Sünnî kaynaklarda da yer almaya başlamış, daha sonra da muteahhir dönem âlimleri bu rivayetlere eserlerinde yer vermişlerdir.⁴¹¹

Ğadir-i Hum Olayı'na çok önem atfeden ve bu konu etrafında ciltler dolusu kitaplar telif eden Şiî gelenek, Hz. Peygamber döneminde yaşayanların değerlendirmedeği bir şekilde olayı değerlendirmiş ve bu olayı Hz. Ali'nin imameti ve hilâfetine dair inancına en temel dayanak olarak kabul etmiştir.⁴¹²

Başta İsnâşeriyye İmâmiyyesi olmak üzere, hemen hemen bütün Şiî gruplara göre Hz. Peygamber Veda Haccı dönüşü, aslında dinlenmeye elverişli bir yer olmadığı halde önemli bir hususu bildirmek maksadıyla burada konaklamış, bu sırada, kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden âyet nazil olmuştur.⁴¹³

⁴⁰⁸ Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 36; Fığlalı, Ethem Ruhi, "*Gadir-i Hum*", DİA, XIII, 279-280, İstanbul 1996.

⁴⁰⁹ İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348-358; Fığlalı, "*Gadir-i Hum*", DİA, XIII, 279-280.

⁴¹⁰ Konu ile ilgili geniş bir tahkik için bkz., Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 303.

⁴¹¹ Hâkim, III, 156; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348-358.

⁴¹² Abdülaziz Muhammed Nur Veli, s. 299.

⁴¹³ Mâide, 5/67. Şia'nın Ğadir-i Hum değerlendirmesi ve imametle ilgili görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz., İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *Minhâcü'l-Kerâme fî Ma'rifeti'l-Ğnâme*, thk., Muhammed Reşat Sâlim, Kâhire 1962; Sa'd b. Abdillâh el-Eş'ari Ebû Halef el-Kummî, *Kitabu'l-Makalat ve'l-firak*, nşr. Muhammed Cevad Meşkûr, Tahran 1963.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, kafilenin bütün fertlerinin toplanmasını istemiş, herkes geldikten sonra öğle namazını kıldırmış ve arkasından yeni gelen âyeti tebliğ ederek bir konuşma yapmış ve şu sözlerini söylemiştir: “Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah’ın kitabını ve Ehl-i Beytimi. Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz”. Resûl-i Ekrem konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali’yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiştir: “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol”. Hz. Peygamber’in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali’yi tebrik etmişlerdir ki, bunların arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve o anda Ali’nin imâmeti hakkında bir şîr söyleyen Hassan b. Sâbit de bulunuyordu.

Medine’ye hareket edilince yolda, hatta bazılarına göre daha orada iken, “Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâmı beğendim” mealindeki âyet⁴¹⁴ nazil olmuştur.

Böylece Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi mü’minlerin velisi ilan etmiştir ki, bu olay onun imamet ve hilâfetinin meşrûiyetinin en önemli delillerindedir.⁴¹⁵

Şia’nın bu olaydan, böyle bir sonuç çıkarmasına karşılık Sünnî gelenekte olay böyle değerlendirilmemiş ve Şia’nın bu tezine karşılık büyük reddiyeler yazılmıştır. Bu bağlamda çok önemli ve yeterli gördüğümüz için İbn Teymiyye’nin Ğadîr-i Hum Olayıyla ilgili ve tamamen Şia’ya karşı reddiye anlamında olan görüşlerini burada aktarmak istiyoruz.

İbn Teymiyye’ye göre bu olayda delil olarak kullanılan Mâide Suresnin 57. âyeti veda haccından çok önce nazil olduğu gibi, aynı surenin 3. ayeti de Veda Haccın’da, Arafat’ta iken nazil olmuştur. Ğadîr-i Hum Olayı ise, Hz. Peygamber’in Veda Haccı dönüşünde meydana gelmiştir. Üstelik Hz. Peygamber’in burada yaptığı öne sürülen konuşma, Veda Haccında ümmetine tebliğ ettiği hususlar gibi insanların tamamına duyurulması gereken bir şey değildir. Şayet Hz. Peygamber, bu mekânda zikrettiği sözler, hacda iken bütün insanlara tebliğ etmesi gereken hususlardan biri

⁴¹⁴ Maide, 5/3.

⁴¹⁵ Fığlalı, "Ğadîr-i Hum", DîA, XIII, 279-280.

olsaydı bunları tüm insanlara veda hutbesinde duyururdu. Halbuki Hz. Peygamber Veda Hutbesinde imametle ilgili hiç bir şey zikretmemiştir. Hiç bir alim sahih veya zayıf bir senetle Hz. Peygamber'in veda haccı sırasında Hz. Ali'nin imâmetiyle ilgili herhangi bir şey söylediğini nakletmemiştir.⁴¹⁶

Özetleyerek aktarmış olduğumuz bu tenkitlerden sonra İbn Teymiyye Ğadîr-i Hum Olayı'nı şöyle değerlendirmektedir: "Şayet Hz. Peygamber bu sözleri söylememişse bu konuda zaten söylenecek bir söz yoktur. Şayet söylemişse, bu sözü ile kesinlikle kensinden sonra Hz. Ali'nin halifeliğini kastetmemiştir. Çünkü böylesine önemli ve büyük bir işin Müslümanlara apaçık bir tebliğ ile (mesela Veda Hutbesi'nde) duyurulması gerekirdi."⁴¹⁷

Hadisin lafzında geçen "mevla" kelimesi ise dost anlamındadır. Zira başka bir âyette Allah şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz sizin dostlarımız Allah, O'nun Resûlu ve iman edenlerdir."⁴¹⁸ Bu âyette de görüldüğü üzere Allah Mü'minlerin dostu, Mü'minler de O'nun dostudur. Yine Mü'minler de birbirinin dostudur. Hz. Ali veya bir başkasının tüm mü'minlerin dostu olması, gerek Hz. Peygamber'in hayatında, gerekse ölümünden sonra geçerli olduğu gibi, aynı şekilde Hz. Ali'nin vefatından sonra da geçerli olan sâbit bir vasıftır. Bu gün Hz. Ali, insanları idare etmediği ve yaşamadığı halde her mü'minin dostudur. Bununla birlikte diğer mü'minler de birbirlerinin dostudur.⁴¹⁹

İbn Teymiyye'nin dışındaki bazı Sünnî kaynaklara göre ise, Veda Haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasında bulunan Ğadîr-i Hum mevkiinde Hz. Peygamber mola vermiş ve bu esnada bir hutbe irad ederek bu hutbesinde (konuşmada), Hz. Ali'nin ilminin üstünlüğünden ve faziletlerinden bahsederek, çeşitli

⁴¹⁶İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 313-325.

⁴¹⁷İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 313-325.

⁴¹⁸Mâide, 5/55.

⁴¹⁹İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 313-325. Başta Ğadîr-i Hum olayı olmak üzere, Hz. Ali'nin imametine yönelik Şia'nın belli başlı tezlerine karşı İbn Teymiyye'nin yöneltmiş olduğu reddiyelerle ilgili geniş bilgi için bkz., Atçeken, İsmail Hakkı, "*İbn Teymiyye'nin Hz. Ali'nin Ğimâmetiyle İlgili Ğüv Rivayet ve Yorumları Tenkidi*", S. Ü. İ. F. D. Sayı XII, s. 49-70, Konya 2001; Metin Bozan, "*Ğüv Literatürde Hz. Ali*", Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, sayı, V, s. 4-18.

savaşlarda müşrik akrabalarını öldürdüğü için Müslümanlar arasında Hz. Ali'ye karşı duyulan ve son zamanlarda da buna yenileri eklenen antipatiyi gidermek istemiştir.⁴²⁰

Ayrıca yakın zamanda Yemen'de ganimetleri paylaşırken yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı Hz. Ali'den şikayetçi olanları teskin edip Müslümanlar arasında kardeşlik ve dostluğun bozulmasını önlemek amacıyla Hz. Peygamber, bu konuşmayı yapmaya ihtiyaç duymuştur. Bütün bunlardan dolayı da bu hadis, Şia'nın iddia ettiği gibi Hz. Ali'nin imâmet ve hilâfetine dair bir delil olarak gösterilemez.⁴²¹

3- Hz. Peygamber'in Vefatı ve Hz. Ali

3.1- Hz. Peygamberin Yıkanması, Kefenlenmesi ve Defni

Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in hasta olduğu günlerde onun yanından ayrılmadığını ve onun hizmetinde bulunanlardan biri olduğunu görüyoruz. Hz. Peygamber'in hasta olduğu bu günlerde nisbeten kendisini iyi hissettiği anlarda amcası Abbâs ve Hz. Ali'nin kolları arasında bazen hanesinden dışarıya, bazen de mescide çıktığı bilinmektedir.⁴²²

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman ise mübarek cenazesini Hz. Ali, Fadl b. Abbâs ve Üsâme b. Zeyd birlikte yıkamışlardır.⁴²³ Hz. Ali'nin anlatımına göre, Hz. Peygamber'in cenazesini yıkayan bu kişiler, canazeyi yıkadıkları zaman onun bedeninde diğer insanlarda görülebilen pisliklerden bir eser görmedikleri gibi, hayatında iken hoş ve güzel koktuğu gibi, ölüsünün de aynı şekilde çok güzel koktuğuna şahit olmuşlardır.⁴²⁴ Bu esnada Hz. Ali'nin, "*Anam babam sana feda olsun! Sen diri iken de, ölü iken de ne kadar temizsin!*" dediği de rivayet edilmiştir.⁴²⁵

⁴²⁰ Tirmizî, *Menâkıb*, 20; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348-358.

⁴²¹ Tirmizî, *Menâkıb*, 20; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 348-358; İbn Teymiyye, *Minhâc*, VII, 319-320.

⁴²² İbn Hişâm, II, 408; İbn İshâk, s. 706; İbn Hazm, s. 210; Şehbenderzâde, s. 205.

⁴²³ İbn Hişâm, II, 417; İbn Seyyidinnâs, II, 450-451; Mübârekfûri, s. 375; Şehbenderzâde, s. 205; Sallâbi, s. 147.

⁴²⁴ İbn Seyyidinnâs, II, 450-451.

⁴²⁵ İbn Hişâm, II, 417; İbn Hazm, s. 210-214; Şehbenderzâde, s. 208.

Aynı şekilde Fadl b. Abbâs, Kusem b. Abbâs ve Resûlullah'ın azatlısı Şükran ile birlikte Hz. Peygamber'i kabre indirenlerden biri de yine Hz. Ali'dir.⁴²⁶

Görüldüğü üzere, Hz. Peygamber'i yıkayan, kefenleyen, kabre indiren ve cenaze namazının kılınmasını organize eden kişiler arasında en önde gelen ve aktif rol üstlenen kişi Hz. Ali olmuştur.

Nitekim Hz. Ali başta olmak üzere, Hz. Peygamber'e karşı bu görevleri yerine getiren kişilerin hepsinin Hz. Peygamber'e en yakın şekilde akrabalık bağı ile bağlı olan insanlar olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in vefatı üzerine sahabenin içine düşmüş olduğu ve adeta inanmak istemedikleri böylesine bir şaşkınlık ortamında, olayların tabii seyri üzerinde en önemli ve aktif rol alan kişilerden birinin Hz. Ali olduğu görülmektedir.

3.2- Hz. Peygamber'in Vefatı ve Oluşan İdarî Boşluk

Hz. Peygamber'in vefatı Müslümanları derinden üzmüş, onu kaybetmenin üzüntüsü ile ashab şoke olmuş ve büyük bir şaşkınlığa düşmüştü. Hatta o kadar ki, başta Hz. Ömer olmak üzere bazı kişiler onun öldüğüne inanmak bile istemiyorlardı. İnsanların adeta şok halinde buldukları bu ortamda Hz. Ebû Bekir'in bir konuşma yaptığı ve Müslümanları sakinleştirdiği rivayet edilmiştir.⁴²⁷

Hz. Peygamber vefat etmişti ama diğer taraftan da hayat devam ediyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber kendi yerine geçecek ve Müslümanların işlerini yürütecek herhangi bir yönetici kimseyi bırakmadan vefat ettiği için, İslâm devletini yönetecek kişiyi belirleme noktasında idarî bir boşluk oluşmuştur.

Müslüman toplum için hayatî öneme sahip olan böylesi bir görev için kim ve nasıl seçilecekti? Oluşan bu idarî boşluk ortamında, henüz Hz. Peygamber'in mübarek bedeni defnedilmeden önce hilafet konusunda ashab arasında ihtilaflar baş göstermiştir. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine şaşkınlığa düşen ashab, bu şaşkınlık

⁴²⁶ İbn Hazm, s. 210-214; İbn Seyyidinnâs, II, 450-451; Sallâbi, s. 148.

⁴²⁷ İbn Hişâm, II, 414-417; İbn Sa'd, II, 234; Taberî, III, 200.

hali içerisinde bir an önce ümmetin başına geçecek halifeyi seçme işine koyulmuştur.⁴²⁸

Nitekim ensar, Hz. Peygamber'in vefat haberi üzerine, İslâm tarihinde "Sakîfet-ü Beni Sâide" diye meşhur olan Sa'ide Oğullarının gölgeğinde toplanarak, Hz. Peygamber'den boşalan devlet başkanlığı makamına Sa'd b. Ubâde'yi geçirmek için girişimde bulunmuşlardır. Medineli oldukları için kendilerini bu işe herkesten çok hak sahibi olarak gören ensar'ın bu girişiminden anlaşıldığına göre, onlar bu işe Hz. Peygamber'in vefatından önce hazırlanmışlardı.⁴²⁹

Ensar'ın bu girişiminden haberdar olan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e giderek durumu bildirmiş ve birlikte ensarın toplandığı yere giderlerken yolda Ebû Ubeyde b. Cerrâh da onlara iştirak etmiş ve beraberce olay yerine gitmişlerdir.⁴³⁰

Hz. Peygamber'in vafatıyla birlikte oluşan idarî boşluk ortamından Arapların istifade edip yeniden eski alışkanlıklarına dönmelerinden büyük endişe duyan Hz. Ebû Bekir, buarada etkili bir konuşma yapmış ve konuşmasında, ensarın faziletinden ve İslâm'daki üstünlüğünden bahsettikten sonra, muhacirler olarak kendilerinin Hz. Peygamber'in kavminden ve onun akrabaları oldukları için yönetim işinin kendi hakları olduğunu ifade etmiş ama yine de olay yerinde ensar ve muhacir arasında sert tartışmalar meydana gelmiştir.⁴³¹

Ensarla muhacirler arasındaki ilk ihtilâf olarak nitelendirilen ve etkileri tarih boyunca devam eden bu tartışmalarda, ensar İslâmiyet'e verdiği hizmetleri, Hz. Ömer ve arkadaşları ise Kureyş'in Araplar arasındaki nüfuz ve otoritesini, muhacirlerin İslam'a girişteki önceliklerini ve İslam'a hizmetlerini gerekçe göstererek hilâfete daha lâyık olduklarını ileri sürmüşlerdir. Yapılan tartışmaların

⁴²⁸ İbn Hişâm, II, 414-417; İbn Sa'd, II, 234-237; Mübarekfürî, s. 375; Mağlût, s. 91.

⁴²⁹ İbn Hişâm, II, 414-417; Taberî, III, -204-206; Mes'udî, I, 471; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 50.

⁴³⁰ İbn Hişâm, II, 414-417; Belâzürî, I, 579-590; Taberî, III, 205-211; Mes'udî, I, 471.

⁴³¹ İbn Hişâm, II, 414-417; Belâzürî, I, 579-590; Taberî, III, 205-211; Mes'udî, I, 471; Fığlalı, *Ğnamîyye ğiası*, s. 22-45; Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Sakîfetü Beni Sâide", DİA, XXXVI, 11-12, İstanbul 2009.

ardından Sa‘d b. Ubâde hariç, toplantıda bulunanların tamamı Hz. Ebû Bekir’e biat edilmesi konusunda anlaşmaya varmıştır.⁴³²

İslam tarihi ve medeniyetinin şekillenmesini etkileyen olayların başında yer alan, hilâfet kurumunun ortaya çıkışını sağlayan Sakîfet-ü Benî Sâide toplantısına ensar ve muhacirlerin büyük bir kısmı katılmadığı ve Hz. Ebû Bekir’e sadece belli sayıda kişi biat ettiği için buna “el-bey‘atü’l-hâssa” denilmiştir. Sınırlı sayıda Müslümanın katıldığı Sakife toplantısındaki biatın ardından ertesi günde Mescid-i Nebevi’de halkın bütününden biat alınmış ve hilafet meselesi böylece halledilmiştir.⁴³³

Bütün bu olaylar yaşanırken Hz. Peygamber’in en yakın akrabaları olan amcası Hz. Abbâs, Hz. Ali, Hz. Abbâs’ın oğulları Kusem ve Fazl, Üsâme b. Zeyd ve Şükran herşeyden habersiz bir şekilde Hz. Peygamber’in techiz ve tekfin işlemleriyle meşgul oldukları için Sakîfe’de bulunamamışlardı. Daha sonra Hz. Ebû Bekir’in halife seçildiğini öğrendiklerinde ise, başta Hz. Ali olmak üzere, Hz. Peygamber’in kabilesi olan Hâşimoğullarının hepsi, kendilerinden habersiz olarak böyle bir seçimin yapılmasına çok üzülmüş ve darılmışlarsa da, Hz. Ali’nin gayretleriyle onlardan hiç kimse her hangi bir fitne hareketine kalkışmamıştır.⁴³⁴

Günün şartları gereği Hâşimoğullarının bulunamadığı Sakîfe’de Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesiyle birlikte İslâm toplumunun içine düştüğü kısa süreli siyasî kriz ortamı aşılmışsa da, malesef geride yüz yıllar boyu devam edecek ve İslâm toplumunu siyasî ve dinî bölünmelere götürecek bir yığın soru ve sorunlar kalmıştır.⁴³⁵

Sakife toplantısıyla ilgili olarak oldukça fazla sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu bağlamda özellikle Şîi müellifler farklı anlamlar yükledikleri bu olay etrafında

⁴³²İbn Hişâm, II, 414-417; Belâzürî, I, 579-590; Taberî, III, 205-211; Mes’udî, I, 471; Fığlalı, *Ğamiyye ğiası*, s. 22-45; Küçükaşçı, "Sakîfet-ü Beni Sâide", DİA, XXXVI, 11-12.

⁴³³İbn Hişâm, II, 414-417; Belâzürî, I, 579-590; Mes’udî, I, 471; Fığlalı, *Ğamiyye ğiası*, s. 22-45.

⁴³⁴İbn Hişâm, II, 414-417; Belâzürî, I, 579-590; Taberî, III, 205-211; Mes’udî, I, 471; Fığlalı, *Ğamiyye ğiası*, s. 22-45.

⁴³⁵Genç, Süleyman, "Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavır", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, s. 286, İzmir 2009.

çok sayıda eser kaleme almışlar ve böylece konunun tarihi süreçte farklı boyutlara ulaşmasına zemin hazırlamışlardır.⁴³⁶

Konu ile ilgili Şiikaynaklarda geçen rivayetlere bakıldığında; Hz. Ebû Bekir'in baskı ve zorbalıkla halifeliği ele geçirdiği, halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı olmasına rağmen insanların bu hakkı ona vermedikleri gibi Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi için onu zorladıkları vb. ithamların ileri sürüldüğü görülmektedir.⁴³⁷

Şiikaynaklarda geçen bu rivayetlerde, güvenilir hadis imamlarının hiç birinin rivayet etmediği, akla hayale sığmayan oldukça fazla rivayet yer almaktadır. Bu bağlamda, sâlim akıl ve vicdanların kabul etmekte zorlanacağı bir rivayeti aktarmak istiyoruz. Buna göre Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e biat etmediğinden dolayı Hz. Ömer ve Ebû Bekir, Hz. Ali'den biat almak için ona baskı ve şiddet uygulamışlardır. Hz. Ali ve onun gibi biat etmemiş olan bazı kişilerin Hz. Fâtıma'nın evinde toplandıkları sırada Hz. Ömer'in teşvikiyle Hz. Ebû Bekir, kölesi Kunfuz'u⁴³⁸ onların yanına göndererek kendisine biat etmesi için yanına çağırtmıştır. Fakat Kunfuz bu niyetle Hz. Fâtıma'nın evine gitmişse de kendisine olumsuz cevap verilmiş ve bunun üzerine çıkan arbede de Kunfuz, Hz. Fâtıma'ya şiddetli bir kamçı indirmiştir ki, Hz. Fâtıma öldüğünde kollarında hâlâ o darbenin izlerinin bulunduğu söylenmiştir. Yine aynı günlerde, biat için zorlandıkları bir zamanda Hz. Ömer, Hz. Fâtıma'nın evine kapıyı zorlayarak girmiş, bu esnada kapının arkasında sıkışan Hz. Fâtıma can havliyle feryat etmiştir.⁴³⁹

3.3- İlk Halife Seçimi ve Yaşanan Kırgınlık

Hz. Peygamber vefat etmeden önce, kendisinden sonra yerine kimin geçeceğine dair açık bir söz söylemeden veya yazılı bir vasiyette bulunmadan vefat ettiği için, onun vefatıyla birlikte Müslüman toplumun gündemine giren en önemli mesele, ondan sonra devletin başına kimin geçeceği meselesi olmuştur.

⁴³⁶Abdülaziz Muahmmmed Nur Veli, s. 305.

⁴³⁷Abdülaziz Muahmmmed Nur Veli, s. 308.

⁴³⁸Hz. Ebû Bekir'in kölesi olduğu söylenen bu zat hakkında ne sahabe ne de rical kitaplarında bilgi olmayışı, Kunfuz isimli bu şahsın da Şia'nın bir uydurması olduğunu akla getiriyor. Abdülaziz Muahmmmed Nur Veli, s. 308, D. N: 2.

⁴³⁹İbnü Ebî'l-Hadîd, *gerhu Nehci'l-Belâğa*, thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, II, 60, Beyrut 1996.

İlk etapta bu siyasî mesele etrafında Medine toplumundaki değişik kesimler farklı beklentiler doğrultusunda değişik şekillerde strateji geliştirerek sürece müdahil olmuşlardır.

Sonuçta Kureyş'in güçlü kabileleri olan Hâşim veya Ümeyyeoğulları'ndan biri değil de Kureyş'in daha zayıf kollarından olan Teymoğullarına mensup Hz. Ebû Bekir halife seçilmiştir. Fakat yapılan bu seçim, Hâşim ve Ümeyyeoğulları'nı rahatsız etmiş, özellikle de Hâşimoğulları'ndan Hz. Ali ve Abbâs'ın seçim sürecinde devre dışı bırakılmaları, ileriye dönük problemlerin en büyük sebebi olmuştur.⁴⁴⁰

Bu seçimden en büyük rahatsızlığı duyan Hâşimîler, nübüvvetle hilâfet arasında ilgi kurarak Hz. Peygamber'in yakınları olarak hilâfet makamını kendi hakları olarak görüp bu hakkı Hz. Ali vasıtasıyla kullanmak için planlar yaparken, Kureyş'in diğer kabileleri ve ensarfarklı argümanlar geliştirerek hilâfeti elde etme gayreti içerisinde olmuşlardır.

Memnuniyetsizliklerini Hz. Ali üzerinden ifade eden Hâşimîler, iktidar beklentisi içerisinde oldukları için Hz. Ebû Bekir'in hilafetine tepki göstermişlerdir. Zira Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında amcası Abbâs, Hz. Peygamber'in ölümünün yakın olduğunu söyleyerek Hz. Ali'den Hz. Peygamber ile konuşarak yönetim işini kime bırakacağını kendisine sormasını istediğinde Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in kendilerini bundan uzaklaştırabileceği endişesiyle, amcasının bu teklifine sıcak bakmadığı ve bunu sormadığı rivayet edilmiştir.⁴⁴¹ Muhtemelen Hz. Peygamber'in akrabası olmak gibi bir ayrıcalığa sahip olan Hz. Ali, kendisini bu işe en layık kişilerden biri olarak görüyor ve kendisinin dışında birinin bu işe talip olabileceğini asla beklemiyordu.⁴⁴²

Hz. Peygamber'in irtihaliyle ashabın nasıl bir şaşkınlık içerisinde düştüğü bilinen bir husustur. Bu bağlamda hayatını yoluna adanmış olduğu Hz. Peygamber'in vafatı üzerine Hz. Ali'nin nasıl büyük bir üzüntü içerisinde olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerektir. Hz. Ali'nin bu psikoloji içerisinde Hz. Peygamber'in techiz ve

⁴⁴⁰Varol, M. Bahaüddin, *Râğd Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine*, İstem Dergisi, Yıl, 3, sayı, 6, s. 200, Konya 2005.

⁴⁴¹İbn Hişâm, II, 413; Buhârî, *Meğâzî*, 83; Taberî, III, 218-223; İbn Abdîrabbih, V, 10-14; İbn Kesir, *Siyer*, IV, 416; Varol, *Râğd Halifeler Dönemi*, s. 200.

⁴⁴²*El-Ğnâme*, I, 18-20; Taberî, III, 218-223; Akbulut, s. 51; Varol, *Râğd Halifeler Dönemi*, s. 200.

tefkin işleriyle meşgul olduğu sırada, halifelik seçimişine öncülük edenlerin böylesine önemli bir konuda onun fikrini dahi sormamaları, Hz. Peygamber'in en yakın akrabası olan ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in nezdinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali'yi derinden üzmüş ve kırmıştır.

Hz. Ali'nin yerinde ve konumunda bir başkası olsaydı, aynı şartlar altında benzer kırgınlığı yaşardı diye düşünüyoruz. İslâm toplumunun lideri olan Hz. Peygamber'in en yakını olmasına rağmen kendisine bu hak verilmediği gibi, bu konuda görüşü bile sorulmamıştır. Bu durum haklı olarak Hz. Ali tarafından kabullenilecek bir durum değildi ve o da bunu hayatı boyunca hiç kabullenememiştir.

Ama yine de Hz. Ali her türlü asabiyet tahriklerine rağmen İslâm ümmetini fesada süreklebilecek hareketlere girişmediği gibi bu çeşit tahrikleri yapanlara sıcak bakmamıştır. Sonuçta Hz. Ali realiteyi kabullenmek zorunda kalmış ve bir anlamda kadere rıza göstermiştir.

Doğrudan ve açıkça göstermemiş olsa da, Hz. Peygamber'e olan yakınlığından dolayı halifelik hakkının tabii olarak kendisinde olması gerektiğini düşünen Hz. Ali'ye rağmen⁴⁴³, Medineİslâm toplumunda Hz. Ebû Bekir, tamamen tarihî, siyasî ve sosyolojik gerçekler doğrultusunda halife seçilmiştir.

Hâşimîlerin devre dışı bırakılarak yapılan bu seçimde, İslâm öncesi Arap kabilecilik zihniyetiönemli rol oynamıştır. Böylece İslâm'ın açık kapı olarak bıraktığı siyasî alanı, sahabe kendi geçmiş birikimlerinin sonucu olan siyasî kültür düzeyine göre doldurmuştur.⁴⁴⁴

Her ne kadar Hz. Ali, Hz. Peygamber'e olan yakınlığından dolayı kendisini hilafete en layık kişi olarak görüp bu meyanda bir beklenti içerisinde olmuşsa da, Araplarda lider olabilmek için akrabalığın tek başına yeterli bir gerekçe olmadığı bilinmektedir. Çünkü Araplar başlarına bir lider seçtikleri zaman akrabalığın

⁴⁴³Taberî, III, 207-208; Bülent Ünal, "Hz. Ali'nin Egemenlik Anlayışları", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, İzmir 2009, s. 339; Akbulut, s. 51.

⁴⁴⁴Okandan, Recai Galip, *Umumi Amme Hukuki Dersleri*, s. 32, İstanbul 1959; Hizmetli, Sabri, *Ğikadî Ğlâm Mezheplerinin DoğuĞına Ğtimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme*, A. Ü. İ. F. D, XXVI, 663, Ankara 1983; Akbulut, s. 32.

ötesinde cömertlik, şeref, sabır, tevazu ve güzel konuşma yeteneği gibi bazı özellikler ararlardı.

Bunun dışında, Arap kabile geleneğinde liderlik ve siyaset, asabiyet, nüfuz ve yaşa da dayanmaktaydı. Bundandolayı Araplar, reislerine şeyh dedikleri gibi asabiyet bakımından denk olan lider adaylarından en yaşlı olanını reisliğe seçerlerdi.⁴⁴⁵

Yine, geleneğe göre lider olacak kişinin kabileye kan bağı ile bağlı olması doğal bir şart olmakla birlikte, bir anlamda verasete dayalı bir yönetim anlayışına referans verecek şekilde, vefat eden liderin birinci dereceden yakını olmak da gerekli değildi. Bundan dolayı da Hz. Peygamber, yönetimde farklı kabilelerden insanları istihdam etmiş ve kabileciliği körükleyecek uygulamalardan uzak durmuştur.⁴⁴⁶

Hz. Ali ve Hâşimîler başta olmak üzere bazı kişiler Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesini kabullenememişlerse de, Hz. Ebû Bekir'in kamuoyunun büyük çoğunluğu tarafından İslâm toplumunun lideri olarak etkin bir şekilde kabul gördüğü aşikârdır. Bu tercihiyle Medine kamuoyu, Hz. Peygamber'in kendilerinden olması dolayısıyla büyük bir şerefe sahip olduklarını kabul ettikleri Hâşimîler'e ayrıca bir de hilafet şerefini eklemeyi fazla görmüş gibidir.

Bahsettiğimiz bu hassas dengeler bağlamında devlet başkanını seçme arayışında olan Medine kamuoyu, her hangi bir akideye vurgu yapmadan, tamamen tarihî, siyasî ve sosyolojik gerçeklerle Hz. Ebû Bekir'i halife seçmiştir. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesini kolaylaştıran en büyük etken ise; öncelikle kendisinin Hâşimi olmayışı ile İslâm'daki kîdemi ve Arapların liderde aramış olduğu özelliklerin çoğunu kendisinde barındırmış olmasıdır.⁴⁴⁷

Tarih ve sosyal realite bu olmasına rağmen, Şîiler yapılan bu seçimi meşru kabul etmemişler ve sahabenin, Hz. Ali'nin nassla belirlenmiş olan hakkını elinden almış olduklarını ileri sürmüşlerdir. Şîilere göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin imametini açık nasslarla defaaten ilan etmesine rağmen, sahabe aleni olan bu nassları

⁴⁴⁵ Günaltay, s. 113; Zeydan, I, 79; Demircan, *Hâricilerin Siyasi Faaliyetleri*, s. 57.

⁴⁴⁶ Câbirî, Muhammed Âbid, *Ğlâmda Siyasi Akil*, çev., Vecdi Akyüz, s. 281, İstanbul 1997; Zeydan, I, 79; Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 41.

⁴⁴⁷ Zeydan, I, 79; Câbirî, s. 269- 272; Bakkal, Ali, *Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "Ğnamlar Kureyçtendir" Hadisinin Rolü Üzerine*, İstem Dergisi, Yıl 3, sayı, 6, s. 99, Konya 2005.

kendilerine göre tevîl etmiş ve Hz. Peygamber'in bu emrine karşı gelmiştir. Bu durum karşısında ise Hz. Ali rıza ile olmasa da sosyal, ailevî, dinî ve psikolojik bazı sebeplerden dolayı kendisinden önceki halifelere biat etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bununla birlikte Hz. Ali, onların velayetlerini kabul etmediği gibi, onlarla beraber hiç bir işe iştirak etmemiştir.⁴⁴⁸

Şayet Şîîlerin iddia ettiği gibi Hz. Ali zikredilen sebeplerin etkisiyle önceki halifeleri meşru kabul etmemiş olsaydı onlara saygı duymaz ve onların hayırlı işlerine iştirak etmezdi. Halbükitarahi realite tamamen Şîîlerin dediğinin aksinedir.

Yapılan halifelik seçiminde, seçilen kişiden ziyade seçim şekline daha çok kırılan ve üzülen Hz. Ali'yi, Ebû Ubeyde b. Cerrâh teskin etmiş ve onu teskin ederken şu cümleleri sarfetmiştir: "Ey Amcamın oğlu! Sen daha gençsin, bunlar ise kavminin yaşlılarıdır. Senin onlar kadar tecrüben yoktur ve idare işini onlar kadar bilemezsin. Bunun için sen gel bu işi Ebû Bekir'in yapmasına razı ol. Sen yaşarsan bu işe gerek ilmin ve gerekse faziletlerin bakımından layık ve müstehak olan biri olacaksın zaten".⁴⁴⁹ Ebû Ubeyde'nin bu ifadelerinin, Arapların liderde aradıkları geleneksel kabulleri göstermesi bakımından çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

Herşeye rağmen, Kureyş'in zayıf kollarından biri olan Teymoğulları'na mensup Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinden sonra Hz. Ali ve Hâşimîler, Zübeyr b. Avvâm, Abbâs b. Abdülmuttalib, Selmân-ı Fârisi gibi Hâşimîlere yakın olan bazı zatlar ve Ümeyye ailesine mensup bazı kişilerin bu seçimi kabullenmekte zorluk çektikleri görüyoruz.⁴⁵⁰

Zira Hz. Ebû Bekir'in halife olmasına karşı çıkanların başında gelenlerden biri olan Hz. Peygamber'in amcası Abbâs ve Ümeyye ailesinin o dönemdeki temsilcisi Ebû Süfyan, Hz. Ali'ye müracaat edip ona biat etmek ve Hz. Ebû Bekir'e

⁴⁴⁸ Murtaza, Şerif Ebî'l-Kâsım Ali b. Hüseyin el-Müsevî, *Tenzîhu'l-Enbiyâ*, s. 132-134, yy. trz.

⁴⁴⁹ *el-Ğname*, I, 18-19.

⁴⁵⁰ Belâzürî, I, 579-590; Ya'kübî, s. 83-93; Taberî, III, 209; İbn Abdîrabbih, V, 13; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 29.

karşı mücadele etmek istemişlerse de, yüksek bir sorumluluk bilinciyle hareket eden Hz. Ali bu tür tekliflere sıcak bakmayarak reel politığe teslim olmuştur.⁴⁵¹

Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ile birlikte büyük bir hayal kırıklığı yaşamış olan Hz. Ali'nin yaşadığı bu hayal kırıklığı üzerine Fedek arazisinin geliri hususunda eşi Fâtıma ile Hz. Ebû Bekir arasında vuku bulan tartışma ise, bu kırgınlığın üzerine adeta tuz biber olmuştur. Hz. Ali'nin süreçte yaşamış olduğu bu hayal kırıklığının izleri ise ilk iki halifeye biat ettikten sonra bile silinmemiştir.⁴⁵²

Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi esnasında devre dışı bırakılan Hâşimîlerle onların lider adayları olan Hz. Ali, bu duruma fazlasıyla darılıp kırıldıkları için Hz. Ebû Bekir'e biatı geciktirmişlerdir. Hz. Ebû Bekir'e biat etmemiş olan Hâşimîlerin, Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonra gerçekleşen Hz. Fâtımanın ölümünden sonra Hz. Ebû Bekir'e biat etmiş oldukları kaynakların çoğunluğu tarafından belirtilmiştir.⁴⁵³

Hz. Ali'nin de Hz. Ebû Bekir'e biat etmesiyle birlikte ümmetin bütünlüğü sağlanmıştır. Hz. Ebû Bekir'in halife seçilişinde, herhangi bir nass veya işaret değil, doğrudan olmak hasebiyle neseb, yaş ve tecrübe bakımından etrafında saygı uyandırışı, Müslüman olmaktadır gibi vasıflar rol oynamış ve Müslümanlar da bu işi, sahip oldukları tecrübeleriyle kendi aralarında bu şekilde çözüme kavuşturmuşlardır.⁴⁵⁴

Hz. Ali'nin önderliğindeki Hâşimoğulları ve onlara yakın olan bazı kimseler hilafet konusunda farklı düşüncelerde olmuşlarsa da, konu ile ilgili rivayetler

⁴⁵¹ Belâzürî, II, 271; Ya'kûbî, II, 126; İbn Abdірabbih, V, 10-14; Akbulut, s. 54; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 29.

⁴⁵² Öztürk, Mustafa, "*Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali*", Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, s. 68, Bursa 2004.

⁴⁵³ Taberî, III, 207; Mes'ûdî, I, 471; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 189. Konu ile ilgili rivayetlerin geniş bir tahlili için bkz., Zorlu, Cem, *Ğlâm'da ĞkĞtidar Mücadelesi*, s. 184-245, Konya 2002. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat etmesi konusunda genel kanaat bu olmasına rağmen İbn Kesîr, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından bir veya iki gün sonra Hz. Ebû Bekir'e biat ettiğini, Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra yaptığı biatle de daha önce yapmış olduğu biatını yenilediğini söylemiş ve buna delil olarak ta, onun hiç bir zaman Hz. Ebû Bekir'den ayrılmayı ve onun peşinde namaz kılmayı terk etmeyişi ileri sürmüştür. İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 414, 474. Kendisinden önceki kaynakların çoğunluğuna muhalif olarak İbn Kesîr gibi bir muhakkik'in her hangi bir delil getirilmeden böylesi bir iddiada bulunması enteresandır. Onun bu iddiayı, bazı duygusal ve konjonktürel nedenlerle ileri sürmüş olabileceğini düşünüyoruz.

⁴⁵⁴ İbn Abdірabbih, V, 10-14; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 55.

tarandığında görülmektedir ki, bizzat Hz. Ali ve onun adına konuşanlar bu meselede kesinlikle bir nass veya vasiyetten söz etmemişler, sadece Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yakınlığı, ilim ve fazilet bakımından önde bulunuşu ve benzeri meziyetlerini zikretmişlerdir.⁴⁵⁵

Ne olursa olsun Hz. Ali ve kabilesi Hâşimoğullarıyapılan bu seçim sonucunda büyük bir kırgınlık yaşamışlardır. Yaşanan bu kırılmalığı ise, dönemin şartları ve alışkanlıkları doğrultusunda, insan ve toplum psikolojisinin tezahürü kabul ederek, o dönemde yaşayanların değerlendirdiğı gibi tabî ve insanî bir durum olarak değerlendirmek gerektiğini düşünüyöruz. Böylece Hz. Ali, ilahiyatın konusu olmaktan uzaklaştırılmış, tarihi ve insanî kimliğıyle ele alınmış olacaktır.

Hâşimîlerin siyasî anlamda bu çeşit bir beklenti içerisinde olmaları, ilk iki halifeyibu aileye karşı siyasî tedbirler almaya sevketmiş, bundan dolayı da söz konusu dönemlerde Hâşimîler devlet yönetiminden uzak tutulmuşlardır.⁴⁵⁶

Sonuç itibariyle de Hz. Ali, kendinden önceki halifeler döneminde geçmiş günlerdeki coşkusunu büyük ölçüde kaybetmiş olduğı gibi, bu dönemlerde genel olarak idarî görevlerde bulunmamış ve hiç bir savaşa iştirak etmemiştir.

4- Medine Döneminde Hz. Ali'nin Yeri ve Konumu

4.1- Hz. Peygamber Nezdinde Hz. Ali

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hayatında çok önemli bir yere ve konuma sahiptir. Hz. Peygamber'in en yakın akrabası olması, çalışkanlığı, cesareti, sadakati ve Hz. Peygamber'e bağlılığı gibi üstün hasletlerinden dolayı Hz. Peygamber'in de onu diğer sahabelerden daha fazla sevmesi ve ona iltifat etmiş olması da çok tabii ve insani bir durum olarak kendisini göstermiştir. Bundan dolayı da Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında akrabalık ve vefa hukukuna dayalı olan çok sağlam bağların mevcudiyeti her zaman hissedilmektedir.

⁴⁵⁵İbn Abdirabbih, V, 10-14;Fığlalı, *Önam Ali*, s. 55.

⁴⁵⁶ Apak, Adem, "*Hz. Ali'nin Siyasi Kiğiliğı*", Hayatı Kişiliğı ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, s. 30-31, Bursa 2004.

Hız. Ali'nin Hız. Peygamber nezdindeki yerini tespıte çalışacağımız bu başlık altında, bazı hadiseler üzerinden hareket ederek bu tespiti yapmaya gayret edeceğiz.

Hız. Ali, Mekke döneminde olduğu gibi Medine döneminde de Hız. Peygamber'in damadı ve en yakın akrabası olması dolayısıyla hayati konularda ve özellikle de kendisinin donanım sahibi olduğu alanlarda Hız. Peygamber'in kendisinden çekinmeden yardım isteyebildiği, kendisine önemli görevler verdiği, bir anlamda Hız. Peygamber'in eli ve ayağı konumunda olan kişi olarak görülmektedir.

Bundan dolayı da, kısa süreliğine Yemen'e gönderilişi ile Berae suresinin ilgili ayetlerini insanlara duyurması için Hız. Eb Bekir'in ardından Mekke'ye gönderilmesi gibi bir iki olay hariç, Medine döneminde Hız. Hız. Peygamber'in Hız. Ali'yi yanından ayırmadığı görülmektedir.

Kanbağı yoluyla akraba olmanın oldukça önemli olduğu bir toplumda Hız. Ali'nin bu anlamda Hız. Peygamber nezdinde öncelikli bir yakınlığının olduğu hakikattir. Bununla birlikte, bu yakınlık Hız. Ali'yi bazı zamanlarda ne çıkarıp farklı kılmışsa da, bu farklılığı siyasi ve dini anlamda bir imtiyaz zeminine taşımanın doğru olmayacağını, bu hakikati pek çok psiko sosyal etkenlerle birlikte tabii ve insani bir durum olarak değerlendiriyoruz.

Hız. Peygamber, işi ehline verme konusunda her zaman hassas davranmış, arkadaşlarına görev vereceği zaman onların meslekleri ve kabiliyetleri doğrultusunda kendilerine görevler vermiştir.⁴⁵⁷

Fakat bütün bunların ötesinde, fedakrlık gerektiren, zor ve meşakkatli olup çoğu insanın yüklenmekten çekinebileceği işlerde her zaman Hız. Ali'yi ileri sürmüş, Hız. Ali de Resûlullah'ın verdiği hiç bir görevi reddetmemiştir.⁴⁵⁸

Hız. Ali, Mekke döneminde özellikle de nübüvvetle birlikte Hız. Peygamber'in özel işlerinde gönüllü olarak ona yardımedenlerden biridir. Her ne kadar Hız. Peygamber'in yakınında onun çeşitli hizmetlerini yürüten yardımcı insanlar

⁴⁵⁷ Kettâni, II, 168-170.

⁴⁵⁸ Hız. Ali, hicret yolculuğu esnasında Hız. Peygamber'in yatağına yatmakla hayatını hiçe saymış, Hız. Peygamber'in katıldığı bütün savaşlarda en tehlikeli anlarda ne çıkmış biridir. Bedir, Uhud, Hendek, Hayber savaşları ve daha nice zamanlarda Hız. Peygamber, Hız. Ali'yi ne sürmüş, Hız. Ali de işlerin en zor zamanlarında bile verilen hiç bir görevden imtina etmemiştir.

bulunuyorduysa da, Hz. Ali'nin akraba olması dolayısıyla Hz. Peygamber için ayrı bir yerinin olduğu tartışılmaz.

Medine döneminde ise Hz. Ali'nin evlenip yuva kurması ve o yuvanın geçimini temin için çalışmak zorunda kalması dolayısıyla Mekke dönemine oranla Hz. Peygamber'in gündelik işlerinde ona hizmetten biraz uzak kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Durum ne olursa olsun Hz. Ali, hayatı boyunca, özellikle de Medine döneminde Hz. Peygamber'in adeta öz oğlu gibi onun hizmetinde bulunmuştur. Yapılması gerekli olan nice zorlu ve hayatî tehlike içeren görevlerde Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye daha çok nazı geçtiği için onu öne sürmüş, o da Hz. Peygamber'in kendisine tevdi ettiği hiç bir görevi almaktan çekinmemiştir.

Medine döneminde Hz. Peygamber, ashabından bazılarına farklı alanlarda görev verdiği gibi bu meyanda çeşitli zamanlarda Hz. Ali'ye de idarî, siyasî ve sivil alanlarda değişik görevler vererek onu onore etmiştir. Buna karşın Hz. Ali de her zaman Hz. Peygamber'in emrinde olmuş, onun verdiği bütün görevleri canı pahasına da olsa yerine getirmiş ve ömrü boyunca Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır.⁴⁵⁹

Hz. Peygamber nezdindeki bu yakınlığına rağmen Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e karşı olan saygısından dolayı zaman zaman ondan çekindiğini ve bazı konularda onunla konuşmaya cesaret edemediği de görülmektedir.

Zira Mekke üzerine yapacağı hareketten vaz geçmesi için Mekkelilerin Ebû Süfyanı Medine'ye gönderdikleri zaman Ebû Süfyan, Hz. Peygamberle görüşmek için Hz. Ali'den şefaathçi olmasını istediğinde Hz. Ali, "*Hz. Peygamber bir Çøe karar verdiği zaman ben onunla konuşmaya cesaret edemem ve bunu beceremem*" demiştir.⁴⁶⁰

Hz. Peygamber'e bu kadar yakın olmasına rağmen Hz. Ali'nin hayatı boyunca Hz. Peygamber'e karşı olan saygısının en üst düzeyde devam ettiğini görüyoruz.

⁴⁵⁹Varol, *Ehl-i Beyt*, s. 220; Sancaklı, "*Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan ÇiÇkilerinin Önemi ve Analizi*", s. 164.

⁴⁶⁰İbn Seyyidinnâs, II, 225-226.

4.2- Medine Toplumu ve Sahabe Nezdinde Hz. Ali

Hicretle birlikte Medine'de Hz. Peygamber'in rehberliğinde kardeşlik hukuku üzerine inşa edilen İslâm toplumunda, ilerleyen süreçte Müslümanların birbirleriyle olan ilişkileri ve bunun sonucunda oluşan algıların tesbiti önem arz etmektedir.

Hz. Ali'nin hayatından bahsettiğimiz bu çalışmamızda, Medine toplumunun, hassaten Müslümanların Hz. Ali'yi nasıl algıladığının tesbitinin son derece önemli olduğunu düşünüyoruz.

Medine'deki İslâm toplumu değişik gruplardan oluşmaktaydı. Toplumun bir kısmı muhacir, bir kısmı ensar, bir kısmı Arap, bir kısmı da Arap olmayan insanlardan müteşekkildi. Üstelik bu ana gruplarda kendi içlerinde alt gruplara ayrılmakta ve her bir alt grubun olaylara yaklaşımı farklılık arz etmekteydi.

Ayrıca cahiliyeden beri devam eden Emevî-Hâşimî kavgası, kabile taassubu, ırka ve etnik yapıya dayalı problemlerin günümüzde mevcut olduğu gibi, o günlerde de ziyadesiyle mevcut olduğu bilinmektedir.⁴⁶¹

Dolayısıyla demografik yapının bu kadar farklı olduğu Medine toplumunda, her kesimin beklentileri de farklı olacağı için Hz. Ali hakkında tek bir algıdan bahsetmek zor olacaktır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden Hz. Ali'nin Medine'den ayrılışına kadar olan dönem içerisinde Hz. Ali'nin Medine toplumdaki konumu ve algısını yaşanan bazı somut olaylar üzerinden hareketle tespit etmeye çalışacağız.

Hz. Ali, Hendek Savaşı'nda Amr b. Abdivüdd isimli müşriğin karşısına mübareze yapmak için çıktığı zamanda Amr, yaşının genç oluşundan dolayı ilk anda Hz. Ali'yi basite almış ve onu öldürmek istemediğini belirtmişse de, kendisi öldürülmekten kurtulamamıştır.⁴⁶²Bu olayda Hz. Ali'nin Medine döneminin ilk

⁴⁶¹Başta Emevi-Hâşimîrekabeti olmak üzere, Araplar arasındaki kabile rekabetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz., Dermenghem, s. 44; Nedvi, *Asr-ı Saadet*, I, 385; Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî Çiçekleri*, Anraka 1997; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 20-30.

⁴⁶²İbn Hişâm, II, 167.

yıllarında kamu nezdinde etkin ve ağırlığı olan bir karakter olarak görülmediğine şahit olmaktadır.

Fakat daha sonraki yıllarda Bedir, Uhud ve Hendek Savaşları başta olmak üzere katıldığı bütün savaşlarda cenk meydanlarının yenilmez kahramanı olmasının yanında, Bedir Savaşı'ndan hemen sonra Hz. Peygamber'in damadı olmasıyla birlikte, Medine toplumu ve sahabe nezdindeki ağırlık ve etkinliğinin artarak devam ettiği söylenebilir.

Hz. Peygamber'in Mekke üzerine yapacağını tahmin ettikleri hareketten vaz geçmesi için Mekkelilerin Ebû Süfyanı Medine'ye gönderdikleri zaman Ebû Süfyan, Hz. Peygamberle görüşmek için önce Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi Hz. Peygamber nezdinde önemli olan kişilerle görüşerek bu konuda kendisine şefaati olmalarını istemiş ama istediği sonucu elde edememiştir. Daha sonra Ebû Süfyan aynı şekilde Hz. Ali'den şefaati olmasını istemiş ve aynı şekilde istediği sonucu elde edemeyerek Mekke'ye eli boş dönmüştür.

Ebû Süfyan'ın Resûlullah ile görüşmek için arabuluculuk teklifinde bulunduğu zaman takip etmiş olduğu bu kişiler sıralamasını göz önüne aldığımızda, bu sıralamanın kişilerin Hz. Peygamber ve kamu nezdindeki etkinlik ve ağırlıklarıyla doğru orantılı olduğunu söyleyebiliriz. Zira önce Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, ardından da Hz. Ali'ye baş vurmuş olmasının sıradan olmadığını, bu sıralamanın söz konusu kişilerin Hz. Peygamber ve toplum nezdindeki etkinlikleri doğrultusunda olduğu görülmektedir.

Buradan hareketle, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi otoritelerin hayatta olduğu toplumun vicdanında, Hz. Ali'nin bu otoritelerden sonra akla geldiği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Medine toplumunda Hz. Ali'yi özel olarak seven, bütün mücadelesinde onunla olan ve Hz. Peygamber'in de kendilerini özel olarak sevdiği bir topluluğun varlığı da inkâr edilemez. Söz konusu bu topluluk, ashab-ı suffeden bir grup sahabe ile, Ammâr b. Yâsir, Selmân, Ebû Zerr gibi ashabın önde

gelenlerinden ibaretti. Zira bu kişilerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra da hayatları boyunca Hz. Ali ile aynı safta bulunmaya devam ettikleri görülmektedir.⁴⁶³

Hz. Ali'yi özel olarak seven, Hz. Peygamber'in de hayatta iken kendilerini çok sevdiği bu insanların hemen hemen hepsinin Kureyşli olmayıp, ya ensardan, ya Kureyş'in dışında başka Arap kabilelerinden, ya da Selmân ve Ammâr gibi Arap olmayan kişilerden olmalarına dikkat çekmek istiyoruz.

Bu durumun Hz. Peygamber'den sonra Medine toplumunda yönetim erkini elinde bulunduran Kureyş'in güçlü kabileleri tarafından Hz. Ali'nin dışlanmış olduğunun önemli bir göstergesi kabul edilebileceğini düşünüyoruz. Zira Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafet makamına geçmeleri nisbeten rahat olmasına rağmen, Hz. Ali'nin bu makam için istenilmeyen kişi olarak algılanmasının muhtemel sebebi, Hz. Ali'nin Hâşimî oluşuna karşın bu isimlerin Emevi-Hâşimî rekabetinden etkilenmeyen kişiler olmalarıdır.

Ayrıca Hz. Ali'nin Medine döneminde hukûki infazların icrasıyla görevli olan kişilerden biri olması⁴⁶⁴ ve bunun dışında katılmış olduğu bütün savaşlarda çok sayıda müşriği öldürdüğü bilinen bir husustur.

Hz. Ali'nin Medine döneminde böylesine hassas bir görev icra etmiş ve savaşlarda çok sayıda müşriği öldürmüş olması, kendisinin ve neslinin, infaz ettiği kişilerin aileleri tarafından ebediyen sevilmemesine sebep olmuş olabilir.

Medine toplumunda Hz. Ali hakkında hâkim kanaat bu iken, kendi kabilesi Hâşimoğulları için Hz. Ali bir anlamda tek ümit kapısı olarak kalmıştır. Özellikle Hz. Hamza'nın şehadetinden sonra, Hâşimoğullarının Hz. Peygamberden sonra kendisine ümit bağladıkları güçlü bir şahsiyet, Hz. Peygamber'in nezdindeki bu yakınlığından dolayı Hz. Ali idi.

Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından bir kaç gün önce amcası Abbâs, Hz. Ali'ye gelerek, Hz. Peygamber'in kendinden sonra yönetim işini kime bırakacağını

⁴⁶³ Şehbenderzâde, s. 259-260.

⁴⁶⁴ Buhârî, *Fezâil*, 7; Mes'ûdî, I, 487-488; İbn Seyyidinnâs, II, 396; Kettâni, I, 523.

kendisine sorması için Hz. Ali'yi teşvik etmişse de Hz. Ali bunu sormaya yanaşmamıştır.⁴⁶⁵

Buradan anlaşıldığına göre Hâşimîler, Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'den sonraki dönemde kendileri için liderliğe namzet bir kişi olarak görüyorlardı ve Hz. Ali de bu durumu yadsımıyordu.

Dini, hukuki ve bir kısım sosyal meselelerde Hz. Ali'nin öne çıkarılmasından rahatsız olmayan Medine toplumu ve sahabe, iş devleti yönetecek halifeyi seçmeye gelince bu konuda Hz. Ali'yi uygun görmemiştir.

Ashab arasındaki bu hassasiyetin temelinde sosyal, tarihî, kültürel ve kabilesel bazı faktörlerin varlığı bir gerçektir. Muhtemelen bu kaygılardan dolayı Hz. Peygamber Medine döneminde Hz. Ali'ye dikkat çekecek ve maddî bir getirisi olan görevler vermeyerek insanların onu kıskanmasına engel olmuştur. Ama buna rağmen yine de Ğadîr-i Hum Olayı'nda olduğu gibi, zaman zaman insanlar Hz. Ali'yi eleştirmekten çekinmemişlerdir.

Fakat daha sonraki zamanlarda, örneğin Hz. Osman döneminin sonlarına doğru İslâm devletinin başkenti olan Medine'de insanların Hz. Ali'yi danışma mercii olarak kabul ettiklerini görülmektedir. Zira sahabenin önde gelenlerinin bir bir hayattan koştığı ve Medine'den uzaklaştığı dönem olan Hz. Osman döneminin sonlarında, yönetimden memnun olmayan kitlelerin, ashabın büyüğü sıfatıyla Hz. Ali'ye müracaat edip şikâyetle buldukları, Hz. Ali'nin de nüfûzunu kullanarak yönetimden memnun olmayan bu kitleleri yatıştırdığı görülmektedir.

⁴⁶⁵ Şehbenderzâde, s. 207.

III- BÖLÜM

İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE HZ. ALİ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ve akabinde yaşanan gelişmeler Hız. Ali'nin hayatının şekillenmesinde çok önemli etkenler olmuştur. Yapılan halifelik seçiminde Hız. Ali ve Hâşimîlerin devre dışı bırakılmaları o dönemde ve daha sonra tarihi süreçte çok önemli tartışmalara sebep olmuş ve tam da bu noktada Hız. Ali tartışmaların odağındaki isim olmuştur.

Daha sonra Hız. Ömer'in hilafeti, Hız. Osman'ın hilafeti ve yaşanan problemler, Hız. Ali'nin halifelerle ilişkileri ve ilk üç halifenin Hız. Ali'ye karşı tavırları Hız. Ali'nin hayatının şekillenmesinde çok önemli etkenler olmuştur. Bundan dolayı da Hız. Ali'nin ilk üç halife dönemindeki hayatı, halifelerle ilişkileri ve dönem içerisinde yaşanan gelişmeleri detaylı bir şekilde bu bölüm içerisinde değerlendireceğiz.

3.1- Hız. Ebû Bekir Döneminde Hız. Ali

1.1- Hız. Ebû Bekir'in Halifeliği Karşısında Hız. Ali

Hız. Peygamber'in akrabaları olmaları dolayısıyla Hâşimîler, Hız. Peygamber'in vefatından sonra yönetim işini kendi hakları olarak düşünüyorlardı. Fakt yaşanan gelişmeler doğrultusunda, Hız. Ebû Bekir'in halife seçilmesi sonucu bütün Hâşimîler ve Hız. Ali büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlar ve bu kırgınlıkla birlikte Hız. Fâtıma'nın vefatına kadar, takriben altı ay Hız. Ebû Bekir'e biat etmemişlerdir. Hız. Ebû Bekir de Hız. Ali ve Hâşimîlere bir müddet biat teklifinde bulunmayarak onların üzerine gitmemiş ve onlara anlayışla yaklaşmıştır.¹

¹ İbn Hişâm, II, 414-417; Belâzürî, I, 579-590; Taberî, III, 206-208; Mes'udî, I, 471.

Hız. Ali'nin Hız. Ebû Bekir'e biatı hakkında geniş tartışmalara daha önce *Hız. Peygamber'in Vefatı ve Oluşan ĞdarıBoĞlukbaşlığı* altında değinmiş olduğumuz için o konunun detaylarına burada girmeden bu başlık altında önemli bir kaç nokyata temas etmek istiyoruz.

Hız. Ali'nin Hız. Ebû Bekir'e biat etmesi hakkında kaynaklardaki hâkim kanaat; Hız. Ali'nin halife Hız. Ebû Bekir'e altı ay sonra, yani Hız. Fâtıma'nın vefatından sonra biat ettiği şeklindedir.²

Buna rağmen bazı kaynaklarda buna muhalif olarak Hız. Ali'nin daha ilk günde biat ettiği, Hız. Fâtıma'nın vefatından sonra ise biatını yenilediğine dair rivayetler de bulunmaktadır.³ Hız. Ali'nin daha ilk günde Hız. Ebû Bekir'e biat ettiği belirtilen bu rivayetlerde, Hız. Ebû Bekir'in Resûlullah'ın mağara arkadaşı olması, Resûlullah hayatta iken insanların önüne geçirip namaz kıldırtması gibi üstün bazı vasıflarından dolayı Hız. Ali'nin dilinden Resûlullah'tan sonra halifelik için en layık olan kişinin Hız. Ebû Bekir olduğu bir anlamda söylettirilmiştir.

Söz konusu bu rivayetlere göre Hız. Ali, sadece halifelik seçimleri hakkında kendileriyle istişare edilmediği için dargın durumdadır.⁴

Bu meyandaki rivayetlerin, özellikle İbn Kesîr'in eserleri aracılığıyla yaygınlık kazanmış olduğunu görüyoruz. İbn Kesîr, eserlerinde Hız. Ali'nin daha ilk günde Hız. Ebû Bekir'e biat ettiğine dair iddiasını güçlendirmek için büyük gayret sarfetmiş, kendisinden sonra gelen bazı müellifler de İbn Kesîr'in bu iddiasını devam ettirmişlerdir.⁵

Ayrıca İbn Kesîr'in yaşadığı dönem itibariyle Sünnî gelenek ile şia'nın önemli derecede rekabet içerisinde olduğunu ve bundan dolayı da şia'ya karşı çok sert ve katı davrandığı hususunu da burada hatırlatmak isteriz.⁶

Dolayısıyla konu bağlamındaki, bir kısmı da zayıf⁷ olan bu rivayetlerin, şia'nın imamet iddialarını zayıflatmak için ileri sürülmüş rivayetler olabileceği

²cBelâzürî, I, 586; Ya'kûbî, II, 105; Taberî, III, 207; Mes'udî, I, 471; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 189.

Konu ile ilgili rivayetlerin geniş bir tahlili için bkz., Zorlu, *Ğtidar Mücadelesi*, s. 184-245.

³ İbn Abdırabbih, V, 10-14; İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, 417.

⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, 417.

⁵ İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 406-420.

⁶ Özaydın, Abdülkerim, "*Ğn Kesîr*", DİA, XX, 133, İstanbul 1999.

kanaati hasıl olmaktadır. Bundan dolayı da Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e altı ay sonra biat ettiği yönündeki rivayetlerin, Hz. Ali'nin hayat seyri ile de uyum içerisinde olduğunu söylemek istiyoruz.

Hz. Ebû Bekir döneminde Hâşimîlerin önde gelen simalarından biri olan ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte doğal olarak halifelik beklentisi içerisine giren Hz. Ali, bu beklentisinden dolayı Hz. Ebû Bekir'e geç biat etmiş ve bunun sonucunda da bu dönemde bir anlamda siyasî gelişmelerin dışında kalmıştır.

Bu şekilde Hz. Ali ve Hâşimîler'in Hz. Ebû Bekir döneminde siyasî gelişmelerin dışında bırakılarak yönetimden uzak tutulmaları, Hâşimîleri yönetimden adım adım uzaklaştırdığı gibi, aynı zamanda Ümeyyelilerin yeni iktidar nezdinde önemli konuma gelmelerine de zemin hazırlamıştır.⁸

Böylece Hz. Peygamber'in damadı Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir döneminin siyasî alandaki aktörlerinden biri olamamış ve bu dönemde bir anlamda kendi dünyasına kapanarak kaderine rıza göstermek durumunda kalmıştır.

1.2- Askerî, İdarî ve Diğer Alanlarda

Hz. Peygamber döneminden beri Bizans İmparatorluğu, İslâm devleti için büyük bir tehlike arzettiğinden dolayı Hz. Peygamber, Bizans tarafından gelmesi muhtemel tehlikelere karşı dikkatli davranarak tedbiri elden bırakmamıştır.

Bundan dolayı da Hz. Peygamber vefatının bir kaç gün öncesinde Bizans üzerine, Şam tarafına Üsâme b. Zeyd komutasında bir ordu göndermek için Müslümanları hazırlıklı olmaya çağırılmış, fakat yapılan hazırlıklara rağmen vefatının gerçekleşmesi dolayısıyla hazırlanan bu ordu yola çıkamamıştır.⁹

Hz. peygamber döneminde gönderilmesi düşünülen bu ordu içerisinde Hz. Ali'nin ismini göremiyoruz.¹⁰ Çünkü sefer hazırlığının yapıldığı günlerde Hz.

⁷ Sallâbi, s. 159.

⁸ Demircan, *Ali-Muâviye Kavğısı*, s. 31.

⁹ Taberî, III, 184-185; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 197; Zehebî, *Tarih*, I, 15-16; Üçok, s. 25; Hizmetli, *Ğlâm Tarihi*, s. 395.

¹⁰ İbn Seyyidinnâs, II, 369.

Peygamber'in hastalığı ciddi idi ve kendisinin en büyük yardımcısı olan Hz. Ali'nin o günlerde Hz. Peygamber'in yanında bulunması gerekiyordu. Zaten ordunun gönderileceği bölge Medine'den ço kuzakta, Şam taraflarında olduğu için, böylesine hassas günlerde Hz. peygamber'in Hz. Ali'yi bu sefer için hazırlanan askerî birliğe dahil etmesi beklenemezdi.

Hz. Ebû Bekir halife seçilir seçilmez ilk iş olarak, Hz. Peygamber'in bu düşüncesini harekete geçirmiş ve Üsâme b. Zeyd komutasındaki orduyu Bizans üzerine göndermiştir. Şam tarafında Belka'ya kadar varan Üsâme b. Zeyd, hedefteki düşmanı mağlup ederek daha önce aynı bölgede savaşırken öldürülen babasının intikamını almış ve önemli miktarda ganimet ele geçirerek takriben 2 ay sonra geri dönmüştür.¹¹ Hz. Ebû Bekir döneminde gönderilen bu ordu içerisinde ise Hz. Ali'nin yer almadığını görüyoruz.

Benzer durum, Ridde olayları için de geçerlidir. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra Arabistan'ın Mekke, Medine ve Tâif şehirleri dışında kalan bazı bölgelerindeki kabileler arasında irtidad hareketleri zuhur etmiştir. Daha Hz. Peygamber hayatta iken ortaya çıkan Müseylime¹² ve Tuleyha¹³ gibi mürted ve âsîler

¹¹ Taberî, III, 184-187; Zehebî, *Târih*, I, 15-16; Üçok, s. 25; Hizmetli, *Ğlâm Tarihi*, s. 395.

¹² Müseylime: Resûl-i Ekrem devrinde peygamberlik iddiasında bulunanlardandır. Genellikle isminin Mesleme olduğu ve bunun Müslümanlar tarafından kendisini tahkir amacıyla Müseylime şekline dönüştürüldüğü kabul edilir. Şair, hatip, kâhin ve nüfuz sahibi bir kişi olan Müseylime, 8 yılında (630) Benî Hanife kabilesinin reisi olmuştur. Müseylime, Hanifeoğulları'ndan bir heyetle birlikte Resûl-i Ekrem ile görüşmek üzere Medine'ye gitmiştir. Müseylimenin, Hz. Peygamber ile görüşmesinde ondan sonra hâkimiyetin kendisine verilmesini talep ettiği ve Resûlullah'ın bu talebi kesin bir şekilde reddettiği kaydedilmektedir. Müseylime, Resûl-i Ekrem'e kendisinin de peygamber olduğunu ve yeryüzünün yarısının kendi kabilesine, diğer yarısının Kureyş'e ait bulunduğunu ifade eden bir mektup göndermiştir. Bunun üzerine de Hz. Peygamber'in, yolladığı cevâbi mektupta onu kezzâb (çok yalancı) diye tanımladığı ve yeryüzünün Allah'a ait olduğunu ve onu istediğine vereceğini bildirmiştir. İbn Hişâm, II, 376-377; Önkâl, Ahmet, "*Müseylimetülkezzâb*", DİA, XXXII, 90-91, İstanbul 2006.

¹³ Resûl-i Ekrem'in sağlığında peygamberlik iddiasında bulunanlardan bir diğeridir. Necid'de oturan Mudar kabilelerinden Benû Esed'in kâhin ve reislerinden olup Araplar arasında kahramanlığı, savaş yeteneği ve şairliğiyle biliniyordu. Asıl adı Talha'dır. Peygamberlik iddiasında bulunduğu için aşağılama amacıyla Tuleyha (Talhacık) denilmiştir. 630 yılında Esed kabilesinden bir heyetle birlikte Resûlullah'ın yanına gelerek İslâmiyet'i kabul ettiğini söylemiştir. Ancak Resûl-i Ekrem henüz hayatta iken irtidad edip Necid bölgesinde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in Vedâ haccından sonra sağlığının bozulduğu dönemde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan diğer yalancılar gibi Tuleyha'nın da siyâsî nüfuzunu arttırma hevesi, kabile taassubu ve rekabeti, peygamberin Kureyş kabilesinden çıkmasını hazmedememesi, ayrıca zekât vermekten kurtulma isteğiyle böyle bir iddiada bulunduğu anlaşılmaktadır. Resûlullah'ın sağlığında peygamberlik iddia eden son kişidir. Taberî, III, 253-258; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III,

yaptıkları propagandalarla, gönülleri henüz İslâm'a ısınmamış bedevi Araplar üzerinde etkili olmuşlar ve bu gruplar arasından topladıkları kuvvetlerle İslâm ordusuna karşı savaşmışlardır.¹⁴

Hız. Ebû Bekir döneminin en önemli askerî hareketliliğini oluşturan ve genel anlamda Ridde savaşları olarak isimlendirilen bu çarpışmalar, Hız. Ebu Bekir'in halife olmasından takriben 2 ay sonra başlamıştır. Yapılan bu çarpışmalarda başarılı bir politika takip eden Hız. Ebû Bekir, Medine'nin siyasî nüfuzunu tanımayan ve ona iteat etmek istemeyen bu isyancı kesimleri kısa sürede etkisiz hale getirmeyi de başarmıştır.

Hız. Ebû Bekir, başkent Medine'yi tehdit eden Tuleyha ve taraftarları üzerine Halid b. Velid'i gönderirken, Adiy b. Hatem'i de Tay kabilesine göndererek Taylıların Tuleyha'ya destek vermemelerini sağlamıştır. Halid b. Velid, âsîTuleyha ile savaşmadan önce Ukkâşe b. Mihsân ile Sâbit b. Erkam'ı öncü kuvvetlerle göndermiş fakat bu kişiler Tuleyha tarafından öldürülmüşlerdir. Ancak daha sonra Halid b. Velid ile yapılan çarpışmada yenilen Tuleyha, eşini de alarak kaçmış, daha sonra da çok geçmeden Müslüman olmuştur. Hız. Ömer döneminde Irak'ın fethine iştirak eden aynı Tuleyha bu çarpışmalarda büyük kahramanlıklar göstermiştir.¹⁵

Tuleyha'nın etkisiz hale getirilmesinden sonra yine Halid b. Velid komutasındaki Müslüman birlikler, Selmâ bint. Mâlik, Secâh ve Mâlik b. Nuveyrâ gibi mürtedleri de etkisiz hale getirdikten sonra Hanif Kabilesi içerisinde nübüvvet iddiasında bulunan Müseylime üzerine yürümüş ve taraflar arasında Yemâme'de büyük çarpışmalar olmuştur. Halid b. Velid'in komutasındaki İslâm ordusu ilk zamanlarda bozguna uğramışsa da, kısa sürede toparlanarak düşmanı mağlup etmeyi başarmış ve Müseylime öldürülmüştür. Bununla birlikte bu savaşta içlerinde seçkin sahabelerin de bulunduğu yetmiş kadar kurrâ şehit olmuştur.¹⁶

94-95; Üçok, s. 25; Hizmetli, *Gkâm Tarihi*, s. 397-98. Arı, Mehmet Salih, "Tuleyha b. Huveylid", DİA, XXXXI, 362-363, İstanbul 2012.

¹⁴ İbn Hişâm, II, 376; Taberî, III, 184-187; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 94-95; Zehebî, *Tarih*, I, 15-16; Üçok, s. 25; Hizmetli, *Ğlâm Tarihi*, s. 395.

¹⁵ Taberî, III, 253-258; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 94-95; Üçok, s. 25; Hizmetli, *Ğlâm Tarihi*, s. 397-98.

¹⁶ Taberî, III, 253-258; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 94-95; Üçok, s. 25; Hizmetli, *Ğlâm Tarihi*, s. 397-98.

Yukarıda görüldüğü gibi, Hz. Ebû Bekir döneminin en önemli askerî olayları sayılan Ridde savaşlarında Halid b. Velid, Amr b. el-Âs gibi dahi komutanlar görev alırken, savaş meydanlarının bileği bükülmez kahramanı Hz. Ali'nin etkin olarak rol almamış olduğu dikkat çekmektedir.

Ya Hz. Ali bu olaylarda görev almak istememiştir, ya da yeni yönetim Hâşimî ailesine görev vermekten çekinmiştir. Sebep ne olursa olsun Hz. Ebû Bekir dönemiyle birlikte İslâm ordusunun komuta kademesindeki Hâşimîler'in etkinliği yavaş yavaş kaybolmaya başlamış ve bundan sonra da güç dengelerinin farklı kabileler lehine değişmesiyle birlikte Hâşimîler, askerî ve idarî anlamda bir daha eski günlerini görememiştir.

Hz. Ali, İslâm devletini ve Müslümanları tehdit eden irtidad olaylarının bastırılmasında görev almamış olmakla birlikte her zaman bilgisi, tecrübesi, cesareti ve kabiliyeti ile istendiği zaman Hz. Ebû Bekir'in yanında olmuş, ona her konuda danışmanlık yapmış, ilgi ve desteğini ondan ve Müslümanlardan esirgememiştir.

Nitekim Hz. Ebû Bekir, Ridde savaşlarında İslâm devletine isyan eden mürtedlerle savaşmak için askerî birlikler hazırladığı zaman kendisi de bizzat bu ordu ile Medine dışına çıkmak istediğinde de Hz. Ali, halifeyi bu tehlikeli düşüncesinden vazgeçirmiştir.¹⁷

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir döneminde aktif olarak yönetimde yer almadığı gibi, Hz. Peygamber döneminin en önde gelen komutanlarından biri olmasına rağmen, bu dönemdeki askerî seferlerde de kendisine görev verilmemiştir. Söz konusu dönemde zaman zaman bazı konularda kendisine danışılması dışında Hz. Ali'nin neredeyse yönetimle hiç ilişkisi olmamıştır denilebilir.

Hâşimîlerin halifelik beklentisi içerisinde olmaları¹⁸ muhtemelen Hz. Ebû Bekir'i halifeliği döneminde bu aileye karşı bu şekilde siyasî tedbir almaya sevketmiş, bundan dolayı da Hz. Ebû Bekir, Hâşimîlere askerî ve idarî alanlarda

¹⁷ İbn Kesîr, *Bidâye*, IX, 445; Şehbenderzâde, s. 294.

¹⁸ *el-Ğıname*, I, 7-14.

görev vermekten kaçınmıştır. Bu politikanın neticesi olarak bu dönemde Hz. Ali de dahil, Hâşimîlere mensup bir komutan veya valiye rastlanılmamaktadır.¹⁹

Acaba Hz. Ebû Bekir döneminde Hâşimîlerden söz konusu bu görevleri üstlenebilecek kimseler yok muydu? Hz. Ali'nin hilafet beklentisi içerisinde olması iktidar ile aralarına soğukluk girmesine mi neden olmuştu? Yoksa Medine'de kalması kontrol altında tutulması için daha emin bir yol muydu?²⁰ Veya halife Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali gibi önde gelen sahabeleri Medine'den ayırmayarak yönetim işinde kendisine yardımcı olmalarını mı arzu etmişti? Bütün bu sorular büyük boyutuyla bizim için cevabı net olmayan hayatî öneme sahip birer soru olarak kalmaktadır. Zira üzülmeye belirtelim ki, ulaşabildiğimiz kaynaklarda bu sorulara net olarak cevap olabilecek bilgi ve belgelere rastlayamadık.

Hz. Ebû Bekir, hem Ridde savaşlarında, hem de fetih hareketlerinde Amr b. el-Âs, Halid b. Velid gibi ünlü komutanlara önemli görevler verirken Hz. Ali'ye görev vermemiştir. Böylece savaş meydanlarının cengâveri Hz. Ali daha önce hiç olmadığı şekilde bu dönemde pasif bir durumda bırakılmıştır. Hz. Ali'nin bu durumu diğer halifeler döneminde de değişmeden ana hatlarıyla aynı şekilde devam etmiştir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklardaki bilgilerden anladığımıza göre Hz. Ebû Bekir, halifeliği döneminde hiç bir zaman Hz. Ali'nin üstün vasıflarını inkâr edip yok saymamış, özellikle de fikhî meseleler başta olmak üzere çeşitli konularda Hz. Ali'ye danışmaktan çekinmemiştir.

Aynı şekilde Hz. Ali de, Hz. Ebû Bekir'in İslâm'daki önceliğini görmemezlikten gelmemiş, aralarındaki ihtilaf hallolup ona biat ettikten sonra kamu yararına olan önemli bazı işlerde Hz. Ebû Bekir'e destek olmaktan geri durmamıştır.²¹

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde Hz. Ali'nin halife ile olan ilişkileri genel anlamda ciddi bir roblem yaşanmadan devam etmiş olmakla birlikte, bu

¹⁹ Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 43; Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 31.

²⁰ Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 42-43.

²¹ İbn Abdîrabbih, V, 10-14; Şehbenderzâde, s. 294.

dönemde Hz. Ali'nin yeni halife ile arasında hissedilir derecede bir soğukluğun olduğu da inkâr edilemez.

Hatırlanacağı üzere, Yemâme savaşında sahte peygamber Müseylime öldürülmüş olmakla birlikte bu çarpışmada içlerinde Zeyd b. el-Hattab, Sa'îd b. el-Avvâm, Ebû Ducâne, Ebû Huzeyfe, Utbe ve Zeyd b. Kays gibi seçkin sahabelerin de için de bulunduğu yetmiş kadar kurrâ şehit olmuştu. Bunun üzerine Hz. Ömer, halife Hz. Ebû Bekir'e baş vurarak Kur'an'ın ayet ve surelerini bir kitapta toplamasını istemiştir.²²

Zira Hz. Peygamber'in vefatına kadar vahiy inmeye devam ettiği için daha önce Kur'an'ın bir kitap halinde toplanması pratikte mümkün olmamıştır. Hâsıl olan bu zaruri ihtiyaç üzerine Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sabit başkanlığında Kur'an konusundaki bilgilerine güvendiği kişilerden müteşekkil bir komisyon oluşturarak bu hassas görevi onlara havale etmiştir. Titiz çalışmalar sonucunda kısa sürede bir araya getirilen Kur'an sayfaları mushaf haline getirilerek halife Hz. Ebû Bekir'e teslim edilmiştir.²³

Hz. Ebû Bekir döneminin en önemli olaylarından olan Kur'an'ın kitap haline getirilmesi meselesinde, Kur'an konusundaki ilminin genişliğine rağmen Hz. Ali'ye komisyon başkanı olarak görev verilmediğini görüyoruz. Hz. Ali'nin bu komisyon içerisinde sıradan bir üye olarak yer almış olmasını manidar bulduğumuzu belirtmek istiyoruz.

Her vesile ile Kur'an'a vukufiyetini dile getiren Hz. Ali'nin böyle bir görev için en önde gelen bir isim olmasına rağmen, kendisine komisyon başkanlığı görevinin verilmeyişinin muhtemel sebebi olarak, onun Hz. Ebû Bekir ile ilişkilerindeki soğukluk kabul edilebilir diye düşünüyoruz. Zira Kur'an'ın kitap haline getirilmesi olayı çok erken bir zamanda olduğu için ve Hz. Ali de muhtemelen bu dönemde henüz halifeye biat etmediğinden, böylesine prestijli bir görevin başında yer almamış olabilir. Durum şayet dediğimiz gibi ise, burada Hz. Ebû Bekir'in art niyetinden ziyade, henüz halifeye biat etmemiş olan Hz. Ali'ye bu görevin teklif

²² Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 3, 4; Suyûtî, *Târîh*, s. 97-98; Hizmetli, *Ğlâm Tarihi*, s. 398.

²³ Buhârî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 3, 4; Suyûtî, *Târîh*, s. 97-98; Hizmetli, *Ğlâm Tarihi*, s. 399.

edilmediği veya Hz. Ali'nin bizzat kendisinin de böyle bir görevi kabul etmediği sonucunu da varılabilir. Sebep ne olursa olsun, ulaşabildiğimiz kaynaklarda konu hakkında ikna edici bir izaha rastlayamadığımızı belirtmek istiyoruz.²⁴

Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinden sonra Hz. Ali ve ailesinin yeni yönetimle aralarına soğukluk girmesine neden olan en önemli gelişmelerden bir diğeri de, Hz. Fâtıma'nın babasının mirasını talep etmesine karşılık, Hz. Ebû Bekir'in bu talebe olumsuz cevap vermiş olmasıdır.

Nitekim Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fâtıma ve Abbâs, Hz. Ebû Bekir'e müracaat ederek Hz. Peygamber'in mirası olan Fedek arazisi ve Hayber'den olan paylarını kendilerine vermesini istemişlerdir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in bıraktıklarının gelirlerinden ailesinin geçimlerini sağlayabileceğini fakat bu toprakların onların mülkü olamayacağını, zira peygamberlerin miras bırakmadıklarını hatırlatarak onların bu taleplerine olumlu karşılık vermemiştir. Bu olay, hilafet meselesinden dolayı zaten var olan Hz. Fâtıma ile Hz. Ebû Bekir'in arasındaki kırınglığı daha da belirgin hale getirmiştir.²⁵

Her ne kadar bu olayda Hz. Ali doğrudan taraf değilse de, eşini ilgilendiren bir konuda tamamen tarafsız kalmasını düşünmek de doğru olmaz. Böylece Hz. Ali, eşi Fâtıma'ya karşı tavrından dolayı Hz. Ebû Bekir'e mesafeli davranmış ve eşinin vefatına kadar halifeye biat etmediği gibi, siyasîve sosyal pek çok meselenin dışında kalmaya özen göstermiştir. Bununla birlikte, Hz. Ali'nin geciken biatını da sadece bu olaya bağlamanın doğru olmayacağı kanaatini biz de paylaşıyoruz.²⁶

Yaklaşık iki yıl süren Hz. Ebû Bekir'in halifeliği yıllarında Hz. Ali ilk zamanlar bazı psiko-sosyal etkenlerden dolayı kendisine karşı mesafeli durmuş ve bir müddet ona biat etmemiştir. Bununla birlikte Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra halifeye biat eden Hz. Ali, ümmetin menfaatine olan bazı işlerde halife Hz. Ebû Bekir'e destek olmuş ve bir nevi realiteyi kabullenerek ona karşı menfi bir davranış

²⁴ Kur'an'ın kitap haline getirilmesi hakkında detaylı bilgi için bkz., Akyüz, Davut, "Kur'an-ı Kerim'in Ği Kapk Arasında Bir Mushaf Halinde Cem' Edilmesi", Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı, S. 189-223, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012.

²⁵ Buhârî, *Meğâzî*, 14. Fedek arazisi ve Hz. Peygamberden sonra buranın kullanımını hakkında geniş bilgi için bkz., Algül, Hüseyin, "Fedek", DİA, XII, 294-295, İstanbul 1995.

²⁶ Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, s. 42.

sergilememişse de bu dönemde, Hz. Peygamber dönemindeki gibi kabına sığmayan, hareketli, olaylarda aktif rol alan Ali'yi görmek mümkün değildir.

Hz. Ebû Bekir'in vefatını haber aldığı anda ise Hz. Ali çok üzüлp ağlamış ve onun hakkında övgü dolu sözler söyledikten sonra cenaze işlemleriyle bizzat ve yakından ilgilenmiştir.²⁷

Hz. Ebû Bekir, kendisinden sonra tekrar bir liderlik probleminin yaşanmaması, ümmetin birliğinin bozulmaması ve ihtilafa düşülmemesi için ölümünden önce Hz. Ömer'i halife olarak vasiyet etmiştir.²⁸

Hz. Ebû Bekir bir anlamda kendisinin de halife seçildiği ortamdaki kabile dengelerini göz önüne alarak isabetli bir tercihte bulunarak Hz. Ömer'i vasiyet etmiş, yaptığı bu işte isabet ettiğini de zaten tarih göstermiştir.

Şayet Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'i değil de Hz. Ali'yi vasiyet etmiş olsaydı kabile dengeleri bakımından yeniden büyük sıkıntılar yaşanabilir miydi? diyebilir soruyu dikkatlere sunmak istiyoruz.

2.- Hz. Ömer Döneminde Hz. Ali

2.1- Hz. Ömer'in Halifeliği Karşısında Hz. Ali

Hz. Peygamber'in vefatına müteakib yaşanan sıkıntılarının bir daha yaşanmamasını arzu eden Hz. Ebû Bekir, vefat etmeden önce Hz. Ömer'i kendisinden sonra devleti yönetecek halife olarak tayin etmesi üzerine, vefatından sonra ciddi anlamda bir itiraz olmadan Müslümanlar Hz. Ömer'e biat etmişlerdir.²⁹ Hz. Ebû Bekir'in bu uygulaması toplumun çoğunluğu tarafından kabul görmüş olsa da, başta Hz. Ali olmak üzere sahabenin önemli simalarından bazılarının bu kararı eleştirdiklerine dair kaynaklarda bir kısım rivayetler bulunmaktadır.³⁰

²⁷ İbn Abdirabbih, V, 18; Zehebî, *Tarih*, II, 71.

²⁸ İbn Sa'd, III, 254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 272-278; Varol, *Râğd Halifeler Dönemi*, s. 201.

²⁹ İbn Sa'd, III, 254; İbn Abdirabbih, V, 20-22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 272-274.

³⁰ İbn Sa'd, III, 254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 272-274.

Fakat her ne kadar bu eleştiriler yapılmışsa da, Hz. Ömer'in halife tayin edilmesi karşısında Hz. Ali de dâhil, sahabeden her hangi bir kişinin ciddi anlamda olumsuz tavır takındığına dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Aksine halife Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin sürekli diyalog halinde olduklarını, Hz. Ömer'in devlet işlerinde sıklıkla Hz. Ali'nin görüşlerine başvurduğunu, onun hukuk bilgisindeki üstünlüğünü kabul ettiğini ve "En isabetli hüküm verenimiz Ali idi" dediğini kaynaklardan öğreniyoruz.³¹

Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin ilişkilerinin göstergesi olması bakımından çok önemli olan diğer bir olay da, Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsum ile evlenmiş olmasıdır. Hicri 17/ 638 yılında meydana gelen ve Hz. Ömer'in son evliliği olan bu evlilikten iki çocuğu dünyaya gelmiş ve Hz. Ömer genç hanımı Ümmü Gülsüm için önemli miktarda mehir vermiştir.³²

Hz. Ömer, Hz. Ali'den kızı Ümmü Gülsum'u istediği zaman ilk anda Hz. Ali, kızının yaşının küçük olduğunu söyleyerek bu teklifi kabul etmemiştir. Nitekim Ümmü Gülsüm'un yaşının, ağabeyisi Hz. Hüseyin'den 1 yaş daha küçük olduğu kabul edilirse, onun bu evlilik zamanında 13 veya 14 yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır.³³ Hz. Ali, önce kızının yaşının küçük olduğunu söyleyip bu evlilik teklifini nazikçe reddetmiş olsa da, Hz. Peygamberle akraba olmak isteyen Hz. Ömer, bu evlilik için ısrarcı olmuş ve Hz. Peygamberle akraba olmak için bu evliliğe talip olduğunu belirtmiştir. Hz. Ömer'in bu ısrarlı talepleri üzerine de Hz. Ali kızını halifeye vermeyi kabul etmiştir.³⁴ Bu evlilik olayından sonra da ikili arasındaki ilişkiler bireysel düzeyde olumlu anlamda seyretmeye devam etmiştir.

Bireysel bağlamdaki bu olumlu ilişkilere rağmen Hz. Ali'nin bazı huy ve davranışlarının Hz. Ömer tarafından tasvip edilmediği de söylenmiştir. Nitekim Hz. Ali'nin daima neşeli, rahat ve latife yapmaya meyilli bir kişi idi. Özellikle Hz. Ali'nin latife yapmaya meyilli oluşu Hz. Ömer tarafından bir noksanlık olarak görülüyordu

³¹ İbn Sa'd, II, 293.

³² Bu evlilik karşılığında Hz. Ömer'in 10 bin veya 40 bin dirhem mehir verdiği rivayet edilmiştir. İbn İshâk, s. 232; Ya'kûbî, II, 127; Muhibbuddin et-Taberî, *Zahâiru'l-Ukbâ fi Menâkibi Zevi'l-Kurbâ*, s. 118, Beyrut 1974. Bu evliliğin gerçekleştiği sıralarda Hz. Ömer'in yaklaşık olarak ellili yaşlarda olduğu anlaşılmaktadır. Fayda, Mustafa, "Ömer", DİA, XXXIV, 44-51, İstanbul 2007.

³³ Muhibbuddin et-Taberî, *Zahâir*, 118; Savaş, *Râğd Halifeler*, s. 161.

³⁴ İbn İshâk, s. 232; Ya'kûbî, II, 127; İbn Abdirabbih, VII, 97.

ve bundan dolayı da onun halife olma noktasındaki tafdiliyeti bir anlamda zedelenmiş oluyordu.³⁵ Dolayısıyla Hz. Ali'nin latifeci bir insan olması Hz. Ömer için bir zaaf olarak görülmüştür.

Halbuki Hz. Peygamber döneminde latifeler yapan kadın ve erkek bazı kişilerin bulunduğu, Hz. Peygamber'in onların bazı komik işlerine güldüğü, bu kişileri eleştirenlere karşı Hz. Peygamber'in onları savunduğu bilinen bir olaydır.³⁶

2.2- Siyasî, Askerî ve İdarî Alanlarda Hz. Ali

Hz. Peygamber'den sonra onun kabilesi olan Hâşimîler'in hilafette hak sahibi olduklarını iddia etmeleri Hz. Ömer'i halifeliği boyunca bu aileye karşı siyasi tedbir almaya sevketmiş, bundan dolayı da Hâşimîleri devlet yönetiminden uzak tutmuştur.

Bu politikanın sonucunda Hz. Ebû Bekir döneminde olduğu gibi, Hz. Ömer döneminde de Hz. Ali dâhil Hâşimoğullarına mensup bir ordu komutanı veya bir eyalet valisine raslamak mümkün olmamıştır.³⁷

Hz. Ömer halife olduğu zaman Müslüman toplumu cihada teşvik etmiş ve değişik bölgelere ordular göndermiştir. Ama bu ordular içerisinde Bedir'in, Uhud'un, Hayber'in destansı kahramanı Hz. Ali gibi bir cengâverden bahis edilmemiştir. Hz. Ömer dönemi fetih hareketlerinin çok yoğun olduğu bir dönem olmasına rağmen, Hz. Ali gibi bir cengâverin bu dönem içerisindeki fetih hareketlerine katılmamış olduğunu görüyoruz.³⁸

Her ne niyetle olursa olsun, Hz. Ömer döneminde Hz. Ali aktif siyasetin dışında bırakıldığı gibi, kendisine önemli bürokratik görevler de verilmemiştir. Sadece Hz. Ömer'in Şam'a veya Filistin'e yaptığı yolculuk esnasında kendi yerine onu vekil bırakmış olması³⁹, bu konuda küçük bir istisna teşkil etmiştir. Bu şekilde iktidarın dışında bırakılması karşısında Hz. Ali de bu dönem içerisinde kaderine rıza göstererek kendi halinde sakin bir hayat yaşamıştır.

³⁵ Kettâni, II, 429-430; Şehbenderzâde, s. 266.

³⁶ Kettâni, II, 429-434.

³⁷ Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 30-31.

³⁸ Mes'ûdî, I, 468; Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 30-31.

³⁹ Taberî, IV, 63; Şehbenderzâde, s. 303.

Bununla birlikte Hz. Ömer, Hz. Ali'nin siyasî, idâri ve askerî yönlerinden ziyade daha çok onun fikhî ve hukukî birikiminden istifade etme yoluna gitmiş ve Hz. Ali bu dönemde bir nevi halifenin ilmi danışmanlarından biri konumunda olmaya devam etmiştir.⁴⁰

Hz. Ali'nin Hz. Ömer döneminde danışman konumunda olmuş olması ise de, bu durum sadece ona has bir durum değildir. Çünkü Hz. Ömer, değişik meselelerde özellikle sahabenin önde gelenlerinin görüşlerine baş vururdu ki bu durum zaman zaman Hz. Ali için de söz konusu olmuştur. Yani bu danışmanlık meselesi sadece Hz. Ali'ye has bir durum değildir.

Halife Hz. Ömer kamuoyunun görüşünü alacağı zaman Hz. Ali'nin görüşünü de önemseyerek onunla istişare etmiş⁴¹, özellikle çözümü zor olan veya hakkında hüküm bulunmayan bazı hukukî konularda Hz. Ali'nin görüşünü almaya özen göstermiştir.

Bu bağlamda bazı kaynaklarda yer almış olan bir olay bunu teyid etmektedir. Nitekim kocası gurbette olan bir kadının evine erkeklerin girip çıkmasından rahatsız olan Hz. Ömer, işin içeriğini öğrenmek için kadını huzuruna çağırmış fakat aynı zamanda hamile olan kadın, halifenin huzuruna giderken korkudan yolda çocuğunu düşürmüştür.

Hz. Ömer istişare meclisini toplayarak bu kadının durumunu onlarla tartışmış ve bu konuda ne yapması gerektiği konusunda onlardan görüş istemiştir. Mecliste bulunan herkes halifenin haklı olduğu yönünde görüş belirtmişlerse de Hz. Ali itiraz etmiş ve kadına diyet ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer de Hz. Ali'nin görüşünün daha doğru olduğunu belirterek o yönde hüküm vermiş ve kadına diyet ödenmiştir.

Yine zina eden deli bir kadına Hz. Ömer ceza vermek ister ama Hz. Ali, delinin sorumlu tutulamayacağını ifade ederek bu cezanın doğru olmayacağını söyler ve halife de bu cezadan vaz geçer.⁴²

⁴⁰ Dîneverî, s. 127.

⁴¹ Mes'ûdî, I, 469.

⁴² Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, *Kitâbu'l-Eğîbe*, 1; Abdurrezzâk, VII, 80; IX, 458-459.

İlk iki halife dönemi siyasetinde nispeten geri planda kalmış olsa da yine de Hz. Ali için halife olma imkan ve ihtimali, Hz. Ömer'in kendisini aday göstermesiyle ortaya çıkmıştır.

Nitekim Hz. Ömer, halifelik için Hz. Ali ve Hz. Osman'dan başka kimsenin aday olmayacağını tahmin etmekteydi. Fakat muhtemelen eski kabile rekabetine düşülebileceği endişesiyle ikisinden birini halef tayin etmemiştir.⁴³

Fakat yine de sonuçta Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle birlikte Emevî-Hâşimi rekabeti hareketlenmiş ve devam eden süreçte Hz. Ali ve Hz. Osman kabileler adına bu rekabetin sembolleri haline gelmişlerdir.⁴⁴

2.3- Hz. Ömer'in Şehid Edilmesi ve Şûra Teklifi Karşısında Hz. Ali

Hz. Ömer'in 23/644 yılında azatlı bir köle tarafından hançerlenmesi üzerine, vefat etmeden önce insanlar kendisinden sonra İslâm devletini idare edecek olan halife adayını vasiyet etmesini istediklerinde Hz. Ömer, bu teklife sıcak bakmamış ve üzerinde derin derin düşünülmesi gereken bir cevap vermiştir. Hz. Ömer çevresindeki insanların bu talebine karşılık şu cevabı vermiştir: "Şayet Ebû Ubeyde hayatta olsaydı onu halife tayin ederdim. Bu konuda Allah bana sorarsa Resûlullah'ın onun hakkında "*Bu ümmetin emindir*" dediğini işittim diye cevap verirdim. Yine, Sâlim'in mevlası Ebû Huzeyfe hayatta olsaydı onu tayin ederdim. Rabbim bana sorarsa da "O Allah sevgisi bakımından insanların en hayırlısıdır" derdim. Muaz b. Cebel hayatta olsaydı onu tayin ederdim. Çünkü Resûlullah onun için, "Kıyamet günü âlimlerin elleri arasında gelecek" buyurmuştur".⁴⁵

Görüldüğü gibi kendisinden sonraki halifeyi seçme konusunda İslâm toplumunun tefrika ve fitneye düşmesinden çok korkan Hz. Ömer, çevresinin ısrarlarına rağmen kendisinden sonraki halife adayı olarak her hangi bir kimseyi vasiyet etmemiş, bununla birlikte bu konuda kendince bazı tedbirler de almıştır.

⁴³ Taberî, IV, 232; Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 30-31.

⁴⁴ Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 30-31.

⁴⁵ *el-Ğnâme*, I, 38-43; İbn Abdirabbih, V, 26-36; Kettâni, II, 399.

Hız. Ömer, şehit edilmesine sebep olan yaralanma olayına müteakib kendisinden sonra İslâm devletini idare edecek olan halifeyi seçme görevini kendi belirlediği altı kişilik bir şûra heyetine havale etmiştir ki, bu şûra heyeti üyelerinden biri de Hız. Ali'dir.⁴⁶

Yukarıda aktarmış olduğumuz ifadelerine bakarak Hız. Ömer'in kendisinden sonra halife olmasını arzu ettiği isimler dikkat çekmektedir. Nitekim bu isimler arasında bizzat kendisinin belirlemiş olduğu şûra üyelerinden her hangi birinin olmadığını görüyoruz.

Nitekim Hız. Osman, Hız. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm ve Abdurrahman b. Avf gibi liderlik potansiyeline sahip olan ve şûra üyelerinden olan sahabilerin hepsi hayatta olmalarına rağmen Hız. Ömer bunlardan birini vasiyet etmeye yanaşmamıştır.

Kendisinden sonra halife olacak kişinin işinin daha zor olacağını tahmin eden Hız. Ömer, bir ismi vasiyet etmekten kaçınmıştır. Nitekim böyle bir atamanın ortaya çıkarabileceği olumsuzlukların sorumluluğunun büyük bir bölümünün kendisine fatura edilebileceği düşünülecek olursa, Hız. Ömer'in bunu neden yapmadığı anlaşılabilir.⁴⁷

Hız. Ömer'in özellikle Hız. Osman ve Hız. Ali gibi şahsiyetleri halifelik için tercih etmemesinin en önemli muhtemel sebebi, Arapların yumuşak karnı olan asabiyet olgusudur. Zira uzun yıllara yayılan bir geçmişe sahip olan Hâşimî-Emevî mücadelesi, bu iki kişinin şahsında tekrar gündeme gelebilirdi ki, bu da en büyük tehlike olurdu. Muhtemelen bundan dolayı da Hız. Ömer, bunu göze alamamıştır. Kendi oğlu Abdullah'a ise hiç kapı açmamıştır.⁴⁸

Durum ne olursa olsun Hız. Ömer kendisinden sonraki halifeyi seçecek olan altı kişilik şûra heyetine Hız. Ali'yi dâhil etmesinin ardından Hız. Ali, halifelik

⁴⁶ Hız. Ömer'in belirlemiş olduğu altı kişilik şûra heyeti şu altı sahabiden oluşmaktaydı: Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebî Vakkâs. İbn Sa'd, III, 57-58; Ya'kûbî, s. 111; İbn Abdırabbih, V, 26-36.

⁴⁷ Varol, *Rağd Halifeler Dönemi*, s. 202.

⁴⁸ Varol, *a.g.m.*, s. 202.

sirasının artık kendisine geldiğine inanmaya başlamıştır. Ancak yaşanan olaylar hiç de onun beklediği gibi gelişmemiştir.⁴⁹

Çünkü İslâm devletine yeni halife seçme çalışmaları neticesinde şûra üyeleri arasından bu iş için Hz. Ömer tarafından yetkili kılınmış olan Abdurrahman b. Avf, yaptığı çalışmalar ve kamuoyu yoklaması neticesinde Hz. Osman'ı halife ilan etmiştir.⁵⁰

Şûra heyetindeki halife adayları içerisinde Hz. Osman'ın halife seçilmesi ise kamuoyu açısından fazla sürpriz olmamıştır. Çünkü Hz. Ali şûra üyeleri arasında yaşı en genç olanıydı. Arap toplumunda ise gençlerin idarî makamlara geçmesini yaşlılar hoş karşılamıyorlardı.

Zira onların bu tepkisi Hz. Peygamber'in Üsâme b. Zeyd'i ordu komutanı olarak tayin ettiği zaman da görülmüş, Üsâmenin yaşının genç oluşu eleştiri konusu olduğunda Hz. Peygamber Üsâme'yi savunmuştur. Dolayısıyla şûra üyelerinden biri olan Hz. Osman'ın yaşı, Hz. Ali'ye mukabil halife seçilmiş olmasında en büyük etken olmuştur.⁵¹

3- Hz. Osman Döneminde Hz. Ali

3.1- Şûra Olayı Sürecinde ve Hz. Osman'ın Halifeliği Karşısında Hz. Ali

İkinci halife Hz. Ömer'in hicri 23 yılında yaralanıp vefat etmesinden önce kendi yerine devleti yönetecek olan halifeyi belirleme görevini havale ettiği 6 kişilik heyet arasında Hz. Osman ve Hz. Ali de bulunuyordu.

Hz. Ömer'in ölümünü müteakip 3 gün içerisinde yeni halifenin seçilmesi âciliyet gerektirdiğinden dolayı, müşavere heyeti yeni halifeyi seçmek için

⁴⁹ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 44; Bakır, s. 176.

⁵⁰ İbn Abdırabbih, V, 26-36.

⁵¹ Hitti, I, 274-5; Akbulut, s. 134. Alman oryantalist Wellhausen, bu konuda farklı bir değerlendirme de bulunmuştur. Ona göre, şûra üyeleri bir anlamda sert ceviz olan Hz. Ali'yi değil de, yaşlı bir zat olan Hz. Osman'ı seçerek rahatlamak istemişler ve bir anlamda yeni bir Ömer istememişlerdir. Fakat sonuç onları aldatmıştır. Çünkü Hz. Osman'ın zaafî onların değil, ailesinin işine yaramıştır. Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 19.

Abdurrahman b. Avf'ın başkanlığında bir araya gelmiş ve Müslümanlardan herkesin razı olacağı halifeyi belirlemek için çalışmalara başlamışlardır.

Abdurrahman b. Avf'ın öncülüğündeki çalışma ve müzakereler devam ederken Abdurrahman b. Avf'ın yaptığı kamuoyu yoklaması neticesinde toplumun tercihinin Hz. Osman'dan yana olduğunun görülmesi üzerine de, halife olarak Hz. Osman'ın seçilmesine karar verilmiştir.⁵²

Hz. Osman halife seçilince diğer sahabiler gibi Hz. Ali de onun halifeliğini kabul edip mecburen ona biat etmiştir. Hatta Hz. Osman'a ilk biat eden kişinin Hz. Ali olduğu bile söylenmiştir.⁵³

Diğer bir kısım rivayetlere göre ise Hz. Ali, tıpkı Hz. Ebû Bekir halife seçildiği zaman olduğu gibi ilk anda Hz. Osman'a da biat etmekten kaçınmıştır. Çünkü, Hz. Ali her türlü ön çekincelerine rağmen, yine de kendisinin halife seçilebileceğini ümit etmekteydi. Fakat sonuç beklediği gibi olmayıp kendisi halife seçilemeyince, ilk anda yaşamış olduğu şaşkınlık sebebiyle böyle bir davranış sergileyip Hz. Osman'a biat etmemiştir.⁵⁴

Zaten şûranın çalışmaları sırasında Hz. Ali'nin yapılacak olan seçimlerde akrabalık bağlarının belirleyici olabileceği endişesini taşıdığını da görüyoruz. Çünkü Hz. Ali, amcası Abbâs'a, halifeliğin kendisinden ziyade Hz. Osman'a daha yakın olduğunu, çünkü Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın amca oğlu olan Abdurrahman b. Avf'a muhalefet etmeyeceğini, Abdurrahman'ın ise tercihinin Hz. Osmandan yana kullanacağını tahmin ettiğini söylemiştir.⁵⁵

Bundan dolayı Hz. Ali, Hz. Osman'a biat etmiş olsa dayatılan seçimde haksızlığa uğradığı kanaatini taşıyordu. Zira o, hâlâ hilafetin Hz. Peygamber'in yönetiminin devamı olduğunu ve bu konuda Hâşimoğullarının söz sahibi olması gerektiğini düşünüyordu.⁵⁶

⁵² Buhârî, *Kitâbu'l-Ahkâm*, 43; İbn Abdirabbih, V, 26-36.

⁵³ İbn Ebî Bekr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahya b. Muhammed, *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli'Ğ'gehîd 'Osmân b. 'Affân*, thk., Mahmud Yusuf Ziyâd, s. 26, Beyrut y.y.

⁵⁴ Belâzürî, VI, 120-130; İbn Abdirabbih, V, 26-36; Sallâbi, s. 209; Topaloğlu, Fatih, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile ÇiÇikleri*, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, s. 305-316, İzmir 2009.

⁵⁵ Belâzürî, VI, 120-130; İbn Abdirabbih, V, 26-36.

⁵⁶ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 44.

Hz. Osman'ın halife seçilip kendisine biat edilmesinin ardından Hz. Ali'nin yapmış olduğu bir konuşma bunu teyit etmektedir. Nitekim, Hz. Ali bu konuşmasında; "Hak arayanların savunucusu olduklarını, sahip olduğu hakkı almak için zorlu mücadelelere girişebileceğini, Resûlullah'ın yönetim konusunda bir vasiyetinin olmadığını, şayet olmuş olsaydı bunu yerine getirme noktasında herkesten çok mücadele edebileceğini, bundan sonra hilafet noktasında ihtilafların çıkabileceğini ve bunun için de verilen ahitlere bağlı kalınarak doğrunun yanında yer alınması gerektiğini" vurgulamıştır.⁵⁷

Hz. Osman'ın halife seçilmesinin ardından Hz. Ali'nin yapmış olduğu bu konuşması, bundan sonra Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasında cahiliyeden beri süren ve Hz. Ebû bekir ile Hz. Ömer'in tarafsız devlet politikaları sayesinde nisbeten etkisini kaybeden siyasî çekişmenin yeniden alevlenmesi anlamını taşımaktadır.⁵⁸

Nitekim, Hz. Osman'ın halife seçilmesi ile birlikte, İslâm devletinin idarî mekanizması Ümeyyeoğullarının eline geçmiş, bu durum da Müslümanlar arasında bazı sosyal ve siyasal huzursuzlukların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Sonuçta, başta Hz. Osman'ın bazı çevreler tarafından Medine'de öldürülmesi olmak üzere Müslümanlar arasında bir daha kolay kolay önüne geçilemeyecek olan fitne olayları vukubulmuştur.⁵⁹

3.2- Hz. Osman'a Yönelik Eleştirilerde Hz. Ali

Hz. Osman'ın 12 yıllık halifeliğinin ilk 6 yılında Hz. Ömer döneminin düzen ve sükûneti genel anlamda devam etmekle birlikte, ikinci 6 yılı İslâm toplumunun hiç de görmek istemediği görüntülere sahne olmuştur. Dolayısıyla değişen toplumsal özellikler ve beklentilerin ağırlaşan sorumluluğu karşısında, hilm ve hoşgörü özelliği ağır basan Hz. Osman'ın liderliği maalesef yeterli olamamıştır.⁶⁰

⁵⁷ Taberî, IV, 236; İbn Abdirabbih, V, 26-36.

⁵⁸ İbn Abdirabbih, V, 26-36; Bakır, s. 179.

⁵⁹ Bkz., İbn Sa'd, III, 29; İbn Abdirabbih, V, 26-36; Bakır, s. 179.

⁶⁰ Wellhausen, Julius, *Ğlâm'ın En Eski Tarihine Giriş* s. 110, İstanbul 1960.

Nitekim bu dönem içerisinde, kendi kendine işleyen bir devlet sistemi henüz teessüs edememiş olduğu için işlerin bütünü bir arada tutabilmek için güçlü kuvvetli bir şahsiyete ihtiyaç duyulmaktaydı. Bundan dolayı Hz. Osman'ın yumuşak karakterli devlet idaresi bu yıllarda yetersiz kalmış, yetersiz kalan idareden kaynaklanan problemler karşısında Hz. Ali ve önde gelen bazı sahabeler Hz. Osman'a karşı eleştiriler yöneltmek zorunda kalmışlardır.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde kendisine karşı yapılan bu eleştirilerin ise, onun kişiliğinden ziyade zayıflamış, yetersiz kalmış ve bozulmaya yüz tutmuş olan siyâsî otoritesine yönelik olduğunu belirtmek gerekir.

Bu dönemde halifenin kaybolan otoritesi onu bütünüyle eleştiriye açık hale getirmiş, bu bağlamda çok önemsiz meselelerde bile ona karşı şiddetli eleştirilerin yöneltmesine sebep olabilmıştır. Örneğin; Hz. Peygamber'in mührünü bir kuyuya düşürmesi veya cuma namazında ikinci ezanı okutturması gibi çok önemli olmayan meseleler bile bu dönem içerisinde onun için birer eleştiri vesilesi olabilmıştır.⁶¹

Hz. Ali, Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılında Müslüman toplumun çoğunluğu gibi, genel anlamda ona destek olmuş, fakat ikinci 6 yıllık döneminde Hz. Osman'ın bazı icraatlarına karşı kamuoyunda hoşnutsuzlukların artması üzerine, başta Talha ve Zübeyr olmak üzere bazı sahabelerle birlikte Hz. Ali, halifeyi uyararak oluşan hoşnutsuzlukları gidermek için çareler aramış ve böylesine kritik bir ortamda halifeyi eleştirmekten çekinmemiştir.⁶²

Hz. Ali bu dönemde kendisine yapılan her türlü siyâsî telkinlere rağmen halife Hz. Osman aleyhine her hangi bir fiili durum içerisinde olmamış, halifenin yönetiminden memnun olmayan bir çok insan gibi Hz. Ali de Hz. Osman'ın bazı icraatlarına karşı çıkmış ve onu tenkit etmiştir. Hz. Ali'nin halifeye karşı yaptığı bu

⁶¹ İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım*, thk., Muhibbuddin el-Hatîb, s. 73-256, Beyrut 2004.

⁶² İbn Abdîrabbih, V, 48-60; Sarıçam, *Hz. Ali'nin Hayatı ve şahsiyeti*", s. 23; Bakır, s. 112-113; Apak, Adem, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 136-178, İstanbul 2003; Genç, s. 301.

tenkitlerin, kendisine yol gösterme, onu ikaz etme ve Allah'ın azabıyla korkutma şeklinde cereyan ettiği söylenebilir.⁶³

Hz. Ali'nin devlet yönetiminde her hangi bir görevi olmamasına rağmen, yönetimden memnun olmayan kitleler şikâyetlerini sahabelerden başka birine değil de Hz. Ali'ye yapmış olduklarını görüyoruz. Çünkü Hz. Ali, Hz. Ömer'in belirlediği şura içerisinde yer almış olmasından dolayı, Hz. Osman ile halifelik seçimine aday olmuş ve seçilememiştir. Bundan dolayı da Hz. Ali, bir anlamda muhalefet lideri konumundaydı ve dolayısıyla da yönetimden memnun olmayan kitleler ona başvuruyorlardı. Söz konusu baş vuruların Hz. Ali'ye yapılmış olması ise Hz. Osman ile Hz. Ali'nin arasını açtığı gibi, Emevî-Hâşimî çekişmelerini de yeniden gündeme getirmiştir.⁶⁴

Hz. Ali'nin Hz. Osmanı eleştirdiği belli başlı noktalar vardır. Bu eleştiriler; Resûlullah'ın minberinde oturduğu yere Hz. Osman'ın da oturması, mescidin genişletilmesi, Hz. Ömer'in katili Ebu Lü'lü ve onun dışında üç kişiyi daha öldüren Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'a kısas uygulanmaması, Hz. Osman'ın valiliklere kendi akrabalarını ataması ve bazı valilerin uygulamalarındaki infial oluşturan bazı davranışları, Hz. Osman'ın sahabenin önemli simalarından bazılarını karşı şiddet uygulamış olması gibi belli başlı konular etrafında olmuştur.⁶⁵

Hz. Ali bazı faaliyetlerinden dolayı bir taraftan halifeyi eleştirirken, diğer taraftan da doğruluğuna inandığı icraatlarında da halifeye destek olmaktan çekinmemiştir. Kur'an'ın nüshalarının çoğaltılarak bir nüsha dışındakilerin imha edilmesi konusu bu konuda güzel bir örnektir.⁶⁶

⁶³ Sarıçam, *Hz. Ali'nin Hayatı ve şahsiyeti*, s. 23; Bakır, s. 112-113; Apak, *Hz. Osman Dönemi*, s. 136-178. Bununla birlikte ikili arasında zaman zaman bazı tatsızlıkların yaşandığı da rivayet edilmiştir. Nitekim bir defasında ikili mescidi nebevi'de tartışmışlar ve Hz. Osman, Hz. Ali'ye "Sen Tebük Gazvesinde geri kalanlardan değil misin" demiştir. Hz. Ali de Hz. Osman'a "Uhud günü Resûlullah'tan kaçan sen değil misin" şeklinde karşılık vermiştir. Abdurrezzâk, XI, 353-356.

⁶⁴ İbn Abdırabbih, V, 48-60; Mes'ûdî, I, 494; Akbulut, s. 139.

⁶⁵ Ya'kûbî, s. 113-114; Mes'ûdî, II, 350; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 216-217. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz., Topaloğlu, Fatih, *"Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu"*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.

⁶⁶ Sarıçam, *Hz. Ali'nin Hayatı ve şahsiyeti*, s. 23; Topaloğlu, Fatih, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile Çiğleri*, s. 313.

Hız. Ali'nin halife Hız. Osman'a karşı muhalefeti, bazı sahabelerin yaptığı gibi yanlış icraatlarından dolayı halifeyi uyarmaktan ibaret olmuştur. Fakat Hız. Osman, muhtemelen etrafındaki çoğu akrabası olan idareciler tarafından Hız. Ali'nin eleştirileri ve muhalefeti karşısında yanlış yönlendirilmiştir.

Hız. Ali'nin halifeyi eleştirmekle birlikte aynı zamanda eleştirdiği konular hakkında çözüm önerileri de sunmasına rağmen onun önerilerinin çok fazla dikkate alınmamış olduğu görülmektedir.⁶⁷

Genel anlamda Hız. Osman, Hız. Ali ve diğer sahabelerin uyarılarından ziyade kendi kabilesi olan Ümeyyeliler'in, özellikle de Mervan b. Hakem'in görüşlerine itibar etmeyi yeğlediği gibi⁶⁸, aynı şekilde Hız. Ali de yaşanan sorunların temelinde Mervan b. Hakem'in Hız. Osman'ın politikaları üzerindeki etkisinin yattığını düşünmekteydi.⁶⁹

Hız. Osman döneminde iktidarının muhalifleri arasında Hız. Ali'nin en önde gelen kişi olduğu yaşanan bu birkaç olaylardan anlaşılmaktadır. Hız. Ali, Hız. Osman döneminin sıkıntılı yıllarında kendi kanaatine yanlış kabul ettiği idarenin bazı tasarruflarına karşı çekinmeden eleştiriler yöneltebilmiştir.

Özellikle de Ehl-i Beyte yakın oluşlarıyla bilinen Ebû Zer el-Ğifârî ve Ammâr b. Yâsîr gibi sahabelere uygulanan baskılar karşısında Hız. Ali'nin itiraz edişinin dikkat çekici olduğunu söylemek istiyoruz. Hız. Peygamber'in seçkin arkadaşlarından olan Ebû Zer ve Ammâr gibi sahabelere yapılanlara karşı Hız. Ali çekinmeden karşı durup itiraz ederken, şûra üyeleri başta olmak üzere diğer sahabelerin ciddi anlamda ses çıkarmamış olmalarını da manidar buluyoruz.

⁶⁷ Akbulut, s. 75; Sarıçam, *Hız. Ali'nin Hayatı ve ğahsiyeti*, 23; Topaloğlu, Fatih, *Hız. Ali'nin Hız. Osman Döneminde Halife ile ĞiĒleris*. 312.

⁶⁸ Taberî, IV, 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 58-68.

⁶⁹ Taberî, IV, 362-364. Mervan b. Hakem'in Hız. Osman döneminde yaşanan olaylardaki rolü her zaman tartışılmıştır. Bir kısım araştırmacılar bu dönemde yaşanan sıkıntılıların baş müsebbibi olarak Mervan'ı görürken, bir kısım araştırmacılar da yaşanan olaylarda Mervan'ın rolünün abartıldığı kanaatine sahiptirler. Hız. Osman döneminde yaşanan ve çeşitli sebepler muvacehesinde değerlendirilmesi gereken önemli olayların sadece bir kişiye mal edilmesi doğru değildir. Mervan b. Hakem'in Hız. Osman döneminde devlet yönetiminde etkili olduğu bilinen bir husus ise de, Mervan'ın tek suçlu kabul edilmesinin doğru olamayacağını, bu tür yargıların halife Hız. Osman'ı aklamak düşüncesiyle öne çıkarılmış olabileceğini düşünüyoruz. Konu hakkında detaylı bir çalışma için bkz., Atçeken, İsmail Hakkı, "*Hız. Osman Dönemi Ğ Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü*", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 9, s. 315-348, Konya 1999.

Hız. Ali'nin Hız. Osman'ın siyasî ve idarî bir kısım icraatlarını eleştirdiği gibi, bunun dışında halifenin bazı dini uygulamalarına da muhalefet ettiğini görüyoruz. Nitekim Hız. Osman halifeliği dönemindeki hac günlerinde, hac ile umrenin birlikte yapıldığı hac çeşidi olan "Kıran" haccını yasaklamıştı.

Bu yasaktan haberdar olan Hız. Ali, Umre ve Hacca birlikte niyet etmiş ve Hız. Osman'ın emrini dikkate almamıştır. Niçin böyle yaptığı sorulduğunda ise, bir kişinin sözünden dolayı Hız. Peygamber'in sünnetini terketmeyeceğini söylemiştir.⁷⁰

Hız. Osman'ın bu uygulamasına karşı kaynaklara yansıdağı kadarıyla ashaptan herhangi bir itiraz ykselmemişken Hız. Ali, Hız. Osman'ın görüşünün aksine kıran haccı yaptığı gibi, Hız. Osman'nın kararından bahsederken "bir kişinin sözü" diyerek onu hafife almış ve muhalif duruşunu burada da devam ettirmiştir.⁷¹

3.3- Fitne Olayları ve Hız. Ali

Hız. Osman, halifeliğinin son 6 yılında başta Hız. Ali olmak üzere önde gelen sahabeler tarafından ciddi anlamda eleştirilmiştir. Halifeye yönelik bu eleştirilerin temelindeki en hayatî neden ise, zaten tartışmalı olan siyasî liderliğin kaybolan otoritesi altında farklı beklenti ve düşüncelere sahip olan toplumun bu durumunun kontrol altına alınamamış olmasıdır. Aksi takdirde Hız. Osman'a yöneltilen eleştirilerin hiç biri kendi başına ve hatta hepsi birden dönemin fitne olaylarını izah etmede yetersiz kalmaktadır.

Bundan dolayı Hız. Osman dönemi fitne olaylarının asıl nedeni, Hız. Osman'ın kişiliğinden ziyade siyasî otoritesinin zayıflaması ve giderek bozulmasıdır. Hız. Osman'a yöneltilen eleştiriler ise, olsa olsa fitneyi harekete geçiren sebepler olarak görülebilir.⁷²

Hız. Osman'a karşı yöneltilen bu eleştiriler, Halife ile Müslüman toplum, hatta o toplumun kanaat önderleri arasında önemli kopuklukların olduğunu

⁷⁰ İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 217.

⁷¹ Hız. Osman'ın şahsına ve yönetimine karşı yapılmış olan eleştiriler ve bu eleştirilere verilen çok önemli cevaplarla ilgili olarak bkz., İbnu'l-Arabî, *el-Avâsim*, s. 73-151.

⁷² Varol, *Râğd Halifeler*, s. 202.

göstermektedir. Halife ile toplum arasındaki bu kopukluk bir türlü onarılamamış ve bu süreç Hz. Osman'ın âsîler tarafından hunharca öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu vahim sonuçla birlikte, İslâm dünyasında fitnenin kapıları ardına kadar açılmış ve malesef bu kapı bir türlü kapanmamıştır.

Hz. Osman, Medine'de yaşayan sahabeler ve Hz. Ali'nin kendisine yapmış oldukları eleştiri ve tavsiyeleri, akrabalarının tesiri altında kalmayıp tamamen dikkate almış olsaydı belkide bu süreç daha az zararla atlatılabilirdi. Fakat Hz. Osman böylesine hassas bir ortamda devletin içinde bulunduğu önemli problemlerin çözümünde Ümeyyeoğullarının görüşlerine itibar etmeyi yeğlemiştir.⁷³

Dolayısıyla Hz. Osman'ın akrabalarına yönetimde görev vermesi ve onların görüşlerine fazlasıyla itibar etmesi en büyük sebep olmak üzere, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik bir takım sebeplerden dolayı Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında İslâm toplumunda yönetimden memnun olmayan farklı vilayetlerdeki gayri memnun kitlelerin desteğiyle birlikte toplumda kargaşa ve fitne giderek büyümüş ve bir türlü önü alınamamıştır.

35 (655/656) yılında Hz. Osman yönetimine karşı ayaklanan isyancı gruplar, Mısır, Basra ve Kufe'den üç ayrı grup halinde hareket ederek Medine yakınlarında bir araya gelmişlerdir. Mısır'dan gelen isyancı gruptan bazı kişiler bu esnada Hz. Ali ile görüşmek için girişimde bulunmuşlarsa da ilk anda bunu başaramamışlardır.⁷⁴ İsyancı grupların bu girişiminden endişeye kapılan Hz. Osman, Hz. Ali'nin evine giderek isyancı gruplarla konuşup onların memleketlerine dönmesini sağlaması konusunda kendisinden ricada bulunmuştur. Bu önemli rica üzerine Hz. Ali, ensar ve muhacirlerden bazı kişileri de yanına alarak isyancıların bulunduğu Zi'l Merre denilen yere gitmiş ve onlarla konuşmuştur. Hz. Osman, Hz. Ali aracılığı ile Mısır, Kûfe ve Basra valilerini değiştireceğine dair söz verince de bu gruplar Medine'den ayrılmaya karar vermişlerdir. Bu grupların önemli bir bölümünü oluşturan Mısırlılar, isteklerini yerine getiren ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh yerine kendilerinin teklif

⁷³ Bakır, s. 185.

⁷⁴ Belâzürî, VI, 173-189; Taberî, IV, 350; İbn Abdirabbih, V, 48-60.

ettiği Muhammed b. Ebî Bekr'i Mısır valiliğine tayin eden Hz. Osman'dan memnun olarak memleketlerine dönmek için yola çıkmışlardır.⁷⁵

Mısır'ın yeni valisi Muhammed b. Ebî Bekr ile birlikte Mısır'a doğru geri dönüş için yola çıkan isyancı gruplardan Mısırlılar, Medine'ye üç günlük mesafede bulunan bir bölgede iken siyahî bir köle dikkatlerini çekmiştir. Köleden şüphelenen Mısırlılar, kölenin üzerini aramışlar ve Hz. Osman tarafından Mısır valisine hitaben, isyancı gruplar Mısır'a döndüklerinde onların cezalandırılmasını emreder içerikli bir mektup ele geçirmişlerdir.⁷⁶

Bu duruma çok sinirlenen Mısırlılar topluca Medine'ye geri dönmüşler ve doğruca kendileri ile Halife arasında kefil olan Hz. Ali'nin yanına vararak olup bitenleri anlatmış ve birlikte Hz. Osman'ın yanına gitmek istemişlerse de Hz. Ali'ninhalife ile birdaha bu konuda arabuluculuk yapmaya yanaşmadığı söylenmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'nin yanından ayrılan grup, Hz. Osman'dan hesap sormak için onun evine gitmiş ve yazılan mektubu göstererek bu durumu izah etmesini istemişlerdir. Hz. Osman, yeminler ederek böyle bir mektup yazmadığını söylemişse de isyancıları ikinci defa ikna etmek bu dafa mümkün olamamıştır. Sonunda isyancılar halifenin evini kuşatmışlar ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan üzücü olaylar yaşanmıştır.⁷⁷

Hz. Osman döneminde fitne olaylarının bu safhasında Hz. Ali, İslâm devletinin maslahatı adına önemli sorumluluklar yüklenmiş ve sonucu ne olacağı belli olmayan, gelecekte halifenin katlinde isyancılarla ortaklık yaptığı yönünde

⁷⁵ Belâzürî, VI, 173-189; Taberî, IV, 353; İbn Abdirabbih, V, 48-60; Gabban, Muhammed b. Abdullah b. Abdulkadir, *Fitnetü Makteli 'Osmân b. Affân*, I, 129, Riyad 1999; Atçeken, "Hz. Osman Dönemi Ç Olaylarında Mervân b. Hakem'in Rolü", s. 330.

⁷⁶ *el-Ğame*, I, 63-65; Belâzürî, VI, 173-189; İbn Abdirabbih, V, 48-60; Suyûtî, *Târîh*, s. 190. Mısırlı grupların yolda iken ele geçirmiş oldukları söz konusu bu mektup konusunda tartışmalar vardır. Bu mektubun Mervan b. Hakem tarafından Hz. Osman'ın adına yazıldığı, böyle bir mektubun hiç yazılmadığı halde uydurulduğu, Mervan b. Hakem'i itham etmek için bu senaryonun hazırlandığı, bu mektubun Hârici ve Sebei grupların bir entrikası olduğu vb. görüşleri detaylı bir şekilde kaynaklarda görüyoruz. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz., Atçeken, a.g.m, s. 330-338; Hizmetli, Sabri, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", A.Ü.İ.F.D, XXVII, 161-175, Anakar 1985.

⁷⁷ Belâzürî, VI, 173-189; Taberî, IV, 365; İbn Abdirabbih, V, 48-60; Atçeken, a.g.m, s. 330.

ithamlara maruz kalmasına sebep olan arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Böylece şartlar Hz. Ali'yi hiç haberi olmadan siyasî bir kördüğüm içerisine çekivermiştir.⁷⁸

Tam da böyle bir ortamda Hz. Ali, hiç de uygun olmayan şartlarda, Halife Hz. Osman'ın öldürülmesi olayı ile ilgili olarak itham edilen bazı kişilerin desteği ve baskısıyla halife olmuştur. Hz. Ali'nin bu şartlar altında halifeliğe gelmiş olması, ileriki yıllarda onun iktidarının meşruiyeti meselesinin de gündeme gelmesine neden olmuştur.⁷⁹

3.4- Hz. Osman'ın Muhasara ve Şehid Edilmesi Sürecinde Hz. Ali

Hz. Ebû Bekir döneminde başlayan fetih hareketleri, Hz. Ömer döneminde artarak devam etmiş, Hz. Osman döneminde ise İslâm devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Artan fetih hareketleriyle birlikte değişik kültürlerle karşılaşan İslâm toplumunda fetihlerle doğru orantılı bir şekilde sosyal, siyasî, dinî, fikrîve kültürel değişim de hızlanmıştır.

Yaşanan bu hızlı değişimler sonucunda Hz. Osman döneminin son yıllarında ciddi anlamda dahili problemler başgöstermiştir. Günden güne artan bu problemler karşısında yaşlı oldukça ilerlemiş olan halife Hz. Osman'ın idaresi yetersiz kalmış ve malum fitne olayları meydana gelmiştir.

Hz. Ali ve önde gelen bazı sahabeler fitne olaylarının yoğunlukta olduğu bu günlerde Halife Hz. Osman'ı bazı icraatlerinden dolayı uyarıp tenkit etmişlerdir. Bu önemli kişilerin Halifeyi tenkit etmeleri ise, Basra, Kûfe ve Mısır gibi gölgelerden gelerek Medine'deki merkezi idareye karşı ayaklanan isyancı grupları bir anlamda cesaretlendirmiştir.

Halifenin muhasara edildiği bu günlerde Hz. Ali, isyancı gruplarla konuşarak yaptıklarının yanlış olduğunu söylemişse de ilk zamanlarda isyancıların Halifenin evini kuşatmasına engel olamamış ve isyancılar halifenin evini muhasara etmişlerdir. Halifeyi muhasara altına alan isyancılar zaman ilerledikçe muhasarayı

⁷⁸ Bakır, s. 186.

⁷⁹ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 46.

şiddetlendirmişlerdir. O kadar ki, halifenin mescitte namaz kılmasını bile engellemişler ve halifenin namaza çıkamadığı zaman namazları onlar kıldırmışlardır.⁸⁰

Muhasara altındaki Halife Hz. Osman, Hz. Ali ve bazı sahabelerin değişik zamanlarda, yaşanan sıkıntılar çerçevesinde yapmış oldukları uyarılara pek kulak asmayınca, isyancıların başlatmış olduğu isyan bir muhalefet anlayışından çıkmış ve artık halifenin canına kastedecek bir hal almıştır. Sonuçta Müslümanların halifesi Hz. Osman isyancılar tarafından 40 günden fazla kuşatıldıktan sonra, 28 Zilhicce 35, Cuma günü akşamı⁸¹, günlerce muhasara altında tutulduğu evinde, 82 veya 85 yaşında iken feci şekilde öldürülmüştür.⁸²

Hz. Osman, muhasara altına alındığı günlerde etrafındaki isyancılara sık sık kendi faziletlerini ve İslâm'a yaptığı üstün hizmetlerini, Hz. Peygamber'le olan hatıralarını ve onun kendisine verdiği değeri anlatmasına rağmen, onlarda hiç bir olumlu hava oluşturamamıştır. Hatta halifenin evinin muhasara altına alındığı günlerde isyancılar Hz. Osman'ın evine su iletilmesine bile engel olmuşlardır. Bu durumdan haberdar olan Hz. Ali, büyük çabalar sarfederek isyancıları ikna etmiş ve Hz. Osman'ın evine ancak üç kırba su iletilmesine müsaade alabilmiştir.⁸³

Muhasara altında bulunduğu günlerde Hz. Osman'a, âsîlere karşı güç kullanması için tekliflerde bulunmuş olmasına rağmen, Müslümanların kanını akıtmaktan çekinen Halife Hz. Osman'ın bu tür teklifleri reddettiği ve âsîlere karşı silah kullanmayı tercih etmediği belirtilmiştir.⁸⁴

Bunun dışında bir de, Hz. Osman'ın ölümüyle sonuçlanan muhasara sürecinde bazı sahabelerin Halife'yi isyancılara karşı korumaları için, halifeye danışmadan kendi çocuklarını gönderdiklerine dair kaynaklarda rivayetler bulunmaktadır. Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin'i, Zübeyr b. Avvâm, oğlu Abdullah'ı, Talha b.

⁸⁰ İbn Abdirabbih, V, 48-60; Zehebî, *Siyer*, III, 515.

⁸¹ İbn Sa'd, III, 29; Belâzürî, VI, 212; Taberî, IV, 371-372; Mes'ûdî, II, 484; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 305-327.

⁸² İbn Sa'd, III, 68-71; Belâzürî, VI, 221; İbn Abdirabbih, V, 48-60; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 305-327; Fığlalı, *Ğnam Ali*, s. 59.

⁸³ Belâzürî, VI, 211; Mes'ûdî, II, 492; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 301-302; Varol, *Râğd Halifeler Dönemi*, s. 212.

⁸⁴ İbn Sa'd, III, 67; İbn Abdirabbih, V, 48-60; Gabban, I, 167.

Ubeydullah ise oğlu Muhammed'i halifeyi korumaları için göndermiş oldukları belirtilmektedir.⁸⁵

Hız. Ali ve diğler sahabelerin, âsilerin Halife'yi öldürmeye kararlı oldukları bir atmosferde kendilerinin engel olamadıkları olaylara engel olmaları için oğullarını göndermiş olmalarını ihtiyatla karşılamak gerekir. Bu meyandaki rivayetlerin, Hız. Osman'ın öldürülmesi olayında Hız. Ali'nin parmağının olduğuna dair iddiaları reddetmek için uydurulmuş olan rivayetler olduğu kanaatine⁸⁶ biz de katılıyoruz.

Ayrıca Hız. Ali'nin, Hız. Osman'ın katilleriyle işbirliği yaptığı anlamına gelebilecek rivayetleri de aynı kategoride ve onu yıpratma adına uydurulmuş rivayetler olarak kabul etmek gerektiğini düşünüyoruz. Nitekim Hız. Ali'nin dindarlığı ve daha önceki halifeler döneminde hilafete gelmek istediği halde onlara karşı takındığı yapıcı tutum, bu şekilde düşünmemize haklılık payı katmaktadır.⁸⁷

Hız. Osman'ın şehid edilmesi, tartışılan siyasî otoritenin tamamen kaybolmasına neden olmuştur. Bu otorite boşluğu içerisinde, halife olmaları yönünde kendilerine teklif götürülen Hız. Ali, Talha ve Zübeyr gibi şahsiyetler bu teklifi kabul etmemişlerse de, sonunda baskılara dayanamayan Hız. Ali, halifeligi kabul etmiş ve kendisine biat edilmiştir.⁸⁸

Hız. Ali'nin halife olması üzerine de Ümeyyeoğulları, Hız. Osman'ın katlinden Hız. Ali'yi sorumlu tutarak bu ithamı sürekli olarak ona yöneltmişler ve çok güçlü bir argüman olarak bunu sürekli kullanmışlardır.⁸⁹

Diğler taraftan Hız. Osman'ın öldürülmesinin Medineli'ler arasında ciddi bir tepki doğurmamış olması ise gerçekten enteresandır. Zira Harre olayında çok güçlü Emevî ordusuna karşı duran ayn Medineliler, devletin başı olan Halife'yi korumak için fazla bir gayret sarfetmemişlerdir.

⁸⁵ İbn Sa'd, III, 67; *el-Ğnâme*, I, 58-64; İbn Abdirabbih, V, 48-60; Mes'ûdî, II, 493; Nüveyrî, XX, 10-14; Gabban, I, 167.

⁸⁶ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 33.

⁸⁷ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 33.

⁸⁸ İbn Sa'd, III, 29; Taberî, IV, 432-434; İbn Abdirabbih, V, 48-60; Nüveyrî, XX, 10.

⁸⁹ Ümeyyeoğulları'ndan Velid b. Ukbe, Hız. Osman'ın şehid edildiği günlerde yazdığı bir şiirinde olayla ilgili olarak Hâşimîleri suçlamış, Hâşimîlerden Fadl b. Abbâs da benzer şekilde bir şiir yazarak karşılık vermiştir. Mes'ûdî, I, 495.

Kanaatimizce Medinedeki sahabeler Halife'ye destek olsalardı asiler bu cürmü işlemeye cesaret edemezlerdi. Bundan dolayı da Hz. Osman'ın öldürülmesindeki vicdani sorumluluğun büyük oranda Medinelilere ait olduğu⁹⁰ kanaatine biz de katılıyoruz.

Sonuçta tek tek suçun kime ve ne kadarı isabet ederse etsin, Halife'nin hunharca katlindeki sorumluluğun bütünü ile Medineliler'e ve bilhassa oradaki sahâbelere, Ümeyyelilere ve Kureyşlilere ait olması gerektiği düşüncesinebiz de katılıyoruz.⁹¹

Fakat dönemle ilgili bir kısım rivayetlerde, kutsal şahsiyetler görülen sahabelerin işin içinden çıkarılarak suçun başkalarına atılmaya çalışıldığı hissedilmektedir.

Örneğin, bazı rivayetlerde Hz. Ali, Talha ve Zübeyr başta olmak üzere Medineliler ve ashab bu işten muaf tutularak, suçun tamamen isyancıların üzerine yıkılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bir grup yabancının, devletin başkentinde nasıl böyle bir anarşiye meydan verdikleri ve Medinelilerin ise buna nasıl razı oldukları konusuna gelince; bu sorunun cevabını oluşturmak için rivayetlerde âsilerin sayılarının abartılı rakamlarla verildiğine şahit olmaktadır. Bunun dışında yine bu suça Sebeiyye ve bedeviler de ortak edilmiş, sonuçta Medineliler ve ashab böylece temize çıkarılmıştır.⁹²

Değişik şehirlerden başkent Medine'ye yürüyen isyancı gruplardan Mısırlılar Hz. Ali'ye, Kufeliler Zübeyr'e, Basralılar ise Talha'ya heyetler göndererek onları halife olmaya çağırılmışlarsa da, bu isimlerin her üçü de isyancıların bu taleplerini geri çevirmişlerdir.⁹³

⁹⁰ Wellhausen, *Ğlâm'ın En Eski Tarihi*, s. 117.

⁹¹ Wellhausen, *Ğlâm'ın En Eski Tarihi*, s. 118.

⁹² Wellhausen, *Ğlâm'ın En Eski Tarihi*, s. 118-119.

⁹³ Taberî, IV, 350; İbn Abdirabbih, V, 48-60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 46-50; Nüveyrî, XX, 10-14.

Hız. Ali, isyancılara niçin kendi beldelerinden kalkıp buraya geldiklerini sorduğunda onlar, Hız. Ali'den mektup aldıklarını söylemişler, ancak Hız. Ali böyle bir faaliyetinin olmadığını ısrarla ifade etmiştir.⁹⁴

Medine'ye gelip Halifenin evini kuşatan isyancılar, Hız. Ali dışında Hız. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm gibi önemli sahabeler tarafından da kendilerini Medine'ye davet eden mektuplar aldıklarını iddia etmişlerdir.⁹⁵

Bu rivayetler Hız. Osman dönemindeki muhalefetin ashabın ileri gelenlerinin üzerinden, özellikle de Hız. Ali'nin üzerinden yapıldığını, yönetim aleyhtarı hareketlerde onun adının açıkça kullanıldığını göstermektedir.⁹⁶

Ayrıca Hız. Osman'ın öldürüldüğünü duyan Hız. Ali'nin "Allahım, ben onun kanından beriyim. Ne onu öldürdüm, ne de onun öldürülmesine meylettim" dediği⁹⁷ ve daha sonra maktül Halifenin evine giderek üzerine kapanıp ağladığı da rivayet edilmiştir.⁹⁸

3.5.- Sosyal, Askerî, ve İdarî Alanlarda Hız. Ali

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle başlayan ve Hız. Osman'ın şehit edilmesine kadar devam eden süreçte, istikbale yönelik olarak siyasi beklenti içerisinde olan Hız. Ali ve Hâşimîler ilk üç halifeye karşı genel anlamda mesafeli durmuşlardır.

Hâşimîlerin bu mesafeli tavrı, halifeleri bu aileye karşı siyasi tedbirler almaya sevketmiştir. Bundan dolayı da Hız. Ali, kendinden önceki halifeler döneminde geçmiş günlerdeki coşkusunu büyük ölçüde kaybetmiş olduğu gibi, bu dönemlerde hiç bir idarî görevde bulunmamış ve hiç bir savaşa iştirak etmemiştir.⁹⁹

⁹⁴ İbn Abdırabbih, V, 48-60; Nüveyrî, XX, 10-14; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 277-281.

⁹⁵ İbn Abdırabbih, V, 48-60; Nüveyrî, XX, 10-14; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 277-278.

⁹⁶ Apak, *Hız. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 34.

⁹⁷ İbn Abdırabbih, V, 55.

⁹⁸ *el-Ğıname*, I, 73-75; İbn Abdırabbih, V, 48-60; Mes'ûdî, I, 493-494; Topaloğlu, Fatih, "*Hız. Ali'nin Hız. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri*", s. 312.

⁹⁹ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 33.

Hız. Ömer,halifeliği döneminde sahabenin Medine dışına çıkmasını yasaklamıştı. Hız. Osman ise halife olduğunda bu yasağı kaldırmış ve böylece başkent Medine'de bulunan pekçok sahabe çeşitli beldelere dağılmış, ayrıca ilk iki halife döneminin aksine Hız. Osman döneminde yaşanan ölümlerle birlikte sahabe sayısı giderek azalmıştır.¹⁰⁰

Hız. Osman'ın yasağı kaldırmasının ardından sahabenin bazılarının başkent dışına çıkmalarına karşın Hız. Ali, yaşanan sıkıntılara rağmen Medine dışına çıkmadığı gibi, Hız. Ömer dönemi de dahil hiç bir zaman onun Medine dışına çıkmak istediğine dair bir düşüncesinin olduğuna da ulaşabildiğimiz kaynaklarda rastlamadık.

İlk iki halife döneminde olduğu gibi Hız. Ali, Hız. Osman döneminde de herhangi bir yasaklama olmamasına rağmen başkent Medine dışına çıkmayı hiç düşünmemiş, çıkmamıştır veya çıkarılmamıştır. Kanaatimizce Hız. Ali, başkent Medine'de kalarak halifeleri ve idarelerini yakından takip etmek istemiş ve onların sıkı bir takipçisi olduğunu göstermiştir.

Hız. Osman'ın halifeliği döneminde Hâşimîlere karşı, Hâşimîler'in de Emevî ailesinden olan Hız. Osman'a karşı duruşlarını göstermesi bakımından manidar bulduğumuz bir rivayeti aktarmak istiyoruz. Buna göre; biri ensârî biri de Hâşimî olan iki kadın arasında hukuki bir meselede hüküm veren Hız. Osman'a, Hâşimî olan kadın itiraz etmiş ve onun verdiği hükmü kabul etmek istememiştir. Bunun üzerine Hız. Osman da verdiği hükmün aynı zamanda Hız. Ali'nin de görüşü olduğunu söyleyerek Hâşimî olan kadını razı etmeye çalışmıştır.¹⁰¹

Hız. Osman da kendisinden önceki halifeler gibi Hız. Ali'nin hukuktaki üstünlüğünü kabul etmiş ve onun bu konudaki bilgisine başvurmadan çekinmemiştir. Dolayısıyla Hız. Ali, Hız. Osman döneminin en önemli fakih ve müftülerinden biri konumunda olmuştur. Hız. Ali'nin bu dönemde fakih veya müftü

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 270-305.

¹⁰¹ Hız. Osman'ın kadına hitaben bunu söylerken, Hız. Ali'nin ismi ya da künyesini zikretmeden sadece "Amcanın oğlu" diyerek mukabelede bulunması dikkat çekmektedir. Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, *Kitâbu't-Talâk*, 16.

olmasından Hz. Osman ve yönetim ekibi rahatsız olmadıkları gibi bilakis onun bu alandaki görüşlerine öncelik vermekte hiç bir sakınca duymamışlardır.

Fakat mesele siyasî alana geldiği zaman Hz. Osman ve özellikle de Ümeyyelilerin Hz. Ali'nin en ufak bir eleştirisine bile tahammül edemediklerini görüyoruz. İşin bu hassasiyetinden dolayı Hz. Ali'nin bu dönemde özellikle siyasi ve idarî alanlardan mümkün mertebe uzak tutulmaya çalışıldığı ve bir Hâşimî olarak iktidara karşı potansiyel bir muhalif olarak algılanmış olduğunu görüyoruz.

Hz. Ali'nin Hz. Osman döneminde görüşlerine başvurulmuş çok önemli bir fakih olduğunu gösteren iki örnek aktarmak istiyoruz. Buna göre; Hz. Osman döneminde evliliğinin üzerinden 6 ay geçtikten sonra doğum yapan bir kadına recm cezası verilmiştir. Durumdan haberdar olan Hz. Ali, Ahkaf Sûresi'nin 15. ayetini delil getirerek bu cezanın doğru olmadığını söyleyerek bu cezaya karşı çıkmıştır. Halife Hz. Osman, Hz. Ali'nin görüşüne itibar ederek recm cezasından vazgeçmiş ama iş işten geçmiş ve kadın artık recmedilmiştir.¹⁰²

Yine iki kız kardeşle aynı anda evli olan bir erkeğin durumu kendisine sorulduğunda Hz. Osman bu soruya cevap vermemiş, fakat Hz. Ali'nin bu tür bir ilişkiyi doğru bulmaması üzerine onun görüşüyle amel edilmiştir.¹⁰³

4- İlk Üç Halife Dönemi İslâm Toplumunda Hz. Ali

Hz. Peygamber'in vafatının ardından Hâşimîlerin muhalefetine rağmen Hz. Ebû Bekir toplumun genel kabulü üzerine halife olmuş ve iki yıl İslâm toplumunu idare etmiştir. Daha sonra Hz. Ömer halife olmuş ve İslâm devleti bu dönem içerisinde hem fetih hareketlerinde, hem de kurumsallaşma bazında çok önemli gelişmeler kaydetmiştir.

Hz. Ömer'in vefatı üzerine, onun belirlemiş olduğu şûra heyeti Hz. Osman gibi yumuşak huylu ve yaşlı bir kişiyi halife olarak seçmiştir. Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılında işler oldukça iyi gitmiş, bu dönem içerisinde özellikle

¹⁰² Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, *Kitâbu'l-Hudûd*, 1; Ya'kûbî, s. 123.

¹⁰³ Abdurrezâk, VII, 188-189.

şûra üyelerinden bazıları ve Kureyşin önde gelenleri adeta servetlerine servet katmışlardır.¹⁰⁴

Bundan dolayı söz konusu bu kitleler yönetimden memnun oldukları için sistemin aynı şekilde devam etmesini istemekteydiler. Böyle bir ortamda Hz. Osman'ın öldürülmesi ve ondan sonra da Hz. Ali'ye biat edilmesi ise bu kitleleri hiç de memnun etmemiştir. Hz. Osman döneminden itibaren Kureyşlilerin gözle görülür bir şekilde zenginleşmesi ise değişik beldelerdeki farklı kitleleri ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Kureyşin bu hâkimiyetinden rahatsız olan kitleler, yine bir Kureyşli olan Hz. Ali'ye sarılmış ve bir anlamda onu kendi gelecekleri için bir teminat olarak görmüşlerdir.

Hz. Ebû Bekir döneminden beri, Hz. Ali'nin halife olmasını isteyen bir grubun varlığı sürekli olarak kendini göstermiştir. Hz. Ali'nin etrafında oluşan söz konusu bu grup, Hz. Osman'ın seçildiği sırada da varlığını hissettirdiği gibi, aynı şekilde Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra da Hz. Ali'nin hilafete getirilmesi için çaba sarfetmiştir. Hz. Ali'nin halife olmasını isteyen bu kişiler ise sadece başkent Medine'de değil, diğer şehirlerde de bulunuyorlardı.¹⁰⁵

Hz. Ali, özellikle de Hz. Osman döneminde, yönetimden memnun olmayan kitlelerin çözüm merkezi olarak müracaat ettiği bir kişi konumunda olmuştur. Bu haliyle Hz. Ali, bir anlamda en önemli muhalefet lideri konumundadır.

Kabile dengelerinin herşeyin üzerinde olduğu Arap toplumunda, Hz. Ali'nin Hâşimî olması, toplumda ona karşı oluşan algıyı belirleyen en önemli unsurdur. Nitekim, İlk üç halife döneminde ashabın bazılarının, halifelik seçimlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı Hz. Ali'ye tercih etmiş olmaları bunu teyit etmektedir. Muhtemelen bu hususta Hz. Ali'nin Hâşimi oluşu, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in ise Emevî-Hâşimi çekişmesinde tarafsız bulunmaları çok önemli bir sebeptir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Mesûdî, I, 485-489.

¹⁰⁵ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 65-66.

¹⁰⁶ Şehbenderzâde, s. 266-267.

Hız. Ali'nin ilk üç halife dönemindeki yeri ve önemini belirleyen bir diğer önemli unsur ise, onun diğer halifelere göre yaşının küçük olmasıdır. Zira yaşının küçük olmasından dolayı Hız. Ali ilk üç halife dönemindeki seçimlerde toplumun ekseriyeti tarafından halife adayı olarak görülmemiştir.

Hız. Ali, kendinden önceki halifeler dönemi İslâm toplumunda bir anlamda kanaat önderi mesabesinde olmuştur. Nitekim, Hız. Osman döneminde Kûfe valisi olan Velid b. Ukbe, sarhoş halde iken insanlara namaz kıldırması ve bundan dolayı kendisine ceza verilmesi söz konusu olmuştur. Hız. Osman, bu cezayı kimin infaz edeceğini sorduğu zaman insanlar Velid'in halifeye yakınlığından çekindikleri için bu görevi üstlenmekten kaçınmışlardır. Fakat Hız. Ali ayağa kalkarak o görevi üstlenmiş ve Velid'in cezasını infaz etmiş¹⁰⁷, ve kamu vicdanını rahatlatan bir kişi olarak öne çıkmıştır.

Hız. Ali'nin bu duruşuna bakarak onun, kendinden önceki halifeler döneminde, özellikle de Hız. Osman dönemi İslâm toplumunda sözüne itibar edilen, duruşuyla kitleleri etkileyebilen, en kritik ve tehlikeli anlarda ileri atılmaktan çekinmeyen cesur bir kişiliğe sahip ve bir anlamda döneminin en önde gelen kanaat önderi konumunda olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Hız. Ali'nin söz konusu dönem içerisinde özellikle dinî, hukukî ve sosyal alanlarda halifelerin görüşlerine başvurdukları müşâvir konumunda olan kişilerin başında geldiği de söylenebilir.

Burada özellikle şuna dikkat çekmek istiyoruz; ilk üç halifenin Hız. Ali'nin görüşünü önemseyip, kritik anlarda onunla istişare etmekten çekinmedikleri âşikardır. Zaten İslâm devletinin başkentinde, halifelerin yanı başında bulunan Hız. Ali gibi bir kişiye görüşünün sorulmamış olması çok anormal bir durum olurdu diye düşünüyoruz. Bundan dolayı ilk üç halife devlet işlerinde hernekadar Hız. Ali'ye görev vermemişlerse de onun görüşüne başvurmaktan imtina etmemişlerdir. Fakat

¹⁰⁷ Ya'kûbî, s. 114; Mesûdî, I, 487-488. Bazı rivayetlerde ise; Hız. Osman'ın söz konusu infazı Hız. Ali'ye teklif ettiği, Hız. Ali'nin ise olayı oğlu Hasan'a havale ettiği, Hız. Hasan'ın ise Velid'in içki kokmasından dolayı onun yanına yanaşamayıp olayı Abdullah b. Câ'fer'e havalet etmesi üzerine Abdullah'ın söz konusu haddi uyguladığı, Hız. Ali'nin ise vurulan sopa sayısını saydığı belirtilmiştir. Nevevî, XI, 216.

halifelerin istişarede bulunduğu ve bu anlamda görüşlerine önem verdikleri tek kişi Hz. Ali değildir.

Hz. Ali ile ilgili yapılan çalışmalarda, özellikle Hz. Ali'nin ilk üç halife ile olan ilişkileri irdelenirken bu nokta gözden kaçırılarak, halifelerin sanki sadece Hz. Ali ile istişare etmiş oldukları gibi bir durum ortaya çıkarılıyor ki kanaatimizce bu yanlıştır.

Hz. Ali'den önceki halifeler, Talha b. Ubeydulla, Zübeyr b. Avvâm, Hz. Abbâs, Saîd b. Zeyd gibi Kureyşli seçkinler başta olmak üzere bazı önemli kişilerin görüşlerine başvurmayı ihmal etmemişlerdir ki, halifelerin Hz. Ali ile olan istişarelerini bu çerçevede değerlendirmek gerektiğinin altını çizmek istiyoruz.

IV. BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN HİLAFETİ VE ŞAHSİYETİ

Müslümanların 3. halifesi Hz. Osman'ın hunharca öldürülmesinin ardından Hz. Ali, İslâm toplumunun içinde bulunduğu şartlar muvacehesinde tekdisine teklif edilen halifelik görevini kabul etmek durumunda kalmış ve halife olmuştur. İçinde bulunulan bu sıkıntılı süreçte Hz. Ali'nin halife olması ise çok geçmeden başına çok büyük sıkıntılar açmıştır.

İlk önce Cemel Savaşı, daha sonra da Sıffin Savaşı ve akabinde zuhur edecek olan Hâricîler meselesi İslâm toplumu parçalara ayrılmış ve Müslümanlar birbirine kılıç çekecek duruma gelmişlerdir.

Bahse konu dönem içerisinde yaşanan bu dahili problemler, her ne kadar siyasi nitelikte olsa da daha sonra yaşana gelişmeler neticesinde bir kısım fikhî ve akîdevî problemler zuhur etmiştir. Hz. Ali'nin hayatının anlaşılması noktasında, çok önemli olayların yaşandığı bir zaman dilimi olan halifeliği dönemi, bu dönem içerisinde karşılaştığı problemler ve sonuçları bu bölüm içerisinde ele alınacaktır. Yine Hz. Ali'nin bir beşer olarak şahsiyetinin tespitine yönelik olarak önemli bir kaç başlığı da bu bölümde değerlendirmeye çalışacağız.

1- Halife Seçilmesi ve Karşılaştığı Problemler

1.1- Halifeliği Kabul Etmesi ve Cemel Savaşı

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanlar kısa süren bir şaşkınlığın ardından yeni halifeyi seçme telaşına düşmüşler ve bu amaçla Hz. Ali'ye halifeliği teklif etmişlerdir. Özellikle âsîlerin ısrarlı baskıları karşısında Hz. Ali, Medine'de kendisine teklif edilen halifeliği önce reddetmişse de daha sonra kabul etmek

durumunda kalmış, böylece Hâşimoğullarından halife olan ilk kişi olmuştur.¹ Hz. Ali, her ne kadar toplumun genel kabulünü celbederek halife olmuşsa da, ensâr ve muhacirin ileri gelenlerinden Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Ömer, Hassan b. Sâbit, Meslem b. Muhalled, Ebû Saîd el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme, Numan b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit gibi bazı önemli şahıslar kendisine biat etmemiştir.²

Hz. Ali'nin Medine'de Müslümanların tamamından biat alamamış olması ise kendisinden önceki halifelerin karşılaşmadığı bir şekilde kendisini hukûkî ve siyâsî meşruiyet kriziyle başbaşa bırakmıştır.³ Ayrıca kendisine ilk olarak biat edenlerden olmalarına rağmen Talha ve Zübeyr⁴ daha sonra kendisinden ayrılmışlar ve ona karşı oluşacak olan ilk muhalif cepheye öncülük etmişlerdir.

Halifenin şehid edildiği böylesi bir fitne ortamında hilafete getirilen Hz. Ali'yi bekleyen en önemli mesele ise, Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırmak olmuştur. Ancak ortada belirli bir katil yerine, “Osman'ı hepimiz öldürdük” diyen asiler topluluğu vardı ve şehre hâkim olan bu âsilerle başa çıkmak mümkün olamıyordu. Böylece Hz. Ali'nin otoritesini sağlamak adına mücadele etmek zorunda kaldığı ilk siyasi grup, Hz. Osman'ın kanını talep iddiasıyla ortaya çıkan Cemel Ashabı olmuştur. Ayrıca yeni Halife'ye sadece başkent Medine'de biat edildiği için diğer vilâyetlerde durum henüz netlik kazanmamıştı.⁵

Gelişen bu durum karşısında Hz. Ali, kendisine biata yanaşmadıkları için Hz. Osman tarafından tayin edilen valilerin bir kısmını değiştirme kararı almış, bunun üzerine durumdan haberdâr olan Talha b. Ubeydullah; Basra, Zübeyr b. Avvâm da; Kûfe valiliğini istemişlerdir. Ancak onların bu istekleri tam olarak bilemeyeceğimiz sebeplerden dolayı Hz. Ali tarafından kabul görmemiştir.⁶ Bundan dolayı da Talha b.

¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208; İbn Abdirabbih, V, 60-63; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 81-82; Nüveyrî, XX, 9; Nedvi, *el-Murtezâ*, s. 187.

² Taberî, IV, 429-432; İbn Abdirabbih, V, 60-63; Nüveyrî, XX, 10.

³ Apak, *Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği*, s. 36.

⁴ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208; İbn Abdirabbih, V, 60-63; Nüveyrî, XX, 9.

⁵ İbn Sa'd, III, 29-30; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208; Dîneverî, s. 133-134; Taberî, IV, 467; İbn Abdirabbih, V, 60-61; Mes'ûdî, I, 485-511; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu'l-Kebîr*, VII, 84-86, Dımaşk 1329; Nüveyrî, XX, 9-14; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 81-88; Muhsin el-Emîn, s. 5-71; Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Cemel Vak'ası*”, DİA, VII, 320-321, İstanbul 1993.

⁶ İbn Sa'd, III, 29; Dîneverî, s. 133-134; Ya'kûbî, s. 125; Taberî, IV, 467; Mes'ûdî, I, 502; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 81-88; Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 24-26; Muhsin el-Emîn, s. 5-71; Fığlalı, “*Cemel Vak'ası*”, DİA, VII, 320-321.

Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm Hz. Ali'ye içten içe darılmışlardır. Halife Hz. Ali'nin bu ikiliyi darılması ise siyasî anlamda yaptığı ilk ve en önemli hata olmuştur. Çünkü içinde bulunduğu şartlar Hz. Ali'nin esnek olmasını gerektiriyordu.

Ayrıca şûra üyelerinden olan Talha ve Zübeyr ikilisinin teorik olarak Hz. Ali kadar halife olma hakları da vardı. Halife adayları olan bu kişilere valilik bile verilmemesi onlar için gerçekten de onur kırıcı olmuştur. Dolayısıyla Muğire b. Şu'be gibi önemli bürokratların, Talha ve Zübeyr'e görev vermesi yönündeki telkinlerine rağmen Hz. Ali, yapılan telkinlere kulak tıkamış ve böylece hayatının en büyük siyasî hatalarından birini yapmıştır. Sonuçta, Talha ve Zübeyr'in valilik taleplerini reddedilmesi ve Hz. Muâviye'nin görevden alınması Hz. Ali'yi siyasî bakımından tamiri mümkün olmayan sıkıntılarla başbaşa bırakmıştır.⁷

Diğer taraftan Hz. Âişe, hilâfetinin son dönemlerinde Hz. Osman'ı çeşitli vesilelerle ciddi anlamda tenkit etmiş ve Halifenin şehri terketmemesi ricasına rağmen isyan başladıktan sonra hac için Mekke'ye gitmiştir. Haccını tamamlayarak Medine'ye dönmek üzere yola çıkan Hz. Âişe, Hz. Osman'ın şehid edilip yerine Ali'nin halife seçildiğini öğrenince de geri dönmüş ve Mekke'de halka hitaben Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü yolundaki meşhur konuşmasını yapmıştır. Bu arada Hz. Osman'ın ölümünden Hz. Âişe'yi sorumlu tutanlar olmuşsa da Âişe ileri sürülen iddiaları reddederek bu hususta herhangi bir kusurunun bulunmadığını ısrarla belirtmiştir.⁸

Yeni halifeden umduklarını bulamayan Talha ve Zübeyr, bu durumu kabullenememişler ve Medine'den ayrılmaya karar vermişlerdir.⁹ Halife Hz. Ali'ye darılmış olan Talha ve Zübeyr ikilisi halifeden umre için Medine'den ayrılma izni istemişler ancak Hz. Ali onların başka maksatlar için gitmek istemiş olabileceklerini hissettiği için kendilerine umre dışında başka

⁷ Ya'kûbî, s. 125; Nüveyrî, XX, 9-14; Akbulut, s. 177.

⁸ Dîneverî, s. 133-134; Ya'kûbî, s. 125; Taberî, IV, 448-449; Mes'ûdî, I, 485-511; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 46-70; Nüveyrî, XX, 17-24; Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 24-26; Muhsin el-Emîn, s. 5-71; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321; Akbulut, s. 177.

⁹ İbn Sa'd, III, 29; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208-209; Taberî, IV, 444-445; Nüveyrî, XX, 17-24.

biramaçları olmadığına dair yemin yaptırdıktan sonra¹⁰ kendilerine bu izni ancak 4 ay sonra vermiş olduğu rivayet edilmiştir.¹¹

Umre bahanesiyle Medine'den ayrılan Talha ve Zübeyr ikilisi Mekke'ye ulaşmışlar ve burada Hz. Ali'ye karşı siyasî bir duruş sergilemiş olan ve Mekke'de bulunan Hz. Aişe'yi de ikna ederek onun yanında yer almışlar ve Hz. Osman'ın öldürülmesinden Hz. Ali'yi sorumlu tutmuşlardır.¹²

Öte yandan Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Medine'den uzaklaşan Emevî ailesi mensupları ile Hz. Osman'ın Basra ve Yemen valileri, vilâyetlerinin beytü'-mâli'nde bulunan para ve savaş malzemesiyle birlikte Mekke'ye gelerek Hz. Âişe'nin yanında yer almışlardır.¹³

Böylece Hz. Ali'nin hilafetine karşı Hz. Aişe'nin önderliğinde Mekke'de "Hz. Osman'ın kanını talep için" ortak cephe oluşturulmuş ve Hz. Âişe'nin önderliğinde oluşan bu topluluk, Medine'ye giderek isyancılara karşı çıkmak yerine, uzun müzakerelerden sonra, önce Şam tarafına yürümek istemişse de bunun doğru olmayacağını anlamış ve Hz. Osman'ın Basra valisi Abdullah b. Âmir'in de ısrarı üzerine Basra'ya gitmeye karar vermiştir.¹⁴

Hz. Âişe "Asker" adlı¹⁵ meşhur devesinin üzerinde Mekke'den yola çıktığı zaman yanında 3 yüzdolayında kuvveti vardı. Fakat daha sonra kendisine katılan Hz. Ali muhalifleriyle birlikte Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr yaklaşık bin kişilik bir kuvvete ulaşmışlar ve bu kuvvetle Basra önlerine kadar varmışlardır.¹⁶ Hz. Âişe ve

¹⁰ Mes'ûdî, I, 502.

¹¹ Dîneverî, s. 133-134; Mes'ûdî, I, 485-511; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 81-92; Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 24-26; Muhsin el-Emîn, s. 5-71; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

¹² Dîneverî, s. 133-134; Ya'kûbî, s. 125; Mes'ûdî, I, 502; Nüveyrî, XX, 17-24.

¹³ Dîneverî, s. 133-137; Belâzûri, III, 23; Mes'ûdî, I, 502; Nüveyrî, XX, 17-24; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

¹⁴ İbn Sa'd, III, 29; Dîneverî, s. 133-137; Ya'kûbî, s. 126; Mes'ûdî, I, 485-502-511; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321; Akbulut, s. 192.

¹⁵ Hz. Aişe'ye bu deveyi, Hz. Osman'ın Yemen valisi olan ve kendisi de Cemel Asahabı'na destek veren Ya'la b. Müneyye hediye etmiştir. Bu devenin Yemen'de 2 yüz dirhem değerinde olduğu söylenmiştir. Mes'ûdî, I, 502.

¹⁶ Ya'kûbî, s. 125. Ayrıca yolculuk esnasında köpek havlamaları duyan Âişe'nin nerede olduklarını sorduğu, Hav'eb suyu civarında bulduklarını öğrenince de Hz. Peygamber'in zevcelerine hitaben, "Acaba hanginize Hav'eb köpekleri havlayacak?" dediğini hatırladığı ve onun bu hareketi tasvip etmediğine kani olarak yola devam etmekten vazgeçtiği söylenmiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Zübeyr ile birlikte bir grup sahâbe, buldukları yerin adını belirleyen rehberin yanıldığını ısrarla söylemişler, Zübeyr b. Avvâm da, "Belki Allah Teâlâ senin sayende müminlerin

beraberindekiler Basra önlerine gelince Abdullah b. Âmir'i, Basralılar'ı kendi taraflarına çekmek üzere şehre göndermişlerdir. Ayrıca Hz. Âişe, Ahnef b. Kays gibi Basra'nın ileri gelenlerine de mektuplar yazmıştır.

Diğer taraftan Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf, Hz. Âişe'nin kuvvetleriyle birlikte Basra yakınlarına geldiğini haber alınca maksatlarını öğrenmek üzere kendilerine İmrân b. Husayn ile Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi göndermiştir. Yapılan görüşmelerde Hz. Âişe, gayelerinin isyancı takımın bozduğu barış ve düzeni geri getirmek, mazlum olarak öldürülen Osman'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanların arasını düzeltmek olduğunu bildirmiş, Talha ile Zübeyr de aynı görüşlere katıldıklarını, ayrıca kendilerinin Ali b. Ebî Tâlib'e zorla biat ettirildiklerini söylemişlerdir.¹⁷

Bu gelişmeler üzerine Basralıların ikiye ayrılarak aralarında sert tartışmalar yaşandığı gibi, Cemel Ashabı da Basra'da iken aralarında kimin imamlık yapacağı konusunda bile anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Sonunda Hz. Aişe'nin hakemliği üzerine bir gün Zübeyr b. Avvâm'ın oğlu Abdullah b. Zübeyr, bir gün de Talha b. Ubeydullah'ın oğlu Muhammed b. Talha namazları kıldırmaya devam etmişlerdir.¹⁸

Öte yandan Irak'taki karışıklığı düzeltmeden Hz. Muâviye üzerine yürümeyi doğru görmeyen Hz. Ali, Hz. Âişe ile beraberindekilere yetişebilme ümidiyle 4 bin dolayındaki bir kuvvetle Medine'den Basra'ya doğru yola çıkmıştır.¹⁹

Hz. Ali, Basra'da olup bitenler hakkında yolda bilgi alınca da hemen Osman b. Huneyf'e bir mektup göndererek Talha ile Zübeyr'in kendisine biatları sırasında hiçbir şekilde zor kullanılmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine vali Osman b. Huneyf, Hz. Ali'in haklılığını ileri sürerek diğerlerinin Basra'yı terketmelerini istemiş; onlar da kendilerinin haklı olduğunu söyleyerek vali Osman'ın şehri terketmesini talep

arasını düzeltecektir" diyerek onu yola devama ikna etmişlerdir. Ya'kübî, s. 125; Mes'ûdî, I, 502; İbn Abdîrabbih, V, 63-69.

¹⁷ İbn Abdîrabbih, V, 63-69; Nüveyrî, XX, 11.

¹⁸ Ya'kübî, s. 126; Mes'ûdî, I, 502-503; İbn Asâkir, VII, 84-86; Nüveyrî, XX, 17-24; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

¹⁹ Dîneverî, s. 137; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208-209; Taberî, IV, 455; Mes'ûdî, I, 503; Nüveyrî, XX, 17-24. Hz. Ali, Medine'den ayrıldığı zaman Medine'ye Sehl b. Huneyf'i vekil bırakmıştır. Hz. Ali'nin Medine'den ayrıldığı zaman beraberindeki 7 yüz binliden 4 yüzü ensar ve muhacirden oluşmaktaydı ki bunların da 70'i Bedir Savaşı'na katılmış olanlardandı. Mes'ûdî, I, 503.

etmişlerdir. Neticede bir araya gelen bu gruplar halife Hz. Ali'nin valisi Osman b. Huneyf ve adamlarını esir ederek fiilen idareye bayrak açmışlar ve yönetimi ele geçirmişlerdir.²⁰

Hz. Âişe, esir alınan Basra valisi Osman b. Huneyf'in öldürülmesine engel olduğu gibi serbest bırakılmasını da sağlamışsa da, valinin saç ve sakalının kökünden kazınması ile kaşları ve kirpikleri yolunmasına engel olamamıştır.

Bunun üzerine vali Osman b. Huneyf ve adamları, Basra'ya bizzat girmeyerek şehirden çok uzaktaki Zûkar mevkiinde konaklamış bulunan Hz. Ali'nin yanına gidip Basra'daki durumu kendisine anlatmışlardır.

Bu arada Basra şehri Cemal Ashabı tarafından ele geçirildikten sonra şehrin beytü'l-mâli'ne el konulmuş ve idaresine Hz. Âişe'nin kardeşi Abdurrahman getirilmiştir.²¹

Herşeye rağmen Hz. Âişe ve destekçileri Basra'yı ele geçirmekle beraber buranın tam desteğini henüz sağlayamamışlar, Basra'nın önde gelenleriyle görüşmüşlerse de onları bir türlü ikna edememişlerdir.

Ayrıca Kûfe'yi kazanmak veya bu şehrin Hz. Ali'ye fiilen destek olmasını önlemek amacıyla da Kûfe'nin ileri gelenlerine mektuplar göndermişlerdir. Diğer taraftan Hz. Ali de hemen hemen aynı günlerde Kûfe'nin desteğini sağlamak amacıyla şehre arka arkaya üç heyet göndermişse de bundan bir sonuç alamamıştır.

Nitekim vali Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Bunun üzerine Mâlik el-Eşter, Hz. Ali'nin izniyle duruma el koymak için Kûfe'ye giderek Ebû Mûsâ'nın konağını ele geçirmiş ve bunun neticesinde Kufeli'lerden önemli sayı da asker desteği elde edilmiştir.²²

²⁰ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208-209; Dîneverî, s. 137-138; Ya'kûbî, s. 126; Mes'ûdî, I, 502; İbn Abdirabbih, V, 63-69; Nüveyrî, XX, 17-24; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321; Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 44.

²¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208-209; Dîneverî, s. 137-138; Ya'kûbî, s. 126; Mes'ûdî, I, 502; Nüveyrî, XX, 17-24; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321; Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 44.

²² Dîneverî, s. 137; Mes'ûdî, I, 503; İbn Abdirabbih, V, 63-69; İbn Abdirabbih, V, 63-69; Nüveyrî, XX, 17-24; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

Aynı anda Hz. Ali ise kuvvetlerini Kûfe dışında topladıktan sonra Basra'ya doğru harekete geçmiş ve şehrin dışında Zûkar mevkiinde konaklamış ve burada iken anlaşma sağlama ümidiyle Hz. Âişe'nin karargâhına sahâbeden Ka'ka' b. Amr'ı elçi olarak göndermiştir.

Ka'ka' Basra'ya giderek Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr ile görüşmüş, kendilerini, Hz. Ali'nin halifeliği etrafında toplandıkları takdirde katilleri cezalandırmanın kolaylıkla mümkün olabileceği yolunda ikna etmeye çalışmış, onlar da halifenin bu görüşte olması durumunda barışı kabul edebileceklerini bildirmişlerdir.²³

Hz. Ali de Talha ve özellikle de Zübeyr ile bizzat görüşmüş ve bu görüşmeden olumlu sonuç alınmıştır. Hatta Zübeyr, Hz. Ali'nin kendisine, Hz. Peygamber'in Ali ile haksız yere mücadele edeceğine dair sözlerini hatırlatması üzerine bu işten vazgeçmek istediğini Âişe'ye bildirmiş, ancak oğlu Abdullah onu korkaklık ve döneklikle suçlamıştır.²⁴

Görüldüğü gibi hem Hz. Ali'nin ordusunda, hem de Cemel Ashabı içerisinde önemli sayıda barış taraftarlarının varlığı kendini hissettirmektedir. Dolayısıyla savaş öncesinde pek çok kişi çatışma meydana gelmeden aradaki sorunu çözmek için elinden geleni yapmış ama ortama sağduyu hakim olamamıştır.²⁵

Aynı şekilde Hz. Âişe ile Hz. Ali de işin başında savaşı durdurmak için gayret sarfetmişlerse de iki taraf arasında yapılan bu girişimler sonuç vermeyince, 15 Cemaziye'l-Ahir 36/ Kasım 656'da bir tarafta Bedir'in kahramanları, bir tarafta da Uhud'un kahramanları olmak üzere Basra yakınlarında Huraybe denilen yerde savaş başlamıştır.²⁶

Çarpışmalar esnasında kendisi de iyi bir savaşçı olan ve güçlü kumandanlara sahip olan Hz. Ali karşısında iyi kumandanlara sahip olmayan Hz. Âişe ve

²³ Dîneverî, s. 138-139; Taberî, IV, 467; İbn Abdirabbih, V, 63-78; Mes'ûdî, I, 503; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

²⁴ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 208-209; Mes'ûdî, I, 505-506; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

²⁵ Dîneverî, s. 139; İbn Abdirabbih, V, 63-69.

²⁶ Dîneverî, s. 139; Ya'kûbî, s. 126; İbn Abdirabbih, V, 63-69; Mes'ûdî, I, 509. Savaşın başlama tarihi bazı kaynaklarda farklı olarak verilmektedir. Cemâziye'l-Ûlâ'nın onunda Perşembe günü meydana geldiği de belirtilmiştir. Mes'ûdî, I, 498. Hz. Ali'nin hilafete gelişi ile Cemel Olayı arasındaki zaman süresi, Cemel Olayının tarihi, Cemel ile Sıffin arasındaki zaman farkı vb. geniş bilgi için bkz., Mes'ûdî, I, 498.

taftarları kısa sürede dağılmaya ve kaçışmaya başlamış, birden bire şiddetlenen savaş özellikle Hz. Âişe'nin etrafında yoğunlaşmıştır. Onun içinde bulunduğu hevdece oklar yağarken kendisini korumak için Abdullah b. Talha dahil yaklaşık yetmiş kişi burada can vermiştir. Hz. Ali, savaşın Hz. Âişe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiğini görünce de devenin öldürülmesini emretmiş; devenin öldürülmesiyle bir anlamda savaş da sona ermiştir. Hz. Âişe savaşı devesinin üzerinden idare ettiği için de İslâm tarihinde bu olaya “Vak‘atü'l-Cemel” denilmiştir.²⁷

Çarpışma esnasında Hz. Âişe'nin hevdecine birçok ok saplanmışsa da kendisi yara almadan kurtulmuştur. Talha, savaşın daha başlarında rivayete göre Mervân b. Hakem tarafından atılan bir okla, Zübeyr ise savaş meydanından uzaklaşmakta iken Vâdissibâ'da Ahnef b. Kays'ın kabilesine mensup bir kişi tarafından öldürülmüşlerdir.²⁸

Sonuçta Hz. Osman'ın kanını talep iddiasıyla Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr gibi seçkin sahabelerin önderliğinde ve Hz. Ali tarafından azledilen Ümeyyeli valilerin büyük çaplı destekleriyle hazırlanan Cemel Ashabı ile 36/656 yılında Basra yakınlarındaki Huraybe denilen yerde yapılan Cemel Savaşı'nı halife Hz. Ali kazanmıştır. Savaş sonucunda başta Talha ve Zübeyr olmak üzere binlerce insan ölmüştür.²⁹

Savaşta ölenlere çok üzülen Hz. Ali, Basra'ya hakim olmasının ardından, buraya Abdullah b. Abbâs'ı vali olarak bırakmış ve bundan sonra da Kufe'ye doğru harekete geçerek burayı başkent yaparak buraya yerleşmiştir.³⁰

²⁷ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208-209; Dineverî, s. 142; Ya'kûbî, s. 127; İbn Abdirabbih, V, 63-69; Mes'ûdî, I, 485-511; Hitti, I, 276; Fığlalı, “*Cemel Vak'ası*”, DİA, VII, 320-321.

²⁸ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 208-209; Dineverî, s. 140; Ya'kûbî, s. 127; İbn Abdirabbih, V, 69-73; Mes'ûdî, I, 506; Fığlalı, “*Cemel Vak'ası*”, DİA, VII, 320-321.

²⁹ Cemel Olayında ölenlerin sayısı hakkında geniş bilgi için bkz., Ya'kûbî, s. 128; İbn Abdirabbih, V, 69-73; Mes'ûdî, I, 498.

³⁰ Cemel Savaşı'ndan sonra Basra'ya giren Hz. Ali'nin bura halkına hitaben bir konuşma yaptığı ve onları tahkir ettiği rivayet edilmiştir. Buna göre Hz. Ali yaptığı bu konuşmada; Basralıları, kadının ordusu, hayvanın tabileri diye nitelendirdikten sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Deve böğürdü ona icabet ettiniz, ayakları kesilince dağıldınız. Sizin ahlakınız bozgun, amelleriniz nifak, dininiz sapıklık, suyunuz acı ve tatsız". Mes'ûdî, I, 509. Her ne kadar Basra'nın Hz. Ali tarafından çok fazla sevilmediğini, tarihi süreçte Basra'nın Hz. Ali ve nesline çok fazla yandaş olmadığını bilsek de, bir anlamda bölgesel ırkçılığı debreştiren bu çeşit bir konuşmanın Hz. Ali'ye aidiyeti

Kufe'nin başkent yapılmasından sonra da Medine artık valilerle yönetilen bir eyalet olarak kalmıştır.³¹

Savaşın bitiminden sonra Hz. Âişe, yanına gelen Hz. Ali'ye, "Sen galip geldin, artık müsamahalı davran" demiş, Hz. Ali de hem Âişe'ye hem de onun yanında savaşa katılanlara son derece iyi davranmış, savaşta ölen Müslümanları bizzat gömdürerek Basra'ya girmeden önce ordusuna yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmamalarını emretmiştir.

Ayrıca Hz. Ali Medine'ye dönmek üzere Basra'dan ayrılacağı sırada Hz. Âişe'yi bizzat uğurlamaya gitmiş, Hz. Âişe ise meydana gelen olaylardan dolayı Müminlerin birbirlerini incitmemelerini, kendisiyle Ali arasında şahsî herhangi bir kırgınlığın bulunmadığını söylemiştir. Kendisine refakat edecek heyete ileri gelen Basralılar'dan kırk kadın, kırk kadar da erkek memur edilmiş, Hz. Âişe, kardeşi Muhammed ile birlikte Basra'dan ayrılarak önce Mekke'ye gitmiş, hac ibadetini eda ettikten sonra da Medine'ye geçmiş ve hayatının sonuna kadar orada kalmıştır.³²

Hz. Aişe böyle bir mücadeleye öncülük ettiği için daha sonraları sürekli pişmanlık yaşamıştır. Nitekim Hz. Aişe, işin başında kendisine engel olmadığı için Hz. Ömer'in oğlu olan ünlü sahabe Abdullah b. Ömer'i tenkit etmiş ve şayet kendisine engel olmuş olsalardı böyle bir harekete kalkışmamış olabileceğini belirtmiştir.³³

Müslümanlar arasında ilk ciddi savaş olan Cemel Savaşı'nı her ne kadar Hz. Ali kazanıp Irak bölgesinde kontrolü sağlamışsa da, birbirlerine kılıç çeken insanların arası bir daha tam olarak düzelmemiştir.

konusunda tereddütlerimizin olduğunu belirtmek istiyoruz. Muhtemelen bu metinler tarihi süreçte Basra'ya nefret besleyen Şia'ya mensup kişiler tarafından Hz. Ali adına uydurulmuş ifadeler olsa gerekir.

³¹ Cemel Vak'ası ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz.; İbn Sa'd, III, 29-30; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 208-209; Dîneverî, s. 139-142; Ya'kûbî, s. 126-127; İbn Abdirabbih, V, 63-80; Mes'ûdî, I, 511; Muhsin el-Emîn, s. 5-71; Hitti, I, 276; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

³² Taberî, IV, 541-542; Mes'ûdî, I, 510; İbn Asâkir, VII, 84, 86 vd.; Muhsin el-Emîn, s. 5-71; Hitti, I, 276; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", DİA, VII, 320-321.

³³ Zehebî, *Siyer*, II, 19.

Gerçekten de bu olay Hz. Ali için bir dahili problemin çözülmesi gibi görünse de, hilafetinin meşruiyeti siyasî açıdan büyük bir darbe almış ve bu savaş, esasında onun için daha büyük sorunların habercisi olmuştur.

Bundan sonra da iktidar koltuğuna daha da yaklaşan Hz. Muâviye, Hz. Osman'ın katilleriyle işbirliği yaptığını iddia ettiği gibi, bir de Hz. Ali'nin hilafetten de çekilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Hz. Muâviye'ye göre Cemal Ashabının Hz. Ali'ye karşı çıkmış olmaları bu gerçeği teyit etmektedir.³⁴

Diğer taraftan Hz. Aişe önderliğindeki Cemal Ashabı'nın Hz. Ali'ye karşı savaşmış olması kamuoyunda Hz. Muâviye'nin de haklı olabileceği fikrini doğurmuş, bundan sonra da zaman zaman İslâm dünyasını şiddetle çalkalandıran ve bazen de onun temellerini sarsan iç savaşlar böylece başlamıştır.³⁵

Cemel Savaşı sürecinde hareketin önderlerinin dini hassasiyetlerin yanında akrabalık ilişkilerinin de belirleyici rolü olmuş olsa da, süreç içerisinde taraflardan hiçbiri diğerini küfürle itham etmemiştir. Taraflar sadece hilafet meselesinde odaklaşan siyasî amaçlar için savaşmışlardır.³⁶

Arap örfüne uygun olmamasına rağmen bir hanım olarak Hz. Aişe'nin böyle bir mücadele içerisinde yer almış olmasına bakarak onun sinsi düşüncelerle ve yılların birikmiş öfkesiyle hareket ettiği sonucuna varmanın da yanlış olacağını düşünüyoruz.³⁷

Kanaatimizce Hz. Aişe, ashabın bir çoğu gibi halife Hz. Osman'ın değişik eyaletlerden gelenlerin baskısıyla görevi bırakacağını zannetmiş ama varılan sonuç onu ve toplumun büyük çoğunluğunu yanıltmıştır. Dolayısıyla kendisinin de görevden ayrılmasını istemesine rağmen Müslümanların halifesi Hz. Osman'ın hunharca öldürülmesi ve onu öldüren âsilerin Hz. Ali'yi hilafete getirmeleri

³⁴ Hitti, I, 276; Apak, "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği", s. 44; Akbulut, s. 196.

³⁵ Hitti, I, 276.

³⁶ Akbulut, s. 198; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 90.

³⁷ Hz. Ali ile Hz. Aişe'nin ilişkilerinin Hz. Peygamber'in sağlığında da pek iyi olmadığına dair rivayetler vardır. Rivayete göre bir gün Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in yanına girmek için izin istediği sırada Hz. Aişe'nin yüksek sesle "Biliyorum sana, Ali benim babamdan daha sevimlidir" demiş ve bunu iki veya üç defa tekrarlamıştır. Daha sonra Hz. Ebû Bekir içeriye girmiş ve Aişe'ye kızmıştır. Yine Hz. Aişe'nin Hz. Ali hakkında "Resûlullah'a ondan daha sevimli erkek, hanımından daha sevimli kadın görmedim" dediği nakledilmiştir. İbn Abdırabbih, V, 62.

kamuoyunda insanların bir kısmını ve Hz. Aişe'yi rahatsız etmiş olmalıdır ki kadın haliyle muhalif cepheye önderlik etmek suretiyle Mekke'den kalkarak Basra'ya kadar yürüyüp gelmiştir. Hz. Osman'ın öldürüldüğü bu ortamda hilafete Hz. Ali'nin dışında bir başkası da gelmiş olsaydı muhtemelen benzer eleştirilerle karşı karşıya kalabilirdi.³⁸

Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı takip etmiş olduğu muhalefet politikasını sadece geçmişteki sürtüşmeler ve bazı münferit olaylara bağlamak yanlış ve yetersizdir. Geçmişte yaşanan bazı olumsuzlukların tesirini kabul etmekle birlikte yaşanan anda ortaya çıkan olayların da Hz. Aişe'yi muhalefete itmiş olabileceği hesaba katılmalıdır.³⁹

Nitekim Hz. Aişe'nin Hz. Ali'yi takdirle andığı zamanlar da olmuştur. Mesela Hz. Aişe'nin, Hz. Ali hakkında "*kalanlar arasında sünneti en iyi bilen odur*" dediği de nakledilmiştir.⁴⁰

Beşer olmaları hasebiyle her bir gerekçenin kendileri hakkında mümkün olabilme ihtimali ile birlikte Talha ve Zübeyr'in de Hz. Ali'ye karşı muhalefet gerekçelerinin sadece kişisel çıkarlarla izah edilmesinin yeterli olamayacağını, bu tür rivayetlerin mantığında Hz. Ali'ye karşı ayaklananların haksız olduğu görüşünü destekleme⁴¹ amacının yattığı düşüncesine⁴² biz de katılıyoruz.

Diğer taraftan kaynakların bir kısmında yer alan bazı rivayetlerde, taraflar arasında barış yapılamamış olmasının sorumlusu olarak, yaşayıp yaşamadığı bile şüpheli olan⁴³ Abdullah İbn Sebe isimli kişi gösterilmiştir.

İbn Sebe ve Sebeyye ile ilgili rivayetlerin olayın sorumluluğunu seçkin ashap üzerinden atarak ashabi temize çıkarma düşüncesi ile oluşturulmuş uydurma rivayetler olduğunu düşünüyoruz. Nitekim pek çok tarihçinin rivayet etmediği, sadece Seyf b. Ömer'in anlattığı bu Sebeyye komplosuna inanmak oldukça zor

³⁸ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 96.

³⁹ Savaş, *Rağd Halifeler Döneminde Kadın*, s. 223.

⁴⁰ Suyûtî, *Târih*, s. 203; Savaş, *Rağd Halifeler Döneminde Kadın*, s. 223.

⁴¹ Bu çeşit Hz. Ali'yi haklı gösterme anlayışının en canlı şekilde görülebileceği örnekler için bkz. Ya'kûbî, s. 125-127; Mes'ûdî, I, 485-511.

⁴² Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 95.

⁴³ Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahriği Üç Sebe Meselesi*, s. 62-199, Ankara 2005.

gözükmektedir. Muhtemelen bu tavrıyla Seyf b. Ömer, kendi döneminde karşılaştığı Şia'nın, ashabın ileri gelenleri ile ilgili aşırılık taşıyan rivayetlerine karşılık verme gayreti içerisinde girerek bu tür rivayetleri aktarmış olmalıdır.⁴⁴

Nitekim Sebeiyye bu günlerdeki vazifesini ifa ettikten sonra hiç iz bırakmadan ortadan kaybolmuştur. Dolayısıyla bütün bu apolojik rivayetler büyük ölçüde bir sahteleştirilmeden ibaret olup, böylece başta Hz. Ali olmak üzere onun rakipleri olan Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr gibi sahabeler koruma altına alınmış ve böylece bu kişiler bu meşum olaydan aklanmaya çalışılmıştır.⁴⁵

Yaşanan olayın sorumluluğunu ashab üzerinden atarak kolaycılığa kaçanlara, Hz. Aişe'nin Mekke'den Basra'ya geliş nedenini hatırlatmak yeterli olacaktır. Üstelik savaştan önce Basra'da zaten çarpışmalar meydana gelmiş, durum oldukça gerginleşmişti. Bütün bu yaşananlardan sonra tarafların hiç bir şey olmamış gibi çekip gitmesini düşünmek mümkündür zaten.⁴⁶

İbn Sebe ve Sebeiyye konusu çalışmamızla doğrudan alakalı olmadığı için çok fazla konuya dahil olarak çalışma alanımızın dışına çıkmak istemiyoruz. Kanaatimizce İbn Sebe ve Sebeiyye müstakil bir çalışma konusu olabilecek kadar detaylı ve karışık bir konudur. Bundan dolayı burada bu konuya fazlaca yer vermek istemiyoruz.⁴⁷

⁴⁴ Korkmaz, s. 62. Cemele gelinen süreçte sahabeyi sorumluluktan kurtarma düşüncesinden hareketle Sebeiyye'yi Cemal Olayı'ndan sorumlu gösteren anlayışların günümüz müelliflerince de devam ettirilen bir anlayış olduğunu zaman zaman görmekteyiz. Bkz., Şah Muînüddîn Ahmed Nedvî-Said Sahib Ensârî, *Asrı Saadet Peygamberimizin Ashabı*, III, 314; Sarıcık, *Hz. Ali*, s. 146-329.

⁴⁵ Wellhausen, *Ğlâmın En Eski Tarihi*, s. 127-129. Burada önemli gördüğümüz bir özdeyişi aktarmak isityorumuz: "Salihler hiçbirşeyde mukaddes tarih mevzuunda olduğu kadar yalan söylemezler". Wellhausen, *Ğlâmın En Eski Tarihi*, s. 127-129.

⁴⁶ Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 107.

⁴⁷ Konu ile ilgi olarak yapılmış güzel bir çalışma örneği için bkz., Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi Ğn Sebe Meselesi*, Ankara 2005.

1.2- Hz. Muâviye ile Mücadelesi ve Sıffin Savaşı

Hz. Ali'nin halife seçilir seçilmez yaptığı ilk icraatı, selefi Hz. Osman tarafından tayin edilmiş olan vilayetlerdeki valileri azlederek onların yerine kendi valilerini atamak olmuştur.⁴⁸

İslâm devletinin bir çok vilayetinde Hz. Ali'nin atadığı bu yeni valiler görevlerine başlamışlarken, Hz. Osman'ın akrabası ve aynı zamanda Şam vilayetinin valisi olan Hz. Muâviye ise azlini kabul etmeyerek Hz. Ali'nin kendisini azlederek yerine atamış olduğu vali Sehl b. Huneyf'in Şam'a girişini engellemiş ve yeni valiyi geri çevirmiştir.⁴⁹

Ayrıca Hz. Muâviye, Hz. Osman'ın Dımaşk'a gönderilen kanlı gömleğini caminin minberine astırıp⁵⁰ halkı bir anlamda galeyana getirterek onlardan Hz. Osman'ın kanını dava etmek için biat almış ve Hz. Ali'nin kendisini itaate davet etmek için gönderdiği elçiyi cevapsız geri döndürerek Hz. Osman'ın katillerinin öldürülmesi dışında hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁵¹

Bu şekilde Muâviye'nin isyan etmek konusunda ısrarlı olduğunu gören Hz. Ali onunla mücadele hazırlıklarına başlamış, ancak bu sırada Osman'ın katillerini cezalandırmak isteyen Hz. Âişe, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ın öncülük ettiği Cemel Ashabı ortaya çıkınca önce onlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

⁴⁸ Hz. Ali, Basra'ya Osman b. Huneyf'i, Kufe'ye Umâre b. Hassan'ı, Yemen'e Abdullah b. Abbâs'ı, Şam'a da Sehl b. Huneyf'i atamıştır. Dîneverî, s. 133; İbn Abdirabbih, V, 80-85.

⁴⁹ Sehl b. Huneyf, Şam sınırlarında bulunan Tebûk'e gelince, Hz. Muâviye'ye ait bir süvari birliği onu karşılamış ve Şam'a sokmadan geri çevirmiştir. Bunun üzerine Sehl b. Huneyf, Hz. Ali'nin yanına dönmüştür. Böylece Hz. Ali, Hz. Muâviye'nin kendisine muhalefet ettiğini ve Şamlıların ona itaat ettiğini öğrenmiş oldu. Dîneverî, s. 133; İbn Abdirabbih, V, 80-85.

⁵⁰ Hz. Muâviye'nin minbere asmış olduğu gömleğin altında sakalları ıslanincaya kadar ağlayan ve onun katillerinden intikam almadan kılıçlarını kınlarına sokmamaya yemin etmiş olan Hz. Muâviye bağlılarının varlığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte Irak'taki insanlar onların samimiyetine inanmadıkları gibi, o gömleğin Hz. Yusuf'un gömleği, o ağlamaların da Hz. Yakub'un ağlayışı olmadığını ısrarla belirtmişlerdir. Minkârî, s. 127; Dîneverî, s. 133. Dolayısıyla daha işin en başında bu rekabetin bir anlamda Irak ve Suriye'nin rekabeti haline dönüştüğü görülmektedir.

⁵¹ Minkârî, s. 127; Halîfe b. Hayyât, s. 98-105; Belâzürî, III, 65-131; Dîneverî, s. 133-150; Ya'kübî, s. 127-130; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfi, *el-Fütûh*, nşr., Süheyl Zekkâr, I, 136-444, Beyrut 1992; Mes'ûdî, I, 511; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 92-172; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-502; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269-270; Yiğit, İsmail, "Sıffin Savaşı", DİA, XXXVII, 107-108, İstanbul 2009.

Hz. Aişe'nin öncülük ettiği, ünlü sahabeler Zübeyr ve Talha'nın da içinde bulunduğu Cemel Ashabı'nı safdışı ettikten sonra Hz. Ali, Hz. Muâviye ile hesaplaşmak için askerî hazırlıklara başlamıştır.⁵² Cemel Vak'ası'ndan sonra Kûfe'ye dönen Hz. Ali, Malik el-Eşter'in karşı çıkmasına rağmen Cerîr b. Abdullah el-Beceli'yi kendisine biata davet etmek üzere Muâviye'ye göndermiş (Receb 36 / Ocak 657), Muâviye kendisine gönderilen elçiyi üç dört ay oyaladıktan sonra yine red cevabı verdiği gibi ayrıca Hz. Ali'yi isyancıların suç ortağı olmakla itham edip Osman'ın kanını dava edeceğini tekrarlamıştır.⁵³

Muâviye bir süre sonra Hz. Ali'ye bir mektup daha göndererek Osman'ın katilleri kendisine teslim edilirse biat edeceğini, aksi takdirde savaşacağını bildirmiştir. Mektupta yazılanların duyulması üzerine Medine'de Mescid-i Nebevî'yi dolduranların hep birden, "Osman'ın katilleri biziz!" diye bağırdıkları rivayet edilmiştir.⁵⁴

Hz. Ali'nin Hz. Muâviye'yi kendisine itaate davet ettiği bu sıralarda, Hz. Muâviye boş durmamış ve kendisine güç katacak olan kişileri yanına çekme gayreti içine girmiş, askerî ve politik bakımdan çok önemli bir şahsiyet olan Amr b. el-Âs'ı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.⁵⁵

Bu süreçte Hz. Muâviye'nin kendi safına çektiği diğer önemli bir isim de; Hz. Ali'nin ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib'dir. Ashabın meşhurlarından olan ve Hz. Ali'nin öz ağabeyi olmasına rağmen karşı tarafta yer almış olmasının çok önemli olduğunu düşünüyoruz.

Kaynaklardaki bilgilere göre Akîl, Hz. Ali'den maddi destek talebinde bulunmuş ama karşılık alamamıştır. Aynı teleplere kendisine müracaat ettiği Hz.

⁵² İbn Sa'd, III, 30; Halife b. Hayyât, s. 98-105; Belâzürî, III, 65-131; Ya'kübî, s. 128-132; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdirabbih, V, 80-85; Mes'ûdî, I, 511-513; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 92-172; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-502; Yiğit, "*Siffîn Savaşı*", DİA, 107-108, XXXVII.

⁵³ Minkâri, s. 32-33; Halife b. Hayyât, s. 98-105; Belâzürî, III, 65-131; Dineverî, s. 133-202; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; Mes'ûdî, I, 512; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 92-172; Nüveyrî, XX, 59-73.

⁵⁴ Halife b. Hayyât, s. 98-105; Belâzürî, III, 65-131; Dineverî, s. 133-202; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 92-172; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-502; Yiğit, "*Siffîn Savaşı*", DİA, XXXVII, 107-108.

⁵⁵ Minkâri, s. 37-40.

Muâviyeise, onun bu talebine olumlu karşılık verip kendisine destek olunca Akîl, kendi öz kardeşi Hz. Ali'nin karşısında yer almaktan çekinmemiştir.⁵⁶

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Hz. Muâviye'nin savaş için hazırlıklar yaptığı haberi kendisine ulaşınca, savaşın kaçınılmaz hale geldiğini anlayan Hz. Ali, Mısır, Kûfe ve Basra valilerine haber göndererek hazırlanmalarını emretmiş, bir kısım ensar ve muhacirin de içince bulunduğu takriben 90 bin kişilik⁵⁷ ordusunun başında, yerine Ebû Mes'ûd Ukbe b. Âmir el-Ensârî'yi bırakarak , Cemel Olayından takriben 6 ay sonra Kufe'den yola çıkmıştır. Hz. Ali'nin yola çıktığını öğrenen Hz. Muâviye ise hicri 36 yılının sonlarında ordusuyla birlikte Irak istikametine doğru hareket etmiştir. Hz. Ali ve Hz. Muâviye komutası altındaki iki ordu içerisinde bazı kıraat alimleri ile bir kısım salih kimselerin de yer aldığı, hatta bir cephede baba, diğer cephede ise oğlun bulunabildiği rivayet edilmiştir.⁵⁸

Rakkalılar'a kurdurduğu köprü vasıtasıyla Fırat nehrini geçen Hz. Ali, iki tarafın öncü birliklerinin karşı karşıya geldiğini öğrenince Eşter'i yardıma göndermiş ve öncü birliklerine ulaştığında kumandayı üstlenmesini, ayrıca çatışmayı çıkaran taraf olmamasını, ancak karşı tarafı yakından takip etmesini emretmiştir.⁵⁹

Daha sonra Hz. Ali, Fırat'ın doğu tarafını takip ederek 36 yılı Zilhicce ayının ilk günlerinde savaşın yapıldığı bölgeye ulaşmıştır. Fakat savaş alanına daha önce gelen Muâviye kuvvetleri, tarihî şehrin harabeleri civarında geniş bir düzlüğü seçip

⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 204; Önkal, Ahmet, "*Akîl b. Ebî Tâlib*", DİA, II, 264, İstanbul 1989. Bu olaydan hareketle, Hz. Ali'nin Hz. Muâviye karşısında başarısız olmasının en büyük sebebinin, takip etmiş olduğu politik tutumu olduğu söylenebilir Nitekim herşeyin kabile esası üzerinde yürüdüğü böylesi bir zeminde kendi öz ağabeyini bile yanında tutamayan bir politikacının başarılı olması beklenemez. Değişim karşısında, samimiyeti ve dindarlığında asla şüphe olmayan Hz. Ali, gelişme ve değişimler karşısında yeni politikalar üretmemiş, böylece siyasi ve politik bakımdan Hz. Muâviye karşısında günden güne kaybeden taraf olmuştur. Özetle; o dönemde galip gelmek için ne gerekiyorsa hepsi Hz. Muâviye'de toplanmıştı. Konu hakkında yapılmış olan daha geniş tahliller için bkz., Şehbenderzâde, s. 342; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 113-117.

⁵⁷ Hz. Ali'nin Kûfe'den sefer için yola çıktığı sırada beraberinde 17 kişisi muhacirden, 70 kişisi ise Ensardan olmak üzere, Bedir Savaşı'na katılmış olan toplam 87 Bedrî bulunmaktaydı. Ayrıca Hz. Ali'nin safında savaşa katılan takriben 2800 sahabenin varlığından bahsedilir. Bu savaşta toplamda Hz. Ali'nin ordusunun 90 bin, Hz. Muâviye ordusunun ise 85 bin kişiden ibaret olduğu rivayet edilmiştir. Mes'ûdî, I, 498.

⁵⁸ Dîneverî, s. 159; İbn Abdîrabbih, V, 85-92.

⁵⁹ Minkârî, s. 152; Halîfe b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 65-131; Dîneverî, s. 156; Ya'kübî, s. 130; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; Mes'ûdî, I, 514; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161-172.

Fırat'a ulaşan tek yolu tutmuş ve Hz. Ali ordusunun su almasına izin vermemiş, bundan dolayı da Hz. Ali'nin ordusu o geceyi susuz geçirmek zorunda kalmıştır.

Ertesi gün ise Hz. Ali'nin gönderdiği bir müfreze bölüğü etkili bir saldırı düzenleyerek su yolunu ele geçirmiş fakat bu sefer Hz. Ali, Hz. Muâviye'nin yaptığını yapmayarak Şam ordusunun da su almasına mücadele etmiştir.⁶⁰

Hz. Muâviye ordusunun su yolunu kontrol altına aldığı sırada Amr b. Âs'ın, Hz. Muâviye'ye, Hz. Ali'nin askerlerine su verilmesi yolunda tavsiyelerde bulunduğu ancak Hz. Muâviye'nin bu teklifi kabul etmediği gibi, "*onlar Osman'a su vermeyerek öldürdüler. Gerekirse onlar da ölsünler*" dediği de rivayet edilmiştir.⁶¹

Suriye ordusunun sudan faydalanmasına izin verilmesini emreden Hz. Ali bundan sonra da yine elçileri vasıtasıyla Muâviye'yi kendisine biate çağırılmışsa da Muâviye bu barış tekliflerini reddetmiştir.⁶²

Görüldüğü gibi Sıffin Savaşı öncesi ve Sıffin günlerinde, Hz. Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı ısrarla kullanmış olduğu en güçlü argüman, Hz. Osman'ın kanı meselesi olmuştur. Süreç içerisinde Hz. Muâviye cephesi Hz. Osman'ın kanı meselesini çok iyi kullanmış ve sürekli bu konu üzerinden argümanlar geliştirmiştir.

Hatta Hz. Osmanın öldürülmesi konusunda Hz. Ali'nin rolünün olduğu konusunda insanları inandırma gayreti Hz. Muâviye ve bürokratlarının süreç içerisindeki en önemli vazifesi ve dayanakları olmuştur.

Hatta Hz. Muâviye'nin adamları Şam bölgesinin her tarafını dolaşıp, halka Hz. Osman'ın Hz. Ali tarafından öldürüldüğünü söylüyorlardı. Bununla da kalmayıp, öldürülen halifenin intikamını almak için Ali'ye karşı harekete geçmelerini, aksi halde Ali'nin kendi beldelerini kana bulayacağını söyleyip bölge halkını Hz. Ali'ye karşı kin ve nefretle doldurmayı beceriyorlardı.⁶³

⁶⁰ Dîneverî, s. 157-158; Ya'kübî, s. 130; Mes'ûdî, I, 516-517.

⁶¹ Minkârî, s. 160-162; Mes'ûdî, I, 514.

⁶² Minkârî, s. 149-151, 162; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 65-131; Ya'kübî, s. 128-132; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161-172; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-502; Yiğit, "*Sıffin Savaşı*", DİA, XXXVII, 107-108.

⁶³ Dîneverî, s. 150.

Diğer tafartan Hz. Osman'nın kanı ile itham edilip onun katillerini teslim etmesi kendisinden istendiği zaman Hz. Ali'nin sürekli öfklediğini ve bu ithamlarla alakasının olmadığını vurgulayarak, yapılan bu ithamların asıl amacının kendisini yıpratmak olduğunu söylediğini görüyoruz.⁶⁴

Halbuki aynı Hz. Ali, Hz. Ömer'in katilinin kızı ile Hürmüzan ve Cüfeyne isimli kişileri kılıçtan geçirdiği için Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah b. Ömer'e⁶⁵ kısas uygulanması konusunda herkesten fazla istekli ve hırslı davranmıştır.

Hatta Ubeydullah'a kısas uygulamadığı için Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman'a da önemli eleştiriler yönelten Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katillerinin ortaya çıkarılıp cezalandırılması noktasında işi ağırdan alması, kanaatimizce Hz. Muâviye'nin argümanlarını güçlü kılan bir durum olmuştur.⁶⁶

Yukarıda görüldüğü üzere Hz. Muâviye'nin bu şekildeki katı ısrarı yüzünden görüşmelerden bir netice elde edilemeyince, Rakka ile Balis arasında Fırat Nehrinin sağ kıyısında yer alan Sıffin Ovasında iki taraf arasında çatışmalar başlamıştır. Toplu savaştan çekinildiği için ilk zamanlar iki taraftan meşhur kumandanlar emirlerindeki piyade ve süvâri birliklerinin başında birbirleriyle savaşımlar ve bu kısmî çatışmalar Zilhicce ayının sonuna kadar devam etmiştir.⁶⁷

⁶⁴ Dîneverî, s. 153-154.

⁶⁵ Ubeydullah, babasının katili Ebû Lü'lü'nün kızını veya karısını, eski Sâsâni kumandanlardan olan Hürmüzan'ı ve Hristiyan bir köle olan Cüfeyne'yi öldürmüştür. Özellikle Hz. Ali'nin ısrarlarına rağmen yeni öldürülmüş olan halifenin bir de oğlunu öldürmeye yanaşmayan Hz. Osman, maktûllerin diyetlerini ödemek suretiye Ubeydullah'ı affetmiştir. Aynı Ubeydullah, Hz. Ali'nin halife seçilmesinden sonra öldürüleceği korkusuyla Şam'a kaçarak Hz. Muâviye'ye sığınmış, Sıffin Savaşı'nda da onun ordusunda kumandan olarak yer almış ve o savaşta öldürülmüştür. Ertürk, Mustafa, "*Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb*", DİA, XXXXII, 26-27, Ankara 2012.

⁶⁶ Benzer bir durum Sıffin öncesinde de yaşanmıştır. Savaş için henüz yola çıkmayan Hz. Ali, Kufe mescidinde insanlara hitaben konuşma yapıp onları Şamlılara karşı yürümeye teşvik ederken Ebred isimli bir şahıs kendisine itiraz etmiş ve "Daha önce Basralı kardeşlerimize karşı bizi savaştırdın şimdi de Şamlı kardeşlerimize karşı savaşmaya çağırıyorsun. Vallahi bunu yapmayacağız" demiştir. Bunun üzerine özellikle el-Eşter'in tahrirleriyle Ebred isimli bu kişi linç edilerek öldürülmüştür. Bu durum kendisine haber verilince Hz. Ali'nin, katil belli değil diyerek maktûlün diyetini beytül-mal'den ödediği belirtilmiştir. Dîneverî, s. 155. Yine Hz. Ali burada da Ubeydullah b. Ömer'e kısas uygulanması konusundaki gibi ısrarlı değildir. Benzer olayları kendi taraftarları yapınca olayı şahsileştirmeyerek kamusal bir boyuta taşıyan Hz. Ali'in, Hz. Osman'ın Ubeydullah'ın kısası meselesini kamusallaştırmasına büyük tepki göstermiş olmasını siyasi ilişkiler bağlamında anlamlı buluyoruz.

⁶⁷ Minkârî, s. 220-222; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 70-131; Dîneverî, s. 158-159; Ya'kübî, s. 128-132; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdırabbih,

Daha sonra Muharrem ayında oluşan sulh ortamında Hz. Ali yeniden diyalog başlatmış ve bir kez daha Muâviye'yi kendisine biata çağırılmışsa da Muâviye bu teklifi yine reddetmiştir. Ayrıca işi yokuşa süren Hz. Muâviye, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesine göz yumduğu ve katillerini ordusunda barındırdığı iddiasını tekrarlayarak katiller teslim edilmediği takdirde savaştan başka bir şeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁶⁸

Herşeye rağmen Hz. Ali askerlerine çatışmayı başlatan taraf olmamaları, kaçanları ve yaralıları öldürmemeleri, evlerine girmemeleri, kadınlara asla dokunmamaları tâlimatını verdikten sonra gönderdiği bir kişiyle Muâviye'yi bir defa daha isyandan vazgeçmeye çağırmıştır.

Hertürlü barış girişimine rağmen Hz. Ali'nin barış teklifleri kabul edilmeyince de Safer ayının ilk günü çatışmalar yeniden başlamıştır.⁶⁹ Bu şekilde çeşitli kabilelere ait birlikler altı gün boyunca savaş alanına çıkararak birbirleriyle savaşmışlar ve bu küçük çaplı çatışmalar, büyük çarpışmanın yapılacağı günün akşamına kadar devam etmiştir. Bu çarpışmalar esnasında İbn Abbâs'ın karşısına Hz. Muâviye'nin Velid b. Ukbe'yi çıkardığı, Velid'in ise çarpışma esnasında Hâşimoğullarına küfürler savurduğu rivayet edilmiştir.⁷⁰

Büyük çarpışmanın yapılacağı günün akşamında Hz. Ali askerlerine hitaben bir konuşma yapmış ve yaptığı bu konuşmada; gece namaz kılmalarını, çok çok Kur'an okumalarını, Allah'tan sabır ve af dilemelerini, karşı tarafla ciddiyetle çarpışmalarını tenbihlemiştir.⁷¹

Hz. Ali, askerini toplu taarruz için hazırladıktan sonra iki gün daha şiddetli çatışmalar meydana gelmiş ve çok insanın öldürüldüğü son çatışmalar sırasında

V, 85-92; Mes'ûdî, I, 516-517; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161-172; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-502.

⁶⁸ Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 70-131; Ya'kübî, s. 128-132; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdirabbih, V, 85-92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161-172; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-502; Yiğit, "*Siffîn Savaşı*", DİA, XXXVII, 107-108.

⁶⁹ Minkârî, s. 203-204; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 70-131; Dîneverî, s. 156; Ya'kübî, s. 130; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdirabbih, V, 85-92; Mes'ûdî, I, 515-518; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161-172; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-554; Yiğit, "*Siffîn Savaşı*", DİA, XXXVII, 107-108.

⁷⁰ Minkârî, s. 222; Dîneverî, s. 167; Mes'ûdî, I, 517.

⁷¹ Dîneverî, s. 167; Mes'ûdî, I, 517.

Ammâr b. Yâsîr de Muâviye'nin askerleri tarafından öldürülmüştür.⁷² Hz. Ali'nin ordusu da aynı gün Hz. Muâviye ordusuna karşı kesin bir üstünlük sağlamış, hatta Muâviye'nin çadırına kadar yaklaşmıştır.⁷³

Hatta bu sırada Hz. Ali, Muâviye'yi mübârezeye davet etmiştir. Böylece iki lider çarpışacak ve kazanan haklı olacak ve gereksiz yere insanlar ölmemiş olacaktı. Amr b. Âs'ın teşviklerine rağmen Hz. Muâviye'nin bunu göze alamadığı rivayet edilmiştir.⁷⁴

Zira çok akıllı ve zeki bir politikacı olan Hz. Muâviye, çok iyi biliyordu ki Hz. Ali'yi bire bir savaşta o ana kadar yenen olmamıştı ve kendisi de yenemezdi. Dolayısıyla durumu riske sokmamak için Hz. Muâviye, Hz. Ali'nin mübâreze teklifini reddetmiştir.

Taraflar arasında çarpışmaların devam ettiği günlerde, savaşın bırakıldığı zamanlarda her iki tarafın da birbirleri arasına girdikleri, ölümlerini isteyip onları savaş alanından çıkararak gömdükleri ve bu zamanlarda kimsenin kimseye birşey yapmadığı belirtilmiştir.⁷⁵

Gittikçe şiddetlenen ve sabaha kadar devam eden çatışmalar, savaşın şiddeti dolayısıyla “Leyletü'l-harîr” diye isimlendirilen 9-10 Safer 37 Cuma sabahına kadar

⁷² “Ammâr'ı isyancı (bâğî) bir topluluk öldürecek” meâlindeki hadisi (Minkâri, s. 335-336; Müslim, “Fiten”, 72-73; Nesâî, *Hasâis*, s. 120) Muâviye ordusunda da bilenler bulunduğu için bu durumun onları olumsuz yönde etkilediği zikredilmiştir. Ammâr b. Yâsîr'in bu sırada 93 yaşında olduğu, Hz. cenaze namazını Hz. Ali'nin kıldırmasının ardından Sıffin'de defnedildiği belirtilmiştir. Nesâî, *Hasâis*, s. 120; Taberî, V, 38-42; İbn Abdırabbih, V, 88; Mes'ûdî, I, 517-519. Bu hadis bağlamında özellikle muahhar kaynaklarda, Hz. Muâviye ordusunun bâğî olarak isimlendirilip isimlendirilmemesi noktasında bazı apolojik metinlerle karşılaşılabilir. Konu dışına çıkmamak için çok fazla detaya girmeden bu konuda İbn Kesîr'in bir değerlendirmesini aktarmak istiyoruz. Buna göre; Hz. Ali, halifelîğe Hz. Muâviye'den daha layıktı. Fakat yine de Hz. Muâviye ve arkadaşları Hz. Ali'ye karşı çıkışlarından dolayı bâğî olarak isimlendirilemezler. Her ne kadar onlar bu konuda isyanetmiş olsalar dahir icthatta bulunmuşlardır. Her müctehidin isabet etmesi mümkün olmayabilir. İsalet eden iki sevap, hata eden bir sevap alır. İbn Kesîr, *Siyer*, II, 269. Günümüzde de bazı düşünce ortamlarında varlığını sürdüren bu apolojik bakışın, özellikle Şia ile tartışmalar bağlamında sahabenin hepsini savunma amacıyla geliştirilmiş zorlama bir yorum olduğunu düşünüyoruz. Nitekim ilk dönem kaynaklarında yer almayan bu apolojik bakışın Şia ile mücadelenin zirvede olduğu dönemlerde yazılmış olan eserlerde yer almış olması bu kanaatimizi yetid etmektedir.

⁷³ Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 70-131; Ya'kûbî, s. 130; Taberî, V, 38-42; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdırabbih, V, 85-92; Mes'ûdî, I, 519; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 172-201; Nüveyrî, XX, 59-73; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 490-554.

⁷⁴ Dîneverî, s. 165; İbn Abdırabbih, V, 85-92; Mes'ûdî, I, 519.

⁷⁵ Dîneverî, s. 157.

sürmüş ve o gün çok sayıda insan ölmüştür. Cuma günü Hz. Ali, Hz. Muâviye ordusuna son darbeyi indirmek niyetiyle Mâlik el-Eşter'i kalabalık birliklerin başında taarruzla görevlendirmiş, Eşter de başarılı bir taarruz gerçekleştirmiş ve savaşı kazanmaya çok yaklaşmıştır.⁷⁶

Yapılan şiddetli çarpışmalardan sonra Hz. Muâviye'nin ordusu mağlup olmak üzereyken, Muâviye'nin danışmanı Amr b. Âs, ihtilâfın Kur'an'ın hakemliği ışığında çözülmesi teklifini gündeme getirerek savaşa yeni bir boyut kazandırmış ve bu sırada kaçmayı düşündüğü söylenen Muâviye'nin ordusunu yenilgiden kurtarmıştır.⁷⁷

Amr b. Âs'ın bu teklifini⁷⁸ makul bulan ve uygulamaya koyan Muâviye, askerlerine Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takıp karşı tarafı Kur'an'ın hükmüne çağrılarını emretmiştir.⁷⁹

Bunun üzerine Suriyeli askerler mushafı mızraklarının ucuna takarak, "Ey Iraklılar! Artık savaşı bırakalım, aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun" diye bağırmağa başlamışlardır.⁸⁰

Hz. Muâviye, Sıffin'e gelinen süreçte günlerce Hz. Osman'ın kanını bahane ederek⁸¹ Hz. Ali'ye karşı toplumsal meşruiyet zemini oluşturmaya çalışırken,

⁷⁶ Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 65-131; Dîneverî, s. 133-202; Ya'kübî, s. 131-132; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; Mes'ûdî, I, 524-525; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 172-201; Yiğit, "Sıffin Savaşı", DİA, XXXVII, 107-108.

⁷⁷ İbn Abdirabbih, V, 92.

⁷⁸ Bazı kaynaklarda Kur'an'ın hakemliği düşüncesinin bizzat Hz. Muâviye tarafından ortaya atıldığından bahsedilmektedir. Buna göre, Hz. Muâviye savaşın uzayıp gideceğini anlayınca karşı tarafa Kur'an'ın hakemliğini teklif edeceğini taraftarlarına açıklayıp, Hz. Ali'ye bu isteğini içeren mektup yazmıştır. Hz. Ali ise Hz. Muâviye'ye yazdığı cevabi mektubunda; kendisinin zaten Kur'an'a uydüğunu, Hz. Muâviye'nin ise Kur'an'a uymadığını dile getirmiştir. Dîneverî, s. 176; İbn Abdirabbih, V, 92.

⁷⁹ Minkâri, s. 478; İbn Sa'd, III, 30-31; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-122; Dîneverî, s. 173; Ya'kübî, s. 131; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93; İbn Abdirabbih, V, 85-92; Mes'ûdî, I, 524; Önkal, Ahmet, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", İstem, 1/2, s. 39, Konya 2003; Yiğit, "Sıffin Savaşı", DİA, XXXVII, 107-108; Demircan, Adnan, "Ali b. Ebî Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", İstem, Yıl: 3, Sayı: 6, s. 51, Konya 2005.

⁸⁰ Mushafın nasıl kaldırıldığına dair datay bilgi için bkz. Minkâri, s. 478; İbn Sa'd, III, 30-31; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-128; Dîneverî, s. 173; Ya'kübî, s. 131; Taberî, V, 48-63; Mes'ûdî, I, 524; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 205-212; Nüveyrî, XX, 94-96; İbn Kesir, *Bidâye*, X, 543-554; Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 135. Mızraklara ilk takılan mushafın Şam'ın en büyük mushafı olduğu ve beş mızrağa takılarak beş kişi tarafından taşındığı da rivayet edilmiştir. Dîneverî, s. 173.

⁸¹ Hz. Ali, Hz. Osman'ın kanını talep konusunda her ne kadar Hz. Muâviye'yi samimi bulmamışsa da, gördüğü desteğe bakılırsa Arap örfü bu hakkı Hz. Muâviye'ye vermiştir. Demircan, "Ali b. Ebî Tâlib'i Tahkime Kabulu Zorlayanlar", s. 55.

tamda savaşı kaybedeceği anda yeni bir çıkış yolu bulmuş ve bölünmüş olan İslâm toplumunun daha da fazla bölünmesine sebep olacak olan Kur'an'ın hakemliği konusunu gündeme taşımış, böylece de Kur'an'ın siyasî emellere alet edilmesi sürecini de başlatmıştır.

Kur'an'ın taraflar arasında hakem olması teklifi savaştan yorulmuş ve aynı zamanda akrabaları olan dindaşlarına kılıç çekmekte tereddüt eden Hz. Ali'nin ordusundaki askerleri birbirine düşürmüş, büyük bir kısmı, bilhassa kurrâ savaşın derhal durdurulmasını istemiştir.⁸²

Hz. Muâviye tarafının bu kurnazca teklifini duyan Hz. Ali; onların bu tekliflerini samimi bulmadığı gibi, "sizler kitabın hükmünü istemiyorsunuz, fakat hile yapmaya çalışıyorsunuz" demiş ve askerlerine, bunun bir savaş hilesi olduğunu, Muâviye'nin Kur'an'ın hükmüne uymak değil kendi bütünlüklerini bozmak amacıyla bu işe giriştiğini söyleyip savaşa devam etmelerini istemiştir. Hz. Ali her ne kadar bunun bir hile olduğunu anlayıp kabule yanaşmamışsa da, tahkim teklifi Hz. Ali'nin ordusu içerisinde büyük destek görmüş ve askerlerin çoğu savaşın durdurulmasından yana tavır takınmışlardır. Zaten ordusunda bulunanların çoğu tahkimi kabul etmeselerdi az sayıdaki insanın Hz. Ali'yi istemediği bir kararı vermek zorunda bırakmaları düşünülemezdi. Bunun dışında kendisi için çok önemli bir güç olan, şayet bu tahkim teklifini kabul etmezse kendisinden ayrılacağını söyleyen Eş'as b. Kays ve onunla hareket eden Yemenîler'in ısrarı da eklenince Hz. Ali tahkim teklifini kabule mecbur olmuştur.⁸³

Eş'as b. Kays ve onunla hareket eden Yemenîler'in tahkimi kabul etmesi için Hz. Ali'ye tazyik uygulamalarına karşılık, Mâlik el-Eşter gibi önemli şahsiyetler karşı durmaya çalışmışlarsa da, durumu tersine çevirmeye güç yetirememişler ve taraflar arasında kavgalar çıkayazmıştır.

⁸² Minkârî, s. 478 vd.; Halîfe b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-128; Dîneverî, s. 175; Ya'kübî, s. 131; Taberî, V, 48-63; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdîrabbîh, V, 85-92; Mes'ûdî, I, 524-525; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 543-554; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269-270. Hz. Ali'nin tahkimi kabul etmesi şayet bir hata sayılacaksa bu hataya sebep olanların başında Eş'as b. Kays ve onun gibi kabile kaygısından kurtulamayan bir kısım Kûfeli güç odakları gelmektedir. Bazı kaynaklarda genel anlamda tahkimin mesuliyetinin kurraya yükletilmeye çalışıldığını görüyoruz. Kanaatimizce bu çabanın altında Eş'as ve onun gibi Yemenî olan Kûfeli bir kısım güç odaklarını mesuliyetten kurtarma düşüncesi yatmaktadır.

⁸³ Minkârî, s. 484; Demircan, "*Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine*", s. 55.

Taraftarları arasında bir kavganın kopmasından korkan Hz. Ali, cepheye çarpışan öncü birliklerin komutanı Mâlik el-Eşter'i geri çağırarak tahkim teklifini kabul etmiş ve savaşı durdurmak zorunda kalmıştır.⁸⁴

Daha sonra savaşın durdurulması için halifeye baskı yapmaların başında gelen Eş'as b. Kays, karşı tarafın niyetini öğrenmek için onların yanına gitmiş, Muâviye de maksatlarının aralarındaki anlaşmazlığı Kur'an'ın hakemliğine başvurmak suretiyle çözmek olduğunu söylemiştir. Buna göre iki tarafı temsil etmek üzere seçilecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'ın hükmüne uygun olarak çözecekti.⁸⁵

Tahkim için Muâviye taraftarları ittifakla kendileri adına hakem olarak Amr b. el-Âs'ı seçmişken, Hz. Ali ise bunun içinamcasının oğlu olan Abdullah b. Abbâs'ı düşünmüş ancak Eş'as b. Kays ve daha sonra Hâricî olacak olan bazı kişiler araya girerek Hz. Muâviye'nin Amr'ı göndereceğini, şayet İbn Abbâs da gönderilirse iki Mudarlının hüküm vermiş olacağını ve bunu Yemenîler olarak kabul edemeyeceklerini belirterek, kendisi bir Yemenli olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den başkasının hakemliğine razı olmayacaklarını belirtmişlerdir. Bu durum karşısında Hz. Ali onların bu isteklerini de kabul etmek zorunda kalmış ve dah sonra da iki taraf arasında hakemlerin uyacağı kuralların belirlendiği metin (tahkimnâme) hazırlanmıştır.⁸⁶

Böylece Hz. Ali kendi adına görüşme yapacak kişiyi dahi kendisi seçememiş ve tahkimde kendisinin seçmediği, üstelik yakın zamanda görevden uzaklaştırdığı bir kişi tarafından temsil olunmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra da Hz. Ali, Irak bölgesindeki otoritesini zamanla kaybetmeye başlamıştır.⁸⁷

⁸⁴ Minkâri, s. 484; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, II, 110-122; Dîneverî, s. 174-177; Ya'kûbî, s. 131; Taberî, V, 48-63; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdirabbih, V, 85-92; Mes'ûdî, I, 524-525; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 205-212; Nüveyrî, XX, 94-96; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 543-559.

⁸⁵ Minkâri, s. 484; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-122; Dîneverî, s. 175-176; Ya'kûbî, s. 131-132; Taberî, V, 48-63; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; Mes'ûdî, I, 526-530; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 205-212; Nüveyrî, XX, 94-96; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 543-559.

⁸⁶ Minkâri, s. 478 vd.; İbn Sa'd, III, 30; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-122; Dîneverî, s. 176-177; Ya'kûbî, s. 131-132; Taberî, V, 48-63; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdirabbih, V, 92-98; Mes'ûdî, I, 526-530; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 205-212; Nüveyrî, XX, 94-96; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 543-559; Yiğit, "*Sıffin Savaşı*", DİA, XXXVII, 107-108.

⁸⁷ Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 45.

Görüldüğü gibi Hz. Ali hem tahkim olayının kabulünde, hem de seçilecek olan hakemin kimliği konusunda muktedir değilken, Hz. Muâviye istediği şartlarda bir belge hazırlama ve istediği kişiyi de hakem seçme konusunda en ufak bir itirazla karşılaşmayacak kadar önemli desteğe sahip güçlü bir lider pozisyonundadır.

Bu da tarafların dayandığı toplumsal destek bakımından Hz. Ali'nin dezavantajlı bir durumda olduğunun en büyük göstergesidir.

Gelinen süreçte Hz. Ali'ye rağmen savaştan el etek çekmiş biri olan Ebû Musa el-Eş'âri'ye elçiler gönderilerek Hz. Ali tarafı adına hakemlik yapması için karargaha getirilmiştir. Böylesi bir kritik ortamda Ebû Musa'nın hakem olarak seçilmesini eleştirenler de olmuştur.

Bu noktada önemli gördüğümüz için bu eleştirilerden birini buarada zikretmek istiyoruz. Kendisi de Şamlı olan ama Hz. Muâviye'ye taraf olmayan Eymen b. Hureym el-Esedi isimli kişi Ebû Musa'nın hakem olarak belirlenmesini eleştirdiği beyitlerin de şunları terennüm etmektedir.

"Milletin fikri olsaydı hükümdar
Verirlerdi görevi karşınızdaki İbn Abbâs'a
Fakat verdiler size Yemenli şeyhi hakem diye
Çözüm nedir bilmezki bu meseleye".⁸⁸

Aynı Eymen b. Hureym'e Hz. Muâviye, şayet kendisine biat ederse Filistin'in bir bölgesine vali tayin edeceğine dair teklifte bulunmasına rağmen o bu teklifi kabul etmemiş ve şu beyitleri söylemiştir:

"Öldürmem namaz kılanı öldüreyim niçin
Kureyşli bir başkanın saltanatı için".⁸⁹

⁸⁸ Dîneverî, s. 177.

⁸⁹ Dîneverî, s. 177. Eymen b. Hureym isimli bu kişinin bu ifadelerinin bir durumu tespit açısından çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Nitekim ta o zamanda bu meseleyi Kureyş'in bir iç mücadelesi olarak görüp, bundan dolayı da Müslümanın kanını akatmaya yanaşmayarak tarafsız kalan kişilerin varlığını göstermesi bakımından bu ifadeleri önemsiyoruz. Zira Hz. Ali'nin komutanlarının çoğu, Kureyş dışından ve genellikle de Hz. Osman döneminde fitne olaylarına karışmış kişilerden ibaretti. Buna karşılık Kureyş'in önemli bazı kabileri ise Hz. Muâviye'nin

Bu şartlar altında hazırlanan ve iki tarafın da verilecek hükme uymayı taahhüt ettiği metne göre bir araya gelecek olan iki hakem, halifelik meselesini Kur'an'a, Kur'an'da bir hüküm bulamazlarsa sünnete başvurarak âdilâne çözecekti (13 veya 17 Safer 37).⁹⁰

Anlaşmanın imzalanmasının ardından taraflar iki gün içinde ölülerini defnettikten sonra, Hz. Ali ordusuyla Kûfe'ye, Muâviye de Suriye'ye dönmüş, burada iki hakemden çıkacak sonucu beklemeye başlamışlardır.⁹¹

İki ordunun savaş alanına gelişinden itibaren yaklaşık 3 ay veya daha fazla zaman geçmiştir. İki ordunun mevcuduyla ilgili olarak 50.000 ile 150.000 arasında değişen rakamlar verilmektedir.

Umumi temayül her iki tarafın 90.000 civarında askere sahip olduğu şeklindedir. Bu savaşta her iki taraf da on binlerce kayıp vermiştir. Abartılı bulunmakla birlikte kaynaklarda 70.000 civarında Müslümanın bu savaşta öldüğü zikredilmektedir.⁹²

Cemel Vak'ası'ndan sonra Müslümanlar arasında ikinci iç savaş olan Sıffin Savaşı, islâm toplumunun geleceğini en çok etkileyen olaylardan biri olmuştur. Sıffin Savaşı, İslâm tarihi ve mezhepler tarihinin yanı sıra katılanların durumu açısından kelâm ilminin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.

Sıffin Savaşı'nın ardından İslâm'ın ilk başkenti Medine mücadelenin dışında kalmasından sonra, Hz. Ali-Muâviye mücadelesi bir anlamda Suriye ile Irak'ın mücadelesi şeklini almış, Hz. Ali'nin öldürülmesiyle de süreç Iraklıların aleyhine

yanında yer almışlardı. Bu duruma bakarak Sıffin Savaşı'nın, Kureyş'in hâkimiyetine karşı çıkanlarla ona karşı olanlar arasında meydana geldiği söylenebilir. Demircan, *Ali-Muâviye*, s. 124.

⁹⁰ Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-122; Dîneverî, s. 177-179; Ya'kübî, s. 131-132; Taberî, V, 48-63; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdirabbih, V, 92-98; Mes'ûdî, I, 526; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 205-212; Nüveyrî, XX, 94-96; İbn Kesîr, *Bidâye*, X, 543-559.

⁹¹ Dîneverî, s. 180; İbn Abdirabbih, V, 92-98; Mes'ûdî, I, 526-527.

⁹² Öldürülen bu kişilerin sayısı, Hz. Ali ordusundan, sahabeden olan 25 kişi dahil olmak üzere 25 bin kişi, Hz. Muâviye ordusundan ise 45 bin kişi olmak üzere 70 bine ulaşmıştır. Savaşta ölenlerin sayısının tam olarak belirlenememiş olması sadedinde Mes'ûdî'nin zikrettiği sebepler önemlidir. Buna göre; öldürülen kişiler arasında tanınmayan, boğulan, soğukta ölen ve yabani hayvanlar yediği için sayılamayan kişilerin olması bu konuda net bir rakam vermeyi güçleştirmektedir. Mes'ûdî, I, 527. Konu ile ilgili geniş malumat için bkz., Minkâri, s. 558; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-122; Ya'kübî, s. 130-131; Taberî, V, 48-63; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdirabbih, V, 92-98; Mes'ûdî, I, 498-527; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 205-212.

işlemiştir. Bundan sonra da Hz. Ali, Iraklıların Suriye boyunduruğuna karşı muhalefetlerinin bayrağı haline gelmiştir.⁹³

Bundan dolayı Iraklılar, Şam'ın değil Kufe'nin İslâm'ın merkezi olduğu ve devletin hazinesine sahip bulunduğu bu kısa devreyi, idealleri olarak hatıralarında muhafaza etmişlerdir. Ayrıca Hz. Ali, Iraklılar için yurtlarının kaybedilmiş ihtişamı, yitirilmiş büyüklüğü anlamına gelmekteydi. Nitekim Hz. Ali'nin yaşadığı dönemde Iraklılar arasında sahip olmadığı, şahsına ve ailesine karşı duyulan büyük hürmet ve itibar işte bu düşünceden doğmuştur.⁹⁴

1.3- Hz. Ali ve Tahkim Olayı

Sıffin'de üç aydan fazla devam eden çarpışmalar sonucunda Hz. Ali'nin ordusu galip gelmek üzere iken, muhtemelen yenilme ihtimalinin ortaya çıktığı bir sırada Hz. Muâviye, aradaki ihtilafın halli noktasında Kur'an'a başvurulması halinde haklı kabul edileceğinden emin olduğu için Hz. Ali'yi zorda bırakmak amacıyla Kur'an'ın hakemliğini gündeme getirmiştir.⁹⁵

Bunun üzerine deyukarıda açıkladığımız şekilde Eş'as b. Kays ve Yemeniler'in baskıları ile Şamlıların bu teklifini samimi bulmamasına rağmen Hz. Ali, kazanmak üzere olduğu bir savaşı durdurmuş ve hakem teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Şamlıların bu teklifi belki de gerçekten de bir taktik olarak ortaya atılmış olabilir. Fakat bunda şaşılacak birşey yoktur. Çünkü harp "hile" olduğuna göre kazanmak için bazı hilelere başvurulması savaşın doğasında vardır. Bu şekilde

⁹³ Wellhausen, Julius, *Ğlâmın Ğk Döneminde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev., Fikret Işıltan, s. 90, Ankara 1996; Hitti, I, 276-277.

⁹⁴ Wellhausen, *Ğlâmın Ğk Döneminde Dini-Siyasi Muhalefet*, s. 90.

⁹⁵ Her ne kadar ilk bakışta bir hile gibi görünse de, tahkim geleneği Araplarda var olan bir gelenektir. Birey ya da kabileler bir konuda ihtilaf ettikleri zaman hakeme gidilerek aradaki problem çözüldü. Özellikle kan davalarını engellemek için tahkime başvuruldu. Dolayısıyla da bu yöntem daha önce başvuru yaygın bir barış yöntemi idi. Ayrıca "Kur'anın hakemliği" de pek çok insanı etkileyebilecek parlak bir slogandı. Bu da bir Müslüman için hemen reddedilebilecek bir öneri değildir. Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 864-865; Demircan, "Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", s. 54. Dolayısıyla malum şartlar altında anlaşmazlığın Kur'an nezaretinde çözülmesi teklifinin günümüzde bile sıradan bir Müslüman için parlak ve reddedilemez bir slogan olabileceği kanaatindeyiz.

anlaşmazlığın Kur'an'a götürülmesi, süreçte Şamlıların tezlerine dayanak olarak kullanabilecekleri çok önemli bir argüman olmuştur.⁹⁶

Bazı temel İslâm tarihi kaynaklarında tahkim sürecinde Eş'as b. Kays'ın etkin rol oynadığı ve en büyük çabayı onun gösterdiği belirtilmesine rağmen, bazı kadim ve çağdaş kaynaklarda bu işin asıl sorumluları olarak Hâricîler'in gösterildiği bilinen ve yaygın bir kanaattir. Tahkim olayının asıl failleri olarak henüz oluşmamış olan bir hareketin müntesiplerinin gösterilmesini tutarlı bir tez olarak kabul etmediğimizi belirtmek istiyoruz.

Nitekim Eş'as b. Kays, Hz. Ali'yi tahkime zorlarken dayandığı gücü Hâricîlerden değil, Kinde Kabilesinin lideri olarak Güneyli Araplardan almıştır. Zira Araplar İslâm'dan sonra da sosyal, siyasî ve askerî faaliyetlerde kabile yapısını büyük ölçüde muhafaza ettiğinden, Eş'as'ın henüz oluşmamış olan ve istikbal de oluşacak olan Hâricî zümrelerle işbirliği yapmış olabileceğini düşünmek doğru olmasa gerekir.

Yine Güneyli Araplardan olan, Hz. Ali adına hakemlik yapacak olan Ebû Musa'nın, Hz. Ali'ye rağmen, hakem seçilebilmesi de bu sırada Güneyli Arapların etkinliğini gösteren bir başka göstergedir.⁹⁷

Konu üzerinde önemli bir makale kaleme alan ve bizim de istifade ettiğimiz bu makalede Demircan, olayın bu yönünü ele alıp incelemiş ve bizce çok önemli olan bazı tahliller yapmıştır. Öneme binaen Demircan'ın bu tahlillerini kısaca aktararak konuya buradan yaklaşmak istiyoruz.

Savundukları düşünceye bakarak daha sonra Hâricî olan kişilerin, Güneyli olmasına rağmen Ebû Musa'yı hakem olarak tercih ettiklerini düşünmek doğru değildir. Şayet Hz. Ali'yi tahkimi kabule Hâricîler zorlamış olsaydı, hakemin belirlenmesinde etkili olmaları da icap ederdi. Dolayısıyla da böyle bir durumda tarafsız birini değil, kendilerine yakın olan birini hakem olarak seçtirmeye çalışırlardı.⁹⁸

⁹⁶ Demircan, "Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar", s. 53.

⁹⁷ Demircan, "Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar", s. 56.

⁹⁸ Demircan, "Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar", s. 56.

Müstakbel Hâricilerin Hz. Ali'ye baskı yapmadıklarını gösteren önemli delillerden biri de, tahkimnamede şahit olarak ismi geçenler arasında sonradan Hârici olanlardan hiç kimsenin bulunmamasıdır.⁹⁹

Ayrıca Hz. Ali'nin 90 bin kişilik ordusu içerisinde yer alan ve daha sonra Hz. Ali'ye karşı mücadelelerinde sayıları en fazla 12 bin kişiye ulaşacak olan potansiyel Hâricilerin, Hz. Ali'yi tahkime zorlamış olmaları da aklen mümkün gözükmemektedir.

Peki bütün bunlara rağmen sonuç itibarıyla Hz. Ali adına büyük bir hüsrarla sonuçlanacak olan tahkim olayının sorumluluğunun bazı kaynaklarda Hâricilere yüklenmesinin sebebi nedir?

Bunun en büyük sebebi, tahkim tecrübesinin başarısız olması ve Iraklıların kendisinden çok şey bekledikleri Hz. Ali'yi eski konumundan daha gerilere götürmüş olmasıdır. Şayet tahkim başarılı olsaydı, pek çok kimse olayı sahiplenecek, olayda parmağı olanlar abartılı rivayetlerle kahraman ilan edileceklerdi.

Fakat hakemlerin aldığı karar, daha sonra Hz. Ali tarafından da reddedilince, onun taraftarları, sorumluluğu düşmanlarına ve Hz. Ali'nin katlinde de sorumlu olan Hâriciler'e yükleme yoluna gitmişlerdir.¹⁰⁰

Ayrıca tahkim sorumluluğunu Hâricilere yıkan rivayetlerin Hz. Ali taraftarlarının güçlü olduğu Irak kökenli olması, bu rivayetlerin onlar tarafından geliştirilmiş olabileceği tezini de güçlendirmektedir. Dolayısıyla bu tür rivayetlerle Hz. Ali ve taraftarlarının baskı altında tahkimi kabul ettikleri algısı oluşturulmuş, böylece olayın sorumluluğu onların üzerinden atılarak, kendilerine yöneltilecek eleştiriler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.¹⁰¹

Özellikle Hâricilerin baskılarıyla Hz. Ali'nin tahkim olayını kabul etmek zorunda kaldığı düşüncesinin tutarsız bir düşünce olduğu kanaatindeyiz. Eş'as b. Kays ve onunla hareket eden Yemeniler'in aktif olarak tahkimi kabule öncülük

⁹⁹ Belâzürî, III, 122-133; Taberî, V, 54; Demircan, "*Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar*", s. 56.

¹⁰⁰ Demircan, "*Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine*", s. 56.

¹⁰¹ Demircan, "*Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine*", s. 57. Ayrıca söz konusu rivayetlerin eleştirisi için bkz., Mahmud İsmail Abdurrâzık, "*Hâriciler ve Tahkim Olayı Etrafındaki Tartışmalar*", *Hâricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaseti Çıkmışları*, haz., Adnan Demircan, s. 87-111, İstanbul 2000.

etmelerinin yanında, savaş koşullarında gelişen barış düşüncesinin de taraftarlarından önemli bir kesim tarafından kabul görmesi üzerine Hz. Ali Tahkim teklifini kabul etmek zorunda kalmış olması ihtimali kanaatimizce de daha makul gözükmektedir.

Bununla birlikte Hâricilere katılanlar arasında önceden tahkimi savunanlar yada sessiz kalanlar da olabilir. Ancak bu durum tahkimin bir Hârici dayatması olduğu tezini haklı çıkarmaz.¹⁰²

Belirtilen şekilde tahkim teklifinin taraflarca kabul edilmesinin ardından, iki taraf arasında hakemlerin uyacağı kuralların belirlendiği metin (tahkimnâme) hazırlanmıştır (13 veya 17 Safer 37). Tahkimnamenin hazırlandığı bu sırada Hz. Ali'nin taraftarları arasında büyük bir tedirginlik ve anlaşmazlık meydana gelmiş ve babanın oğuldan, kardeşin kardeşten farklı düşündüğü bir ortamda yeni bir bölünme daha ortaya çıkmıştır.¹⁰³

Zira Eş'as b. Kays'ın, hazırlanan tahkimnâmeyi okuduğu sırada ise Temîmliler'den bazıları "lâ hükme illâ lillâh" sözünü sloganlaştırarak halifelik meselesinin iki hakemin takdirine bırakılmasına itiraz etmiştir.

Çoğu Temîm kabilesinden yaklaşık 12.000 asker Kûfe'ye dönüş sırasında ordudan ayrılarak Kûfe yakınındaki Harûrâ'ya çekilmiş ve böylelikle de ilk Hâricî zümresi oluşmuştur.¹⁰⁴

Yapılan anlaşma gereği, hakemler ilk toplantılarını 658/37 Ramazan ayında Dûmetülcendel'de yapmıştır. Yapılan bu ilk toplantıda iki hakem uzun uzadıya tartıştıktan sonra aldıkları kararları yazıya dökerek metin haline getirmişlerdir. Bu metinde, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü ve öldürülenin velisine Allah'ın onun kanını talep hakkını verdiği yazılmıştır. Ayrıca Şâban 38'de Ezruh'ta tekrar buluşmak üzere hakemler ayrılmışlardır.¹⁰⁵

¹⁰² Demircan, "Ali b. Ebû Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", s. 58.

¹⁰³ Tahkim sürecinde yazılan mektuplar, anlaşmanın içeriği ve anlaşmaya şahitlik edenler vb. konular hakkında detaylı bilgi için bkz., Dîneverî, s. 177-179.

¹⁰⁴ İbn Sa'd, III, 30; Halife b. Hayyât, s. 119; Belâzürî, III, 122-133; Dîneverî, s. 180; Ya'kübî, s. 132; Taberî, V, 64-66; İbn Abdirabbih, V, 93-98; Mes'ûdî, I, 534-537; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 212-222; Yiğit, "Siffin Savaşı", DİA, XXXVII, 107-108.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, III, 31; İbn Abdirabbih, V, 93-98.

Daha sonra her iki taraf, hakemlerinin yanında aynı sayıdaki¹⁰⁶ adamlarıyla birlikte belirlenen tarihte randevü alanına gelmiş ve hakemler ikinci toplantıyı yapmıştır. Yapılan bu ikinci toplantıda ise uzun görüşmelerden sonrahakemler anlaşmaya vararak bir mutabakat metni hazırlamışlardır.

Hazırlanan bu mutabakat metninde; Şamlıların Hz. Ali'yi, Iraklıların da Muâviye'yi kesinlikle kabul etmeyeceği, bundan dolayı da ikilinin bu işin dışında tutulması ve şûra tarafından Müslümanların sevdiği bir başkasının halife seçilmesi hususu karara bağlanmıştır.¹⁰⁷

Kaynaklarda hakemlerin görüşmesi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Görüşme yeri olarak Irak ile Şam'ın tam ortasında yer alan Dûmetülcendel ve Ezruh bazen iki ayrı yer, bazen Dûmetülcendel'deki Ezruh şeklinde tek yer olarak gösterilmektedir.

Bir kısım araştırmacılar bu rivayetlerden, hakemlerin önce Dûmetülcendel'de, ardından Ezruh'ta iki defa toplandıkları sonucunu çıkarmıştır.¹⁰⁸ Çoğunluk kaynaklardaki anlatımlara baktığımızda ise, iki toplantıdan birincisinin Dûmetülcendel'de, ikinci toplantının da Ezruh'ta yapılmış olması daha makul görünmektedir.

Bazı kaynaklara göre tahkimde alınan kararlar açıklanacağı zaman ilk önce Ebû Musasöz almış ve üzerinde anlaşmaya vardıkları kararları açıklamıştır. Yaptığı açıklamada Ebû Musa, Hz. Ali ve Hz. Muâviye'nin halifelik makamından uzaklaştırılacağını ve yeni halifenin bir şura tarafından belirneleceğini dile getirmiştir. Diğer taraftan Amr b. el-Âs verdiği sözünde durmayarak alınan kararın

¹⁰⁶ Hakemlerin kararlarını açıklayacakları bu ikinci toplantıya hakemlerle beraber Hz. Ali, İbn Abbâs öncülüğünde dör yüz kişilik, aynı şekilde Hz. Muâviye de dört yüz kişilik bir heyet göndermiştir. Dîneverî, s. 180; Ya'kûbî, s. 131; İbn Abdîrabbih, V, 93-98; Mes'ûdî, I, 528.

¹⁰⁷ Dîneverî, s. 182; Ya'kûbî, s. 131; Mes'ûdî, I, 530.

¹⁰⁸ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 35-44; Tâhâ Hüseyin, II, 56-107; Hasen İbrâhim Hasen, *Târîhu'l-Ğlâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-Ātimâî*, I, 218-219, Kâhire 1996; Yûsuf el-Iş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, s. 101-120, Dımaşk 1985; Yiğit, "Siffîn Savağı", DİA, XXXVII, 107-108.

aksine yine hileye başvurup Muâviye'yi halife tayin ettiğini bildirmiş, Ebû Mûsâ'nın aldatıldığını söylemesi ise bir işe yaramamıştır.¹⁰⁹

Mes'ûdî'nin naklettiği bir rivayete göre ise iki hakem aldıkları kararı açıklamadan birbirinden ayrılmış, Suriye'ye ulaşan Amr b. Âs, Muâviye'nin tehdidi karşısında onu halife ilân etmiştir.¹¹⁰

Bazı müsteşrikler ve bir kısım çağdaş İslâm tarihçileri, hakemlerin yaptığı toplantının, iki hakemin Hz. Ali ile Muâviye'yi hilafet makamından uzaklaştırıp şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesi kararını almasıyla sona erdiğini, bu kararın ardından hakemlerin birbirinden ayrıldığını ve dolayısıyla da Amr b. el-Âs'ın, Ebû Mûsâ'yı aldatarak Muâviye'yi halife tayin ettiğini açıklamasıyla ilgili bilgilerin sonradan uydurulduğunu kabul ederler.¹¹¹

Muhtemelen gerçekte tahkimde cereyan eden şey; her iki hakemin de Hz. Ali ve Hz. Muâviye'yi halifelik makamından azletmiş oldukları gerçeğidir ki, bu durumda kaybeden kişi Hz. Ali olmaktadır. Nitekim Hz. Muâviyezaten hilafet makamında değildi ki bundan azledilmiş olsun. Kendisi sadece bir bölgenin valisiydi ve tahkimle birlikte Hz. Muâviye, Hz. Ali ile eşdeğer bir seviyeye yükselmiştir. Buna mukabil Hz. Ali ise bundan sonra sadece hilafet konusunda iddia sahibi konumuna düşmüştür.¹¹²

Tahkim olayından sonra Hz. Muâviye, halifeye isyan eden bir vali konumundan, yönetim tarafından resmen tanınan sayisi rakip statüsüne çıkmış, yani mücadelesini hukukileştirmiştir. Buna karşılık tahkimi kabul etmek suretiyle siyasi hayatının en büyük hatasını yapan Hz. Ali'nin Müslümanların halifesi olduğu hususu tartışmalı hale gelmiştir.

¹⁰⁹ İbn Sa'd, III, 30; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-122; Dineverî, s. 182; Ya'kûbî, s. 132; Taberî, V, 48-63; İbn A'sem el-Kûfî, I, 136-444; İbn Abdірabbih, V, 93-98; Mes'ûdî, I, 530; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 172-201.

¹¹⁰ Mes'ûdî, II, 381-412.

¹¹¹ Zira bu rivayetler, Emevîlerin düşmanı olan Abbâsiler döneminde ortaya çıkan kaynakların müelliflerinin çoğunun mensubu bulunduğu Irak mektebinin görüşlerini aksettirmektedir. Bkz. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 35-44; Hitti, I, 278; Tâhâ Hüseyin, II, 56-107; Yûsuf el-Iş, s. 101-120.

¹¹² Hitti, I, 278-279.

Ayrıca Iraklılar bundan sonra kendi aralarında derin görüş ayrılıklarına düşmüşler, bir kısmı yapılan anlaşmayı olumlu bulurken, bir kısmı tahkimi kabul etmekle dinden döndüklerini dile getirmeye başlamışlardır.¹¹³

Bu bölünme ise Hz. Ali'yi yeni bir dahili problemle daha karşı karşıya getirmiştir. Nitekim halife Hz. Ali Kufe'ye döndükten sonra ordusunda oluşan ihtilafı halletmekle uğraşmak zorunda kalmış, Sıffin'e giderken sağladığı birlik ise adeta çatlamıştır. Okadar ki, Irak ordusundan 12 bin kişi Hz. Ali yönetimine isyan ederek Harura'ya çekilmiştir. Daha sonra Hâriciler adını alacak olan bu ayrılıkçı grubun ilk temsilcileri olan Haruriler, böylece Irak'ta birliğin sağlanmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmişlerdir. Bundan sonra da Hz. Ali, Şam tarafını kendi haline bırakarak bu dâhili isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.¹¹⁴

Sonuç olarak Tahkim Olayı taraflar arasındaki ihtilâfı çözmek yerine, işi daha da karmaşık ve çözümsüz bir hale getirmiştir. Ardından iki taraf da yeni bir mücadele için tekrar hazırlıklara başlamışlarsa da, Hâricîlerin isyanları kendini göstermiş ve Hz. Ali bundan sonra Hâricilerle uğraşmak zorunda kaldığı için Hz. Muâviye üzerine gidememiştir.

Buna karşın, bu durumu fırsat bilen ve kendi lehine değerlendirmek isteyen Muâviye giderek güçlenmiş ve daha sonra da kendisini Suriye'de halife ilân etmesiyle birlikte islâm toplumu ikiye bölünmüştür.¹¹⁵

Tahkim olayının bu şekilde Hz. Ali adına olumsuz bir şekilde sonuçlanmasından sonra savunma sırası Hz. Ali'ye, saldırı sırası ise Hz. Muâviye'ye geçmiştir. Nitekim çok geçmeden Hz. Muâviye, Hz. Ali'nin Mısır valisi Kays b. Sa'd'ı¹¹⁶ binbir hile ile Hz. Ali'ye azlettirmiş ve daha sonra da Amr b. Âs vasıtasıyla Hz. Ali'ye tabi olan Mısır'ı ele geçirmiştir.

¹¹³ Taha Hüseyin, II, 86; Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 46.

¹¹⁴ Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 46.

¹¹⁵ İbn Sa'd, III, 30; Halife b. Hayyât, s. 115-119; Belâzürî, III, 110-122; Dineverî, s. 133-202; Ya'kübî, s. 132; Taberî, IV, 561-575; V, 1-93.

¹¹⁶ Hz. Muâviye'nin Kays b. Sa'd b. Ubâde ile yazıştığı şeklinde şayia yaydığı, Hz. Ali'nin de buna inanarak çok başarılı bir vali olan Sa'd'ı Mısır valiliğinden azlederek, üvey oğlu Muhammed b. Ebî Bekr'i Mısır'a vali atadığı rivayet edilir. Ya'kübî, s. 129. Bu olayda da yine Hz. Ali'nin politik açıdan başarısızlığını görüyoruz. Bu şekilde Hz. Ali, meydanlarda yenilmemiş ama masabaşı oyunlarla başa çıkamamıştır.

Buna karşılık halife Hz. Ali, Şamlılara karşı koyabilecek sembolik bir ordu bile gönderememiştir. Budan sonra da Hz. Ali siyaseten iyice tükenmiş, zaten çok geçmeden de Hâricilerin suikastı sonucunda şehid edilmiştir.¹¹⁷

1.4- Hz. Ali ve Hâricîler

Hakem Olayı'nın Hz. Ali ve taraftarları adına başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Hz. Ali'nin tahkime razı olmasına kızanların bir kısmı onu eleştirirlerken, tahkime razı olan ve kendilerini temsil edecek kişinin seçilmesinde halifeye baskı yapanlar ise bir nevi pişmanlık duyarak savaşa devam edip Muâviye'den hesap sorma isteğinde olmuşlardır.

Nitekim hakem olayındaki tutumlarından dolayı, Muâviye ve taraftarları uzlaşmak istemedikleri ve Müslüman kanı akıtmayı meşru gördükleri için bunların Müslüman olamayacaklarını iddia eden bu gruplar, Hz. Ali'den savaşı yeniden başlatmasını istemişlerdir.¹¹⁸

Hz. Ali ise bu düşüncede olan kişilere taviz vermemeye karar vermiş ve onların savaş önerilerini dikkate almamıştır. Taviz koparmaya alışan bu gruplar ise bu defa görüşlerinin kabul edilmemesini hazmedememişler ve yaptıkları hatalarına meşru bir mazeret de bulmuşlardır.

Daha sonra kendilerine Hâricîler¹¹⁹ denilecek olan bu gruplar, Allah'tan başkasının hüküm verme hakkının olmadığını belirtip, kendilerinin hata yaptıklarını ve kafir olduklarını, Hz. Ali'nin de kendilerine uyararak hata yaptığını ve Muâviye gibi kafir olduğunu, fakat kendilerinin bu hatadan tevbe ettiklerini dile

¹¹⁷ Apak, *Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği*, s. 47.

¹¹⁸ Welhausen, *Arap Devleti*, s. 26-27.

¹¹⁹ Hâricî, “çıkılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki hurûc kökünden “ayrılan, isyan eden” mânâsında bir sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin ilâve edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup topluluk ismi için hâriciyye ve havâric kullanılır. Hâricîler'e, aralarında bazı gruplara ayrılmadan önceki dönemde, Sıffin olayının ardından taraflarca benimsenen hakemlere rızâ göstermeyi reddetmelerinden dolayı muhakkime, Hz. Ali'den ayrıldıktan sonra ilk toplandıkları yer olan Harûrâ'ya nisbetle Harûriyye ve buradaki reisleri Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye izâfeten Vehbiyye adları da verilmiştir. İbn Sa'd, III, 30; Belâzürî, III, 122; Taberî, V, 72-93; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-203; Nüveyrî, XX, 96-108; Ahmed Emîn, *Fecru'l-Ğlâm*, s. 256-265, Beyrut 1969; Fiğlalı, Ethem Ruhi, “*Hâricîler*”, DİA, XVI, 169-175, İstanbul 1997.

getirerek, Hz. Ali ve ordusuna da iman tazeleme teklifinde bulunmuşlardır.¹²⁰ Buna karşılık Hz. Ali, hakem olayının küfrü gerektiren bir olay olmadığını belirterek onların bu tekliflerini reddetmiştir. Bunun üzerine bu gruplar tahkim olayından sonra Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak onunla Kufe'ye gitmemişler ve Kufe yakınlarında bulunan Harûrâ'da bir araya gelmişlerdir.¹²¹

Harûrâ'da toplanan ve sayıları 12 bin ulaşan bu Hâricî grupla görüşüp onları ikna etmesi için Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs'ı görevlendirmiş, fakat İbn Abbâs çeşitli delillerle Hâricîler'i davranışlarının yanlışlığı konusunda ikna etmeye çalışmışsa da onlar bu delilleri kendi kanaatlerine uygun biçimde yorumlayarak baştan beri ortaya koydukları dar ve katı anlayışlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Bu defa Hz. Ali karargâhlarına kadar bizzat giderek imamları İbnü'l-Kevvâ ile ayrılımlarının sebepleri ve davranışlarının yanlışlığı hakkında bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmenin sonunda İbnü'l-Kevvâ da dâhil olmak üzere yaklaşık 6 bin kişi, halifenin tahkimden caydığını sanarak onunla birlikte Kûfe'ye gitmişlerse de Hz. Ali bundan caymadığını söyleyince geri dönmüşlerdir.¹²²

Bunun üzerine Hz. Ali tekrar Abdullah b. Abbâs'ı göndermiş, İbn Abbâs'ın telkinleriyle de yaklaşık 2 bin kişi daha onlardan ayrılmıştır.

Geride kalanlar ise üstün zekâsı, hitabeti ve ibadete düşkünlüğü ile tanınan Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi kendilerine imam seçerek, bu zata müminlerin emiri ve Müslümanların halifesi olarak biat etmişlerdir. (19 Şevval 37/30 Mart 658).¹²³

Bu ortamda Hâricilerin sloganı; “Hüküm ancak Allah'ındır” sözü idi. Bu söz Hz. Ali'ye ulaştığında Hz. Ali, “hak kelime, ama onunla batılı kastediyorlar” demiştir.¹²⁴

¹²⁰ İbn Abdirabbih, V, 99-102; Mes'ûdî, I, 527-534.

¹²¹ Tahkim Olayından sonra bu düşüncede olanlar Harûrâ denilen yerde toplandıkları için, ilk zamanlar bu gruplara “*Harûrîler*” denilmiştir. Ya'kûbî, s. 132; İbn Abdirabbih, V, 99-102; Mes'ûdî, I, 498.

¹²² Belâzürî, III, 122-133; Taberî, V, 72-93; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-222; Ahmed Emîn, s. 256-265; Fığlalı, “*Hâricîler*”, DİA, XVI, 169-175.

¹²³ Dîneverî, s. 187; Ya'kûbî, s. 132; İbn Abdirabbih, V, 99-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-222.

¹²⁴ Ya'kûbî, s. 132; İbn Abdirabbih, V, 99-102.

Kendisine biat edilmesinin ardından Abdullah'ın yapmış olduğu rivayet edilen konuşma metinlerinden kısa bir aktarım yapmak istiyoruz. Abdullah, yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

“Kardeşlerim! Dünya malı azdır ve ondan ayrılma zamanı yakındır. Şu hakem olayına tepkimizi göstererek ayaklanalım, çünkü hüküm ancak Allahındır ve yüce Allah kötülükten sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir. Kitabın hükmünü bir tarafa bırakıp, bu konuda haddi aştıklarına şahadet ederim.

Onlarla cihat etmek haktır. Allaha yemin ederim ki, eğer onlarla çarpışma konusunda hiçbir yardımcım olmasa da, kendileriyle tek başıma Rabbime şehit olarak kavuşuncaya kadar çarpışırım”¹²⁵

Abdullah b. Vehb'in bu konuşmaları ve imam olarak kendisine biat eden kitlenin inandıkları değerler uğrunda göstermiş oldukları bağlılığa bakarak, Hârici dediğimiz bu grupların hertürlü yanlışlarıyla birlikte inançlarında samimi kitleler oldukları söylenebilir.

İşin başında Hz. Ali ile birlikte Hz. Muâviye'ye karşı mücadele eden bu kişiler, görüldüğü gibi Hakem Olayı'ndan sonra Hz. Ali'den farklı düşünmeye başlamışlardır. Daha sonra Hârici denilecek olan bu gruplar, Allah'ın kitabını devre dışı bıraktıklarını düşündükleri Hz. Ali ve taraftarlarına karşı cihat edip şehit olmayı arzulayacak kadar Hz. Ali'nin muhalifleri olmuşlardır.

Bu zamana kadar halife olarak kendisine biat ettikleri, safında yer aldıkları Hz. Ali artık onlar açısından ilmen, siyaseten ve hükmen otorite olmaktan çıkmış, aksine isyan edilmesi gereken bir lider konumuna gelmiştir.

Günümüz dünyasında akademik çevrelerde bile özelde ilk dört halife, genelde de ashab hakkında kolay kolay eleştiride bulunulamazken, bahse konu dönemde Hâriciler dediğimiz bu grupların Hz. Ali gibi bir ilmi otoriteyi eleştirmeleri, onun verdiği kararları beğenmeyip onu ve taraftarlarını küfürle itham etmiş olmalarını, o dönemin düşünce hürriyetini göstermesi bakımından önemli buluyoruz.

¹²⁵ Dîneverî, s. 187-188. Hâriciler içerisinde başka kişiler de benzer konuşmalar yapmışlar ve bu yolda savaşmayı dinin gereği olarak gördüklerini söylemişlerdir. Dîneverî, s. 188.

Hız. Ali'den ayrıldıktan sonra Kufeyakınında bulunan Harûrâ'da toplanan Hâriciler, daha sonra Medâin'e doğru yola çıkıp Basra'daki yandaşlarına kendilerine katılmaları için haber göndermeye karar vermişlerdir.

Fakat daha sonra Medâin'e girmelerinin tehlikeli olabileceği, bunun için de Dicle'nin sol kıyısında Bağdat ile Vâsıt arasında bulunan Nehrevan kasabasında toplanarak, Basralıları oraya çağırmanın daha uygun olacağı konusunda anlaşmışlardır.

Ardından bütün arkadaşlarını uyararak belirlenen yere doğru teker teker gitmişler ve Basra'daki taraftarlarına da mektuplar yazarak kendilerine katılmaya çağırılmışlar ve bu çağrılarında olumlu karşılık almışlardır.¹²⁶

O günlerde Basra'da vali olarak Abdullah b. Abbâs bulunuyordu. İbn Abbâs, bölgesindeki Hâricilerin ayaklanıp yola çıktıklarını duyunca, kendilerini yakalamak için Ebû'l-Esved ed-Düeli'yi beş yüz süvariyle birlikte peşlerinden göndermişse de onları yakalamamış ve bu kişiler Nehrevan'da kendilerini bekleyen yandaşlarıyla buluşmuşlardır.¹²⁷

Diğer taraftan aynı Hâriciler, kendileri gibi düşünmeyen herkesi kafir olarak görüyorlardı ve kafir olarak gördükleri bu kişilerin de katledilmesini dini bir görev olarak kabul ediyorlardı. Bundan dolayı da Hâriciler, kendi inançlarını kabul etmeyenleri katlediyorlar, kendilerinden olmayan Müslümanları ele geçirdiklerinde de eza ve cefa ile öldürüyorlardı.¹²⁸

Nitekim Basra'dan yola çıkan bu Hârici gruplar, yol boyunca karşılaştıkları kişilere hakemler hakkında ne düşündüklerine dair sorular soruyorlardı. Eğer onlardan beriyiz derlerse ona dokunmuyorlar, aksini söyleyenleri ise öldürüyorlardı.¹²⁹

¹²⁶ İbn Sa'd, III, 30; Dîneverî, s. 188; Belâzürî, III, 122-133; Taberî, V, 72-93; İbn Abdirabbih, V, 99-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-222; Nüveyrî, XX, 96-108; Fığlalı, "Hâriciler", DİA, XVI, 169-175.

¹²⁷ Dîneverî, s. 188; İbn Abdirabbih, V, 99-102.

¹²⁸ Belâzürî, III, 122-133; Taberî, V, 72-93; İbn Abdirabbih, V, 99-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-222; Ahmed Emîn, s. 256-265; Fığlalı, "Hâriciler", DİA, XVI, 169-175.

¹²⁹ Dîneverî, s. 188.

Herşeye rağmen Hz. Ali'nin, kendisine karşı yeni bir muhalefet cephesi açmış olan Hâricileri ikna etmek için defaaten girişimlerde bulunmuş olduğunu görüyoruz. Nitekim Hz. Ali, Nehrevan'da bir araya gelen Hâricilere mektup yazmış ve kendisine itaat etmelerini ve düşmana karşı savaşmalarını istemiştir.

Hâriciler ise verdikleri cevaplarda, aynı söylemlerini tekrarlayarak onu ve taraftarlarını tevbeye davet etmişler, aksi halde aralarında hiçbir bağın kalmamış olacağını deklere etmişlerdir.¹³⁰

Hâricilerin bu uzlaşmaz cevapları üzerine Hz. Ali, onlardan ümidini kesmiş ve onları kendi hallerine bırakıp Şam üzerine yürüyerek Hz. Muâviye ile yeniden savaşmaya karar vermiştir. Bunun için Hz. Ali bütün valilerine, yerlerine birer kişi bırakarak kendisine katılmalarını bildiren mektuplar göndermiştir.¹³¹

Aldığı mektup üzerine İbn Abbâs, Basra'dan yaklaşık 7 bin kişi ile birlikte Hz. Ali'ye katılmıştır. Tam da Şam üzerine sefere çıkmak için ciddi hazırlıkların yapıldığı bu sırada, Hâricilerin, sırf kendi görüşlerini paylaşmadığı için ashaptan Abdullah b. Habbab ve hamile eşini öldürdükleri haberi ulaşmıştır.¹³²

Hâricilerin estirdiği bu terörden endişeye kapılan halk, Hz. Ali'ye gelip, Hârici terörünü halletmeden Şam üzerine yürümenin doğru olmayacağını söylemiş, bunun üzerine de Hz. Ali, Hâriciler üzerine yürümeye karar vermiş ve onlar üzerine sefere çıkarak Nehrevan'da onlara yetişmiştir.¹³³

Hz. Ali, yeniden onlara elçiler gönderip yaptıkları yanlışlıkları anlattırmissa da, onlar Hz. Ömer gibi biri gelmedikçe yollarından dönüp Hz. Ali'ye katılmayacaklarını söylemişlerdir.¹³⁴

Daha sonra da yine Hz. Ali ve Ebû Eyyub el-Ensârî defaaten Hâricileri ikna etmek için onlarla konuşmuşlar, çaba sarfetmişler ama olumlu bir sonuç

¹³⁰ Dîneverî, s. 188-189; Ya'kûbî, s. 133-134; İbn Abdîrabbih, V, 99-102.

¹³¹ Dîneverî, s. 190; İbn Abdîrabbih, V, 99-102.

¹³² İbn Sa'd, III, 30; Dîneverî, s. 190; Belâzürî, III, 136; İbn Abdîrabbih, V, 99-102; Mes'ûdî, I, 534; Ahmed Emîn, s. 256-265; Fığlalı, "Hâricîler", DİA, XVI, 169-175.

¹³³ İbn Sa'd, III, 30; Dîneverî, s. 190; Belâzürî, III, 136-140; Taberî, V, 72-93; İbn Abdîrabbih, V, 99-102; Ahmed Emîn, s. 256-265; Fığlalı, "Hâricîler", DİA, XVI, 169-175.

¹³⁴ Dîneverî, s. 190.

alamamışlardır. Hâriciler ısrarla, Hz. Ali ve taraftarlarının, hakemleri kabul etmekle küfre düştüğünü ve tevbe etmeleri gerektiği yönündeki ithamlarını yinelemişlerdir.¹³⁵

Ne yapılırsa yapılsın, ne söylenirse söylensin Hâricileri ikna etmek mümkün olmamış ve çatışma kaçınılmaz bir hal almıştır. Bundan dolayı da Hz. Ali, Hâricilere karşı kuvvet kullanmaya karar vermiş ve onlarla savaşmak zorunda kalmıştır.

Hz. Ali, taraftarlarına savaşa hazırlanmaları emrini verdikten sonra askerlerini hazırlamış, süvarilerin başına Ebû Eyyub el-Ensârî'yi, piyadelerin başına da Ebû Katade'yi tayin etmiştir. Kendisi de bir sancak olarak 'bu sancağın altında toplanan güvendedir' diye duyuruda bulunmuş ve onlar saldırmadıkça onlara saldırmamasını tenbihlemiştir.¹³⁶

Hz. Ali'nin kendilerine karşı bu yumuşak davranışından sonra Hâricilerden büyük kopuşlar olmuş ve pekçok kişi bu sancağın altına gelip eman dilemiştir. Fakat yine de Hâriciler tarafında dört bin kişi civarında insan kalmış ve bundan sonrada taraflar arasında çarpışmalar başlamıştır. Yapılan bu çarpışmalar sonucunda ise pek azı hariç Hâriciler kılıçtan geçirilmiştir (9 Safer 38/17 Temmuz 658).¹³⁷

Hicri 38 senesinde vukubulan bu olay, Nehrevan'da meydana geldiği için Nehrevan Olayı diye de bilinmektedir.¹³⁸

Nehrevan'da Hârici terörüne bir son verdikten sonra Hz. Ali, yeniden Şamlılar üzerine yürümeye karar vermiş ve güçlü bir odru hazırlamak için taraftarlarıyla birlikte Kufe'ye yakın olan Nuhayle bölgesine gelerek orada yerleşip kışlasını kurmuştur.

Diğer taraftan Hz. Ali, daha önce Nehrevan'da Abdullah b. Vehb er-Râsibî'den ayrılarak Nuhayle'de Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye sığınmış olan ve

¹³⁵ Belâzürî, III, 122-133; Taberî, V, 72-93; İbn Abdîrabbih, V, 99-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-222; Nüveyrî, XX,96-108; Fığlalı, "Hâriciler", DİA, XVI, 169-175.

¹³⁶ Dîneverî, s. 194; Ya'kûbî, s. 133-134.

¹³⁷ İbn Sa'd, III, 30; Dîneverî, s. 194; Belâzürî, III, 133-150; Ya'kûbî, s. 133-134; Taberî, V, 72-93; İbn Abdîrabbih, V, 99-102; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-222; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 271; Ahmed Emîn, s. 256-265; Fığlalı, "Hâriciler", DİA, XVI, 169-175.

¹³⁸ İbn Abdîrabbih, V, 99-102; Mes'ûdî, I, 498. Ya'kûbî'ye bu olay 39 senesinde meydana gelmiştir. Ya'kûbî, s. 134.

kendilerine Ehl-i Nuhayle denilen yaklaşık 2 bin kişilik bir Hâricî topluluğuna da hitap ederek onların da kendilerine katılmalarını istemiştir.

Nuhayle’de bulunan bu Hâriciler, Hz. Ali’nin bu teklifini de kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine de taraflar arasında çatışma çıkmış ve çıkan çatışmada burada bulunan Hâricilerin çoğu öldürülmüştür.¹³⁹

Her ne kadar meydana gelen bu çarpışmalarda Hz. Ali, Hâricileri yenilgiye uğratmışsa da, halifeden yedikleri darbeyi unutmayan arta kalan Hâriciler, sürekli olarak Hz. Ali’den intikam alma çabası içerisinde olmuşlardır.

Nehrevan ve Nuhayle’den sonra Hz. Ali’nin şehid edilmesine kadar, yaklaşık 2 yılı aşkın süre içinde ise Hâricîler zaman zaman küçük mahallî isyanlar çıkarmaya devam etmişlerdir.¹⁴⁰

Hz. Ali’nin Hâricilere karşı giriştiği Nehrevan ve Nuhayle Savaşları, siyasi tarih açısından onun adına kesin bir zafer olmuşsa da, bu durum savaşlardan kaçıp kurtulan Hâriciler ve onların müstakbel mensupları için güçlü bir intikam duygusu doğurmuştur.

Nitekim Hz. Ali, hicretin 40. yılının 21 Ramazanında (28 Ocak 661), kendisi de bir Hâricî olan Abdurrahman b. Mülcem tarafında düzenlenen suikast sonucu şehit olmuştur.¹⁴¹

1.5- Hz.Ali’nin Şehid Edilmesi

Yukarıda anlattığımız şekilde Hz. Ali'nin, Hâricilerin büyük çoğunluğunu kılıçtan geçirmiş olması, arta kalan Hâriciler arasında ona karşı büyük bir kin ve nefretin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Öldürülen arkadaşlarının intikamını almak isteyen bir grup Hâricî, başta Hz. Ali olmak üzere, ümmetin bu hale gelmesinin sorumlusu olarak gördükleri Hz.

¹³⁹ İbn Sa'd, III, 30; Belâzürî, III, 133-150; Taberî, V, 72-93; İbn Abdirabbih, V, 99-102; Ahmed Emîn, s. 260-265; Fığlalı, "Hâricîler", DİA, XVI, 169-175.

¹⁴⁰ Belâzürî, III, 133-153; Taberî, V, 72-93; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 202-222; Ahmed Emîn, s. 256-265; Fığlalı, "Hâricîler", DİA, XVI, 169-175.

¹⁴¹ Taberî, V, 143-144; İbn A'sem el-Kûfî, II, 179-196; İbn Abdirabbih, V, 107.

Muâviye ve Amr b. el-Âs'ı ortadan akldırmak için bir araya gelmiş ve bu amaçla bir suikast planı hazırlamışlardır. Hâricilerden bu düşünce içerisinde olan Abdurrahman b. Mülcem, Nezzâl b. Âmir ve Abdullah b. Mâlik es-Saydâvi isimli kişiler hac mevsiminde Mekke'de bir araya gelerek bir durum değerlendirmesi yapmışlar ve Hz. Ali, Hz. Muâviye ve Amr b.el-Âs'ı öldürmeye karar vermişlerdir.

Varılan bu karara göre; Hz. Ali'yi Abdurrahman b. Mülcem, Hz. Muâviye'yi en-Nezzâl b. Amr ve Amr b. el-Âs'ı da Abdullah b. Mâlik öldürecekti.Bu şekilde anlaşmaya varan üçlü suikast timi kılıçlarını zehirleterek, hicri 40/ 661 yılının Ramazan ayının on yedisinde planlarını gerçekleştirmek üzere Mekke'den ayrılmışlardır.¹⁴²

Mekke'deki bu toplantıdan sonra yola koyulan İbn Mülcem, 40 senenin Şaban ayının son on gününde Kufe'ye ulaşmış ve orada yerleşip Hz. Ali'yi öldürmek için yapacağı hazırlıklara başlamıştır.

Kufe'ye yerleştikten hemen sonra İbn Mülcem, babası, erkek kardeşi ve amcasını Nehrevan Savaşı'nda kaybetmiş olan ve kendisi de Hâricî düşünceye sahip olan Katam bint eş-Şecne isimli bir kadınla tanışmış ve ona evlilik teklifinde bulunmuştur.¹⁴³ Kadın İbn Mülcem'in evlilik teklifini kabul edeceğini, ancak bunun için üç şartının olduğunu söylemiştir. Bu şartlar ise; 3 bin dirhem mehir, bir köle, bir cariye ve Hz. Ali'nin öldürülmesi idi.¹⁴⁴

Bu şartları kabul eden İbn Mülcem, kadının istediği diğer şartları yerine getirdikten sonra Hz. Ali'yi öldürmek için hazırlıklar yapmaya başlamış ve bunun için belirli kişilerden destek istemiştir.¹⁴⁵

Hz. Ali'yi öldürme konusunda destek istediği bazı kimseler kendisine; Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in yanındaki önceliği ile İslâmdaki zenginliğinihatırlatılıp onu öldürmesinin yanlış ve hata olacağını belirtmişlerdir. İbn Mülcem ise hiç bozuntuya vermeden, Hz. Ali'nin Allah'ın kitabına karşılık bazı kimselere söz hakkı

¹⁴² Dîneverî, s. 197-198; Taberî, V, 143-144; İbn Abdirabbih, V, 107-109; Mes'ûdi, I, 496; İsfehânî, s. 29.

¹⁴³ Dîneverî, s. 197-198; Ya'kûbî, s 14; Taberî, V, 143-144; Mes'ûdi, I, 496.

¹⁴⁴ Dîneverî, s. 197-198; Taberî, V, 143-144; Mes'ûdi, I, 539. Hz. Ali'nin bu şart karşılığı öldürülmesi mehirlerin en pahalısı olarak adlandırılmıştır. Dîneverî, s. 198; Mes'ûdi, I, 539.

¹⁴⁵ Taberî, V, 143-144; Mes'ûdi, I, 539.

verdiğini, namaz ehli olan kardeşlerini öldürdüğünü söylemiş ve Hz. Ali'yi öldürme düşüncesinden vazgeçmemiştir.¹⁴⁶

Üç kişinin belirlediği gece gelip çatınca da İbn Mülcem, daha önce zehirlemiş olduğu kılıcını kuşanarak pusuya yatmış ve sabahın alaca karanlığında Hz. Ali'nin sabah namazı için camiye geçeceği kapı tarafında onu beklemeye başlamıştır.

Hz. Ali, her sabah ilk ezanla birlikte insanları namaza davet etmek için erkenden çıkardı. Yine âdeti olduğu üzere Hz. Ali mescidin bahçesinde belirip de “Ey İnsanlar namaza” diye seslendiği sırada kendisine yaklaşan İbn Mülcem, saklandığı yerden çıkarak Hz. Ali'nin kafasına bir kılıç darbesi indirmiş ve onu ağır bir şekilde yaralamıştır.¹⁴⁷

Daha sonra bu manzara karşısında dehşete kapılan İbn Mülcem, yüzükoyun yere yuvarlanmış ve kılıcı elinden düşmüştür. Çok geçmeden de insanlar üzerine çullanarak onu yakalamışlardır.¹⁴⁸

Ağır şekilde yaralanan Hz. Ali, hemen evine götürülmüş ve kendisini yaralayan İbn Mülcem de çok geçmeden huzuruna getirilmiştir. Huzuruna çıkarıldığı zaman İbn Mülcem, Hz. Ali'ye: “Ben bu kılıcımı bin liraya aldım ve bin lira karşılığında da zehirlettim. Allah'tan, yarattıklarının en şerlisini öldürmeyi istedim” deyince, Hz. Ali de ona: “Allah duana karşılık verdi” dedikten sonra büyük oğlu Hasan'a dönerek “Ey Hasan! Şayet ben ölürsem hayatıma kasteden bu adamı aynı kılıçla öldürün” demiş ve kendisi öldükten sonra vasiyeti yerine getirilmiş ve katil İbn Mülcem kendi kılıcıyla öldürülmüştür.¹⁴⁹

Nitekim Hz. Ali'nin ölümünün hemen ardından, Abdullah b. Ca'fer, İbn Mülcem'i huzuruna çağırtmış ve kendi kılıcıyla onun elleri ve ayaklarını kestikten sonra gözlerini oydukturmuştur. Abdullah b. Ca'fer daha sonra İbn Mülcem'in dilinin

¹⁴⁶ Mes'ûdî, I, 539.

¹⁴⁷ Dîneverî, s. 197-198; Ya'kûbî, s 148; Taberî, V, 143-144; İbn Abdirabbih, III, 107-109; Mes'ûdî, I, 540; Hâkim, III, 167-170.

¹⁴⁸ Dîneverî, s. 197-198.

¹⁴⁹ Hâkim, III, 167-170; Halebî, II, 177.

kesilmesini de emretmiş ve bunun üzerine onun dili de kesilmiştir. Daha sonra insanlar onu alıp boş bir araziye götürmüşler ve ateşte yakmışlardır.¹⁵⁰

Konu ile ilgili rivayetlere göre İbn Mülcem'in korkunç bir şekilde infaz edildiği anlaşılmaktadır. Onun bu şekilde infaz edilmesi ise İslâm hukukunda olmayan bir infaz şeklidir. Şayet kısasa kısas ölçü alınacak olursa burada İbn Mülcem'in fıkıh ölçüleri dışında infaz edildiği anlaşılacaktır.

Üstelik Hz. Ali'nin, çocukları ve akrabalarını şayet ölecek olursa kısas konusunda aşırı gitmemeleri konusunda uyarmasına rağmen¹⁵¹, İbn Mülcem en korkunç şekilde infaza tabi tutulmuştur.

Buradan şunu anlıyoruz ki; liderin öldürülmesi onu sevenler nezdinde korkunç bir infiale sebebiyet vermekte ve bunun faileri hukuk ölçüleri dışında cezalandırılabilir. Buradan şunu anlıyoruz ki; liderin öldürülmesi onu sevenler nezdinde korkunç bir infiale sebebiyet vermekte ve bunun faileri hukuk ölçüleri dışında cezalandırılabilir.

Tıpkı Hz. Ömer öldürüldüğü zaman oğlu Ubeydullah'ın suçsuz bazı insanları öldürmesi ve Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra kendisini sevenlerin onun kanını talep için harekete kalkışmaları gibi, burada da Hz. Ali'nin katline sebep olan bu kişiye karşı, psiko-sosyal şartların tesiriyle sevenleri ve akrabalarının böylesi bir intikam duygusu içerisinde olmalarını normal görmek gerektiğini düşünüyoruz.

Hz. Ali aldığı bu ağır kılıç darbesinin ardından çok yaşamamış ve birkaç gün sonra hayatını kaybetmiştir. Cenaze namazını da oğlu Hasan kıldırmıştır.¹⁵²

Hz. Ali, ölmeden önce etrafındakilere yaptığı vasiyetinde; Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamaları ve Hz. Peygamber'in sünnetini terk etmemelerini dile getirmiştir.

Yine çocuklarına yaptığı vasiyette ise; takvayı, hakkı söylemelerini, yetime merhamet etmelerini, zayıfa yardımcı olmalarını, zalime hasım mazluma yardımcı

¹⁵⁰ İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî'd-Dünyâ el-Kureşî el-Bağdâdî, *Rivayetlerde Hz. Ali'nin şehid Edilmesi*, çev., Abdüsselam Yaşar Güngör s. 71, İstanbul 2007; Mes'ûdî, I, 541; Halebî, II, 177.

¹⁵¹ Hatta onun tek kılıç darbesiyle öldürülmesini, kılıç darbelerinde artırma yapılmamasını söylediği de rivayet edilmiştir. İbn Ebî'd-Dünyâ, s. 29-33.

¹⁵² Hz. Ali, yaralandıktan sonra çok yaşamamış, takriben 3 veya 4 gün sonra hayatını kaybetmiştir. Kaynaklardaki bilgilere göre Hz. Ali, Hicri 40 yılının Ramazan ayının 19, 20 veya 21. gününde 63 yaşında hayatını kaybetmiştir. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 209; Ya'kûbî, s. 148; Taberî, V, 143-152; İbn A'sem el-Kûfî, II, 179-196; Mes'ûdî, I, 496-548; Hâkim, III, 167; İbn Hacer, *Gâbe*, IV, 271.

olmalarını ve Allah'a karşı hiçbir kınayanın kınamasından korkmamalarını tembihlemiştir.¹⁵³

Verilen bu cezalara aldırmayan İbn Mülcem'in, sadece dili kesileceği zaman çok üzüldüğü bildirilmiştir. Bunun sebebi sorulunca ise, dünyada bir saat olsun yaşayıpta Allah'ı anmaktan gafil kalacağı için üzüldüğünü dile getirdiği rivayet edilmiştir.¹⁵⁴

Hz. Ali bu şekilde suikaste kurban giderken, diğer ikiliden Hz. Muâviyede belirlenen günde saldırıya uğramış ama saldırıdan sağ kurtulmuş, Amr ise o sabah namaza çıkmadığı için saldırıdan kurtulmuştur. Zira suikastçı Abdullah b. Malik, namazı kıldırın kişiyi Amr b. Âs zannederek ona saldırmış ve onu öldürmüştür.¹⁵⁵

İbn Mülcem'in biraz önce belirttiğimiz şekilde, dili kesileceği zaman üzülmüş olmasını manidar buluyoruz. Hiç kılını kıpırdatmadan Müslümanların halifesi olan Hz. Ali'yi öldüren bu şahsın, dili kesileceği zaman Allah'ı anamayacağı için üzülecek kadar dindar olması, Hâricilerin Hz. Ali'ye karşı beslemiş oldukları kin ve nefretin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bazı kaynaklarda Hz. Ali'nin kendisinin öldürüleceğini ve kendisini öldürecek olan kişiyi daha önceden bildiği, hatta İbn Mülcem'i göstererek "bu benim katilimdir" dediği belirtilmişse de¹⁵⁶, gaybı yalnızca Allah'ın bilebileceği ilkesi göz önünde bulundurulunca bu kanaatin doğru olamayacağı kendiliğinden anlaşılacaktır.

Yine yaralandığı gece Hz. Ali'nin hiç uyumadığı, odasıyla kapısı arasında gidip geldiği, dışarı çıktığında ise çocuklarına ait olan ördeklerin ayaklarına dolaşıp ötüştükleri rivayet edilmişse de¹⁵⁷, bu rivayetlerin zayıf rivayetler olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵³ Mes'ûdî, I, 540.

¹⁵⁴ Dineverî, s. 198.

¹⁵⁵ Dineverî, s. 198; İbn Abdîrabbih, V, 107-109.

¹⁵⁶ İbn Ebî'd-Dünyâ, s. 14-20; Ya'kûbî, s 148; Hâkim, III, 167-170; Halebî, II, 176-177.

¹⁵⁷ Hz. Ali'nin şehid edilmesi ile ilgili rivayetleri bir araya toplayan İbn Ebî'd-Dünyâ, derlemiş olduğu bu rivayetlerde genel olarak Hz. Ali'nin öldürüleceğini bildiğine dair rivayetlere ağırlıklı olarak yer vermiştir. İbn Ebî'd-Dünyâ, s. 14-20. İbn Ebî'd-Dünyâ'nın bu bakış açısını teyid etmek için serdetmiş olduğu rivayetlerin çoğunluğuna temel İslâm tarihi kaynaklarında denk gelmediğimizi belirtmek istiyoruz.

¹⁵⁸ Mes'ûdî, I, 540.

Kanaatimizce bu tür rivayetlerle, savaş meydanlarında bileği bükülelemeyen bir pehlivan olan Hz. Ali'nin ölümünün ilahi takdir gereği olduğu, kendisinin bu ölümden daha önce haberdar olduğu, ölümden korkmayıp ölümü sevdiği ve adi bir cinayete kurban gitmediği algısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Butür olağan dışı rivayetlerin, ilahiyatının merkezine Hz. Ali'yi yerleştiren Şia'nın tesiriyle vücut bulduğunu düşünüyoruz.

1.6-Hz. Ali'nin Defnedildiği Yer

Hz. Ali vefat edince oğulları Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye ile Abdullah b. Câ'fer'in beraberce yıkayarak beyaz elbise ile kefenledikleri, daha sonra da gece vakti insanlardan gizli olarak toprağa verdikleri rivayet edilmiştir.¹⁵⁹

Cenaze namazını, oğlu Hz. Hasan 5 veya 7tekbirle¹⁶⁰ kıldırılmış, Hâricîler ve Hz. Muâviye taraftarlarının onun kabrini tahrib etmesinden çekinildiği için de gece vakti defin yoluna gidilmiş ve defnedildiği yer ise insanlardan gizli tutulmuştur.¹⁶¹

Rivayetlere göre Hz. Ali'nin naaşı, Kufe mescidinin yanında Rahbe¹⁶² veya Ğariyye denilen ve o dönemde Kufe şehrinin yakınlarında yeralan, günümüzde ise Irak'ta bulunan Necef şehrindeki bir mezarlığa gizlice defnedilmiştir.¹⁶³

Zayıf kavillerle aktarılan, kanaatimizce işi efsaneleştiren ve gerçeklik payı olmayan bir kısım rivayetlere göre ise, Hz. Ali'nin naaşı bir deve sırtında Kufe'den taşınarak Medine'ye götürülmüş ve eşi Fâtıma'nın kabrinin yanına defnedilmiştir.¹⁶⁴

Muâviye b. Ebû Süfyân taraftarları ile Hâricilerin zarar vereceği endişesiyle gizlenen Hz. Ali'nin kabrinin nerede olduğu ise Abbâsiler dönemine kadar belirsizliğini korumuştur.

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 209; Ya'kûbî, s. 148; Halebî, II, 176.

¹⁶⁰ Cenaze namazının tekbirleri kaynaklarda farklı sayılarda verilmiştir. 4, 5 ve 7 tekbirle kıldırıldığı rivayet edilmiştir. Dîneverî, s. 199; Ya'kûbî, s. 148; Mes'ûdî, I, 541.

¹⁶¹ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 209; Dîneverî, s. 199; Ya'kûbî, s. 148.

¹⁶² Mes'ûdî, I, 541.

¹⁶³ İbn Ebî'd-Dünya, s. 65; Ya'kûbî, s. 148; Kumpani, s. 217-218.

¹⁶⁴ Mes'ûdî, I, 496; Halebî, II, 176; Hz. Ali'nin hayatının pek çok boyutunda var olan efsanevi anlatım tarzı, onun ölümü ve defni konusunda da aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Abbâsîler zamanında ise, önceleri şehid edildiği Kûfe Mescidi ile Kûfe'yi Fırat nehri taşkınlarından koruyan setlerin altında aranmışsa da, daha sonra Necef'te bugünkü yerinde olduğu kanaatine varılmıştır.¹⁶⁵

Bu tespitten sonra da mezarın üzerine ilk defa Abbâsî hânedanından Dâvûd b. Ali, bir sanduka koydurmuş, daha sonra da Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un 155 (772) veya Hârûnürreşîd'in 175 (791) yılında ilk türbeyi inşa ettirdikleri söylenmiştir. Daha sonra da bu şekilde yeri tespit edilen bu türbeye değişik dönemlerde ekleme ve güzelleştirmeler yapılmıştır.¹⁶⁶

Daha sonra buraya Meşhed-i Ali, Hz. Ali'nin şehadet yeri denilmiş ve tarihi süreçte burası İslâm dünyasının büyük bir ziyaret yeri halini almıştır.¹⁶⁷

Günümüzde Hz. Ali'nin mezarının yeri konusunda biri Irak, diğeri İran kaynaklı iki ayrı geleneksel kabul söz konusudur. Irak geleneği Hz. Ali'nin mezarının bugün Irak topraklarında bulunan Necef'te olduğunu, İran geleneği ise bugün Afganistan toprakları içinde yer alan Mezar-ı Şerif şehrinde olduğunu kabul etmektedir.¹⁶⁸

Herşeyi ile menkibe haline gelen Hz. Ali'nin, mezarının yeri konusunda da zengin bir menkibevi anlatıma konu olduğu görülmektedir. Onun kabrinin ta Afganistan'da tahayyül edilmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerektiğini düşünüyoruz.

Menkibeye göre beyaz bir dişi deve tarafından taşınan Hz. Ali'nin tabutu epeyce dolaştıktan sonra Afganistan'ın bu bölgesine ulaşmış ve oraya defnedilmiştir. Bu menkibe o kadar etkili olmuştur ki, Hz. Ali'nin ölümünden takriben dört yüzyıl sonra defnedildiğine inanılan bu yere bir türbe inşa edilmiştir.¹⁶⁹

Yine bazı kaynaklarda, Hz. Ali'nin cesedi bir deve üzerinde Medine'ye Resûlullah'ın yanına defnedilmek için götürülürken, onu taşıyan devenin kaybolduğu

¹⁶⁵ İbn Ebî'd-Dünya, s. 65; Halebî, II, 176; Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda Ğlâm Medeniyeti*, çev., Salih Şaban, s. 89, İstanbul 2000; Kumpani, s. 218; Uluçam, Abdüsselâm, "Meşhed-i Ali", DİA, XXIX, 365-366, İstanbul 2004.

¹⁶⁶ Halebî, II, 176; Mez, s. 89; Kumpani, s. 218; Uluçam, "Meşhed-i Ali", XXIX, 365-366.

¹⁶⁷ Hitti, I, 280.

¹⁶⁸ Mattei, s. 11.

¹⁶⁹ Mattei, s. 11.

ve nereye gittiğinin bilinmediği, hatta bazı insanların onun semaya yükseldiğine ve şuan bulutlarda bulunduğu inandığı da rivayet edilmiştir.¹⁷⁰ Hz.Ali'nin şehid edilmesi, yıkanıp kefenlenmesi ve defnedildiği yer hakkında çeşitli varyantlarla oluşturulmuş ve olağanüstü motiflerle süslenmiş diğer mankibeler için Fuzûlî'nin Hadikatü's-Suedâ isimli eserindeki ilgili bölümlerin güzel bir örnek teşkil ettiğini düşünüyoruz.¹⁷¹

2- Hz. Ali'nin Şahsiyeti ve Kişisel Özellikleri

2.1- Hz. Ali'nin Şahsiyeti

Hz. Ali'nin öne çıkan en belirgin özelliği, onun ölümden asla korkmayan savaşçı bir kişiliğe sahip olmasıdır. Nitekim döneminin savaş tekniğini en iyi bilenlerden biri olan Hz. Ali'nin giriştiği sayısız dövüşte yenildiğini tarih kitapları kaydetmemiştir.¹⁷²

Onun çocuklarına "Harb" ismini koyması savaşçı kişiliğinin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Rivayete göre Hz. Ali, oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhassin için ilk önce "Harb" ismini koymuş ama çocuklarının dedesi olan Hz. Peygamber, üçünün de isimlerini değiştirmiştir.¹⁷³

Hz. Peygamber'in her defasında bu ismi değiştirmiş olmasına rağmen Hz. Ali'nin ısrarla bu ismi koymaya devam etmesinin sebebini, onun savaşçı kimliğinde aramak gerektiğini düşünüyoruz.

Hz. Ali, inandığı doğruları uygulamaktan çekinmeyen, özellikle de hukukun icrasında hiç taviz vermeyen bir kişiliğe sahiptir. Nitekim, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde bir Ümeyyeli olan Velid b. Ukbe, içki içtiği için kırbaç cezası almış ama kendisi Hz. Osman'ın akrabası olduğu için ona kırbaç vurma görevini üstlenen

¹⁷⁰ Halebî, II, 176.

¹⁷¹ Yıldız, Alim, "Fuzulî'ye Göre Hz. Ali", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri ve Müzakereleri, s. 393-395, İzmir 2009. Ayrıca benzer anlatımlar için bkz., Kumpani, s. 212-220.

¹⁷² Değişik savaşlarda onun kahramanlığı ve cesur savaşçılığının örnekleri için bkz., Vâkidî, II, 470-471; İbn Sa'd, II, 10-124.

¹⁷³ İbn İshâk, s. 343; İbn Sa'd, VI, 352-357.

çıkamamıştır. Sonuçta iş Hz. Ali'ye düşmüş ve o da hiç çekinmeden Velid'in cezasını infaz etmiştir.¹⁷⁴

Hz. Ali'nin bir diğer önemli özelliği de, zorda kalmadıkça başkalarının nasihatlerine fazlaca kulak asmayan bir kişilik olmasıdır. Zira halife olduğunda Şam valisi olan Muaviye'yi görevden almak için acele ile hareketi geçmek istediği zaman, başta amcası oğlu Abdullah b. Abbâs ve Muğire b. Şu'be olmak üzere, siyasette tecrübe sahibi olan bazı kişiler Hz. Muâviyeyi görevden almaması noktasında kendisini uyarmışlarsa da o bu uyarılara kulak tıkamış ve acele ile bu işin üzerine gitmiştir.¹⁷⁵ Sonuçta Hz. Muâviye'yi görevden alamamış ve gelinen süreçte Sıffin Savaşı yaşanmıştır.

Benzer şekilde Cemel ashabının üzerine doğru harekete geçtiği zaman oğlu Hz. Hasan, Hz. Ali'yi kendinden önceki halife Hz. Osman'ın kuşatılıp öldürülmesine varan süreçte kendisine yaptığı bazı uyarıları dinlemediği için eleştirmiştir. Kendisini eleştiren oğluna, kendisinin bu konuları ondan daha iyi bildiğini, dolayısıyla da çok bilmediği konularda ileri geri konuşmaması noktasında oğlu Hasan'a karşı çıkışmış ve onu azarlamıştır.¹⁷⁶

Bu olayda da görüldüğü gibi Hz. Ali, kendince doğru kabul ettiği konularda çok kararlı, katı ve bildiğinden şaşmayan bir duruş sergileyen kişiliğe sahiptir. Oğlu Hz. Hasan başta olmak üzere, kendisini uyaran önemli simaların uyarılarına kulak asmayan Hz. Ali'nin çok önemli bazı siyasi ve idarî konularda taktiksel hatalar yaptığı çok geçmeden anlaşılacaktır.

Yiye yenilmez bir kahraman olmasına karşılık hileye başvuramayacak kadar dürüst, mert ve yüksek seciye sahibi bir insandır Hz. Ali. Uhud Savaşı'nda mübarezeye tuttuğu müşriklerin sancaktarı Sa'd b. Ebî Talha'yı kısa sürede yere sermesine rağmen onu öldürmeden bırakmıştır.

¹⁷⁴ Mes'ûdî, I, 487-488.

¹⁷⁵ Mes'ûdî, I, 501.

¹⁷⁶ Dîneverî, s. 138.

Niçin böyle yaptığını soranlara ise; onun yere düştüğü zaman avret mahallinin açıldığını ve ayrıca ona karşı akrabalık duygularının harekete geçmiş olmasından dolayı onu öldürmediğini söylemiştir.¹⁷⁷

Hız. Peygamber ve ailesi söz konusu olduğunda Hız. Ali'yi çok utangaç bir kişilik olarak görmekteyiz. Onun bu yönünü en bariz olarak Hız. Fâtıma'yı istemeye gittiği zaman yaşadığı utangaçlıkta görüyoruz.

Yine Beni Kureyza Gazvesi esnasında Yahudilerin Hız. Peygamber'in hanımlarını kötü sözler söylemesi karşısında Hız. Ali çok utanmış ve söylenen bu çirkin sözleri duymaması için Resûlullah'ı geri durdurmaya çalışmıştır.¹⁷⁸

Hız. Ali, aşırı derecede alıngan, bazen fevri hareket etmeye meyyal, hassas ve duygusal bir kişiliğe sahiptir. Gururunu rencide edecek en ufak bir olay veya söylenti karşısında zaman zaman kendisini kaybedecek kadar aşırı duygusallaştığına dair rivayetler vardır.

Zira Hız. Peygamber Tebûk Seferi'ne çıktığı zaman onu Medine'de ailesinin başına bırakmış ve savaşa götürmemiştir. Muhtemelen Hız. Ali'nin bu hassas duygusal durumundan istifade ederek fitne çıkarmak isteyen münafıklar, savaşın zorluğundan dolayı Hız. Peygamber'in Hız. Ali'yi yanında götürmediğine dair dedi kodular yaymışlardır.

Münafıkların uydurduğu bu dedi kodular kendi kulağına geldiğinde Hız. Ali çok etkilenmiş ve duygularına yenik düşerek Hız. Peygamber'in peşinden gidip ona yetişmiş ve kendisi hakkında söylenenlerin mahiyetini ondan sormuştur. Hız. Ali'nin bu heyecanlı halini gören Hız. Peygamber, onu teskin etmiş ve Medine'ye geri göndermiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ İbn Hişâm, II, 48. Benzer şekilde Hız. Ali, Uhud Savaşı'nda müşriklerin livasını taşıyan Ebû Sa'd b. Ebî Talha ile mübareze yapmış ve onu kısa sürede yere sermiş fakat onun üzerindeki teçhizatı almadan geri dönmüştür. Niçin böyle yaptığını soran arkadaşlarına da Sa'd'ın avret yerini açarak kendisini karşıladığını, bundan dolayı da ona acıdığı için böyle davrandığını söylemiştir. Ayrıca Sıffin günlerinde de benzer olayların yaşandığına dair kaynaklarda rivayetler mevcuttur. İbn Kesîr, *Siyer*, III, 39.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, *Siyer*, II, 480, III, 226. Yine mezinin abdesti bozup bozmayacağı konusunda tereddütleri bulunan Hız. Ali, bu durumu Hız. Peygamber'e sormaktan çekinmiş ve Mikdad b. Esved isimli sahabeye sordurmuştur. Ahmed b. Hanbel, II, 95.

¹⁷⁹ İbn Hişâm, II, 325; İbn Seyyidinnâs, II, 294.

Yine bu olaya benzer şekilde Hudeybiye Antlaşması kaleme alınırken, müşriklerin itirazları sözkonusu olmuş ve "Muhammed Resûlullah" ifadesinin silinmesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ali'den anlaşma metnine yazılmış olan bu ibarenin silinmesini istemişse de Hz. Ali bu ifadeyi silemeyeceğini söyleyip geri durmuştur. Bunun üzerine Resûlullah, müşriklerin itiraz ettiği bu ifadeyi kendi elleriyle silmiştir.¹⁸⁰

Yaşanan bu olayda Hz. Ali'yi duygusal ve yaşanan olaylardan çok kolay etkilenen, anlık hareketlere kalkışabilen, Hz. Peygamber'e rağmen dediğinde direnen ve çok kolay çevre tesirinde kalan bir kişi olarak görmekteyiz.

Hz. Ali'nin aceleci ve duygusal kişiliğine İfk olayında da şahit oluyoruz. Zira İfk olayının hemen akabinde Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Üsâme b. Zeyd ile konuyu istişare etmiş ve onlardan Hz. Aişe hakkında görüşlerini sormuştur.

Üsâme b. Zeyd, Hz. Aişe hakkında söylenenlerin ifradan ibaret olduğunu söyleyip peşinen onu savunmuşsa da, Hz. Ali teenni ile hareket edememiş ve Hz. Peygamber'e; kendisi için kadınların çok olduğunu, onun yerine bir başkasıyla evlenebileceğini söylemiş, ayrıca bir de olayı Hz. Aişe'nin cariyesi ile istişare etmesi noktasında tavsiyede bulunmuştur. Hatta bazı rivayetlere göre, onun bu tavsiyesi üzerine Hz. Peygamber, cariye Büreyre'yi çağırılmış ve Hz. Ali orada ayağa kalkarak cariyeye şiddetli bir tokat atmış ve Resûlullahı tasdik etmesini istemiştir.¹⁸¹

Yaşanan bu ve benzer olaylar üzerinden hareketle Hz. Ali'nin kişiliğine baktığımızda, onun duygusal, aceleci, bazen fevri hareket eden, ve çevresinin tesirinde kalabilen bir kişiliğe sahip olduğunu görüyoruz.

Diğer taraftan Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş olmasından dolayı sahip olduğu ilmi birikimin ona yüksek bir özgüven kazandırdığına şahit olmaktayız. Zira kendisi Yemen'de görevli iken orada bulunduğu süre içerisinde bazı çetrefilli konular hakkında kendi üslubu ile ictihad yapmaktan çekinmemiştir.¹⁸²

¹⁸⁰ Buhârî, *Sulh*, 7; İbn Hazm, s. 165; İbn Seyyidinnâs, II, 176; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 420.

¹⁸¹ İbn Kesîr, *Siyer*, III, 296-297.

¹⁸² Konu ile ilgi içtihatlarla örnek olarak bkz., İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 177-179.

2.2- Çevresiyle İlişkileri

Hz. Ali'yi çok seven, şartlar ne olursa olsun ondan ayrılmayan insanların olduğu gibi onu sevmeyenlerin bulunmasını da normal görmek gerekir. İnsanların ona karşı yaklaşımlarının temelinde yatan en etkili faktör ise, Hz. Ali'nin yaşadığı çevresiyle olan ilişkileridir. Bu bağlamda onun çevresiyle olan ilişkilerindeki ana çizgilere temas etmek istiyoruz.

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, ashabın siyasi ve dini konulardaki ihtilaflar sebebiyle birbirleriyle ilgilerini kestikleri yönünde bilgiler mevcuttur.¹⁸³

Daha Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte başlayan siyasi ihtilaflar sebebiyle Hz. Ali'nin Medine toplumunda belirli çevrelerle ilişkilerinin zedelendiği bilinmektedir. Kendisine karşı oluşan bu algı ondan sonra da uzun yıllar değişmemiş ve İslâm toplumunun ana merkezlerini oluşturan şehirlerde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt nesli ciddi anlamda maddi, manevi ve siyasi destek elde edememiştir.

Hz. Ali'nin çevresiyle, özellikle de yakın çevresiyle olan ilişkilerini yaşanan bir kaç olay üzerinden hareketle tespit etmeye çalışacağız.

Örneğin, Cemel ashabı üzerine doğru harekete geçtiği zaman Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan, babası Hz. Ali'yi belirli konulardaki hatalarından dolayı uyarmaya kalkışmış¹⁸⁴, muhtemelen geniş bilgi birikimine güvenen Hz. Ali, oğlunun bu eleştirilerine kulak tıkadığı gibi onu bir anlamda haddini bilmeye davet etmiştir.

Yine Cemel Savaşı'ndan sonra da esir edilen Müslümanların mallarının yağmalanmasını yasakladığında da itirazlar vuku bulmuştur. Yapılan bu itirazlara ise Hz. Ali, "Bilginiz olmayan konularla uğraşmayın da size emredileni yapın" şeklinde karşılık vererek kendi taraftarlarını azarlamış ve onlara ikna edici cevap vermemiştir.¹⁸⁵

¹⁸³ Kettâni, II, 397.

¹⁸⁴ Dîneverî, s. 138.

¹⁸⁵ Dîneverî, s. 142. İkna edici cevap vermesiyle bilinen Hz. Ali'nin, "Savaşılması helal olanların malları neden helal olmuyor?" (Dîneverî, s. 142) şeklindeki bu itirazlar karşısında kendi saflarında savaşan taraftarlarının bu itirazlarına ikna edici cevaplar vermek yerine onları azarlar şekilde cevap vermiş olmasının, kendisinin en yakın çevresiyle olan ilişkilerindeki sıkıntıları göstermesi bakımından önemli bir gösterge olduğunu düşünüyoruz.

Kendi oğluna karşı tavrı bu şekilde katı alan Hz. Ali'nin bazen istişare etmeyi kendisine yakıştıramayan, kendi görüşleri doğrultusunda hareket ettiği için de çevresiyle ilişkilerinde istenilen başarıyı elde edemeyen bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu tavrından dolayı da Hz. Ali'nin çevresiyle ilişkilerinin çok iyi olmadığı söylenebilir

Benzer bir olay Hz. Ali ile Malik b. el-Eşter arasında da yaşanmıştır. Nitekim Hz. Ali bir mektup yazmış ve kendisine biate yanaşmayan Hz. Muâviye'ye göndermek istemiş ve bunun için de Cerir b. Abdullah isimli kişiyi görevlendirmiştir. Malik b. el-Eşter, Hz. Ali'ye gelerek Ceri'ri samimi bulmadığını ve onu bu işle görevlendirmemesi gerektiğini söyleyip onu bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmışsa da Hz. Ali bu fikrinden vazgeçmemiş ve Cerir'i bu iş için göndermiştir.¹⁸⁶

Daha sonra da Eşter'in haklı olduğu görülmüş ve Cerir hakkında ileri geri konuşmalar artınca yapılan eleştirilere dayanamayan Cerir, Kufe'den, Hz. Ali'nin yanından ayrılıp uzaklara gitmiş ve orada ikamet etmeye devam etmiştir.¹⁸⁷

Böylece Hz. Ali, çevresinin uyarılarını dikkate almayıp kendi doğrularından vazgeçmeyince, rakipleri güçlenirken kendisi sürekli olarak çevresineki destekçilerini kaybetmiş ve bu onun siyasi mücadelesinde büyük bir handikapı olmaya devam etmiştir.

Hz. Ali'nin bazen çevresinde bulunan çok yakın kişiler bile olsa, istişare etmeye yanaşmayan kişiliğinin sebebini, kendisinin sahip olduğu büyük ilmi birikimle birlikte, Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş olmasının verdiği öz güvene bağlamanın abartı olmayacağını düşünüyoruz. Bunun dışında Hz. Ali'nin şüpheli ve başkalarına kolay kolay güvenemeyen bir kişi olduğu da görülüyor. Bu tavrından dolayı da kendisi için büyük güç kaynağı olan bazı kişiler zamanla kendisine küsmüş ve Hz. Ali siyasi anlamda güç kaybetmiştir.

Hz. Ali'nin bu şüpheli ve güvenmeyen duruşunu İfk Olayında da görüyoruz. Nitekim Hz. Peygamber olay hakkında bazı arkadaşlarının görüşlerine başvurduğu

¹⁸⁶ Dîneverî, s. 147; Mes'ûdî, I, 511.

¹⁸⁷ Hz. Ali, Cerir b. Abdullah'ın bu hareketine çok sinirlenmiş ve onun takip edilerek taşındığı yeni yerindeki evinin yakılmasını emretmiş, fakat Cerir'in amcasının oğlunun ricası üzerine Hz. Ali bu fikrinden vazgeçmiştir. Dîneverî, s. 151-152.

zaman onların hepsi Hz. Aişe'yi bu işten beri görmüşlerken, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e eşi Aişe'yi boşayabileceğini, zira kadınların çok olduğunu söylemesine¹⁸⁸ baktığımızda onun şüpheli kişiliğini bir kez daha görmüş oluyoruz.

Hz. Ali'nin Mekke'nin fethi gününde yaşadığı bir olayı çok manidar bulduğumuz için burada zikretmek istiyoruz. Nitekim Fetih gününde Hz. Ali'nin kız kardeşi Ümmühani, Mahzumoğullarından iki kişiye eman vermiş ve onları evinde koruma altına almıştır. Hz. Ali ise kız kardeşinin eman verip evine sakladığı bu kişilerden haberdar olmuş ve onun kapısına dayanarak bu kişileri öldürmeye yeltenmiştir.

Ümmühani ise evinin kapılarını kapatarak Hz. Peygamber'in yanına koşmuş ve kardeşi Hz. Ali'yi ona şikayet etmiştir. Hz. Peygamber de "senin eman verdiğine biz de eman veririz ey Ümmühani" demiş ve Hz. Ali'yi kalkıştığı bu işten uzaklaştırmıştır.¹⁸⁹

Bu olayda olduğu gibi Hz. Ali'nin bazen en yakınlarıyla bile ters düşüp onlarla karşı karşıya gelebildiğini görüyoruz. İşin sonunda Resûlullah'ın eman verdiği bir konuda Hz. Ali'nin kız kardeşiyle bile ters düşmesi onun beşeri münasebetlerindeki problemleri duruşunun önemli bir diğer delilidir.

Bütün bunlara bakarak Hz. Ali'nin çevresiyle ilişkilerinde önemli bazı sıkıntılar yaşayan bir kişi olduğunu söyleyebiliriz.

2.3- Giyim Kuşamı ve Fiziksel Özellikleri

Kaynaklarda Hz. Ali'nin fiziki özelliklerinden bahsedilirken ufak tefek farklılıklar bulunmakla birlikte genel anlamda aynı tasvirin yapıldığı görülmektedir. Kaynaklardaki bu tasvirler göre Hz. Ali'nin, nisbeten kısa boylu, şişman, sakalları göğsünü dolduracak kadar gür, başının ön tarafı kel, omuzları ve göğsü adeta

¹⁸⁸ İbn Hişâm, II, 186-187.

¹⁸⁹ İbn Hazm, s. 185; Süheylî, VII, 73; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 534. Ümmühani'nin eman verdiği bu kişiler; Haris b. Hişâm ve Züheyr b. Ebî Ümeyye'dir. İbn Hazm, s. 185.

koyunpostu giymiş gibi çok kıllı, gözleri ile omuzları iri ve güler yüzlü olan biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

Nitekim İslâmi tebliğin ilk yıllarında Hz. Peygamber'in akrabalarını İslâm'a davet etmek için tertiplendiği yemekten bahsederken Hz. Ali kendisini orada bulunanların en küçüğü, gözleri çapaklı ve karnı şişman olan bir çocuk olarak tavsif etmesine¹⁹¹ bakılınca kendisinin daha çocukken bile kısa boylu ve şişman biri olduğu anlaşılıyor.

Diğer bir rivayette ise, Hz. Ali'nin oldukça gür olan sakallarının kına rengine çalan kızıl renkli olduğu belirtiliyor.¹⁹²

Ayrıca halife olduktan sonra çok kez ihanet ve hıyanete uğramasından dolayı genç yaşlarda iken saçı ve sakalının ağardığı da rivayet edilmiştir.¹⁹³

Ten rengi esmere yakın koyu renkte olup¹⁹⁴ vücudu, özellikle de göğsü çok kıllı idi. Kısa boylu, nispeten şişman ve oldukça göbekli biri idi.¹⁹⁵

Omuzları geniş, kol ve ayak adaleleri oldukça iri idi. Bilekleri ile pazuları adeta bütünmüş gibi görünürdü ve bu yüzden de bilekleri ile kimi tutsa ona nefes aldırılmazdı.¹⁹⁶

Abbâsiler döneminde 9. yüz yılda Hz. Ali'ye karşı nefret beslediği için onun adı anıldığında rahatsız olan ve onunla alay edenlerden birinin, elbisesinin altına bir yastık yerleştirerek başlığını çıkarıp kel kafasını göstererek dans ettiği ve şu terennümle şarkı söylediği rivayet edilmiştir:

"Dazlak şişko geliyor / İşte, emirü'l-mü'minin (Yani Ali)".¹⁹⁷

Abbâsiler dönemi gibi nisbeten Hz. Ali dönemine yakın olan bir dönemde Hz. Ali'nin bu şekilde, kel (dazlak) ve şişko olarak zihinlerde yer etmiş olmasını da

¹⁹⁰ İbn Ebî'd- Dünya, s. 56; İbn Sa'd, III, 23-25; İbn Kuteybe, *Me'ârif*, s. 210; Nüveyrî, XX, 3-4; Hitti, I, 280.

¹⁹¹ İbn Kesîr, *Siyer*, 472.

¹⁹² İbn Sa'd, III, 23-25.

¹⁹³ İbn Sa'd, III, 23-25; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, III, 23-25; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, III, 23-25; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210; Bakır, s. 83.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, III, 23-25; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 210; Bakır, s. 83.

¹⁹⁷ Mez, s. 83.

gözönüne alarak yukarıdaki anlatımlardaki Hz. Ali tasvirlerinin nisbeten doğruya yakın olduğu söylenebilir

Nitekim Mekkeliler ticaretle uğraşp ziraat gibi yorucu işler yapmamalarından dolayı genellikle göbekli olurlardı. Bundan dolayı da Medineliler onların bu göbekli halleriyle alay ederler, Mekkeliler de Medinelileri ziraatle işğal etmelerinden dolayı hafife alırlardı.¹⁹⁸ Bundan dolayı da Mekkelilerin şişman ve göbekli olmaları bilinen bir husustur zaten.

Bununla birlikte daha sonraki dönemlerde muhtemelen kadim Hristiyan kültürünün etkisiyle vücut bulan¹⁹⁹ ve özellikle de Şii ve Alevi-Bektaşî kültürün hakim olduğu mıntikalarda yaygın olan ve Hz. Ali'ye ait olduğuna inanılan tasvirlerin kaynaklardaki Hz. Ali'nin tasviriyle uzaktan yakından bir ilişkisinin olmadığını belirtmek istiyoruz.

Genellikle tarih ve kıssa kitaplarında karşımıza çıkan, özellikle de Dürziler ve Nusayriler tarafından öne çıkarılan bu tasvirlere göre Hz. Ali, genel tasvirlerin aksine, genç ve yakışıklı, zarif, latif, güzel yüzlü ve hiç bir zaman putların önünde eğilmek suretiyle kirlenmemiş parlak bir yüze sahip biri olarak tasvir edilmektedir. Halbuki bir kaç açıdan gerçek bunun tam da tersidir.²⁰⁰

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olan Hz. Ali'nin abisi olan Câ'fer ve kendi oğlu Hz. Hasan'ın Hz. Peygamber'e benzediğine dair kaynaklarda rivayetler olmasına rağmen²⁰¹, kendisinin Hz. Peygamber'e benzediğine dair ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhangi bir bilgiye denk gelmedik.

Temel kaynaklardaki Hz. Ali tasvirlerine bakıldığında, ona dair çizilen tasvirlerin onun gençliğinden ziyade tamamen olgunluk ve yaşlılık dönemlerine ait olan portreler olduğu görülmektedir.

Buna bakarak Hz. Ali'nin Müslüman toplum için çok daha önemli bir kişilik olarak algılanmasının onun olgunluk ve dolayısıyla da halifelik yıllarına denk düşen zaman dilimleri olduğu söylenebilir.

¹⁹⁸ Dermenghem, s. 31.

¹⁹⁹ Şeriati, Ali, *Ali ğiası-Safevi ğiası*, çev., Hicabi Kırlangıç, s. 165, İstanbul 2009.

²⁰⁰ Dermenghem, s. 36.

²⁰¹ İbn Seyyidinnâs, II, 391.

Hz. Ali'nin giyim kuşamına baktığımızda, kendisinin giyim kuşama çok fazla önem vermemekle birlikte özellikle sarığı konusunda çok hassas davrandığını anlıyoruz. Yamalı elbiseler giyen ve genellikle giyim kuşama önem vermeyen Hz. Ali'nin sarık konusunda daha hassas davrandığı ve çoğunlukla beyaz sarık kullandığı, bununla birlikte onun fitne dönemlerinde siyah sarık kullanmayı tercih ettiğini görüyoruz.²⁰²

İçinde yaşadığı toplumun sıradan insanların giydiği giysileri giyen ve bu konuda lükse kaçmayan Hz. Ali, gömlek ve izar denilen giysileri giyer, bazı zamanlarda da cübbe kullanır ve bazen kumaş kemer takardı.²⁰³

Adaletle iş yapan, sade yaşamı olan, dünyaya değer vermeyen, dindarlara saygı besleyen, yoksula yardım eden ve mazlumun hakkını koruyan bir kişi idi Hz. Ali.²⁰⁴

Onun dünyaya karşı ilgisizliğini Sıffin günlerinde Amr b. Âs'a yazdığı mektubunda çok net olarak görebiliriz. Hz. Ali, dünyanın geçiciliğinden bahsettiği o mektubuna şöyle devam ediyor: "Dünya başka şeylerden insanın dikkatini dağıtır. Bir insan, dünyadan herhangi bir şeye sahip oldumu, bu derhal ona daha fazlasına sahip olma hırsını verir. Dünyaya sahip olan kimse, bununla yetinmeyerek sahip olamadıklarından yüz çevirmez. Bunun ötesinde ise topladıklarından ayrılma vardır".²⁰⁵

Yukarıda sözünden de anlaşılacağı üzere Hz. Ali, dünyaya ve dünyalıklara aşırı meyli olamayan, sahip olduklarıyla yetinmesini bilen, ihtiyacından fazla mal ve servete tamahı olmayan örnek bir karakterdir.

Latifeciliği ve şaka yapmayı severdi. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nefisleri zaman zaman rahatlatın, çünkü onlarda demirin paslanması gibi paslanırlar".²⁰⁶

²⁰² İbn Sa'd, III, 25-28; Belâzürî, II, 367-368; Mesûdî, I, 517.

²⁰³ İbn Sa'd, III, 25-28; Mesûdî, II, 431; Bakır, s. 83-86.

²⁰⁴ Mesûdî, II, 431.

²⁰⁵ Dîneverî, s. 176.

²⁰⁶ Hz. Peygamber döneminde de şaka ve latifecilik yapan erkek ve kadın komedyenlerin bulunduğu, bunlara kızıldığında ise Resûlullahın "Onları bırakın, onların Allahı ve Resûlünü seven kalpleri vardır" dediği rivayet edilmiştir. Kettâni, II, 429-434.

2.4- Ekonomik Durumu, Geçim Kaynağı ve Yaşam Standardı

Bu başlık altında öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Hz. Ali, gecesi ve gündüzüyle bütün hayatını Hz. Peygamberle beraberliğe ve İslâma hizmete vakfetmiş, dünya ve nimetlerine elini sürmeye vakit bulamamış, hatta bunu düşünecek zamanı bile olmamış olan bir kişidir. Üstelik o, büyük bir ticari zekaya sahip olan babası Ebû Tâlib'in mesleğini yürüterek dikkat çekici bir servete sahip olabileceken bunu yapmamıştır.²⁰⁷

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süre içerisinde, muhacirlerin çoğunluğu gibi Hz. Ali'nin de ekonomik durumunun çok iyi olmadığı anlaşılmaktadır.

Nitekim sözkonusu bu yıllarda, Hz. Ali'nin geliri sadece ordu hizmetlerinden elde edilen gelirden ibaretti. Ancak bu gelirler Arap yarımadasında kalan seferlerden elde edildiğinden çoğunlukla sıradan bir işçinin ücretinin altında kalıyordu.

Her çocuk doğduğunda Hz. Peygamber, Müslüman fatihlerin bu gelirini biraz daha artırıyordu ama bu da onlara rahatlık sağlayacak bir miktar olmaktan uzaktı.²⁰⁸

Mekke döneminde Hz. Peygamber'in hanesinde yaşayan ve bekar bir delikanlı olan Hz. Ali'nin bu dönem içerisinde ailenin geçimini sağlamak gibi bir sorumluluğu bulunmuyordu. Fakat Medine'ye hicretten kısa süre sonra Hz. Fâtıma ile evlenip müstakil bir eve taşınmasının ardından, Hz. Ali ailesinin geçimini sağlamak sorumluluğu ile karşı karşıya kalmıştır.

Dolayısıyla Medine yıllarında hane reisi olmanın sorumluluğunu taşıyan Hz. Ali, geçimini sınırlı sayıdaki ganimet gelirleri ile sağlayamadığı için, çok küçük çaplı ticari girişimlerde bulunmak durumunda kalmıştır.

Nitekim, ilk eşi Hz. Fâtıma ile evleneceği zaman biricik mal varlığı olan zırhını bir Yahudiye rehin olarak vermek zorunda kaldığı gibi, ayrıca Kaynuka Yahudilerine izhir otu satarak düğün yemeği masraflarını çıkarmaya çalışmıştır.²⁰⁹

²⁰⁷ Mes'ûdî, I, 545; Öztürk, Yaşar Nuri, s. 103.

²⁰⁸ İbn Hişâm, II, 351; Öztürk, Yaşar Nuri, s. 100.

Hatta bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in, kızı Hz. Fâtıma'ya, Hz. Ali'nin kendisiyle evlenmek istediğini söylediği zaman Fâtıma'nın "Beni, Kureyş'in fakirlerinden birine mi veriyorsun?" dediği rivayet edilmiştir.²¹⁰

Hz. Ömer dönemine kadar İslâm toplumu çok sade ve basit bir hayat tarzına sahipti. Fakat daha sonra Hz. Ömer dönemiyle birlikte İslâm toplumu zamanla zenginleşmeye başlamış, buna paralel olarak da Hz. Ali ve ailesinin de ekonomik durumu giderek iyileşmiştir.

Hz. Ömer dönemine kadar İslâm toplumunun çok sade ve basit yaşam tarzını göstermesi bakımından bir anekdotu paylaşmak istiyoruz. Hz. Ömer döneminde İran'ı fetheden İslâm ordusu Medain'e girdiği zaman oldukça fazla kâfur elde etmişti. Önce bu kâfuru tuz zanneden Müslümanlar ekmeklerine katmışlar, fakat daha sonra bunun çok acı olduğunu görünce tuz olmadığını anlamışlardır.²¹¹

Aynı dönemde bu duruma dikkat çeken Hz. Ömer, ahaliye yapmış olduğu bir konuşmasında, Allah'ın insanları fakirlikten zenginliğe çıkarttığını, düşmanlara karşı her yerde zafer nasip ettiğini söylemiştir.²¹²

Mekkeli muhacirlerin tüccar, Medineli ensarın ise ziraatçi olduğu bilinmektedir. Nitekim Mekke ziraate elverişli olmadığı için muhacirler ticaretle uğraşıyorlardı ve çok fazla ziraat bilmiyorlardı. Bu genel anlamda böyle olmakla birlikte hicretten sonra muhacirlerin bir kısmının da zirai faaliyetlere başladıkları bilinmektedir.²¹³

Bu bağlamda ashabın önde gelenlerinden birçoğu gibi Hz. Ali'ninde, ailesinin geçimini temin etmek maksadıyla, fetihlerle birlikte elde edilen yeni topraklarda zirai faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.²¹⁴ Hatta Hz. Osman döneminde bir defasında Hz. Ali ile Talha b. Ubeydullah arasında ziraat yaptıkları ortak arazilerle ilgili olarak anlaşmazlık vuku bulmuş, Hz. Ali de Abdullah b. Ca'fer'i kendisine vekil tayin ederek halife Hz. Osman'a dava açmıştır.

²⁰⁹ İbn Kesîr, *Siyer*, II, 479-480; Halebî, II, 281; Kettâni, II, 128.

²¹⁰ Halebî, II, 281.

²¹¹ Dîneverî, s. 121.

²¹² Dîneverî, s. 126.

²¹³ Kettâni, II, 109.

²¹⁴ Buhârî, *Hars*, 8; Kettâni, II, 110.

Bunun üzerine Hz. Osman da ensar ve muhacirden bir grupla birlikte dava mahalline giderek davaya müdahil olmuş ve kısa süre sonra dava ikili arasında karşılıklı fedakârlıkla çözüme bağlanmıştır.²¹⁵ Dolayısıyla Hz. Ömer dönemiyle birlikte, İslâm toplumunun pekçok ferdi gibi Hz. Ali de arazi sahibi olmuş ve bu arazilerde zirai faaliyetlerde bulunmuştur.²¹⁶ Bundan sonra da ekonomik bakımdan onun hayatında gözle görülür bir rahatlama olmuştur.

Durum böyle olmakla birlikte Hz. Ali hiç bir zaman dünya ve dünyalıklara fazla değer veren bir kişi olmamıştır. Dünyaya karşı zahitliği tavsiye ettiği gibi, dünyanın faniliği ve gelip geçiciliğine dikkat çeken ve dünyaya gereğinden fazla önem vermemeyi salık veren pek çok sözünden²¹⁷ hareketle, onun dünya ve dünyalıklara karşı genel anlamda soğuk durduğunu söyleyebiliriz.

Bu durumu onun terekesine bakarak tespit edebiliriz. Nitekim kendisi vefat ettiği zaman, ailesi için bir hizmetli almak niyetiyle ayırdığı 7 yüz dirhem, bunun dışında ayrıca 2 yüz dirhem ile mushaf ve kılıcından başka birşey bırakmamıştır.²¹⁸

2.5- Zühd ve Takvası

Hz. Ali'nin en önde gelen özelliklerinden biri de; dünyaya karşı zahitliği tavsiye etmiş olması ile dünya ve dünyalık şeylere fazla değer vermemesidir. Bunun en güzel göstergelerinden biri, Kufe'ye girdiği zaman sarayda konaklamayıp sarayın avlusunda konaklamış olmasıdır. Hz. Ali, bunu yaparken de Hz. Ömer'in bu tür şatafatlı saraylarda konaklamayı hoş görmediğini hatırlatmıştır.²¹⁹

Hz. Ali, sade yaşayan, son derece mütevazı ve adaletle hükmeden bir kişi idi. Kendisi güzel olmayan elbiseler giyer ve lezzetli olmayan yemekler yerdi. Halktan biri gibi davranır, sorulan sorulara cevap verir ve insanların davetlerine icabet ederdi.

²¹⁵ Kettâni, II, 115.

²¹⁶ Hatta bir defasında Hz. Ali kendisine ait olan bu arazilerden birinde çalışırken Hz. Ömer kendisini ziyaret etmiştir. Dîneverî, s. 121; Kettâni, II, 167.

²¹⁷ Mes'ûdî, I, 545-546; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96-106.

²¹⁸ Mes'ûdî, I, 541; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96-106.

²¹⁹ Dîneverî, s. 143.

Özellikle takva sahiplerine yakınlık gösterir, kimsesiz ve yoksullara sürekli yakın dururdu.²²⁰

Hız. Ali'nin dünyaya karşı olan tavrını gösteren şu ifadeleri onun zühd ve takvasının en özet ifadeleridir. O'nun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey dünya! Bana mı tuzak kuruyorsun? Beni aldatmaya mı çalışıyorsun? Hayır hayır bu mümkün değildir. Ben seni tamamen boşadım ve sana dönmem mümkün değildir. Senin hayatın çok kısa ve çok tehlikelidir. Güzelliklerin ne kadar da değersiz ve geçici. Ah azlığın azlığı, ah yolun uzunluğu".²²¹

Hız. Ali'nin dünyaya karşı zahitliğini göstermesi bakımından yine ona ait olan bir sözünü burada aktarmak istiyoruz. Hız. Ali bir sözünde şöyle diyor: "Dünya bir ölünün cesedi gibidir; kim ondan birşey isterse, köpeklerle yaşamaya alışmalıdır".²²²

Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'in huzurunda zahitlerden bahsedildiği bir sırada halife Ömer'in, dünyada en fazla zühd ve takva sahibi kişinin Hız. Ali olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.²²³

Hız. Ali, çok sıradan bir hayat yaşayan, övülmekten hiç hoşlanmayan mütevazı bir insandı. Nitekim bir defasında bir kişi tarafından aşırı dozda övüldüğü zaman aşırı derecede rahatsız olmuş ve methedildiği kadar olmadığını söylemiştir.²²⁴

Hata ettiğinde hatasını kabul eden bir kişilikti. Bir defasında adamın biri kendisine birşey sormuş, Hız. Ali de cevap vermiştir. Adam, verdiği cevabın yanlış olduğunu söyleyince Hız. Ali yanlışını kabul etmiş ve "Her bilenden çok bir bilen vardır" demiştir.²²⁵

Hız. Ali'nin zühd ve takvasına dair çok şeyler söylenebilir. Fakat özet olarak söylemek gerekirse; Hız. Ali, ömrünün en güzel ve en verimli yıllarını Hız. Peygamberle geçirme şansını yakaladığı için, onun kişiliğinin bu yönü de Hız. Peygamber'den etkilenerek şekillenmiştir. Dolayısıyla onun zühd ve takvasının, bir

²²⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96-106; Ebû İlm, Tevfik, *Hız. Fâtıma*, çev., Burhan Başak, s. 53, İstanbul 1998.

²²¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96-106; Ebû İlm, s. 53.

²²² İbn'ül-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96.

²²³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96-106.

²²⁴ Câhız, *el-Beyân*, II, 200; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96-106.

²²⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96-106; Kettâni, II, 400.

anlamda Hz. Peygamber'in sünnetinin pratize edilmiş şeklinden ibaret olduğu söylenebilir.

2.6- Vahiy Kâtipliği

Hz. Peygamber, kendisine inzal olunan vahyi yazılı metinler haline getirtiyordu. Kendisi okuma yazma bilmeyen bir ümmi olduğu için gelen vahyi bu işte iyi olan arkadaşları vasıtasıyla kayda geçirtiyordu.

Gelen vahyi kayda geçiren bu kişilerden, ikisi de Hz. Peygamber'in damadı olan Hz. Osman ve Hz. Ali ile diğer halifeler Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer başta gelen isimlerdendi. Şayet bu ikiliden biri bulunmadığı zaman Hz. Peygamber gelen vahyi, Übey b. Ka'b ve Zeyd b. Sâbit isimli sahabelere yazdırıyordu. Daha sonra bu isimlere başka sahabiler de eklenmiştir.²²⁶

Vahiy katipleri arasında Hz. Ali'nin en önce zikredilenlerden biri olduğunu görüyoruz. Küçük yaşından itibaren Hz. Peygamber'in yanında yetişen Hz. Ali, mahiyetini çok fazla da bilemediğimiz bir şekilde okuma yazmayı öğrenmiş ve Hz. Peygamber'e vahiy katipliği yapmıştır.

Muhtemelen bu özelliğinden dolayı da Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi sürekli olarak yanında tutmuş ve onu yanından ayırmamaya gayret etmiştir. Hz. Peygamber'in önemli bu tür yazışmaları Hz. Ali'ye yaptırmış olması, muhtemelen ya onun kendisinin en yakın akrabası olması, ya da Hz. Ali'nin kitabetinin çok iyi olmasından dolayıdır.

Hz. Peygamber'e vahiy katipliğinin dışında diğer konularda katiplik yapanlar da vardı ki bunların sayısını 23 ile 42 arasında değişen rakamlarda zikredenler vardır. Buna rağmen Hz. Peygamber, ahid verdiği zaman ahidnamelerini, antlaşma yaptığı zaman da antlaşma metinlerini genellikle Hz. Ali'ye yazdırıyordu.²²⁷

²²⁶ İbn Hazm, s. 22; İbn Kesîr, *Siyer*, IV, 555; Kettâni, I, 265. Halid b. Said b. Âs, Hanzala b. Rebi, Yezid b. Ebî Süfyan ve Hz. Muâviye bu anlamda zikredilebilecek en önemli isimlerdendir. İbn Hazm, s. 22.

²²⁷ Kettâni, I, 270.

Nitekim Hudeybiye Antlaşmasını kaleme alan katibinde Hz. Ali olduğu bilinmektedir. Antlaşma kaleme alınırken müşriklerin temsilcisi Süheyl b. Amr'ın itirazı üzerine "Allah Resûlü Muhammed" ibaresini Resûlullah'ın istemesine rağmen Hz. Ali silmemiş, bunun üzerine bu ibareyi Hz. Peygamber'in kendisi silmiştir.²²⁸

Aynı aile ve aynı kültür içerisinde yaşadıkları halde Hz. Peygamber'in kendisi bir ümmü iken, çok erken yaşlarda Hz. Ali'nin vahiy katipliği yapacak kadar önemli bir donanıma sahip olmuş olmasını dikkate şayan buluyoruz.

2.7- Bilgisi, Bilgi Kaynağı ve Edebî Yönü

Hz. Ali denilince onun akla gelen ilk vasıflarından biri de ilmidir. Vahiy katipliği yapacak kadar önemli bir birikime sahip olan ve bu anlamda sahabe arasında en önde gelenlerden biri olan Hz. Ali'nin bu ilmi birikime nasıl sahip olduğuna kısaca değinmek istiyoruz.

Genel olarak kaynaklarda Hz. Ali'nin ilminin fazlalığından bahsedilir ama onun bu ilme nasıl ve hangi yollarla sahip olduğuna değinilmez. Ulaştığımız kaynak ve çalışmalarda, genel anlamda çocukluğundan itibaren uzun yıllar onun Hz. Peygamber ile birlikte bulunmuş olmasına dikkat çekilerek ilmimi Hz. Peygamberden aldığına vurgu yapılarak konu burada kapatılmıştır. Yapılan bu tespit kısmen doğru olmakla birlikte, kanaatimizce eksiktir.

Hz. Ali bir Mekke'lidir. Mekkeliler ise çocuklarınınna mükemmel bir dil ve edebiyat eğitimi vermeyi çok önemseyen bir topluluktur. Bundan dolayı da çocuklarını doğumlarından itibaren kozmopolit merkezlerden uzak, badiyede dolaşan kabileler arasına gönderirler ve böylece onların buralarda bir kaç yıl için iyi beslenme ve büyüme şartlarını temin etmelerine özen gösterirlerdi.²²⁹

Mekkelilerin bu gelenekleri göz önünde bulundurulunca, bu durumdan Hz. Ali'nin istisna edilmiş olabileceğini düşünmüyoruz.

²²⁸ İbn Hişâm, II, 196-197; İbn Hazm, s. 165; İbn Seyyidinnâs, II, 168; İbn Kesîr, *Siyer*, III, 308; III, 420.

²²⁹ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 25.

Buna dair kaynaklarda herhangi bir kayda rastlamamış olsak da, aynı aile içerisinde büyüyen Hz. Peygamber'in böyle bir ortama gönderilmiş olmasına bakarak Hz. Ali'nin de benzer bir süreçten geçmiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemek istiyoruz.

Şayet durum dediğimiz gibi olacak olursa, dil, edebiyat ve belağat konusunda oldukça yetenekli olan Hz. Ali'nin, dil ve edebiyata dair temel becerilerini ilk olarak bâdiye ortamında elde etmiş olma ihtimalinin tartışılmaya değer bir ihtimal olduğunu düşünüyoruz.

İslâmdan önce Arabistan'da yazının pek nadir kullanıldığı bilinmektedir. İslâmın ilk yıllarında ise, o devirde en gelişmiş şehirlerden olan Mekke'de 15 veya 20 kişiden fazla kimsenin okuma yazma bilmediği belirtilmiştir ki, okuma yazma bilen bu kişilerden biri de Hz. Ali'dir.²³⁰

Bu dönemde özellikle Hz. Ömer'in aile mensuplarının bu konuda ayrıcalıklı bir konumda olduğu da bilinen bir husustur.²³¹

Yine Resûlullah'ın ilk hanımı Hz. Hatice'nin yeğeni Varaka b. Nevfel'in Mekke'de incili Arapçaya tercüme etmeye çalıştığı²³², onun kız kardeşi Kuteyle'nin de mukaddes kitapları okuduğu rivayet edilmiştir.²³³

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in vefatı üzerine, içlerinde kadınlarında bulunduğu bir kısım aile mensupları tarafında irad edilmiş olan bir çokşiiir kaynaklarda nakledilmiştir.²³⁴ Kadınların kültür hayatında bu derece ileri olduğu bu ortamda erkeklerin onlardan aşağı olması zaten düşünülemez.²³⁵

Doğal olarak Mekke'de mevcut olan bu kültürel yapıda, Abdülmuttalib ailesinin de kültür, edebiyat ve eğitim bakımından önemli bir seviyede olduğu kabul edilmelidir.

²³⁰ Zeydan, I, 339; Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 760.

²³¹ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 761.

²³² Zebîdî, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemsi*, çev., Ahmed Naim, I, 12, Ankara 1976.

²³³ Belâzürî, I, 79.

²³⁴ İbn Hişâm, I, 113-120.

²³⁵ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, II, 763.

Çocukluğunun ilk yıllarını kültür ve eğitim seviyesi nispeten yüksek olan böyle bir aile ortamında geçiren Hz. Ali, İslâm'ın ilk günlerinden itibaren Hz. Peygamber'in hanesinde uzun yıllar geçirmiş ve vahyin indiği bu ocakta İslâma dair çok şey öğrenmiştir.²³⁶

Bu gelenek içerisinde büyüyen Hz. Ali, çocukluk yılları dahil olmak üzere, İslâmın ilk yıllarından itibaren, erken bir yaşta okuma yazmayı öğrenmiş olmasından dolayı vahiy katipliği başta olmak üzere Hz. Peygamber'in yazışmalarını yapan katiplerin önde gelenlerinden biri olmuştur.

Hz. Peygamber, İslâm'ın ilk yıllarında Erkam b. Ebî'l-Erkam'ın evini tebliğ amaçlı kullanmak üzere kendine ikametgah olarak seçmiş ve burada henüz yeni Müslüman olmuş olan arkadaşlarına dersler vermiş, namazları cemaatle burada kıldırılmıştır.²³⁷

Hz. Ali de muhtemelen tâ bu andan itibaren vefatına kadar sürekli olarak Peygamber'in sohbetlerinde bulunmuş ve ondan ilim öğrenmiştir. Dolayısıyla da Hz. Ali'nin sahip olduğu geniş ilminin asıl kaynağı Resûlullah'tır.

Yine ulaşabildiğimiz kaynaklarda herhengi bir bilgiye rastlamamakla birlikte Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in hanesinde bulunduğu çocukluk yıllarında evin hanımı olan ve büyük bir ticari zekaya sahip olan Hz. Hatice'den de okuma ve yazmaya dair birşeyler öğrenmiş olamsını da ihtimal dahilinde görüyoruz.

Said b. Müseyyeb'in "Ali'den başka hiç kimse bana sorun demek cesaretini gösteremezdi" dediği²³⁸, bizzat Hz. Ali'nin kendisinin de "Vallahi, nazil olan her ayetin hangi şey için, nerede ve kimin hakkında nazil olduğunu bilirim" dediği²³⁹ rivayet edilmiştir.

Bazı kaynaklarda Hz. Ali hakkında, Hz. Peygambere atfedilen "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır" şeklinde bir rivayet de mevcuttur.²⁴⁰

²³⁶ İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 269.

²³⁷ Hamidullah, *Ğlâm Peygamberi*, I, 98.

²³⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 94-106.

²³⁹ İbn Sa'd, II, 291; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 95; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Hasen İbrahim Hasen, I, 222.

²⁴⁰ Hâkim, III, 147-148; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 95; Nüveyrî, XX, 6.

Hz. Peygamber'in terbiyesi altında her açıdan iyi bir eğitim alma imkanına sahip olan Hz. Ali, bundan dolayı özellikle Kur'an, Sünnet ve fıkıh bilgisi açısından en önde gelen sahabelerden biri olmuştur. Özellikle onun fıkhi alandaki üstünlüğü sahabeler tarafından tartışılmayan bir husustur.

Onun sahip olduğu bu ilmi birikimden dolayı Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer, halifelikleri döneminde onun görüşlerine sık sık başvurmuşlar, önemli meselelerde onunla istişare etmeye özen göstermişlerdir.²⁴¹

İlmi yönden ashabın en üstün ve şöhretli kişisi olan Hz. Ali hakkında İbn Abbâs şöyle demiştir: "Ali'ye ilmin onda dokuzu verilmiştir. Geri kalan onda birde de diğer inasanlarla ortaktır. Birşey Ali'den naklen sabit olmuşsa, biz onu bırakıp başkasına başvuramazdık".²⁴²

İbn Abbâs, Hz. Ali hakkında üç yüz ayet indiğini ve bunun hiçbir sahabeye nasip olmadığını, ayrıca tefsire dair ne konuştuysa onların hepsini Hz. Ali'den aldığını söylemiştir.²⁴³

Her ne kadar hafız olup olmadığı tartışılmışsa da²⁴⁴, Hz. Ali'nin Kur'an bilgisinin oldukça iyi olduğu bilinmektedir. Kendisinden gelen bir rivayette şöyle demiştir: "Vallahi bir ayet inmemiştir ki, hangi konuda, nerede ve kimin hakkında olduğunu bilmeyeyim. Rabbim bana meseleleri çok iyi kavrayan bir kalp ve çok iyi konuşan bir dil bahşetmiştir".²⁴⁵

Diğer bir rivayete göre de şöyle demiştir: "Allah'ın kitabını bana sorun! Bir ayet yoktur ki, gece mi, gündüz mü, ovada mı dağda mı indiğini bilmeyeyim".²⁴⁶

Hz. Ali'nin sünnet ve hukuk (fıkıh) bilgisi bakımından ileri düzeyde olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı ilk üç halifenin, devleti ve kamuyu ilgilendiren çok önemli meselelerde onun fikrini almayı ihmal etmedikleri bilinmektedir.²⁴⁷

²⁴¹ Hasan İbrahim Hasan, I, 222.

²⁴² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 96; Suyûtî, *Târîh*, s. 203; Kettâni, II, 445.

²⁴³ Halebî, II, 283.

²⁴⁴ Tirmizî, *Menâkib*, 20-21.

²⁴⁵ İbn Sa'd, II, 291; İbn Hacer, *Ğâbe*, IV, 270; Hasan İbrahim Hasan, I, 222.

²⁴⁶ İbn Sa'd, II, 291; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV, 95-96.

²⁴⁷ Kandemir, Mehmet Yaşar, "Ali", DİA, II, 375-378, İstanbul 1989.

Otuz yıla yakın bir zaman Hz. Peygamberle beraber yaşayan Hz. Ali, ondan gelen hadislerin kaybolmaması için büyük itina göstermiş ve bazı konulara dair hadisler rivayet etmiştir.

Rivayet etmiş olduğu hadislerin çoğu fıkhi konulara ait olup, bu hadisleri Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Mikdad b. Esved ve kendi eşi Hz. Fâtıma'dan duymuştur.²⁴⁸

Hz. Ali'nin ilmi kişiliğinin yanında güçlü bir edebî kişiliğinin olduğu da görülmektedir. İslâm öncesi Arap şiir ve hitabetinin tesirleriyle birlikte, uzun mektupları, dini ve ahlaki öğütleri, hikmet dolu hutbeleri ile Arap edebiyatının bu türlerine bazı yenilikler getiren ve bunlara değişik bir tarz kazandıran bir kişi olmuştur Hz. Ali.²⁴⁹

Yine Hz. Ali'nin Arapça'nın fesahat ve belağatına vukufiyet açısından da oldukça ileri düzeyde olduğu görülmektedir. Nitekim Arapçanın esaslarını vazeden ve mushafın noktalanması işlemi yapan kişi olan Ebû'l-Esved ed-Düelî, Arapçanın grameri olan Nahiv bilgisini Hz. Ali'den aldığını söylemiştir.²⁵⁰

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Hz. Ali'nin şairlik yönü ise tartışılmıştır. Ona ait olduğu ileri sürülen çok sayıda şiir bulunmasına rağmen, bu şiirlerin ona ait olup olmadığı konusu tartışmalıdır.²⁵¹

Ayrıca onun şiir dalında fazla yetenekli olmadığı söylenmiş olmakla birlikte, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'den daha üstün bir şiir yeteneğinin olduğu da söylenmiştir.²⁵²

Küçük yaşlarda okuma yazma öğrenen, kültürel mirasın güçlü olduğu bir aile muhitinde yetişen Hz. Ali'nin, şiir alanında çok usta olmasa da en azından belirli

²⁴⁸ Kandemir, "Ali", DİA, II, 375; Bakır, s. 102-104. Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden 586 hadis rivayet ettiğine dair bazı kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Suyûtî, *Târîh*, s. 200.

²⁴⁹ Abbâs Mahmud el-Akkad, *el-Abkariyyâtu'l-Ğlâmiyye*, s. 144; Bakır, s. 106.

²⁵⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz., Kettâni, II, 342.

²⁵¹ Konu ile ilgili tartışmalar ve geniş bilgi için bkz., Bakır, s. 108-109.

²⁵² İbn Abdirabbih, V, 61-63; Akkad, s. 751; Bakır, s. 109.

konularda ortalamanın üzerinde bir şiir yeteneğine sahip olma ihtimalini uzak görmüyoruz.²⁵³

Hız. Ali, güzel konuşması ve üstün hitabeti ile de bilinir. Hatta bu açıdan Râşid Halifelerin arasında en iyi olduğu rivayet edilmiştir.²⁵⁴ Onun bu alanda ne denli mahir olduğunu anlamak için ona ait olduğu söylenen bir kısım hutbe metinlerine bakmanın yeterli olacağını düşünüyoruz.²⁵⁵

Hız. Ali'nin hesap konusunda da çok iyi olduğu söylenmiştir. Yine onun sahabeler arasında adli konularda en bilgili kişi olduğu ve muhakeme yeteneğinin çok güçlü olduğu, hatta kimsenin içinden çıkamadığı bazı çetrefilli konuları hükme bağladığına dair rivayetler mevcuttur.²⁵⁶

Kendisine nispet edilen bazı eserler mevcut olsa da, kendisine nispet edilen bu eserlerden hiç birini bizzat Hız. Ali kaleme almamıştır. Söz konusu bu eserler onun vefatından yaklaşık 3 asır sonra derlenmek suretiyle ortaya konulmuştur.²⁵⁷

İlmin öneminden bahsettiği bir sözünde Hız. Ali şöyle demiştir; "Eğer ilim talep edenler bunu hakkını vererek yapacak olurlarsa Allah ve melekleri ile yaratılmışlar onu sever, fakat ilmi dünyadan bir beklenti için yaparlarsa Allah onu kimseye sevdirmedeği gibi, insanların gözünde de zelil kılar".²⁵⁸

Kur'an ve sünnet bilgisi bakımından sahabenin en önde gelenlerinden olan Hız. Ali, sahip olduğu bu geniş ilmi gerektiği zaman Müslüman toplumun meselelerine hukuki çözümler üretmek için kullanmıştır. Onun bu anlamdaki

²⁵³ Konu ile ilgili daha detaylı bilgi ve ona ait olduğu tahmin edilen bazı şiir örnekleri için bkz., Bakır, s. 109-112.

²⁵⁴ Cahız, *el-Beyan*, II, 50-56.

²⁵⁵ Bu anlamda, Hız. Ali'nin bazı hutbelerinin de içinde yer aldığı Şerif er-Radî isimli şairin derlemiş olduğu *Nehcü'l-Belâğa* isimli eserin ilgili bölümüne bakmanın önemli fikirler verebileceğini düşünüyoruz. Şerif er-Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, çev., Adnan Demircan, s. 29-235, İstanbul 2011.

²⁵⁶ Hâkim, III, 158; Nüveyrî, XX, 6-7; Kettâni, II, 382.

²⁵⁷ Kandemir, "Ali", DİA, II, 375. Hız. Ali'ye nispet edilen eserler arasında en fazla şöhret bulan eser hiç şüphesiz *Nehcü'l-Belâğa*'dır. Bu eser üç bölümden ibaret olup, birinci bölümde Hız. Ali'nin hutbeleri ve duaları, ikinci bölümde mektupları, üçüncü bölümde ise vecizelerinden yapılan seçmeler yer almaktadır. Söz konusu bu eser şair ve edip Şerif er-Radî Muhammed b. Huseyn (v. 1015) tarafından derlenerek kitap haline getirilmiştir. Eseri Türkçeye çeviren Adnan Demircan eser hakkında geniş bilgi vermektedir. Bkz., Şerif er-Radî, s. 7-24.

²⁵⁸ Ya'kübî, s. 143.

üstünlüğü ise kendi döneminden itibaren taraflı tarafsız herkes tarafından kabullenilmiş bir durumdur.



SONUÇ

Bu araştırmada dördüncü halife Hz. Ali'nin hayatı bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Hz. Ali'nin doğumundan ölümüne kadar olan hayatı ve ilk dönem İslâmtoplumundaki yeri, usul olarak Sünnî kaynaklara dayanılarak incelenmiştir.

Hz. Ali hakkında yapmış olduğumuz bu çalışmamızda onun hayatına dair önemli tespitlerde bulunduk. Bu çalışma sonucunda yapmış olduğumuz temel tespitleri sırasıyla aktarmak istiyoruz.

Hz. Ali, hakkında çok fazla eser yazılmasına rağmen, özellikle onun tarihi kimliğinin doğru bir şekilde bilinip tanınması için hakkında daha fazla bilimsel araştırma yapılması gereken önemli bir şahsiyettir.

Hz. Peygamber'in demensup olduğu ve Arapların kutsal kabul ettiği Kureyş Kabilesi'nin Hâşimoğulları boyuna mensup olması itibariyle, Hz. Ali'nin daha doğmadan önce başlayan ve hayatının bütün safhalarında devam ettirilen, tarihi kimliğinin ötesinde onu kutsal bir kişilik olarak sunmaya çalışan bir anlayışın varlığı kendisini göstermektedir.

Bu tür anlatımların Şîî menâkıb literatüründeki Hz. Ali tasvirleri olduğunun bilinmesine rağmen, benzer şekilde Sünnîlerce de muteber kabul edilen bazı kaynaklarda, Hz. Ali'nin pek çok açıdan peygamberlerden bile üstün niteliklere sahip bir insan, hatta insanüstü bir varlık olarak tanıtıldığı görülmektedir ki, günümüz dünyasında, özellikle de ülkemizde var olan Hz. Ali algısı büyük oranda bu anlatımlarla paralellik taşımaktadır.

Hz. Ali'nin halifelik yılları oldukça sıkıntılı ve problemlidir. Bu yıllar içerisinde Hz. Ali, daha önceden sahip olduğu karizmasını kaybetmiş ve Muâviye karşısında politik bakımdan tutunamamıştır. İşte Hz. Ali'nin bu tarihi ve gerçek kişiliğini yeterli görmeyerek onu yüceltmek ve amaçlarına uygun bir sembol haline getirmek maksadıyla, onun hayatının her safhasını insanüstü görüp böyle göstermek

için, nasıl ve ne zaman oluştuğunu bilemediğimiz bu tür anlatımlara en eski ve muteber kaynaklarda rastlayamadık.

İlk bakışta Hz. Ali hakkında çok fazla araştırma yapıлып, kitap yazılmış gibi görünmesine rağmen, yazılan kitapların büyük bir bölümünün akademek üsluptan uzak ve tespit etmiş olduğumuz bu bakış açısına yakın bir üslupla yazıldığı görülmektedir. Yine bu kitapların bir çoğunun ticarî kaygılarla yazılmış, Hz. Ali'nin tarihi ve gerçek kimliğini tespitten çok uzak olan çalışmalar olduğu görülmektedir.

Bundan dolayı Hz. Peygamber'in hatayında ve İslâm tarihinde önemli bir sima olan Hz. Ali'nin tarihi kişiliği ile ilk dönem İslâm toplumundaki yeri ve öneminin temel İslâm tarihi kaynakları doğrultusunda tespit edilmesi ve ona dair bilimsel nitelikli çalışmaların çoğaltılmasını önemli buluyoruz.

Hz. Ali'nin hayatının değişik safhaları daha detaylı bir şekilde araştırılmalıdır. Örneğin; Mekke dönemindeki hayatı, süt anneye verilip verilmediği, çocukluk günleri, anne ve babasıyla ilişkileri vb. başta olmak üzere, hakkında kaynaklarda bilgi bulamadığımız bu alanlarda detaylı bilgilere ulaşamadığımız için, Hz. Peygamber'in çocukluk ve gençliğine kıyas yapmak başta olmak üzere, dolaylı bilgi yollarıyla Hz. Ali'nin bu yönleri müstakil başlıklar altında araştırılmalıdır.

Hz. Ali'nin hicret öncesi hayatı hakkındaki bilgilerin kısıtlı olması dolayısıyla onun bu dönem içerisindeki hayatı hakkında detaylı bilgilere ulaşmak çok fazla mümkün olamamaktadır. Hz. Ali'nin Mekke dönemindeki hayatı hakkındaki bilgilerin çoğunluğu ise, Hz. Peygamberle olan irtibatları vesilesiyle kaynaklara yansımış olan bilgilerdir.

Bununla birlikte nübüvvetin başlangıcına kadarki dönem içerisinde bir çocuk olarak küçük Ali'yi de akranları gibi koşup oynayan, yaşına uygun yaşlarda ailesine yardımcı olan, aktif ve hareketli bir çocuk olarak tasavvur etmek içinde yaşadığı toplumun yaşam şekline ve insafa uygun bir tasavvur olur diye düşünüyoruz.

Hz. Ali, Mekke döneminde Hz. Peygamber'in hanesinde yaşamış, onu yakından takip etmiş ve ondan çok şey öğrenmiştir. Bu yönüyle de Hz. Ali, o dönemde Müslümanların sempatisini kazanmış olan aktif, enerjik ve heyecan dolu bir genç olmuştur.

Bununla birlikte Hz. Ali, Mekke döneminde içinde yaşadığı toplumunda yaşı, konumu, statüsü ve sahip olduğu özellikleriyle, Hz. Hamza, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer gibi Müslümlara güç katabilecek ve toplumun dikkatini üzerine çekebilecek karizmatik bir karakter değildir.

Çalışmamızı Sünnî kaynaklar doğrultusunda yaptığımız için, çalışmamızda Şîî kaynaklara müracaat etmedik. Şîî kaynaklara göre nasıl bir Hz. Ali'nin olduğunun en az bizim çalışmamız kadar önemli olduğunu düşünüyoruz. Bunun için de "Şîî kaynaklara göre Hz. Ali" çerçevesinde de akademik çalışmaların yapılması gerekir.

Hz. Ali hakkında ilk dönem kaynaklarında rastlayamadığımız bir kısım lakap ve sıfatların geç dönem kaynaklarında zikredilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin; "Allah'ın Aslanı" anlamına gelen "Esedullah" lakabı, ilk dönem temel kaynaklarında sadece Hz. Hamza için kullanılırken Hz. Ali için kullanılmamış, yine Hz. Ali ilk dönem temel kaynaklarında çoğunlukla yalın ismiyle anılmıştır. İlk dönem temel İslâm tarihi kaynaklarında yer almadığı şekilde Hz. Ali'nin bazı künye, ünvan ve lakaplarla anılmış olması tarihî süreç içerisinde onun tarihî kimliğinin nasıl bir değişime uğradığının en büyük göstergesidir.

Hz. Ali'nin İslâm Tarihi'ndeki asıl rolü ve etkinliği ise, hicret olayından sonra Medine döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde Hz. Ali, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma ile evlenmiştir. Hz. Ali, Hz. Fâtıma hayatta iken onun üzerine başka bir kadınla evlilik yapmaya teşebbüs etmişse de, Hz. Peygamber'in buna müsaade etmemesi sonucu bu evlilik teşebbüsünden vazgeçmek durumunda kalmıştır. Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra ise değişik statüdeki kadınlarla evlilik yapmış ve bu evliliklerinden çok sayıda çocukları olmuştur. Çok sayıda evlilik yapmış olmasına rağmen onun yaptığı bu evlilikleri kendisi için her hangi bir eleştiriye sebep olmamıştır.

Hz. Ali, Medine döneminde müşriklerle yapılan savaşların hepsinde bulunmuş vesavaş meydanlarında yapılan bire bir çarpışmaların hiç birinde onun bileğini bükebilen çıkmamıştır. Bu özelliğinden dolayı da Hz. Ali, Müslüman toplumların nezdinde kahramanlığın sembol ismi haline gelmiştir.

Hız. Ali, üç defe seriyye komutanlığı yapmıştır. Bunlardan Yemen bölgesine yapmış olduğu seriyye etkisi ve sonuçları itibariyle diğerlerinden çok daha fazla önemli olmuştur. Bunun için Yemen Seriiyesi üzerine daha fazla akademik araştırmaların yapılması gerekir.

Çevresiyle ilişkilerinde başarısız olan Hız. Ali, başta kendi abisi Akîl olmak üzere, etrafındaki insanları zamanla kaybetmiştir. Yine iyi bir siyasetçi olmayan Hız. Ali, siyasî rakibi Hız. Muâviye karşısında tutunamamış ve gün geçtikçe sahip olduğu toprakları ona kaptırmıştır.

"Boykot yıllarında Hız. Ali" başlığı açmış olmakla birlikte, bu konuda çok fazla bir bilgiye ulaşamadık. Üç yıl gibi, oldukça uzun sayılabilecek bir zaman dilimi olan boykotlu yılların ve bu yıllarda Hız. Peygamber'i gölge gibi takip eden Hız. Ali'nin hangi şartlarda yaşadığını, neler yaptığını maalesef tespit edemedik.

Onun kılıcı Zülfikâr başta olmak üzere, ona ait olan binitler, eşyalar ve tarihi hatıraların da araştırılıp akademik üslupla yeniden ortaya konması, yeniden anlatılması gerekmektedir. Yine onun fiziki yapısının da sahih kaynaklar doğrultusunda yeniden ve dataylıca tespit edilmesi önem arz etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLAZİZ, Muhammed Nûr Veli**, *Eseru't-Teğyyu' Ale'r-Rivâyâti't-Târîhiyyeti fi'l-Karni'l-Evveli'l-Hicrî*, Medine 1996.
- ABDULVEHHAB. ABDULLATİF**, *el-Muhtasar fî Ğlmi Ricâlî'Eser*, Kahire 1952.
- ABDURRÂZİK**, Mahmud İsmail, "*Hâricilerve Tahkim Olayı Etrafındaki TartıĞmalal*", *Haricilik Mezhebinin DoĞuĞuBaĞlamında Din Siyaset ĞliĞisi*, haz., Adnan Demircan, İstanbul 2000.
- ABDÜRREZZÂK b. Hemmâm** (211/827), *el-Musannef*, Beyrut1970.
- AHMED EMİN**, *Fecru'l-Ğslâm* 10. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1969.
- AHMED B. HANBEL** (241/855), *Müsned* (I-XX), Dâru'l-Hadîs, 1. Baskı, Kahire 1995.
- AKBULUT**, Ahmet, *Sahabe Dönemi Ğktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, 2. Baskı. Ankara 2001.
- AKKAD**, Abbâs Mahmud, *el-Abkariyyâtu'l-Ğslâmiyye*, Beyrut 1968.
-, *Fâtımatu'z-Zehra ve'l-Fatımiyyûn*, Beyrut 1967.
- AKYÜZ**, Davut, "*Kur'an-ı Kerîm'in Ğk Kapk Arasında Bir Mushaf Halinde Cem' Edilmesi*", *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, S. 189-223, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2012.
- ALGÜL**, Hüseyin, "*Muâhât*", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 308-309.
-, "*Fedek*", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 294-295.
- APAK**, Adem, "*Hz. Ali'nin Siyasi KiĞliĞi*", *Hayatı KişiliĞi ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu*, s. 29-50, Bursa 2005.
-, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İstanbul 2003.
- ARI**, Mehmet Salih, "*Tuleyha b. Huveylid*", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 362-363.
- ATÇEKEN**, İsmail Hakkı, "*Ğbn Teymiyye'nin Hz. Ali'nin Ğnâmetiyle Ğlgili Ğif Rivayet ve Yorumları Tenkîdi*", S. Ü. İ. F. D. Sayı, XII, S. 49-70, Konya 2001.
-, "*Hz. Osman Dönemi ĞçOlaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü*", S. Ü. İ. F. D. Sayı, IX, S. 315-348, Konya 1999.
- AVCI**, Casim, "*Kurayza*", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 431-432.
- AYKAÇ**, Mehmet, "*Fâtıma bint Esed*", İstanbul 1995, *DİA*, XII, 225.
- AYVERDİ**, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lügati)*, İstanbul 2008.
- BAĞDÂDÎ**, Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muahammed b. Nu'mân, *el-Ğsfâh fîĞnâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, Kum 1412.

-, *Tafdîlu Emîri'l-Mü'minîn*, nşr., Ali Musa el-Ka'bî, (*Silsilet'ü Müellefâti'Ğeyh el-Müfîdisimli külliyyat içerisinde*), Beyrut 1993.
- BAKAN**, Tevhid, "*Sehl b. Huneyf*", DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 320.
- BAKIR**, Abdulhalık, *Hz. Ali ve Dönemi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2004.
-, "*Basra*", DİA, İstanbul 1992, V, 108-111.
- BAKKAL**, Ali, *Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "Ğnamlar Kureyğtendir" Hadisinin Rolü Üzerine*, İstem Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 6, S. 87-103, Konya 2005.
- BAKTIR**, Mustafa, "*Suffe*", DİA, İstanbul 2009, XXXVII, 469-470.
- BELÂZÜRÎ** (279/892), Ahmet b. Yahya b. Câbir, *Ensâbü'l-Eğrâf* thk., Süheyl Zekkar- Riyad Zirikli, Beyrut 1996.
- BOZAN**, Metin, "*ğî Literatürde Hz. Ali*", Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 2011, Cilt: III, Sayı: 5, S. 15-29.
- BOZKURT**, Nebî- Mustafa Sabri Küçükaşçı, "*Mekke*", DİA, İstanbul 2003, XXVIII, 525-575.
-, "*Medine*", DİA, İstanbul 2003, XXVIII, 305-318.
-, "*Mescid-iNebevî*", DİA, İstanbul 2004, XXIX, 281-290.
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh* (I-IV), el-Matbaatu's-Selefiyye, 1. Baskı, Kahire 1400.
- BULUT**, Halil İbrahim, "*ğî-Usûlî Gelenekte Hz. Ali ve Ğnametinin Dayanakları: ğeyhMüfîd Örneği*", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, s. 75-116, İzmir 2009.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid**, *Ğslâmla Siyasi Akıl*, çev., Vecdi Akyüz, İstanbul 1997.
- CÂFERİYAN**, Resûl, *Masum Ğnamların Fikri ve Siyasi Hayatı*, çev., Câ'fer Bayar, İstanbul 1994.
- CÂHİZ**, Ebû Osmân Amr b. Bahr (255/869), thk., Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Kitâbu'l-Hayevân* (VIII), 2. Baskı, Mısır 1965.
-, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (IV), thk., Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hâncî, 7. Baskı, Kahire 1998.
-, *Kitâbü'l-Osmâniyye*, thk., Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut 1991.
- ÇAĞATAY**, Neşet, *ĞslâmÖncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971.
- ÇUBUKÇU**, Asri, "*Âtike bnt Zeyd*", DİA, İstanbul 1994, IV, 73-74.
-, "*Halime*", DİA, İstanbul 1997, XV, 338.
-, "*Ğbrahîm*", DİA, İstanbul 2000, XXI, 273-274.
- DEMİRCAN**, Adnan, *Ali-Muâviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
-, *Hâricîlerin Siyasi Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.
-, *Ğslâm Tarihinin Ğlk Asrında Ğkidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

-, *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, Beyan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.
-, "Ali b. Ebî Tâlib'i Tahkimi Kabule Zorlayanlar Üzerine", İstem Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 6, S. 51-58, Konya 2005.
- DERMENGHEM**, Emile, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, çev., Ahmet Ağırakça, İstanbul 1997.
- DÎNEVERÎ**, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd (282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, Beyrut 1995.
- DİYARBEKRÎ**, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, Beyrut 1283.
- DÜLÂBÎ**, Muhammed b. Ahmed b. Hammâd (310/922), *el-Künâ ve'l-Esmâ (I-II)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1999.
- EBÛ DÂVÛD**, Süleyman b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (275/889), *Sünen-i Ebî Dâvûd (I-IV)*, thk., Muhammed Avvame, Muessesetu'r-Reyyân, 2. Baskı, Beyrut 2004.
- EBÛ İLM**, Tevfik, *Hz. Fâtıma*, çev., Burhan Başak, İstanbul 1998.
- ENSÂRÎ**, Said Sâhib- Şah Muînuddin Ahmed Nedvi, *Asrı Saadet (Hz. Peygamber'in Ashabı)*, çev., Eşref Edip, İstanbul 1963.
- ERTÛRK**, Mustafa, "Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb", DİA, Ankara 2012, XXXXII, 26-27.
- Eyüp Sabri Paşa**, *Peygamber Efendimizin Hayatı (Mahmudu's-Siyer)*, sad., Fatih Başpınar, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010.
- FAYDA**, Mustafa, *Ġslâmîyetin Güney Arabistan'a YayılıĠı* Ankara 1982.
-, "Ensab", DİA, İstanbul 1995, XI, 244-249.
-, "Ebû Bekir", DİA, İstanbul 1994, X, 101-108.
-, "Emîrû'l-Mü'minîn", DİA, İstanbul 1995, XI, 156-157.
-, "Bedir Gazvesi", DİA, İstanbul 1992, V, 325-327.
-, "ĠfkHadisesi", DİA, İstanbul 2000, XXI, 507-509.
-, "Ömer", DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 44-51.
-, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhele", Ankara Üniversitesi İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi, II, S. 143-149, Ankara 1975.
- FIĞLALI**, Ethem Ruhi, *Ġnam Ali*, TDV Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2012.
-, *Ġnâmîyye giası*, Ağaç Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1984.
-, "Cemel Vak'ası", DİA, İstanbul 1993, VII, 320-321.
-, *Çağımızda Ġfkadi Ġslâm Mezhepleri*, İzmir 2004.
-, "Dârünnedve", DİA, İstanbul 1993, VIII, 555-556.

-, "*Günümüzde Hz. Ali'yi Tanıma ve Anlama*", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, S. 11-12, İzmir 2009.
-, "*Hâricîler*", DİA, İstanbul 1997, XVI, 169-175.
-, "*Hasan*", DİA, İstanbul 1997, XVI, 282-285.
-, "*Hüseyin*", DİA, İstanbul 1998, XVIII, 518.
-, "*Sünni Tarih ve Ğlahiyat Geleneğinde Hz. Ali*", haz., Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2005.
-, "*Ebû Tâlib*", DİA, İstanbul 1994, X, 237-238.
-, "*Ğadîr-i Hum*", DİA, İstanbul 1996, XIII, 279-280.
- FÎRUZÂBÂDÎ**, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Mısır 1979.
- GABBAN**, Muhammed b. Abdullah b. Abdulkadir, *Fitnetü Makteli 'Osmân b. Affân*, Riyad 1999.
- GENÇ**, Sülayman, "*Halife Seçimlerinde Hz. Ali'nin Tutum ve Tavrı*", Hz. Ali, Sempozyum Bildirileri, S. 277-304, İzmir 2009.
- GÖLPINARLI**, Abdülbâki, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali*, İstanbul 2004;
- GÜNAL**, Mustafa, *Hz. Ali Dönemi ve Ğ Siyaset*, İstanbul 1988.
- GÜNALTAY**, Şemsettin (1961), *Ğslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad., Mahfuz Söylemez- Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997.
- HÂKİM en-NÎSÂBÜRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn* (I-IV), Dâru'l-Haremeyn, 1. Baskı, Kahire 1997.
- HALEBÎ**, Nüreddîn Ali b. İbrâhîm (1040/1634), *Ğnsânî'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (es-Sîretü'l-Halebiyye)* (I-III), thk., Abdullah Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2002.
- HALİFE B. HAYYÂT** (240/854), *Târihu Halife b. Hayyât*, Beyrut 1995.
- HAMİDULLAH**, Muhammed (2002), "*Hudeybiye Antlaşması*", DİA, XVIII, 297-299, İstanbul 1998.
-, "*Hayber*", DİA, İstanbul 1998, XVII, 20-22.
-, "*Hendek Gazvesi*", DİA, İstanbul 1998, XVII, 194-195.
-, *Ğslâm Tarihine Giriş* çev., Ruhi Özcan, Beyan Yayınları, İstanbul 1994.
-, *Ğslâm Peygamberi* (I-II), çev., Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul 1993.
-, *Ğlk Ğslâm Devleti*, çev., İhsan Süreyya Sırma, İstanbul 1992.
-, *Hz. Peygamber'in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, çev., Mehmet Yazgan, 1. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

- HASEN, İbrâhim Hasen**, *Târîhu'l-Ġslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sekâfî ve'l-Ġtimâî* (I-IV), Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, 14. Baskı, Kahire 1996.
- HEYTEMÎ**, Ahmed b. Hacer el-Mekkî (974/1567), *es-Savâiku'l-Muhrika fi'f-Reddi Alâ Ehli'l-Bid'i ve'z-Zindikah*, Mısır 1965.
- HİTTİ**, Philip Khuri (1978), *Siyasal ve Kültürel ĠslâmTarihi* (I-II), çev., Salih Tuğ, İfav Yayınları, İstanbul 1995.
- HİZMETLİ**, Sabri, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", A.Ü.İ.F.D, XXVII, S. 149-176, Ankar 1985.
-, *ĠslâmTarihi (Ġk Dönem)*, Ankara 2001.
-, "Ġtikaâ Ġsâm Mezheplerinin DoğuGunaĠtimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", A. Ü. İ. F. D, XXVI, 663, Ankara 1983.
- İŞŞ**, Yusuf (1967), *ed-Devletü'lÜmeviyye*, Dımaşk 1985.
- İBN ABDİRABBİH**, Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî (327/939), *el-., Ġdü'lferîd* (IX), thk., Müfid Muahmed Kumeiha, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1983.
- İBN ASÂKİR**, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (571/1176), *Târîhu'lKebîr*, Dımaşk 1329.
- İBN A'SEM**, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfi (314/967), *el-Fütûh*, nşr., Süheyl Zekkâr, Beyrut 1992.
- İBN EBİ'D-DÜNYÂ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdâdî, (208/281), *Rivayetlerde Hz. Ali'nin Ġhid Edilmesi*, çev., Abdüsselam Yaşar Güngör, Ocak Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2007.
- İBNÜ EBİ'L-HADİD** (655/1257), *gerhu Nehci'l-Belâğa* (I-XXII), thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ceyl, 2. Baskı, Beyrut 1996.
- İBN EBİ BEKR**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yahya b. Muhammed (741/1340), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli'Ġġehîd 'Osmân b. 'Affân*, thk., Mahmud Yusuf Ziyâd, Beyrut trz.
- İBN HABİB**, Ebû Ca'fer Muhammed (245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut 2009.
- İBN HACER**, Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *el-Ġsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* (IX), Mısır 1327/1853.
-, *Fethu'l-Bârî*, thk., Abdülkâdir Şeybetü'l-Hamd, Riyad 2001.
- İBN HALDUN**, Abdurrahman (808/1405), *Kitabu'l-Ġbe ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber* (VIII), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001.
- İBN HAZM**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm (456/1064), *Cevâmi'u's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut 1983.
- İBN HİBBÂN**, Ebû Hâtim Muhammed (354/965), *Sahîhu ĠbnHibbân*, nşr., Şuayb el-Arnaut, Beyrut 1993.

- İBN HİŞÂM**, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk., Amr Abdüsselâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1. Baskı, Beyrut 2004.
- İBN İSHÂK**, Muhammed İbn İshâk b. Yesâr (151/768), *Sîretü ĞbnĜshâk Kitâbü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğâzî*, thk., Ahmed Ferîd Mezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2004.
- İBN KESİR**, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/ 1373), *es-Sîretü'n-Nebeviyye (I-IV)*, tah., Huhammed Mu'tasımbillâh, 2. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1999, , *el-Bidâye ve'n-Nihâye (XXI)*, thk., Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, el-Cîze 1997.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Maârif*, thk., Servet Ukkâşe, Kahire 1969.
- İBN MANZUR**, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut trz.
- İBN SA'D**, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ (XI)*, thk., Ali Muhammed Ömer, 1. Baskı, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 2001.
- İBN SEYYİDİNNÂS** (734/1334), *'Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzî ve'ĜĜemâil ve's-Siyer(I-II)*, thk., Muhammed el-İd el-Hatrâvî, Medine 1992.
- İBN ŞEHRÂŞÛB** (588/1167), *Menâkibu Âl-i Ebî Tâlib*, Nefes 1956.
- İBN TEYMİYYE**, Ebû'l-Abbâs Ahmed (728/1263), *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye (I-IX)*, thk., Muhammed Reşâd Sâlim, Mısır 1986.
- İBNÜ'L-ARABÎ**, Ebû Bekir (543/1148), *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım*, thk., Muhibbu'd-Dîn el-Hatîb, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2004.
- İBNÜ'L-CEVZÎ**, Ebû'l-Ferec Cemâlü'd-Dîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (597/1201), *KeĜfü'n-Nikâb Ani'l-Esmâi ve'l-Elkâb*, thk., Abdülaziz b. Râcî, y.y. 1993.
- İBNÜ'L-ESİR**, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh (I-XI)* thk., Ebû'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut 1987.
....., *Üsdü'l-Ĝâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe (VIII)*, thk., Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'il-İlmiyye, Beyrut trz.
- el-İMÂME ve's-SİYÂSE**, thk., Muhammed Mahmud er-Râfîî, Mısır 1904.
- İSFAHÂNÎ**, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk., Ahmed Sakr, Beyrut 1987.
- KAL'ACI**, Muhammed Ravvâs, *Mevsûat-ı Fıkh-ı Ali b. Ebî Tâlib*, (Hz. Ali İlmihali), çev., Yusuf Özbek, Ocak Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- KANDEMİR**, Mehmet Yaşar, "Ali", DİA, İstanbul 1989, II, 375-378.
....., "Esmâ bint Umeyy", DİA, İstanbul 1995, XI, 422-423.
....., "Fâtıma", DİA, İstanbul 1995, XII, 219-223.

-, "Hatice", DİA, İstanbul 1997, XVI, 465-466.
-, "Nesâî", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 563-565.
- KARAMAN**, Hayrettin, "Asabe", DİA, III, 452-453, İstanbul 1991.
- KASTALLÂNÎ**, Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (923/1517), *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* (I-IV), thk., Salih Ahmed eş-Şâmî, el-Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut 2004.
- KETTÂNÎ**, Muhammed Abdülhay, *Hz. Peygamber'in Yönetimi* (I-II), çev., Ahmet Özel, İstanbul 2003, İz Yayıncılık 2. Baskı.
- KOMİSYON**, *Tarihten Teolojiye Gıslâm Gnaçlarında Hz. Ali*, haz., Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- KOMİSYON**, *Hayatı Kiğliğı ve Düğüneleriyle Hz. Ali*, haz., M. Selim Arık, Bursa 2004.
- KOMİSYON**, *Hazreti Ali (Sempozyum Bildirileri)*, İzmir 2009.
- KOMİSYON**, *el-Mu'cemu'l-Vesît*, Kâhire 2004.
- KORKMAZ**, Sıddık, *Tarihin Tahrifi ĞbnSebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, 1. Baskı, Aankara 2005.
- KÖKSAL**, Mustaf Asım, "Dârü'l-Erkam", DİA, İstanbul 1993, VIII, 520-521.
- KUMPANÎ**, Fazlullah, *Hz. Ali Kimdir*, haz., Bahri Akyol, Ankara 1998.
- KÜÇÜKAŞÇI**, Mustafa Sabri, "Seyyid", DİA, İstanbul 2009, XXXVII, 40-43.
-, *Sakîfetü Benî Sâide*, İstanbul 2009, DİA, XXXVI, 11-12.
- MAKRÎZÎ**, Takiyyuddîn Ahmed b. Ali (845/1444), *Ğma'u'l-Esmâ'*, Katar trz.
- MÂLİK B. ENES**, Ebû Abdullah el-Esbahî (179/795), *el-Muvatta*, thk., Tâhâ Abdu'r-RaûfSa'd, 1. Baskı, Mısır 2002.
- MAĞLÛT**, Sâmi b. Abdillâh b. Ahmed, *Atlas el-Halîfe Ali b. Ebî Tâlib (Hz. Ali Atlası)*, çev., Hüseyin Yıldız, İstanbul 2009.
- MATTEİ**, Jean Louis, *XVIII. ve XIX. Yüzyllara Ait Defterlere Göre Hz. Ali Cenknameleri*, İstanbul 2004.
- MARTI**, Huriye, "Ümmü Külsûm bint Ali", DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 323-324.
- MECLİSÎ**, Muhammed Bâkır (1110/1697), *Bihâru'l-Envâr*, thk., Lecnetün min Ulemâ, Beyrut 1992.
- MERTOĞLU**, Mehmet Suat, "Vahiy Kâtibi", DİA, XXXXII, İstanbul 2012, 447-449.
- MES'ÛDÎ** Ali b. Hüseyin (346/957), *Mürüçü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*(I-II), thk., Yusuf el-Bikâi', Dâru İhyâi't-Terâsi'l-Arabiyyi, 1. Baskı, Beyrut 2002.
- MEZ**, Adam (1917), *Onuncu Yüzyılda GıslâmMedeniyeti*, çev., Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- MİNKARÎ**, Nasr b. Müzâhim (212/827), *Vak'atü Sıffîn*, thk., Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382.

- MÜBÂREKFÛRÎ**, Safiyyurrahmân (1353/1934), *er-Rehîku'l-Mahtûm*, Mısır 1976.
- MUHSİN el-EMİN**, *Harbü'l-Cemel ve Harbü Sıffîn*, Beyrut 1969.
- MURTAZA**, Şerif Ebî'l-Kâsım Ali b. Hüseyin el-Mûsevî (432/1044), *Tenzîhu'l-Enbiyâ*, yy. trz.
- MÜFİD**, Ebû Abdullah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muahammed b. Nu'mân el-Bağdâdî (413/1022), *el-Ğfâh fî Ğnâmeti Emîri'l-Mü'minîn*, Kum 1412.
....., *Tafdîlu Emîri'l-Mü'minîn*, nşr., Ali Musa el-Ka'bî, (Silsiletü müellefâtî'ş-Şeyh el-Müfid isimli külliyat içerisinde), Beyrut 1993.
- MÜSLİM**, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc (261/875), *Sahîhu Müslim*, Dâru'l-Muğnî, 1. Baskı, Riyad 1998.
....., *el-Künâ ve'l-Esmâ*, Medine trz.
- NEDVÎ**, Seyyid Süleyman (1953), *Asrı Saadet (Peygamberimizin Tebliğat ve Talimatı)*, çev., Ali Genceli, İstanbul 1967.
- NEDVÎ**, Şah Muînuddin Ahmed- Said Sahib Ensârî, *Asrı Saadet (Hz. Peygamber'in Ashabı)*, çev., Eşref Edip, I, 329, İstanbul 1963.
- NEDVÎ**, Ebû'l-Hasen (1999), *Ali Radiyahallahu anhu el-Murtaza (Hz. Ali el-Murtezâ)*, çev., Yusuf Karaca, Risâle Yayınları, İstanbul 1995.
- NESÂÎ**, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (303/915), *Hasâisu Emîri'l-Mü'minin Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1984.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekerriyya Muhyiddîn b. Şeraf (676/1277), *Sahîh-u Müslim bi ġerhi'n-Nevevî (I-XVIII)*, Matbaatu'l-Mısriyye, 1. Baskı, Kahire 1929.
- NÜVEYRÎ**, Şihabuddin Ahmed b. Abdilvehhab (733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb (XXXIII)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2004.
- OKANDAN**, Recai Galip, *Umumi Amme Hukuki Dersleri*, İstanbul 1959.
- ONAT**, Hasan, "*ġiî Ğnâmet Nazariyesi*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 32, s. 89-110, Ankara 1992.
- ÖNKAL**, Ahmet, "*Ca'fer b. Ebû Tâlib*", DİA, İstanbul 1992, VI, 548-549.
....., "*Akîl b. Ebû Tâlib*", DİA, İstanbul 1989, II, 264.
....., "*Akabe Biatları*", DİA, İstanbul 1989, II, 211.
....., "*Hicret*", DİA, İstanbul 1998, XVII, 458-462.
....., "*Müseylimetülkezzâb*", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 90-91.
....., "*Araplarda Ensâb Ğlmi ve Ğslâm Tarihi Açısından Önemi*", Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c: III, S: 117-131, Konya 1990.
....., "*Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme*", İstem Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, S. 33-68, Konya 2003.
- ÖZ**, Mustafa, "*Muhammed b. Hanefiyye*", DİA, İstanbul 2005, XXX, 537-539.
- ÖZKAN**, Halit, "*Zeyneb bint Ali*", DİA, XXXIV, İstanbul 2013, 356-357.

- ÖZTÜRK**, Yaşar Nuri, *Hız. Fâtıma*, Yeni Boyut Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1999.
- ÖZTÜRK**, Mustafa, "*Tefsir ve Hadis Tarihinde Hz. Ali*", Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, Bursa 2004.
- ÖZAYDIN**, Abdülkerim, "*Ğbn Kşir*", DİA, İstanbul 1999, XX, 133.
- RÂZÎ**, Zeynüddîn Muhammed b. Ebîbekr b. Abdülkâdir (666-1268), *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut 1994.
- REYŞEHRÎ**, Muhammed, *Mevsû'atü'l-Ğnam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 2000.
- SALLÂBÎ**, Ali Muhammed, *Mü'minlerin Emiri Ali b. Ebî Tâlib'in Hayatı, ğahsiyeti ve Dönemi*, çev., Şerafettin Şenaslan, Ravza Yayınları, İstanbul 2008.
- SANCAKLI**, Saffet, *Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Olan ĞliĒkilerini Önemi ve Analizi*, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, S. 161-187, İzmir 2009.
- SARICIK**, Murat, *Ğlim ğhrinin Kapısı Hz. Ali*, İstanbul 2010.
- SARIÇAM**, İbrahim, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2005.
-, "*Hız. Ali'nin Hayatı ve ğahsiyeti*", Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu, S. 17-26, Bursa 2005.
-, *Emevi-HâĒim ĞliĒkileri* TDV Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997.
- SAVAŞ**, Rıza, *Hız. Muhammed Döneminde Kadın*, Ravza Yayınevi, İstanbul 1991.
-, *RâĒid Halifeler Döneminde Kadın*, 1. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.
- SEMHÛDÎ**, Ali Nureddin Abdillâh (911/1506), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ (I-III)*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4. Baskı, Beyrut 1984.
- SİFİL**, Ebûbekir, "*Ubeyde b. Hâris*", DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 17.
- SUBHÎ SÂLİH**, *Hadis Ēlimlei ve Hadis Istılahları*, çev. Yaşar Kandemir, Ankara 1973.
- SUYÛTÎ**, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk., İbrahim Salih, Beyrut 2003.
- SÛHEYLÎ**, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâhb. Ahmed el-Has'amî (581/1505), *er-Ravdu'l-Unûf fi ğerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni HiĒâm (I-VII)*, thk., Abdurrahman el-Vekîl, 1. Baskı, Mısır 1967.
- ŞAHYAR**, Ayşe Esra, "*Ûmame bint Ebü'l-Âs*", DİA, İstanbul 2012, XXXXII, 301-302.
- ŞEHBENDERZÂDE**, Ahmet Hilmi (1914), *Ēslâm Taihi*, İstanbul 1971.
- ŞENYAYLA**, Gencal, *MüĒrklere Hz. Peygamber ve Müslümanları Boykota Tabi Tutmaları*, Sivas 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞERİATÎ**, Ali (1977), *Ali Ēiası Safevî Ēiası*, çev., Hicabi Kırlangıç, İstanbul 2009.

-, *Ali*, çev., Alptekin Dursunoğlu, İstanbul 2005.
- ŞERİF er-RADÎ**, Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Hüseyn b. Musa el-Musevî (406/1015), *Nehcü'l Belâğa*, çev., Adnan Demircan, İstanbul 2011.
- TABERÂNÎ**, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk., Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Kahire 1984.
- TABERÎ**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*(I-XI), thk., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Meârif, 2. Baskı, Kâhire trz.
- TABERÎ**, Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh (694/1295), *er-Riyâzü'n-Nâdire fi'l-Menâkibi'l-'AĞæe*, Beyrut trz.
-, *Zahâiru'l-Ukbâ fi Menâkibi Zevi'l-Kurbâ*, Beyrut 1974.
- TAHA HÜSEYİN** (1973), *el-Fitnetü'l Kübrâ*, Kahire 1973.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (279/892), *Sünenü't-Tirmizî* (V), Mısır 1975.
- TOPALOĞLU**, Bekir, "*Esmâ-i Hüsnâ*", DİA, İstanbul 1995, XI, 404-418.
- TOPALOĞLU**, Fatih, "*Hz. Ali'nin Hz. Osman Döneminde Halife ile İlişkileri*", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, S. 305-315, İzmir 2009.
-, "*Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasî Olaylarına Yönelik Tutumu*", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.
- TANCÎ**, Muhammed, *Dîvan-u Ebî Tâlib: Ammu'n-Nebiyi*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1994.
- UÇAR**, Ramazan, *Güç ve Değer, İlk Dönem İslâm Toplumu Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme*, Berikan Yayınları, Kayseri 2012.
- ULUÇAM**, Abdüsselâm, "*Meğhedi Ali*", DİA, İstanbul 2004, XXIX, 365-366.
- UYAR**, Gülgün, *Siyasi ve Gîmai Hayatta Ali-Fâtıma Evladı(Ehl-i beyt)*, İfav Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.
- ÜÇOK**, Bahriye (1990), *İslâm'dan Dönerler ve Yalancı Peygamberler*, A.Ü.İ.F Yayınları, Ankara 1967.
- ÜNAL**, Sadettin, "*Kâbe*", DİA, İstanbul 2001, XXIV, 14-21.
- ÜNAL**, Bülent, "*Hz. Ali'nin Egemenlik Anlayışı*", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri, S. 337-344, İzmir 2009.
- ÜZÜM**, İlyas, "*Muhassın b. Ali b. Ebî Tâlib*", DİA, İstanbul 2006, XXXI, 21-22.
- VÂKİDÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî* (II), thk., Marsden Jones, 3. Baskı, Londra 1966.
- VAROL**, Mehmet Bahaüddin, *Ehl-i Beyt Gerçeği*, Şamil Yayıncılık, İstanbul 2001
-, *Hz. Hasan*, 1.Baskı, Konya 2010.
-, *Siyasallaşma Sürecinde Ehl-i Beyt*, Yediveren Yayınları, 1. Baskı, Konya 2004.

-, *Hilafet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Yediveren Yayınları, 1. Baskı, Konya 2004.
-, *Rağid Halifeler Dönemi Toplumsal Değiğme Üzerine Bazı Değerlendirmeler*, İstem Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 6, S. 195-213, Konya 2005.
- WELLHAUSEN**, Julius (1918), *Arap Devleti ve Sukutu*, çev., Fikret Işıltan, A. Ü. İ. F Yayınları, Ankara 1963.
-, *Ėslâmın En Eski Tarihine Giriğ* çev., Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1960.
-, *Ėslâmîyetin Ėlk Devrinde Din-Siyasi Muhalefet Partileri*, çev., Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- YA'KÛBÎ**, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer (292/905), *Târih'l-Ya'kûbî*, thk., Halil Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l- İlmîyye, 2. Baskı, Beyrut 2002.
- YÂKÛT el-HAMEVÎ**, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân* (V), Dâru Sâdir, Beyrut 1977.
- YILDIZ**, Alim, "Fuzulî"ye Göre Hz. Ali", Hz. Ali Sempozyum Bildirileri ve Müzakereleri, İzmir 2009, s. 385-396.
- YİĞİT**, İsmail, "Siffin Savağı", DİA, İstanbul 2009, XXXVII, 107-108.
- ZE BÎDÎ**, Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemsi*, çev., Ahmed Naim, DİB Yayınları, Ankara 1976.
- ZEHEBÎ**, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1348), *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ* (I-XXV), Müessesetü'r-Risâle, 3. Baskı, Beyrut 1985.
-, *Târihu'l-Ėslâmve Vefeyâtü'l-Meğâhri ve'l-A'lâm* (I-XVII), thk., Beşşâr Avvâr Marûf, Dâru'l-Ėarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 2003.
- ZEYDAN**, Corci (1914), *Ėslâm Medeniyeti Tarihi*, çev., Zeki Meğamiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976.
- ZORLU**, Cem, *Ėslâm'da Ėlk Ėkidar Mücadelesi*, Yediveren Yayınları, 1. Baskı, Konya 2002.
- ZÛBEYRÎ**, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab (236/851), *NesebuKureyĖ* tsh., E. Levi Provençal, Dâru'l-Meârif, 3. Baskı, Kahire 1982.